

Actes de la XIV Jornada d'Onomàstica de l'AVL /
48é Col·loqui de la Societat d'Onomàstica

Talassonímia i didàctica de l'onomàstica

Alacant 2021

Actes de la XIV Jornada d'Onomàstica de l'AVL /
48é Col·loqui de la Societat d'Onomàstica

Talassonímia i didàctica de l'onomàstica

Alacant 2021

**Societat
d'Onomàstica**

COL·LECCIÓ ACTES, 24

© dels textos i de les fotografies: els autors
© de l'edició: ACADEMIA VALENCIANA DE LA LENGUA

Edita: Publicacions de l'ACADEMIA VALENCIANA DE LA LENGUA
Avinguda de la Constitució, 284. 46019 València
avl@gva.es - www.avl.gva.es

Disseny i maquetació: Espirelius
Fotografia de la portada: Ernesto Caparrós

ISBN: 978-84-482-6737-7
Depòsit legal: V-2766-2022

Actes de la XIV Jornada d'Onomàstica de l'AVL /
48é Col·loqui de la Societat d'Onomàstica
Talassonímia i didàctica de l'onomàstica
Alacant 2021

Índex

Presentació

EMILI CASANOVA HERRERO XIV Jornada d'Onomàstica de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua / 48é Col·loqui de la Societat d'Onomàstica.	9
--	---

Treballs

COSME AGUILÓ Paral·lelismes toponímics en el litoral de la Mediterrània occidental	13
PASQUAL ALMIÑANA OROZCO La torre de les Caletes i la torre de l'Aguiló: dos topònims maltractats.	25
PERE ANTONI BALAGUER Toponímia i educació ambiental. Un exemple a l'illa de Tabarca mitjançant una ruta didàctica de talassonímia	33
MAR BATLLE L' <i>Onomasticon Cataloniae</i> digital com a eina didàctica.	39
VICENT BROTONS La toponímia local en els contes escolars: Un viatge amb bèstia pels llocs àrabs de Btryr	47
FRANCESC GISBERT El valor didàctic de la toponímia en la literatura infantil i juvenil	57
JOAN IVARS CERVERA Referències i senyes talassonímiques en les anotacions d'un mariner de Dénia	63
FRANCESC X. LLORCA IBI Toponímia marinera i talassonímia de les comarques de la Marina valenciana.	69
JOAN CARLES MEMBRADO-TENA Hidronímia i talassonímia de ciutats valencianes	81
MARIA TERESA MUNTANYA I MARTÍ Recopilació d'al·legories femenines i altres representacions presents en els talassònims i enfilalls dels pescadors.	89

CARLES MÚRCIA	
De <i>Nova Tabarca</i> a <i>Tabarka</i> : a la recerca de l'origen amazic d'un topònim nùmid a importat a l'Alacantí	95
ENRIC RIBES I MARÍ	
Talassonímia catalana	107
MARC SALOMÓN UROZ	
Entendre la ciutat: proposta didàctica de toponímia alacantina	119
VICENT SEBASTIÁN-FABUEL	
Còmic i toponímia a l'aula, és possible?	125
MARIA ÀNGELS SEMPÈRE LINARES / ANTONI MAS I MIRALLES	
Els noms de la mar. Aproximació a la talassonímia del sud del migjorn valencià	139
ABEL SOLER	
El nom de Moraira	189

Presentació

PRESENTACIÓ

Emili Casanova Herrero
[President de la Societat d'Onomàstica /
Expresident de la Secció d'Onomàstica de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua]

L'any 2017 començà una nova etapa en les relacions entre l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL) i la Societat d'Onomàstica (SdO), ja que s'arribà a l'acord d'organitzar conjuntament cada tres anys la Jornada d'Onomàstica valenciana que fins a aquell moment organitzava únicament l'AVL. La primera jornada es va fer aquell any a Elda-Petrer, i el 2021 —amb un any de retard per la pandèmia— es va celebrar un segon col·loqui conjunt a Alacant —amb la co-organització, també, de la Universitat d'Alacant—, les *Actes* del qual editem ara.

Esta col·laboració entre entitats és natural i desitjable per diverses raons. En primer lloc, perquè les dos institucions es dediquen a la mateixa finalitat: estudiar, fixar, vehicular, protegir i recuperar la toponímia tradicional com a verdader patrimoni immaterial del nostre poble. En este sentit, molts dels col·laboradors més destacats de l'AVL són també membres de la SdO.

En segon lloc, perquè la SdO ha organitzat col·loquis de toponímia en el nostre territori des de l'any 1985 —inici de l'estudi sistemàtic de l'onomàstica valenciana—, sempre amb el suport de les administracions valencianes, especialment de les conselleries d'Administració Local, de Cultura i d'Educació. Els treballs resultants han sigut aprofitats per l'AVL per a portar avant la seua tasca de normativitzar els noms de lloc, és a dir, de donar un vestit legal tant a la toponímia major com a la menor (Llei 2/2020, de 2 de desembre, de la Generalitat Valenciana, d'informació geogràfica i de l'Insti-

tut Cartogràfic Valencià). En concret, els simposis han tingut lloc en les poblacions de València (1985, 2007 i 2012), Alacant (1989), Castelló de la Plana (1991), Ontinyent (1996), Sagunt (1999), Teulada (2002), Algemesí (2003) i Vistabella / Atzeneta del Maestrat (2018). Els estudis presentats han sigut publicats per la SdO en el seu butlletí (BISO) o per l'editorial valenciana Denes.

Finalment, perquè l'AVL des del mateix any 2006 va posar en marxa una jornada anual d'onomàstica de les terres valencianes, amb la finalitat de reunir tots els estudiosos de la toponímia, principalment els col·laboradors del Corpus Toponímic Valencià (2009), amb la idea d'aprofundir i estendre els estudis de cara a la realització del Nomenclàtor Toponímic Valencià, hui quasi acabat, a falta de l'estudi etimològic d'alguns topònims. En concret, se n'han celebrat catorze en les localitats següents: Sant Mateu (2006), Oriola (2007), Xàtiva (2008), Vila-real (2010), Dénia (2011), Alzira (2012), Xèrica (2013), Vinaròs (2014), Mislata (2015), Gandia (2016), Elda-Petrer (2017), València (2019), Castelló de la Plana (2021) i Alacant (2021), sempre amb la publicació de les *Actes* corresponents per part de la mateixa AVL.

Si la primera jornada va reunir un bon grup d'investigadors i va tractar un tema poc treballat, la toponímia de frontera, en l'última, a Alacant, s'ha aplegat una de les millors nòmimes d'investigadors de la nostra toponímia al voltant d'una qüestió també nova en la bibliografia de la SdO i de l'AVL: la talassonímia del nostre àmbit —en perill

de desaparició davant de les noves perspectives que obrin els moderns instruments de pesca i de l'envelliment dels mariners locals—, amb la idea d'animar a recollir-la i estudiar-la. I al costat, com és costum en estes jornades, un segon tema: en este cas, la didàctica de l'onomàstica, amb el propòsit de motivar les autoritats acadèmiques a incorporar l'onomàstica als centres d'ensenyament, objectiu per al qual ja comptem amb la proposta *Pla de noms*, que Jesús Bernat ha preparat per a l'AVL.

La participació en la seu d'Alacant de la UA va ser nombrosa, tant de conferenciants i comunicants com de públic en general, i l'organització, perfecta, gràcies al bon ofici dels professors Maribel Guardiola, Josep Martines, Brauli Montoya i Sandra Montserrat, i de l'ànima de la Secció d'Onomàstica de l'AVL, la seua tècnica Maite Mollà.

Com és habitual en estes jornades, els organitzadors van voler comptar amb la presència de figures expertes perquè amb la seua experiència esperonaren els jóvens investigadors valencians a aprofundir en l'estudi dels temes tractats. En l'apartat talassonímic ens il·lustraren tres dels millors toponímistes de la nostra àrea lingüística: Cosme Aguiló i Enric Ribes, els dos baleàrics i membres de l'IEC, i Maria Teresa Muntanya, doctora amb una tesi sobre la talassonímia de la costa de Tarragona. I també tres dels millors experts valencians en esta mateixa temàtica, com són Maria Àngels Sempere i Antoni Mas, amb un treball sobre Santa Pola, port on recalca la major flota pesquera valenciana, i Francesc X. Llorca Ibi, sobre toponímia marinera i talassonímia a la Marina. Centrats en la talassonímia, també hi intervingueren amb sengles comunicacions Joan Ivars, Joan Carles Membrado-Tena, Emili Casanova i Josep Martines.

Pel que fa a la didàctica, hi participaren especialistes en el treball de la toponímia en l'àmbit de l'educació: Vicent Brotons, Francesc Gisbert, Pere Antoni Balaguer, Vicent Sebastian-Fabuel i Marc Salomon. I tinguérem com a novetat la presentació, a càrrec de Mar Batlle, de la digitalització de l'*Onomasticon Cataloniae*, que posa a l'abast de qualsevol ciutadà els rics materials onomàstics publicats pel mestre Joan Coromines.

I encara, a més, poguérem gaudir de les encertades comunicacions d'Abel Soler, Carles Múrcia i Pasqual Almiña-

na sobre propostes etimològiques de topònims discutits, com ara *Moraira*.

Sense dubte va ser una de les jornades més dinàmiques, profitoses i enriquidores dels últims temps —com es pot comprovar amb una lectura pausada de les *Actes*—, que a més va comptar amb la presència del president i de la secretària de l'AVL, entitat organitzadora i patrocinadora, i de Pere Navarro, que serà el pròxim president de la SdO, garantia que la relació entre tots dos organismes continuarà viva i fructífera.

Treballs

PARALLELISMES TOPONÍMICS EN EL LITORAL DE LA MEDITERRÀNIA OCCIDENTAL

Cosme Aguiló

[Institut d'Estudis Catalans / Societat d'Onomàstica]

Al llarg de les investigacions que hem anat fent sobre la toponímia de casa nostra, hem procurat sempre obrir finestres cap a l'exterior per tal de veure què passava en els entorns més immediats. D'una manera especial i al marge de les terres de parla catalana, territoris com Occitània, Còrsega, Sardenya, Sicília, Malta i tota la ribera del sud de la Mediterrània i la vall del Nil han captivat la nostra atenció i ens han proporcionat moltes sorpreses ben agradables en constatar que molts topònims, sobretot de les Balears, tenen congèneres en els territoris mencionats, cosa que fins i tot ens ha ajudat en alguns casos a establir etimologies per a noms obscurs o si més no a entreveure algunes possibilitats d'abordar-les. En aquesta ocasió, però, focalitzarem l'atenció en les riberes del nord i de l'oest del Mare Nostrum i en el litoral de les illes que s'hi troben, des de Sicília i Lampedusa fins a les Balears, parant un especial esment en les nombroses illes menors compreses en aquest espai, saltant fins i tot en algun cas excepcional fins a un mínuscul arxipèlag italià de l'Adriàtic. Rastrejarem en tot l'àmbit mencionat vaques i toros metafòrics, galeres igualment metafòriques, creus de les bocanes de ports, hàbitats de vells marins, i espalmadors. Un hàpax toponímic valencià mantindrà també atenta la nostra mirada. Sempre oberts a la possibilitat d'incorporar-hi nous elements, farem la nòmina d'aquestes unitats lingüístiques tot mostrant la seva distribució espacial, per a la qual hem elaborat més d'una trentena de mapes que no seran publicats aquí per qüestions de format. Reservarem per tant el gruix d'aquest complement cartogràfic per a una altra oportunitat.

Per a la recerca de tots els camps semàntics esmentats ens hem servit de tota mena de fonts, incloent-hi mapes turístics i imatges de satèl·lit del Google Earth, tot sabent que les grafies que presenten dels topònims no són sempre fiables, però acompanyats de la certesa que poden ser un punt de partida per a investigacions posteriors. Comprovar-les en dominis lingüístics diferents del nostre és tasca àrdua i ultrapassa ara per ara les possibilitats que tenim a l'abast. Davant dues alternatives, la de parlar d'aquests noms (procedents de fonts que sabem que poden tenir marges d'errors) o la d'ignorar-los, ens hem decantat decididament per la primera. També tenen grafies deficientes els mapes antics i així i tot impera el costum de tenir-los molt en compte. Per a les àrees costaneres del nostre país hem consultat fonts molt més bones: per a la del Principat el mapa 1:5.000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya i per a la de València el de l'Institut Cartogràfic Valencià. Hem emprat també el *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya (NOTMCat)* i el *Corpus toponímic valencià (CTV)*. Per a les Balears ens hem servit sobretot dels mapes de J. Mascaró Pasariu i de la tesi doctoral d'Enric Ribes, a més dels nostres treballs.

1. TOROS, BOUS, BRAUS I VAQUES

Sovint ens hem fet aquesta pregunta: què hi fan en el litoral de l'àmbit d'estudi tants de toros (a més de bous i braus) i de vaques, de vegades formant parella? Advertim d'antuvi que no podem donar respostes per a tots els casos, però sí per a determinats exemples que segons el nostre parer són ben clars.

1.1. PARELLES DE BÒVIDS I NADONS

Desconeixem la motivació dels topònims, tot i que pel que direm més endavant no pot haver-hi gaires dubtes del seu caràcter metafòric.

1.1.1. *A Vacca, U Toru i A Vachetta*

Al sud-est de Còrsega hi ha aquestes tres illes. Les dues primeres formen una parella separada per cinc quilòmetres de mar. La tercera, a la punta meridional de Còrsega, es troba a vint quilòmetres de distància. Són totes molt petites. La més gran és la segona, amb poc més de cent metres de diàmetre.

1.1.2. *Sa Vacca i Su Toru*

Al sud-oest de Sardenya i ben prop de l'illa de Sant'Antioco hi ha aquesta altra parella, de molta més entitat topogràfica, separada per un freu de més de vuit quilòmetres. Sa Vacca, amb més de mig quilòmetre de llargària, és una mica més gran, però Su Toru és més prominent. El *Liber riueriarum* (1200 ca.) parla de les «insulae parvae Vacca et Taurum» i el *Conpasso da navigare* (1200 ca.) ho fa de l'«isola Taoro i la isolecta Vacca» (Rosselló i Verger: 304).¹ Amb les grafies *toro* i *uaca* es troben representades en l'atles nàutic fragmentat de la Mediterrània i de les costes atlàntiques d'Europa i del nord d'Àfrica.²

1.1.3. *Es Bou i sa Vaca*

A l'est de l'illa de Menorca i al sud-est de l'illa d'en Colom, hi ha aquests diminuts esculls que surten molt poc sobre el nivell marí, separats només per una trentena de metres.

1.1.4. *El Toro i el Toretó*

Es localitzen al sud-est de Mallorca, davant les costes de Calvià, distanciat per un freu d'uns vint-i-cinc metres. La primera illa té uns 170 m de longitud i és prominent. La segona és un escull diminut.

1. Aquest investigador fa notar l'existència d'una parella toponímica de *bou* i *vaca* a les llunyanes costes d'Irlanda, parella —diu— potser introduïda per mariners mediterranis, itàlics o catalans.

2. Consultable en línia a la cartoteca digital de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

1.2. BOUS I VAQUES AÏLLADES

Vegem ara topònims de bòvids que no tenen cap mena de connexió entre ells.

1.2.1. *Es Brau*

Nom de motivació desconeguda d'una petita raconada situada a l'est del port menorquí de Sanitja.

1.2.2. *La Vaca*

A Torroella de Montgrí, a l'est de la Meda Gran. Dona nom a un racó i a una cova. Tampoc no en sabem la motivació.

1.2.3. *Ses Vaques*

Conjunt de dos esculls que no arriben al metre d'altura, situats al nord-oest de sa Tuna, en el terme de Begur. Topònim de motivació desconeguda.

1.2.4. *Sa Vaca*

A Mallorca, en el litoral d'Artà. És un terreny en rost on hi ha una petita font. Desconeixem la motivació.

1.2.5. *Sa Vaca*

A la costa del terme mallorquí d'Escorca. Coromines (*OnomCat*, 1: 290) en dona una explicació que no és encertada, pel fet de conèixer el nom només mitjançant el topònim subordinat del *morro de sa Vaca*. El mestre l'explica com a metàfora del vocable mallorquí que en època medieval designava el botxí, o sigui *morrodevaques*, per «la figura bròfega i amenaçadora, d'aquest penyal ingent, amb la cara d'un terrible botxí que estavellava embarcacions». En un treball nostre (Aguiló 2002: 289-291) ja assenyalàrem el fet que és una explicació poc afortunada. Quatre anys després, en un estudi sobre la toponímia de la costa d'Escorca, els autors ofereixen la mateixa explicació que donàrem en aquella ocasió (Ordinas *et al.* 2006: 109-112). Es tracta senzillament i clara d'un topònim relacionat amb l'acústica, cosa que coneixia a la perfecció el poeta pollencí Miquel Costa i Llobera (1976: 79), el qual en una estrofa del poema «La ribera de Canten-i-dormen» diu el següent:

Ara, al sentir bramular
la Vaca del Cosconar
dins la tempesta que passa,
mentre el gegant Cornador
com un antic caçador
par que soni el corn de caça.

1.2.6. *Es Bouet*

Punta de la costa nord d'Eivissa, en el terme de Sant Joan de Labritja, que bufava abans que la destruís la mar (Ribes i Marí, I: 761). Com la del topònim anterior, la motivació acústica és ben clara.

1.2.7. *Es Bou des Cap*

Topònim del cap d'Albarca, en el terme eivissenc de Sant Antoni de Portmany. Era situat a una cova que va rebenfar fa pocs anys per la part de dalt. Quan hi havia temporal, sonava amb tanta intensitat que el renou se sentia fins i tot des del centre de l'illa (Ribes i Marí, I: 827). Motivació acústica, doncs, també del tot diàfana.

1.2.8. *Es Brul des Bou*

Enclotxa de la costa nord d'Eivissa, en el terme de Sant Antoni de Portmany. Un informant ens digué que quan sona fa el renou d'una peça d'artilleria antiga (Ribes i Marí, I: 872). Tenim de bell nou un topònim basat en l'acústica. El *brul* és el soroll que fa el bestiar boví.

1.2.9. *Sa Vaca*

En el litoral de l'illa eivissenca de sa Conillera. Per a Ribes i Marí (I: 1115), la motivació és ictionímica, però un informant nostre precisà que quan no hi havia tanta remor com ara, l'indret feia un *dul* (= 'udol') que se sentia de mitja Eivissa. Ens inclinam, davant aquesta informació, cap a una explicació basada en l'acústica, com les anotades anteriorment.

1.2.10. *Sa Vaca*

A llevant de la península eivissenca de Porroig, en el terme de Sant Josep de sa Talaia. És topònim metafòric basat en la semblança de la punta amb el cap del mamífer boví (Ribes i Marí, II: 1253).

2. GALERES, GALEROTS I GALIOTES

Es tracta de topònims metafòrics freqüentíssims per tots els litorals. Quasi sempre són illes o puntes de silueta molt baixa que tenen una similitud amb la silueta d'aquestes menes de vaixells.³ La galera era un vaixell llarg, estret i relativament baix; la galiota era semblant, però més petita, segons les definicions del *DCVB*.

2.1. GALERES ITALIANES

Són especialment abundoses a les illes que envolten Sicília.

2.1.1. *Galeres de les illes Poncianes*

Amb el nom de *Le Galere*, són dues illetes situades a ponent de l'illa de Palmarola i, doncs, no excessivament lluny de la badia de Nàpols.

2.1.2. *Galeres de les illes Eòlies i d'Ustica*

La *Punta della Jalera* (dialectalisme?, error cartogràfic?) es troba a l'est de l'illa de Lípari; Un *Scoglio Galera* és a l'oest de l'illa d'Alicudi; i la *Punta Galera*, a l'illa d'Ustica.

2.1.3. *Galeres i galiotes de les illes Ègades*

A l'illa de Marettimo hi ha una *Punta Galera* al nord i una altra al sud, però, malgrat la denominació, la segona és una illa; al sud de Favignana es troben l'*Isola Galera* i l'*Isola Galeotta*.

2.1.4. *Galeres de Pantelleria*

Al sud d'aquesta illa acostada a Tunísia hi ha les illetes de *La Galera* i *Galera della Salina*.

2.1.5. *Galeres de les illes Pelàgiques*

Tenim constància d'una *Punta Galera* al sud de l'illa de Lampedusa.

3. En el debat que suscità aquesta ponència, el Dr. Enric Ribes, investigador eivissenc i gran coneixedor de la toponímia pitiüsa, davant l'existència d'algunes galeres que tenen un relleu acusat, expressà l'opinió que la metàfora no necessàriament ha d'emmarcar-se en indrets de roques planes, ja que els estrats inclinats i paral·lels que presenten les roques, en simular els remes, ajuden a pensar igualment en les galeres medievals. Ens sembla una observació ben interessant. Una altra aportació fou realitzada pel Dr. Francesc X. Llorca dient que en les *Ordinacions Militars del Regne de València* es diu que hi havia puntes i coves que s'havien de visitar perquè s'hi podien amagar galeres.

2.2. GALERES DE SARDENYA

Sembla que a Sardenya no hi són abundoses i només al nord sabem d'una *Punta Galera* a l'illa de la Maddalena i una *Punta Galera* a l'illa de Caprera.

2.3. GALERES DE CÒRSEGA

A *Galera* és un topònim repetit a tres indrets de Còrsega: al nord és una punta (Miniconi 2009, mapa 6 de l'Alta Còrsega); al sud, a la part exterior del port de Bonifaci és un illot, o més tost una roca caiguda dels penyalars calcaris; i al sud-est també és un illot (Miniconi 2009, mapes xxiii i xxx, respectivament, de la Còrsega del Sud).

2.4. GALERES D'OCCITÀNIA

A les Illas d'Ieras, a l'est de Toló, hi ha tres galeres; totes tres són puntes i llurs denominacions deuen estar mediatitzades pel francès: a Porcairoles, *Pointe de la Galère*; a Pòrt-Cròs, una altra *Pointe de la Galère*; i a l'illa de Levant, *La Galère*. Desconeixem la motivació de l'*Étang de la Galère*, en el delta del Roine.

2.5. GALERES DELS TERRITORIS DE LLENGUA CATALANA

Són presents en els litorals dels tres grans dialectes, però on són molt abundoses és a Mallorca i a Eivissa.

2.5.1. Galeres de Catalunya

Designen illes les següents: *la Galera* (cala Talabre, el Port de la Selva), *sa Galera* (cala Pedrosa, Palafrugell) i *la Galera* (Palamós). Les quatre següents són puntes, totes amb el nom de *punta de la Galera* (cap Norfeu, Meda Gran, Torredembarra, l'Ametlla de Mar).

2.5.2. Galeres del País Valencià

N'hi ha diverses, possiblement més de les que aportarem ací: són illes *la Galera* (Moraira) i *la Galera* (sud de l'illa Plana o Tabarca), i són puntes *la barra de la Galera* (Altea)⁴ i *la punta de la Galera* (Moraira).⁵

4. El Dr. Josep Martines, que presentà el ponent que subscriu, ens informà del fet que aquesta galera d'Altea tampoc no és plana. Digué també que n'hi ha una altra a Cartagena.

5. En tenim notícia gràcies a la intervenció en el debat del Dr. Joan Ivars, pel qual també sabem de l'existència d'unes partides de terra a Dènia que por-

2.5.3. Galeres de Menorca

En coneixem tres i són totes illes: *illots de sa Galera* (Maó), *sa Galera* (Alaior) i *sa Galera* (Ciutadella).

2.5.4. Galeres, galerots i galiotes de Mallorca i Cabrera

Vegem en primer lloc les galeres. N'hi ha que són illes: *sa Galera* (Felanitx) i *illot de sa Galera* (Palma). Són més abundoses les que són puntes: *sa Galera de Cala Brafi* (Felanitx), *punta de sa Galera* (cala Mitjana, Felanitx), *punta de sa Galera* (cala en Tugores, Santanyi), *sa Galera* (Andratx), *sa Galera* (Banyalbufar) i *punta de la Galera* (Pollença).

Els galerots són tots en el litoral de Pollença. Són illes *el Galerot de Punta Béquer*, *el Galerot* i *el Galerot de Cala Extremetrem*. És una punta *el Galerot* (vora el Colomer).

El cas de les galiotes és més dubtós pel que fa al seu origen. Poden ser puntes baixes com les galeres, com és el cas de *cala Galiota* (ses Salines), però és més dubtosa encara *cala Galiota* (Cabrera), tancada per una punta, però té bastant de relleu. No podem descartar del tot que es puguin tractar d'alguns naufragis, però tot és molt dubtós i no sabem que hi hagi a cap dels dos indrets restes arqueològiques d'embarcacions naufragades.

2.5.5. Galeres d'Eivissa i de Formentera

A Eivissa són molt abundoses, sobretot a les costes de ponent, però també n'hi ha una a la de llevant. Són illes: *sa Galera* (Santa Eulària), *sa Galera des Cap Llenrisca* (Sant Josep), *sa Galera* (es Vedrà, Sant Josep) i *sa Galera* (davant s'Espartar, Sant Josep). Són puntes: *sa Galera* (es Jondal, Sant Josep), *sa Galera de Fora* (es Vedrà, Sant Josep), *sa Galereta* (Sant Josep), *sa Galera* (Sant Josep), *sa Galera* (Sant Antoni), *sa Galereta* (Sant Antoni), *sa Galera des Cap Nunó* (Sant Antoni), *punta de sa Galera* (vora el cap de Rubió, Sant Joan) i *punta de sa Galera* (punta d'una illeta de Portinatx).

A Formentera sols hi ha una punta dita *sa Galera*, a llevant de la punta Prima. No és precisament plana.⁶

ten el nom de *les Galeres* i *les Galeretes*, ambdues a l'interior, tot i que molt acostades a la mar.

6. Vegeu el que s'ha dit sota la nota 3.

3. CREUS

Hem observat la presència de topònims amb la paraula *creu* a nombroses puntes i entrades de ports. Ens interessen sobretot les darreres, perquè permeten elaborar una teoria força interessant pel que fa a la motivació. No de totes podem donar referències clares, pel fet que no coneixem de visu els indrets, sinó únicament a través de la cartografia consultada. De les que ens queden més prop geogràficament en podem parlar amb més coneixement de causa. Ens falten dades dels litorals sards.

3.1. CREUS DE SICÍLIA, LAMPEDUSA I PANTELLERIA

Al nord de Sicília hi ha una *Croce al Promontorio* al cap de Milazzo, que apunta envers les illes Eòlies i una *Santa Croce* al nord de Siracusa, a la punta de llevant del nucli Augusta.

Al sud de Lampedusa, no gaire lluny de la capital, hi ha la *Cala Croce* i al nord de Pantelleria, a l'oest del port, una *Punta della Croce*.

3.2. CREUS D'ELBA I DE CÒRSEGA

Al nord d'Elba, vora Marciana Marina, es troba una *Punta della Crocetta*.

A Còrsega tenim *A Crucetta* a les proximitats de Bastia. A la costa de ponent *Passu di a Crocci*, vora L'Isulu Pianu, *Cala di a Croci*, prop de Galeria, *Cala di a Croci*, prop de Girolata, *Punta di a Cruciatu*, al nord de La Castagna i, a ponent de Cala di Roccapina, *Cala di Crucedda*, nom que sembla reflectir influències sardes, tot i que al nord de Sardenya campen variats de parlars corsos.

3.3. CREUS D'OCCITÀNIA

La cartografia consultada reflecteix segurament noms mediatitzats pel francès. A les illes de l'ansa de Marsella hi ha un *Cap de Croix* i a una punta de més al sud el *Cap Croisette*. A l'illa de Porcaïrolas una *Rocher de la Croix* i la de Pòrt-Cròs una *Pointe de la Croix*.

3.4. CREUS DE CATALUNYA

N'hi ha una certa abundor i diríem que la mostra deu ser incompleta. Tanca l'entrada del Port de la Selva la *punta de la Creu* i cap a llevant segueix l'extrem del *cap de Creus*. És

precís recordar que a les Balears hi ha documentats sengles *caps de Creus*, a Maó i a Andratx, per notícies no gaire precises. Una altra *punta de la Creu* es localitza al cap Norfeu i cap al sud la *cala de la Creu* a l'Escala i encara una *punta de la Creu* al costat de sa Riera.

En el litoral tarragoní es localitzen la *punta de la Creueta* (Tarragona), la *Creueta* (Salou) i el *cap de Santes Creus* (l'Ametlla de Mar).

3.5. CREUS DEL PAÍS VALENCIÀ

A través de les obres cartogràfiques consultades, no més havíem tingut accés a la informació d'una *roca de la Creu*, talassònim a xaloc de l'illa de Benidorm, però un dels participants en el debat⁷ n'amplià la informació, tot parlant d'aquesta *roca de la Creueta*, la qual pren el nom de la *punta de la Creueta* de l'illa i es diu *la Creueta* al punt més alt d'un camí. Feu notar que el litoral valencià està ple de creuetes. La cartografia, però, afegim, és poc generosa en tractar-se d'aquesta mena de topònims. Caldrà estar atents a la publicació de corpus georeferenciats del litoral valencià. De moment, sabem d'un altre topònim amb la paraula *creu* que hi ha en el litoral de Santa Pola.⁸

3.6. CREUS DE LES ILLES BALEARS

A les illes Balears hi ha com a mínim vint-i-cinc topònims que contenen el mot *creu* i, com és obvi, disposam de més informació dels litorals que tenim més prop de la nostra residència. Vegem-los per separat.

Hi ha creus que es refereixen a antigues fites. Enric Ribes en documenta en els seus treballs, com també n'hem ofert en els nostres. Així, la *punta de sa Creu*, al nord de la Mola (Formentera) i tal vegada *sa Creueta* a l'estany des Peix (Formentera). Encara hi ha el *torrent de sa Creueta*, a la partió dels termes de Sant Antoni i de Sant Josep (Eivissa).

A Mallorca, una anotació d'un mapa possiblement del segle XIX dona testimoniatge d'una fita dita antigament *la Creveta*, a la partió de s'Almunia i el rafal des Porcs. En el litoral de Lluçmajor, la *cova de la Creu* està baix de la paret

7. Es tracta del Dr. Francesc X. Llorca, a qui agraïm les referències proporcionades.

8. Agraïm la informació al Dr. Antoni Mas i Miralles.

que acaba bruscament sobre l'alt penya-segat, separant les possessions de s'Àguila i Llucamet. Encara hi ha *la Creueta*, vora el mirador de Formentor, punt d'encontre en el litoral de les finques de Formentor i d'Albercuix.⁹

D'un altre grup no en sabem amb certesa la motivació. A Menorca, *sa Creueta*, vora les illes Bledes (es Mercadal), *punta de sa Creueta*, a l'interior del port de Fornells, *punta de sa Creueta*, banda fora el port de Maó, cap al nord, *sa Creu*, en el cap d'en Font (Sant Lluís), i la *cova de sa Creu*, a l'oest de cala en Turqueta (Ciutadella). A Mallorca, *la Creueta*, al costat de cala Pudent (Palma). A Eivissa, la *roca de sa Creu*, atribuïda pels informants d'Enric Ribes (2009, i: 520) a uns cruïes encreuats que hi ha sobre la roca d'un escull de la platja des Figueral (Sant Carles). Seria, doncs, un topònim metafòric, cosa que per altra banda és ben possible.

Els casos que consideram més interessants són els que tenen la ubicació a l'entrada dels ports. A les Balears ens fan un toc d'atenció, a Menorca, *sa Creueta*, a l'entrada del port de Sanitja (es Mercadal), lloc d'ancoratge de llarga tradició, operatiu almenys des de l'època romana; a Eivissa, la *punta de sa Creu*, vora el port de Sant Miquel (Sant Joan); a Cabrera, *sa Creueta*, a l'entrada del port, on es destrien restes sobre la roca d'una creu de color blanc. A Mallorca, a l'entrada del port de Cala Llonga (Santanyi), lloc de desembarcament de les tropes de Felip V el 1715, i unes remades més cap al sud la *punta de sa Creu*, a la gola de Portopetro (Santanyi), una *P^a. de la Cruz* apareix cartografiada dins el port d'Andratx (Toñiño de S. Miguel 1786), però la resolució d'aquest enigma de les creus a l'entrada dels ports ens la proporciona un dibuix del *Die Balearen...* i una bona explicació de l'autor, perquè la *punta de sa Creu* de l'entrada del port de Sóller, a l'època de l'Arxiduc Lluís Salvador, encara conservava el referent, que era una gran creu de fusta col·locada sobre les penyes que segons l'il·lustre austríac saludaven devotament els navegants en entrar i sortir del port.

És obvi que en tots els litorals hi ha creus toponími-ques de tota mena: de petits accidents ocorreguts a la costa, culminant algun cim, també creus en recordança d'algun fet important..., i les que aquí hem ressenyat. No sempre tenim la

9. Segons una informació oral de Joan Campomar.

certesa d'allò que afirmam, però sembla fora de discussió que a l'entrada de molts de ports les creus complien amb unes funcions bàsiques en temps passats: protegir espiritualment els navegants que es dirigien al pèlag, donar-los la benvinguda si regressaven sans i estalvis, i advertir els enemics de la fe que entraven en territori cristià. Caldrà veure si això que sembla tan clar en alguns ports mallorquins, potser no en tots, es pot extrapolar als altres litorals que hem escorcollat.

4. FOQUES

La història de la foca de la Mediterrània (*Monachus monachus*), una criatura entranyable ja citada en *l'Odissea*¹⁰ i en el *Llibre de contemplació en Déu*,¹¹ a la part occidental del Mare Nostrum no és altra cosa sinó la crònica d'una extinció.¹² De l'antiga fòbia contra l'animal són testimoni eloqüent aquestes dues gloses de l'illa de Cabrera:¹³

Es Codolar i es Burrí
i llavors es cap Ventós.
Sabeu que ho és de gustós
encalçar un vell marí.

A cala Santa Maria
dins sa cova des Forat,
es vell marí en es costat,
mirau quina companyia.

10. En la traducció de Carles Riba (Homer 2001, X^{ena} ed.: 77-78), es parla de les foques que fan «aquella acre olor del salobre en ses grans fondalades». Es parla també de «quatre pells de foca, que totes eren recent escorxadades» i més endavant s'insisteix en «aquella olor mortal de les foques nodrides al pèlag». També es diu que «les foques sortiren del mar en ramat [...] i les foques ben peixades trobà».

11. «encara s'acosta en natura espècia d'ome més a algunes espècies dels animals irracionals que a altres, axí com bugia o ors o vell marí, qui són pus semblants en figura a home que cavall ni sardina» (Govern Balear, 2007: 7).

12. El drama de l'extinció d'aquest pinnípede a les Balears ha estat resseguit amb tota classe de detalls per Francesc Avellà, en un treball que ens agradaria veure publicat (1975).

13. La primera fou recollida per Lladó i Ferragut (1959: 108) i la segona per Aguiló (2004: 31).

Animal mític,¹⁴ perseguit al llarg dels segles, acabà per refugiar-se en coves¹⁵ i avui és un dels mamífers més amenaçats del planeta, del qual només sobreviuen algunes poblacions estables en el mar Egeu, a Madeira, i sobretot a Mauritània, a més d'alguns individus erràtics per les costes del nord d'Àfrica. La seva presència a Mallorca durant la prehistòria sabem que està documentada a tres jaciments arqueològics, a Valldemossa (Son Ferrandell), a Santa Margalida (illot des Porros) i a Sant Llorenç des Cardassar (s'Il·lot).¹⁶

Com a testimoni de la seva antiga àrea de distribució, romanen topònims dispersos per totes les costes on antigament habitava, noms de lloc que transmeten un petit ventall de les diferents maneres d'anomenar l'animal: *bue marino*, *vojo marino*, *boiu marinu*, *vechju marinu*, *vell marí*, *veau marin*,¹⁷ *bou marí*, *llop marí*, *lobo marino*, etc. En sard alternen els noms de *bòe marínu*, *bikru marinu*, *igru marínu* i *brìgor marínos* (Wagner, s. v. *bòe* i s. v. *vikru*). A la russòfona península de Crimea se l'anomena amb un mot traduïble per ós i no pot haver-hi gaires dubtes que una cova d'allà el nom de la qual es pot traduir per 'cova dels Óssos' fa referència als ossos marins. Coromines (*DECat*, ix: 90-91) ens diu que *vitulus marinus* era ja el nom de la foca en llatí, *vitulus* i no pas *vetulus* 'vell' i impossible *vitellus*, perquè la dental intervocàlica no s'hauria pogut perdre. Tanmateix cal recordar que en situació proclítica hi ha casos de pèrdua. Ribes i Marí ha documentat els dels topònims *es Col des Moro* (2009, i: 526-527) i *es Col Blanc* (2009, i: 666) en què els genèrics provenen del mot *còdol*. Hem sentit pronunciar com a *bialba* (amb vocalització de la lateral) el nom de la planta *Clematis cirrhosa* per una parlant

14. D'un eivissenc de la cala de Sant Vicent recollírem el nom de *buines de vell marí* per als rodets esfèrics de la *Posidonia oceanica* que omplen les platges salvatges, esferes vegetals que per cert són l'origen del topònim de *cala Pilota*, a la costa mallorquina de Manacor. L'amic Rafel Perelló recollí de boca de mariners de cala Rajada creences interessantíssimes referides al vell marí. Li digueren que té per costum llançar còdols des de les platges i que sol visitar les vinyes de vora la mar per menjar raïm. A més, els bigots de l'animal portats dins una bossa penjada pel coll dels mariners són talismans excel·lents que els protegeixen de la desgràcia de morir negats.

15. Aquest costum d'habitar les coves es reflecteix també a la toponímia de Xipre, on hi ha una cova dita *Σπηλιά της Φώκίας* (= cova de la foca), segons una comunicació que agraïm a Francesc Avellà.

16. Per una informació verbal que ens plau agrair a l'arqueòleg Damià Ramis.

17. Una romanalla d'aquest nom francès es troba a la costa d'Algèria, a l'oest de Cherchel i a l'est d'Ayzirith.

de Campos, quan generalment se la coneix com a *vidalba*. Per altra banda, Veny (1999: 60-61) ha deixat ben estalonada l'etimologia de *vell marí* a partir de *vedell marí*. Els darrers mallorquins que encara havien conegut l'animal en les aigües baleàriques el comparaven sempre a un bou, coincidint amb el nom que té a la zona del cap de Creus. D'aquesta comparança es fa ressò Costa i Llobera (1972: 63) en una estrofa del poema «Na Ruixa-mantells»:

Per bous de sa guarda dins fondes estables
allà té na Ruixa clapats veis-marins;
si vol per son carro cavalls incansables,
allà té delfins.

En la poesia de Costa i Llobera (1947: 63) també són presents els hàbits troglodítics dels vells marins en el poema «Costa Brava de Mallorca. Ribera de Tramuntana»:

Jo conec les esmaragdes i turqueses
que la llum filtra en les ones allà dins,
fent-hi veure d'una fada les riqueses
vora l'antre a on s'ajouquen vells marins.

Si és cert que en occità se'n diu *vedèl de mar*, tindrem encara un altre reforç d'una cosa que *per se* ja és bastant clara.¹⁸

4.1. FOQUES A LES ILLES DELS VOLTANTS DE SICÍLIA

No tenim constància de topònims al·lusius a foques a Sicília ni a Malta, però sí que en coneixem a moltes de les illetes que envolten la major de les illes mediterrànies. A les illes Pelàgiques tenim la *Grotta del Bue Marino* (est de Lampedusa) i els *Scogli dei Bovi Marini* (nord-est de Linosa). Al nord de Pantelleria la *Punta Bue Marino*. A les illes Ègades hi ha la *Spiaggia Bue Marino* (est de Favignana) i a les illes Eòlies la *Grotta del Bue Marino* (sud de Filicudi).

4.2. FOQUES A LES COSTES DEL SUD D'ITÀLIA

A la mar Adriàtica, a la major de les illes Tremiti, s'obre la *Grotta del Bue Marino* (sud de San Domino) i a la mar Tirrena, a les illes Poncianes, la *Grotta del Vojo Marino* (nord de Ventotene), sense que sapiguem si *vojo* és una mala grafia o una forma dialectal.

18. Agraïm la informació a Francesc Avellà, el qual recorda haver-ho llegit.

4.3. FOQUES A SARDENYA

Tot i que en aquesta illa les foques subsistiren fins a temps molt recents, només hi coneixem dues restes toponímiques, però segurament n'hi deu haver més. Una *Scogliera del Bue Marino* es documenta al sud de l'illa de San Pietro. Més famoses són les belles *Grotte del Bue Marino*, prop de Cala Gonone, al golf d'Orosei. Visitades pels turistes que hi entraven en viatges organitzats, les foques acabaren per desaparèixer potser vers la dècada dels vuitanta del segle xx.

4.4. FOQUES A L'ARXIPÈLAG TOSCÀ

Al sud-est de l'illa d'Elba queda la *Spiaggia del Bue Marino* i al sud-est de l'illa de Gorgona la *Grotta del Bue Marino*.

4.5. FOQUES A CÒRSEGA

Els topònims que en subsisteixen es troben tots a les costes retallades de l'oest i del sud-est de l'illa: *Grotta di u Vechiu Marinu* (oest de Calvi), *Grotta di u Vechiu Marinu* (península de Girolata), *U Vechju Marinu* (arxipèlag dels Sanguinaris), *Tavonu di u Boiu Marinu* (Proprianu), *Scoddu di u Boiu Marinu* (prop de Bonifaci) i *U Vechju Marinu* (Santa Giulia).

4.6. FOQUES A MENORCA

Al litoral de tramuntana hi ha la *cova des Vell Marí* a la Mola de Fornells (es Mercadal) i el mateix topònim a llevant del cap de Cavalleria (es Mercadal) i encara una altra a la costa de ponent, vora cala en Forcat (Ciutadella). Més interès té el nom *es Dormitori dels Vells Marins*,¹⁹ a la platja de cala Caldana o Santa Galdana (Ferrerries), possiblement testimoni d'una època en què l'animal no era tan perseguit i no havia perdut el costum de descansar sobre les platges.

4.7. FOQUES A MALLORCA I CABRERA

Una quinzena de topònims palesen que Mallorca albergava una bona densitat poblacional de foques, les quals acabaren per extingir-se poc després de mitjan segle xx. El nom de *cova des Vell Marí* es repeteix per quatre vegades en el terme de Santanyi. Es troba també a sa Dragonera, prop del petit port. El mapa Despuig (1784) en reporta una altra a la

part exterior de l'illa. En el terme de Sóller retrobam el nom prop d'Alconàsser i també a la zona de ses Cambres i a s'Illeta. A Pollença n'hi ha una dins cala Bóquer. De vegades hi ha una fluctuació de nombre i tenim la *cova des Vells Marins* vora el cap Vermell (Capdepera) i a Llucalcari (Deià). A l'illa des Cornills (Cabrera), si hem de fer cas d'una notícia que ens sembla un poc dubtosa, el mateix nom no s'aplica a cap cova, sinó a una platja de baletes! (Avellà 1975). Finalment, tenim *es Vells Marins* (Artà), subdividits entre *es Vells Marins Alts* i *es Vells Marins Baixos* com a noms de dues pesqueres.

4.8. FOQUES A LES PITIÜSES

A Eivissa la *cova des Vell Marí* es dispersa pels indrets següents: cap de Campanitx (Sant Carles), a ponent de Portinatx (Sant Joan) i per dues vegades dins la badia de Portmany (Sant Antoni). Una *punta des Vell Marí* avança dins la cala d'Albarca (Sant Joan).

A Formentera es troba repetida per cinc vegades la *cova des Vell Marí*, a s'Espalmador, al racó del nord de la Mola, vers la Xindria, al sud de la Mola i a llevant del cap de Barbaria. El nom *es Vell Marí* fou recollit per a una cova vers la punta de sa Pedrera.²⁰

4.9. FOQUES A CATALUNYA

N'hi ha diversos testimonis que palesen una divisió territorial del substantiu popular que s'acompanya de l'adjectiu *marí*, amb *bou* al nord i *llop* al sud: *cova del Bou Marí* (Portbou, al nord de la badia), *punta des Bou Marí* (Cadaqués, a la costa del nord de la població), *cova del Bou Marí* (Cadaqués, un poc més al nord del cap Norfeu) i *cova del Llop Marí* (a l'Hospitalet de l'Infant, a l'Ametlla de Mar, una prop del cementeri i una altra al sud de la població vers la platja de Ribes Altes²¹).

4.10. FOQUES AL PAÍS VALENCIÀ

Un mínim de mitja dotzena de topònims donen testimoniatge de l'antiga presència del pinnípede, amb cinc noms idèntics: *cova del Llop Marí*, al nord del cap de Sant

19. Així, amb article estàndard *dels* a la font cartogràfica.

20. Notícia que ens ha estat tramesa per Francesc Avellà.

21. Ídem nota anterior.

Antoni; vora el cap de la Nau (Xàbia, vers cala Granadella); al sud de la punta Bombarda (l'Alfàs del Pi); al nord de la platja de l'Horta (el Campello); davant el cap de Santa Pola (a l'illa Plana, Alacant). Una sisena ocurrència valenciana és un topònim extingit, el de la *cala del Llop Marí* (Guardamar), esmentat pel bisbe d'Oriola José Tormo, segons una dada recollida per Juan A. Pujol.²²

4.11. FOQUES A MÚRCIA, A ANDALUSIA I A ZONES NORD-AFRICANES I ATLÀNTIQUES

És ben segur que hi ha molts topònims de foques a les costes murcianes i andaluses, potser més dels que ressenyarem aquí, la coneixença de molts dels quals devem a la gentilesa de Francesc Avellà. Tenim constància d'aquests topònims: *Cueva del Lobo* (a l'extrem del Cabo de Palos; a Àguilas; a la Isla de Terreros, de Pulpí; a Mojácar; a Nijjar; *Cueva de los Lobos*²³ (Sierra de la Fausilla); *Cueva de Lobos* (Mazarrón); *Cala del Lobo Marino* (Almeria); *Cueva del Lobo Marino* (a Roquetas de Mar, Almeria; a Nerja; i a l'illa d'Alborán). Fent un salt a la costa nord-africana, tenim una altra *Cueva del Lobo Marino* de l'època del Protectorat (Al-Hoceima, Marroc) i encara una altra a la Isla del Congreso de les illes Chafarinas. El topònim colonial *Veau Marin* es localitza a l'oest de Cherchel (Algèria) i si féssim una recerca sortint cap a l'Atlàntic és ben segur que aflorarien més testimonis espanyols, com la *Isla de Lobos* de l'arxipèlag canari. També n'hi ha d'haver per força a les illes lusòfones, com la *Câmara de Lobos* (Madeira, a l'oest de Funchal), que fa referència al *lobo marinho*.

5. ESPALMADORS

El mestre Coromines va publicar un article el 1964 en el qual abordava l'etimologia de l'illa formenterera de s'Espalmador i defensava la teoria que el nom primitiu d'aquella illa era el de *l'Espart Major*, nom que s'hauria oposat al de l'illa veïna de *s'Espartell*, avui *s'Espardell*, i rebutjava l'ètim a partir del mot català *espalmador*, que designava el lloc on els calafats reparaven les naus posades en sec. Posteriorment, en

l'entrada *espart* del *DECat*, es reafirmà totalment per la teoria que havia proposat i titllà de «llegenda etimològica» la que es basa en un lloc en el qual netejaven l'obra viva de les naus, malgrat que admetia que a s'Espalmador s'hi havien espalmat embarcacions.

Ací, ens reafirmam en la teoria clàssica. Per a qui subscriu, aquest i els altres espalmadors que es troben per les illes occidentals de la Mediterrània són això que s'ha dit: llocs on els mariners trabucaven les embarcacions sobre la platja per netejar-les d'adherències biològiques, calafatar-les i preparar-les per a la bona navegació.

Entre Sicília i el País Valencià, hi ha pel cap baix una desena de llocs amb aquest nom, quasi tots (amb una sola excepció) situats a arenals de petites illes, amb una concentració important a les costes sardes. En delaten la presència de topònims com *Punta di Spalmatore* (Ustica), *Cala Spalmatore* (Marettimo, la més occidental de les illes Ègades), *Punta Spalmatore di Fuori* (San Pietro), *Spalmatore di Terra* i *Spalmatore di Fuori* (ambdós a l'abrupta Tavolara), *Cala Spalmatore* (la Maddalena), *Lo Spalmatoio* (Giannutri, arxipèlag toscà), *s'Espalmador* (Cabrera), *s'Espalmador* (Formentera) i l'antiga *cala de l'Espalmador* (1766, Tabarca). S'allunya un poc del sistema denominatiu una *Spalmagalera* (Miniconi 2009, mapa 13 de l'Alta Còrsega), que a més transmet el nom d'un tipus d'embarcació, situada al nord-oest de Còrsega, en el cap Cors. Ens planteja algun dubte, ja que la visió del referent en les imatges de satèl·lit mostra un lloc molt pedregós que no sembla gaire idoni per a treure-hi naus en sec.

Enric Ribes està d'acord amb Coromines en què l'illa del nord de Formentera podria haver tingut en l'antiguitat el nom de *s'Espart Major*, però dient que el nom de *s'Espalmador* no necessàriament ha de ser l'evolució del pretès antic topònim basat en la suposada pretèrita presència d'espert a l'illa, sinó que pot tractar-se d'un cas de substitució. De fet, per als mariners de la ciutat d'Eivissa s'Espalmador era únicament la gran platja que servia per a espalmar les naus, feina per altra banda documentada històricament.

Sense la proximitat de l'illa de s'Espardell, segurament Coromines no hauria llançat la teoria d'aquesta imaginària illa de **l'Espart Major* que hauria evolucionat fins a esdevenir *s'Espalmador*. El mestre segurament desconeixia l'exis-

22. Ídem ídem nota anterior.

23. Topònim recollit per Pedro García.

tència d'una altra illa eivissenca dita *s'Espardell*, separada de la de *s'Espartar* per un freu de quinze metres. Allà sí que hi ha uns vincles clars entre els dos noms, ben fàcils d'explicar. A *s'Espartar* hi creixen dos tipus d'espart, el bo (*Macrochloa tenacissima*), que té molts usos d'obra tradicional eivissenca, i l'espart bord (*Lygeum spartum*). Per contra, a *s'Espardell* de *s'Espartar* només hi creix la darrera de les dues plantes. *S'Espartar* és, doncs, l'illa on creix l'espart per antonomàsia (encara que també hi creixi l'altre), i *s'Espardell* és l'illa on creix l'espart que no té la utilitat que té l'altre, molt més bo. El sufix diminutiu obeeix al fet que és de mida més petita. L'ètim ha de ser un *SPART CELLU que hauria donat *espardell*. I, doncs, evolució paral·lela a la de VILLAR CELLU, origen del cognom *Villardell* (Rasico 2006: 171 i 191).

La teoria de **l'Espart Major* necessita la suposició que en el passat l'illa albergava colònies d'espart, imprescindible per a la feina de calafatar. Tanmateix, per a la feina d'espalmar, no hi havia cap necessitat de tenir espart a l'illa, ja que s'hi podia portar juntament amb els altres estris necessaris. El fet que al sud-oest hi hagi un racó o cova que es digui —de *s'Espart* no pressuposa de cap manera que n'hi hagués a l'illa—. És a una zona batuda pels vents de ponent on no hi ha vegetació. Senzillament, devia ser el lloc on els calafats amaraven la planta.

Un dels informants que consultàrem en recollir la toponímia dels illots pitiusos, donava precises informacions de la feina d'espalmar. Coromines, davant l'afirmació del DCVB que en parla com a derivat de *palma*, es pregunta què té a veure llevar les palmes o brosses de palma amb una nau? Diu que primitivament en lloc de passar el raspall s'espolsava la pols batent-la amb la mà i el seu s'untava també allisant-lo amb els palmells. Dons, bé, el nostre consultat pitius explicava que «ara es calafata amb una corda de llinç i antigament amb fil de fulla de palmera». Deia que els vaixells no es treien en terra, sinó que es tombaven damunt la platja i que *s'Espalmador* era un port quasi per tot temps. D'entre les taules de la nau, doncs, s'extreia el fil de fulla de palmera i se n'hi posava de nou. *Espalmar*, doncs, podia haver tingut el significat de 'treure el fil fet amb palma, amb fulla de palmera'.

La nostra opinió és que el problema etimològic que cal resoldre no és el de *s'Espalmador*, que té generoses ambostes

de congèneres ben diàfans en illes i en situacions similars, sinó el de *s'Espardell* de Formentera. Si per explicar *s'Espalmador* hem de suposar que hi havia hagut espart a l'illa, resulta molt més fàcil imaginar la pretèrita existència d'espart bord a *s'Espardell* de Formentera, quan en l'actualitat veim que és la planta que dona nom a *s'Espardell* de *s'Espartar*.

6. ESPARAGOL, UN HÀPAX TOPONÍMIC VALENCIÀ

El mot *esparagol* era un terme mariner usat pels colonitzadors mallorquins dels segles XIII i XIV per designar una 'petita cala' o 'port natural de refugi'. Coromines (1977: 212-213) li dedicà una gran atenció i proposà una etimologia basada en el grec παρακολπος 'cala secundària', però posteriorment (*DECat*, s. v. *espluga*) considerà la possibilitat que aquest mot que ell considerava arrelat només a les costes balears fos una formació diminutiva a partir del llatí SPELUCA 'esplugola', 'cova petita', perquè s'hauria comparat la caleta amb una espluga usada com a aixopluc. La recerca del mestre d'exemples toponímics el portà a considerar que el topònim santanyiner es *Caragol* era l'evolució d'un antic esparagol que havia quedat antiquat, però no és així, ja que aquella platja es troba documentada a 1390 amb el mateix nom del mol·lusc i la motivació és ben clara a partir dels nombrosos caragols terrestres que hi ha en els sementers que es llauen darrere el cordó dunar. Fins ara, l'únic esparagol toponímic que coneixem en tot el domini lingüístic és valencià i es troba, com ja assenyallàrem juntament amb J. Miralles (1991), en un mapa de l'illa de Tabarca de 1766 en el qual una raconada del sud d'allò que avui és l'illa de la Cantera apareix amb el topònim transcrit de *Cala del Esparagol*.

Com ja hem assenyalat en altres ocasions (Aguiló 2021: 116), l'ètim d'*esparagol*, podria ser el mateix que el del topònim de Campos es *Peregons*, o sigui el català medieval *pèlec*, però amb aglutinació de l'article i amb un altre sufix que en aquest cas seria *-ol*. Sabem (Veny 1977) que PELAGUS va passar de significar 'mar profunda, allunyada de la costa' a tenir el sentit de 'mar d'aigües somes, acostada a la ribera' i fins i tot 'aigua embassada terra endins', 'gorg dins un torrent'.

7. BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Cosme (2002): *Toponímia i etimologia*, Barcelona: Universitat de les Illes Balears i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2004): *Cançons de Cabrera*, Palma: Consorci per al Foment de la Llengua Catalana i la Projectió Exterior de la Cultura de les Illes Balears.
- (2007): *La toponímia de Santanyi i ses Salines*, Palma: Universitat de les Illes Balears, tesi doctoral inèdita.
- (2011): *La toponímia de la costa d'Artà*, Artà: Documenta Balear.
- (2021): *Els topònims de la costa de Campos*, Campos: Ajuntament de Campos.
- AGUILÓ, Cosme; MIRALLES Joan (1991: 371-389): «La toponímia de l'illa de Tabarca», *Societat d'Onomàstica, Butlletí interior*, XLIV, Barcelona: Societat d'Onomàstica.
- AVELLÀ, Francesc (1975): *Informe sobre la foca monje (Monachus monachus Hermann 1779) en las islas Baleares*, Palma: Inèdit.
- COROMINES, Joan (1964): «Parlem de mots eivissencs», *Boletín de la Cámara de Comercio Industria y Navegación*, Palma, «Republicat» (1970: 225-228) a *Estudis de toponímia catalana*, Barcelona: Curial.
- COSTA I LLOBERA, Miquel (1947): *Obres completes*, Barcelona: Selecta.
- (1976: 79): *Antologia lírica*, Palma: Moll.
- CTV (2009): *Corpus toponímic valencià*, València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M. i Francesc de B. MOLL (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma: Moll.
- DECat = COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- DESPUIG I DAMETO, Antoni (1784): *Mapa de la Ysla de Mallorca*, Palma: Joseph Muntaner.
- GOVERN BALEAR (2007): *El vell marí, una absència reversible*, Palma: Govern de les Illes Balears.
- HABSBURG-LORENA, L. Salvator (1884): *Die Balearen in Wort und Bild geschildert*, Leipzig: F. A. Brochhaus.
- HOMER (2001, X^{ena} ed.): *L'Odissea*, Barcelona: La Magrana.
- LLADÓ Y FERRAGUT, Jaime (1959): *Noticias históricas de Ses Salines y de su comarca*, Palma.
- MARTANO, Gilbert (1982): [Mapa del] *Parc Nacional de Pòrt-Cròs*, Ieras: Parc Nacional de Pòrt-Cròs.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1946-1951): *Mapa General de Menorca*, Palma.
- (1958): *Mapa General de Mallorca*. Palma.
- (1962-1967): *Corpus de toponímia de Mallorca*, 6 vols., Palma: J. Mascaró Pasarius.
- (2005): *Corpus de toponímia de Menorca*, 2 vols., Palma: Consell Insular de Menorca, Sa Nosta i Grup Serra.
- MINICONI, Roger (2009): *Les noms de lieux en Corse. Toponymie de l'environnement littoral de l'île*, Ajaccio: Alain Piazzola.
- MONTAÑA I MARTÍ, Maria-Teresa (1991): *Els noms de lloc sotaiguats de la mar sitgetana a la rapitenca*, 3 vols., Tarragona: Diputació de Tarragona.
- NotmCat = (2003, 2a. ed. 2009): *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*, 3 vols., Barcelona: Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans.
- OnomCat = COROMINES, Joan (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*, 8 vols., Barcelona: Curial i "La Caixa".
- ORDINAS GARAU, Antoni, ORDINAS MARCÈ, Gabriel; REYNÉS TRIAS, Antoni (2006): *La costa d'Escorca*, Palma: Govern de les Illes Balears i Institut d'Estudis Balearics.
- RASICO, Philip D. (2006): *El català antic*, Girona: CCG.232tf.
- RIBES I MARÍ, Enric (2009): *Toponímia i dialecte a Eivissa i Formentera. El paper dels topònims en la recerca dialectal: l'exemple de la costa pitiüsa*. 2 vols., València: Universitat de València, tesi doctoral inèdita.
- ROS I ARAGONÈS, Joandomènec; OLIVELLA I PRATS, Ignasi; GILI I SARDÀ, Josep M. (1984): *Els sistemes naturals de les illes Medes*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç M. (2011: 297-329): «La toponímia sarda de les cartes portolanes medievals», *La toponomàstica de les illes del Mediterrani occidental. (XXXV Col·loqui de la Societat d'Onomàstica L'Alguer, maig del 2008)*, València-L'Alguer: Denes.
- TOFIÑO DE SAN MIGUEL, Vicente (1786): *Carta esférica de la isla de Mallorca y sus adyacentes*.
- VENY, Joan (1977: 315-330): «Problemas de ictionimia catalana», *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterráneo*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- (1999): *Aproximació al dialecte eivissenc*, Mallorca: Moll.
- WAGNER, Max Leopold (2008): *Dizionario Etimologico Sardo*, a cura de Giulio Paulis, 2 vols., Nuoro: Ilisso.

LA TORRE DE LES CALETES I LA TORRE DE L'AGUILÓ: DOS TOPÒNIMS MALTRACTATS

Pasqual Almiñana Orozco

[Societat d'Onomàstica / Associació d'Estudis de la Marina Baixa]

INTRODUCCIÓ

La comunicació que ara s'exposa se centra, per raons d'espai, a explicar l'objectiu, l'origen onomàstic, el procés d'investigació i les conclusions d'un treball més ampli sobre els topònims *torre de l'Aguiló* i *torre de les Caletes*.

1. OBJECTIU

L'estudi investiga els topònims *torre de l'Aguiló* i *torre de les Caletes*, torres de guaita de la costa de Benidorm (la Marina Baixa, País Valencià, Europa) situades a cada punta de la badia. És a través de mapes, plànols, derroters i d'altres documents des de finals del segle XVI fins a l'actual segle XXI que s'estudia i analitza el procés lingüístic, les falses ubicacions cartogràfiques i la fixació cronològica de la construcció.

S'ha de tindre en compte que el terme municipal de Benidorm es redueix l'any 1717 (1723), la qual cosa vol dir

que la torre de l'Aguiló pertany a Benidorm des que va construir-se fins a la data assenyalada.

2. ELS DOCUMENTS

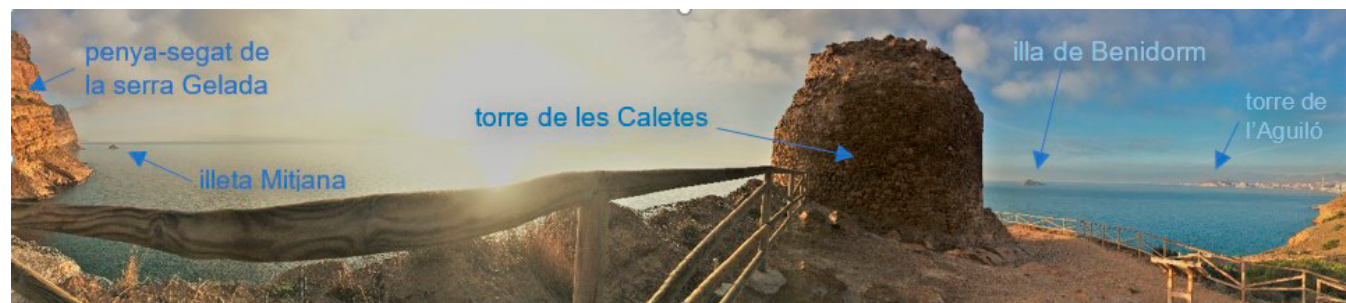
La base de l'estudi és la cartografia. Però, també, s'hi aporten derroters i s'hi inclouen documents oficials de l'Administració pública durant el període investigat.

3. TORRE DE L'AGUILÓ

3.1. ORIGEN ONOMÀSTIC DEL TOPÒNIM

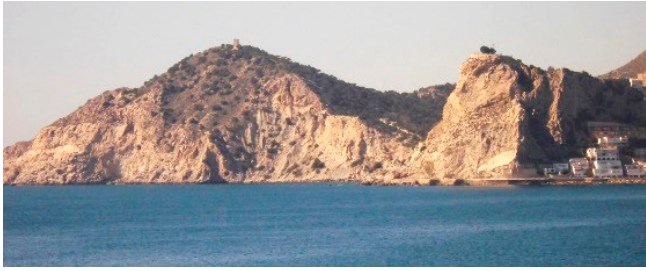
L'historiador Pere Maria Orts i Bosch (*Introducció a la història de la Vila de Vilajoiosa*, 1972, 73) diu que: «la torre de l'Aguiló, és la torre d'en Aguiló, cavaller dels anys de la reconquesta de la família dels Aguiló de Codinats».

Joan Coromines també explica el nom (*OnCat II*, 25a53): «*Torre de l'Aguiló* a la Marina d'Alacant, que és damunt de

D'esquerra a dreta: serra Gelada, illeta Mitjana, torre de les Caletes, illa de Benidorm, torre de l'Aguiló
(Arnau Almiñana Burgos)

A l'esquerra, la torre de l'Àguiló. A la dreta, el tossal de la Cala
(Pasqual Almiñana Orozco)

Benidorm (doncs al N.)». I apunta que en tots estos topònims (els que inclouen *Àguiló*) «la geografia, igual que la forma del nom, ens demostra que vénen del ll. AQUILO, -ONIS, i no pas de cap derivat d'àguila».

Estaria molt bé que el significat del topònim tinguera un nom tan poètic, però molt em tem que la motivació ens ve marcada pel cognom del propietari d'aquelles terres. Per altra part, la cita de Coromines dient que el topònim està al nord de Benidorm no és exacta; en tot cas, la torre es trobaria al nord de la Vila Joiosa, que és el poble situat més a l'oest de Benidorm.

3.2. DOCUMENTACIÓ I ANÀLISI

El total de mapes que avalen la investigació sobre el topònim *torre de l'Àguiló* és de 45 més la documentació escrita.

De cada mapa o document s'analitza el topònim, i les conclusions que se n'extrauen passen a formar part de l'anàlisi final.

3.3. CONCLUSIÓ

Des de l'any 1563 fins a l'actualitat, el topònim *torre de l'Àguiló* ha estat modificat en mapes, plànols, derroters i altres documents. El mètode d'elaboració principal que han tingut els autors ha estat el de copiar totalment o parcial el material publicat anteriorment, la qual cosa ha determinat l'error com a element principal en la destrucció nominal del topònim. Aquesta metodologia ideologitzada ha estat un dels eixos de modificació des del punt de vista lingüístic. Així tenim:

Dins de l'eix lingüístic

- Les variacions ortogràfiques i morfològiques
Són una de les maneres de modificar el topònim a través de l'absència de l'accent i de la preposició.
- Les traduccions a la llengua de l'autor
El castellà és, llevat d'una escrita en francès, la llengua predominant de les traduccions —tot i que en algun autor, com en el cas de Texeira, no era la seua llengua pròpia—. Aquestes traduccions són la demostració de la preeminència ideològica dominant sobre la llengua original del topònim.
- Les substitucions per un altre nom
La substitució és un fenomen que, en un marc general, és atribuïble a l'elaboració dels mapes des de fora de Benidorm. En el XIVé Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica i Segon d'Onomàstica Valenciana, celebrat ara fa trenta-dos anys, vaig presentar la comunicació «Variacions del to-

pònim Benidorm» en la qual demostrava com els errors toponímics venen de fora i pels mateixos motius que ara s'estudien.

Però, si dubtàvem de la teoria que la documentació creada fora de Benidorm comporta errors en la majoria dels casos, ara tenim explicitada la justificació antològica segons la qual el procés sinistre «de algunos informantes» obliguen el geògraf a errar. És una genialitat de l'absurd o del cinisme, segons com es mire. Ho trobem escrit en el pròleg del mapa de 1810, reedició del mapa de 1762, *Mapa del Reyno de Valencia*, de Tomás López. Són els fills de l'autor qui reediten el mapa i justifiquen els errors que havia comés el pare. Entre altres coses es diu que:

Si sucesivamente en otras reimpressiones continuasen corrigiendo los yerros involuntarios de este, podrá con el tiempo perfeccionarse este y todos los mapas hechos geográficamente por noticias que remiten muchas veces por verídicas, sugetos que las tienen por tales, imponiendo siniestramente al geógrafo cuya profesión exerce dentro de su estudio, por que en toda su vida por dilatada que fuere, haría pocos mapas, si fuese de su inspección medir la tierra de ellos, y observar las longitudes y latitudes de los pueblos que comprehenden.

Tot seguit posem, a tall d'exemple, una substitució paradigmàtica com la que es produeix l'any 1952 en el mapa de la Direcció General de l'Institut Geogràfic i Cadastral, en el qual el topònim *torre de l'Aguiló* és substituït per *Torre Vigía*.

Els errors com a mètode no solament els tenim en l'àmbit benidormer sinó també de la comarca de la Marina Baixa i més enllà. Les errades lingüístiques i les falses ubicacions són tan nombroses i escandaloses que solament en un procés de constant substitució lingüística, com el que patim al País Valencià, és possible. I, tanmateix, resistim!

De les falses ubicacions

També són la demostració de l'escàs interès, per no dir nul, dels autors de mapes i d'altres documents en situar els nostres topònims al lloc exacte. A més, no solament falsegen la

situació geogràfica sinó que també els canvien el nom. Durant els segles XVII i XVIII, el topònim *torre de l'Aguiló* va patir falses ubicacions per raons de còpia i ideològiques. A tall d'exemple, en el primer mapa *torre de l'Aguiló* és substituït per *torre de Benidorm*. L'autor de la substitució és Cassaus en *El Reyno de Valencia dividido en sus dos gobiernos que son Valencia y Orihuela y dos Tenencias, que son Xátiva y Castellón* (1693, Reial Acadèmia de la Història de Madrid). Pel que fa al topònim *torre de l'Aguiló*, no desapareix sinó que el trasllada a la següent torre de guaita de més a l'oest de Benidorm. És a dir, és una falsa ubicació. La substitució tindrà èxit en dos autors més, un d'ells anònim i l'altre, Tomàs López, que el copiaran:

1693	Cassaus: <i>El Reyno de Valencia dividido...</i>	T. de Benidorme	T. del Aguilon
1762	Anònim: Mapa de una porcion de Costa del Mediterráneo...	Torre de Benidorme	Torre de Aguilon
1762	Tomàs López: <i>Mapa del Reyno de Valencia</i>	T. de Benidorme	T. del Aguilon
1792	Tomàs López	T. de Benidorme	Torre del Aguilon

Ara bé, per què Cassaus substitueix el topònim *torre de l'Aguiló* pel de *torre de Benidorm*? Quin és l'error en què cau Cassaus per fer-ne la substitució?

En la cartel·la del mapa escriu:

y hallando sola la que formó en años passados D. Pedro Texeira de Abornoz falta de muchos lugares y poco corregido en nombres y distancias, pareció a V.E. fiar a mi cuidado la nueva delineacion de otra mas puntual, appliqueme a ella visitando lugares, midiendo terrenos y adquiriendo noticias y habiendo llegado a formar quan exactamente he podido esta Geografia Descripción con toda justicia la ofrezco.

Si, de veritat, Cassaus va passar per Benidorm «visitando lugares» l'error és monumental. I si, a més, tenia davant el mapa de Texeira no s'entén el canvi i trasllat del topònim. En tot cas, justifica les modificacions per «falta de muchos lugares y poco corregido en nombres», que no és el cas de Benidorm. Siga com siga, demostra un desconeixement total de la

toponímia propi d'algú de fora com és el cas del personatge, jesuïta extremeny que va passar per València.

Tot el procés s'emmarca dins la metodologia de copiar-se els uns dels altres, i augmentar, així, els errors.

Fixació cronològica de la construcció

En principi, establim la data de 1563 com a primera documentació a l'abast en la qual apareix el topònim *torre de l'Àguiló*. La futura torre s'anomena així perquè es troba al «Toçal de Àguilón».

Antonelli, tant en la *Relatione* de 1561 com en el *Discurso* de 1563, no la menciona en cap moment.

L'any 1597, Català de Valeriola, en *Autobiografía y justas poéticas*, explicita l'existència de la torre de l'Àguiló. Per tant, la construcció, amb la documentació a l'abast, és entre 1563 i 1597. I per ser més exactes, entre l'any 1575, data de la carta del senyor de Benidorm, Luís Fajardo, en què no apareix mencionada, i 1597.

4. TORRE DE LES CALETES

4.1. ORIGEN ONOMÀSTIC DEL TOPÒNIM

La primera referència que trobem de les *caletes* és de Martí de Viciana de l'any 1534 (1564):

Que año MDXXXVIII doce hombres armaron un barco i en las Caletas tomaron una fragata de trece bancos y libertaron a 6 cautivos cristianos.

El genèric *caletes* és la manera de nomenar la part de la costa de l'actual serra Gelada. Quan es construirà la torre, el nom no caldrà inventar-lo: el genèric passa a ser el topònim.

4.2. DOCUMENTACIÓ I ANÀLISI

El total de mapes que avalen la investigació sobre el topònim *torre de les Caletes* és de 43 més la documentació escrita.

De cada mapa o document s'analitza el topònim, i les conclusions que se n'extrauen passen a formar part de l'anàlisi final.

4.3. CONCLUSIÓ

La primera aparició del topònim en la cartografia a l'abast va ser en el mapa de 1584 —suposadament d'Abra-

La torre abans de la reconstrucció de l'any 2017 (Pasqual Almiñana Orozco)

La torre després de la reconstrucció de 2021 (Pasqual Almiñana Orozco)

ham Ortelius— *Valentiae Regni, olim Contestanorum si Ptolemeo, Edetanorum si Plinio Credimus Typus* dins *Theatrum Orbis Terrarum* (Amberes, 1584, Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu, en pictograma).

La referència en el mapa d'*Atalaia* al lloc de la torre de les Caletes vol dir que l'autor no sabia quin nom tenia la construcció, però que la torre ja estava construïda l'any 1584. Per tant, si bé la torre de l'Àguiló encara no havia estat construïda l'any 1584, sí que ho estava la torre de les Caletes, tot i que l'autor del mapa desconeix el nom de la construcció.

... , Arnaut Marm, se fue alas peñas daluir, y hecho entriera quimientos arcabuçeros, y batio la Torre de las caletas, y aunque le derriuo todos los parapetos, y defensas, la defendieron los tres soldados que en ella hauiã de guarda, ...

El topònim apareix mencionat explícitament com a torre l'any 1590 en el document del Consejo de Aragón, *Sobre lo que ha acontecido en la Torre de las Caletas del Reyno de Valencia*, ACA.

«La torre de las Caletas», tot i traduïda per l'origen geogràfic de la redacció del document, és el model que després copiaran altres autors. I és el primer document a l'abast on apareix el topònim.

Serà en el mapa de 2017 de l'Institut Cartogràfic Valencià quan apareixerà normativitzat amb el nom original *punta de les Caletes*.

Tal com s'ha demostrat fefaentment en l'anàlisi, copiar la cartografia anterior és el mètode predominant, la qual cosa ha implicat que un error inicial haja estat l'eix vertebrador de l'evolució del topònim a partir d'una confusió escrita. Aquesta metodologia, més el factor ideològic de cada autor són l'eix que modifica el topònim fins al moment que és normativitzat i normalitzat. Fins a l'actualitat, any 2021, el topònim ha estat modificat en la cartografia, derroters i d'altres documents per variacions ortogràfiques i morfològiques, traduccions i substitucions. Així tenim:

En l'eix lingüístic

- Variacions ortogràfiques i morfològiques errònies
El primer text on comença la confusió és de 1597 quan Català de Valeriola escriu «torre de lescaletes». Però l'any 1673 apareix el primer document escrit com «de les Escaletes» en les *Ordinacions tocants a la custodia y guarda de la costa marítima del Regne de Valencia*.

La dualitat lingüística entre *caletes* i *escaletes* està condicionada per la confusió fonètica. El canvi es produeix per fonètica sintàctica perquè el topònim és descriptiu per les moltes caletes que en aquella part del terme marítim de Benidorm existeixen. En un primer estadi tenim *de + les*, que es contrauen oralment amb el resultat [*des*], tal com actualment passa en l'àmbit col·loquial. Llavors, tindríem la pronunciació [*deskalétes*]. Ortografiar el que algú havia pronunciat sense saber-ne el significat de si era *caletes* o *escaletes* va fer que aparegués torre «de les Escaletes».

L'any 1563 Antonelli nomena la «torre de las caletas», que s'ha de construir.

L'any 1584, en el mapa del suposat autor, Abraham Ortelius, apareix un pictograma amb la definició d'*Atalaía* a la ubicació exacta de la torre de les Caletes.

Per tant, la construcció de la torre de les Caletes la podem situar, en un principi, entre 1563 i 1584. Però si tenim en compte que l'any 1575, el senyor de Benidorm, Luis Fajardo, no la nomena, podem acotar la data d'edificació entre 1575 i 1584.

5. CONCLUSIÓ FINAL

Tal com s'ha demostrat feiaentment en l'anàlisi documental i en les conclusions parcials de totes dues torres, copiar la cartografia anterior és el mètode d'elaboració predominant, la qual cosa ha implicat que l'error haja estat l'eix vertebrador de l'evolució dels topònims. Aquesta metodologia, més el factor ideològic de cada autor i de qui paga el mapa, són l'eix que modifica el topònim des del punt de vista lingüístic fins que és normativitzat i normalitzat.

L'evolució lingüística dels dos topònims es caracteritza per les errades ortogràfiques i morfològiques, les traduccions i les substitucions:

SUBSTITUCIONS

De la *torre de l'Aguiló*:

- *del Guibou, Guibeu, Guibou del Aguiló, Camell, Guibou, Guibou ó del Aguilo, Guilou, de Aguiló ó Camell, de Aguiló ó Jilón, de Aguilo au Jilon, Te. Guiton*
- *Torre vigia*

De la *torre de les Caletes*:

- *Castilnouo/Castelnouo, punta de Benidorme, M. Benidorme, Mt. Benidorme, de Benidorme i Escaletes*

FALSES UBICACIONS

Mentre que, durant els segles XVII i XVIII, la torre de l'Aguiló és situada en diferents llocs, la torre de les Caletes solament és traslladada una vegada. Els motius són els ja explicats en parlar de les torres.

Fixació cronològica de construcció

Com més amunt s'ha dit, amb la documentació existent, l'edificació de la torre de l'Aguiló és entre l'any 1575 i 1597, i la construcció de la torre de les Caletes, entre 1575 i 1584.

ANÀLISI FINAL

Per concloure de manera ràpida aquesta exposició basada en l'extens treball d'investigació que he mencionat al principi, cal dir que, fins a un cert punt, els errors que es produeixen en la documentació són normals perquè el cartògraf o bé no coneix el lloc o les fonts d'informació són dubtoses i les interpreta malament o les ideologitza. Però, sobretot, un error té continuïtat perquè es copia d'uns altres documents publicats i, per tant, es reproduïxen els errors inicials i, fins i tot, els augmenta. Tornant a l'error inicial, hem de dir que suposant que l'autor haja passat pel lloc estudiat, l'estada potser no ha estat suficientment llarga per a aclarir bé com els habitants del lloc pronuncien el topònim. També hi ha la possibilitat que l'autor es dediqués a la cartografia des del seu despatx a partir d'una enquesta que enviava al bisbat perquè foren els rectors de les parròquies els informants o enviava l'enquesta als secretaris dels ajuntaments, la qual cosa va implicar, en els nostres casos estudiats —com s'explica al llarg de la investigació—, el desgavell que van patir els topònims *torre de l'Aguiló* i *torre de les Caletes*. I no diguem la confusió que s'origina quan el *savi* tradueix a la seua llengua els nostres topònims com si es tractés d'una obligació. Com si els parlants no tingueren suficient entitat per a produir-los. I sent Benidorm un lloc que no era conegut internacionalment sinó a partir de la segona meitat del segle XX —amb l'arribada del turisme de sol i platja—, podem donar gràcies que en alguns mapes, plànols, derroters i documents, els topònims estan ben escrits. Però, res que no sabérem del maltractament a què estan sotmesos els nostres topònims.

El procés de malifetes lingüístiques per al maltractament dels topònims estudiats comença durant el segle XVI i es tanca a primeries del segle XXI amb la normativització i normalització dels topònims *torre de l'Aguiló* i *torre de les Caletes*.

TOPONÍMIA I EDUCACIÓ AMBIENTAL. UN EXEMPLE A L'ILLA DE TABARCA MITJANÇANT UNA RUTA DIDÀCTICA DE TALASSONÍMIA

Pere Antoni Balaguer

[Universitat d'Alacant. Grup Interdisciplinari d'Estudis Crítics i d'Amèrica Llatina]

Nombrosos estudis de diverses disciplines assenyalen des de fa temps l'estreta relació existent entre la toponímia i l'educació ambiental. Aquella, com a estudi integrat de la lingüística, la geografia i la història, permet un òptim aprofitament educatiu quan s'aplica a diferents disciplines, entre les quals l'educació ambiental.

En aquest article es presenta una mostra d'aquesta relació mitjançant l'exposició d'una ruta didàctica a l'illa de Tabarca o *illa Plana*, dissenyada a través d'una sèrie de punts d'interés que posen l'èmfasi en la talassonímia, la branca de la toponímia que estudia els topònims marins i costaners, i per a la qual l'illa de Tabarca és un escenari ideal pel seu alt interès mediambiental i històric.

CONCEPTE D'EDUCACIÓ AMBIENTAL

Seguint el *Libro blanco de la educación ambiental* (1999), aquesta disciplina persegueix els objectius següents:

- Afavorir el coneixement dels problemes ambientals, tant locals com globals. Actualment hi ha una consciència creixent sobre els perjudicis que l'activitat humana genera al planeta. Aquest enfocament és doble. D'una banda, hi ha problemes d'escala planetària i que són prou coneguts per la seua àmplia difusió en els mitjans de comunicació. D'altra banda, en la mesura que la resposta als problemes mediambientals es porta a terme de manera més

adequada a vegades en l'escala local, les problemàtiques d'aquest tipus més pròximes a les inquietuds dels col·lectius directament implicats donen lloc a un major grau d'implicació quant a l'educació ambiental.

- Capacitar les persones per analitzar de manera crítica la informació ambiental. D'aquesta manera, l'educació ambiental també fomenta el pensament crític des de la seua triple accepció (Balaguer 2017): honestat intel·lectual, implicació en l'acció i compromís amb la comunitat.
- Facilitar la comprensió dels processos ambientals en connexió amb els socials, econòmics i culturals, ja que l'educació ambiental també ha de ser entesa des d'un punt de vista holístic. Sovint es considera medi ambient només aquelles qüestions relacionades amb la natura, quan en realitat també cal tenir en compte els aspectes relacionats amb els ambients més humanitzats i les relacions socials que desenvolupem en ambdós tipus d'entorns.
- Afavorir l'adquisició de nous valors a favor del medi ambient i fomentar actituds crítiques i constructives. Se sol dir que l'educació ambiental no s'ensenya, sinó que s'interioritza. No és tant qüestió de continguts com de actituds i procediments.

Imatge 1.
Traçat d'itinerari didàctic

- Donar suport al desenvolupament d'una ètica que promocióne la protecció del medi ambient des d'una perspectiva d'equitat i solidaritat. D'acord amb el foment del pensament crític ja comentat, l'educació ambiental permet prendre consciència de problemes que transcendeixen el medi ambient i ho expliquen, alhora que aquests problemes (pobresa, desigualtat en l'accés als recursos, etc.) poden ser explicats des d'una perspectiva mediambiental.
- Capacitar les persones per a l'anàlisi dels conflictes socioambientals, en el debat d'alternatives i en la presa de decisions per resoldre'ls. Com deia el filòsof Plató: «el que llaura i llaura i mai sembla és com el que pensa i pensa i mai actua». L'educació ambiental, per tant, ha de fomentar no només la formació de determinades actituds, sinó també la participació en la resolució dels problemes.
- Fomentar la participació activa de la societat en els assumptes col·lectius, tot potenciant la responsabilitat compartida cap a l'entorn. La participació en la solució als problemes mediambientals també ha de ser entesa com a tema comunitari. Cap actuació serà efectivament viable sense la implicació col·lectiva, i no sols individual.
- Ser un instrument que afavorisca models de conducta sostenibles a tots els àmbits de la vida. El

concepte de desenvolupament sostenible, tan de moda en l'actualitat, ha de ser assumit des d'una perspectiva més global, com a conducta, i integrat de manera definitiva a la nostra vida física, espiritual i social.

RELACIÓ ENTRE TOPONÍMIA I EDUCACIÓ AMBIENTAL

La relació entre toponímia i educació ambiental ja ha estat assenyalada amb anterioritat en diferents treballs. I és que en efecte el lloc és important en educació ambiental: en la mesura que emmarca les nostres relacions socials concretes, ocasiona de manera natural comunitats o agrupacions d'individus que comparteixen interessos comuns. Això implica també una crida a la defensa dels llocs comuns (Malpas 2009).

Això s'ha materialitzat en l'organització de partits polítics, associacions i moviments populars, i en el compromís personal i social amb problemes que afecten la condició humana. L'ordenació de l'espai mai no és neutral, sinó que deriva de les pràctiques i concepcions socials i polítiques de les societats que el dissenyen (Lefebvre 1976). Des d'aquest punt de vista, els topònims es presenten com el resultat de la interacció entre aquestes societats i les activitats desenvolupades, en un bucle que es retroalimenta contínuament: el topònim influeix en la societat alhora que es veu influenciat per aquesta.

Són també molts els treballs que ressalten la idoneïtat de les rutes didàctiques per a *ensenyar* educació am-

biental; de fet per a molts autors (Ridao *et al.* 2015) són l'instrument més eficaç. El que no ha estat, tanmateix, suficientment assenyalat és l'enorme utilitat que l'ús de la toponímia pot tenir en el disseny i l'aplicació d'una ruta didàctica d'educació ambiental, tal com l'exemple que s'exposa a continuació demostra.

L'itinerari didàctic, com es pot observar en la imatge 1, constarà de 6 parades. Comença a la cala de la Mina i finalitza en el moll Vell. Està concebut per a ser realitzat a peu i té una distància aproximada d'uns 3 quilòmetres. En cadascuna de les parades es realitza una xicoteta explicació atenent la imatge que s'aporta en cadascuna. En aquest cas, la ruta se centra en la talassonímia de l'illa, és a dir, en la part de la toponímia que es refereix als noms amb què es designen els llocs a la mar i els accidents costaners.

PUNT 1. CALA DE LA MINA

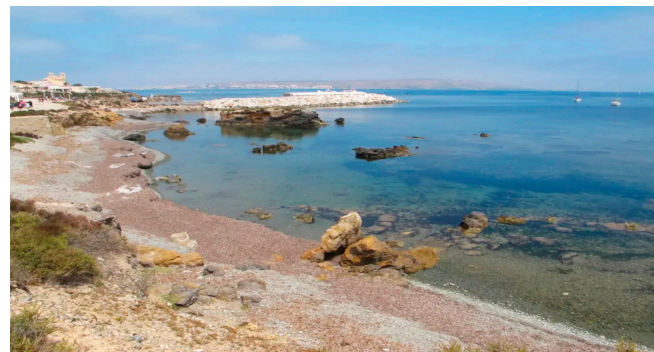
Segons l'*Enciclopèdia catalana*, una cala és «una petita vall fluvial o depressió, envaïda parcialment per la mar per efecte d'una transgressió marina o per un efecte tectònic». Per a aquesta mena de formacions en les costes marines la denominació varia només en la grandària, no en l'accident geogràfic, d'ací la diferenciació entre golf, badia i cala. L'ús de tots ells sol ser comú: servir de refugi i protecció per a les embarcacions de major o menor calat enfront de temporals i com a zona de fondeig. No obstant això, en el cas de les cales, i aquesta de la Mina o qualsevol altra de l'illa de Tabarca són excel·lents exemples, solen tindre també un ús recreatiu per al bany i la pràctica del busseig.

PUNT 2. LA NAUETA

Es tracta d'un illot molt semblant i proper a un altre anomenat *la Nau*, entre aquest i l'illa de Tabarca, de la qual el separa un xicotet pas. Des de Tabarca s'hi pot arribar quasi sense banyar-se els peus. És també bastant alt i recorda igualment un vaixell navegant. Entre els pobles mariners és prou comú nomenar els llocs atenent la seua semblança amb els instruments de la seua vida quotidiana, en aquest cas un vaixell. És un fenomen també molt comú en l'àmbit rural i agrícola, però amb referències als instruments d'aqueixa altra vida.

Imatge 2. Ubicació de la cala de la Mina

Imatge 3. Cala de la Mina. Font: <https://7mar.es/cala-de-la-mina-en-illa-de-tabarca-alicante-costa-blanca/1111/es>

Imatge 4. Ubicació de la Naueta

Imatge 5. Naueta i farallons.
Font: <http://lafogueradetabarca.blogspot.com/2013/03/toponimia-tabarquina.html>

Imatge 6. Ubicació de la Galera

Imatge 7. La Galera.

Font: <https://sendasyleyendas.com/2016/05/que-ver-en-tabarca/>

PUNT 3. LA GALERA

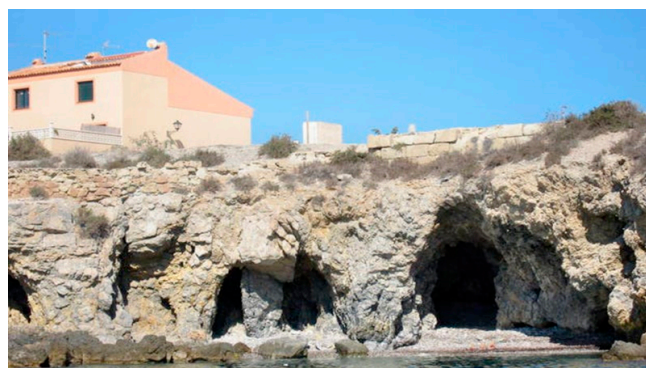
És un illot situat al sud de Tabarca. Al costat d'aquest illot es col·locava la gran almadrava de Tabarca, la qual consistia en un complex sistema de xarxes disposades per a la pesca, sobretot, de la tonyina. Aquest tipus de pesca de la tonyina es fonamenta en el caràcter migratori d'aquesta espècie. Les tonyines de poca grandària entren en el Mediterrani per l'estret de Gibraltar procedents de l'Atlàntic allà pel mes de juny, i passen tot l'estiu en la nostra mar alimentant-se i aconseguint grandàries de centenars de quilos. Finalitzat l'estiu, han de tornar a creuar l'estret per a tornar a l'Atlàntic, però en aqueix viatge de retorn són capturats en nombrosos punts de la costa espanyola fins a Cadis.

PUNT 4. COVA DEL LLOP MARÍ

La foca monjo del Mediterrani (*Monachus monachus*), popularment anomenada també *llop marí*, en el passat es trobava per totes les costes del Mediterrani, incloent la Mar Negra. Actualment a causa de les amenaces que ha patit i continua patint, la seua distribució ha canviat i les seues poblacions es localitzen fragmentades. El seu hàbitat inclou tant zones pelàgiques, xicotetes illes i zones costaneres encara que sempre en àrees protegides de l'accés dels seus depredadors terrestres. Es restringeix a zones on hi ha coves amb entrades des de la mar i en platges xicotetes protegides

Imatge 8. Ubicació de la cova del Llop Marí

Imatge 9. Cova del Llop Marí.

Font: <http://www.lafogueradetabarca.blogspot.com/>

per penya-segats o per la marea alta. En les coves i sobretot en aquelles que tenen platges en el seu interior és on es reproduïxen. Són contínues les referències al «llop marí» en tota la nostra geografia costanera mediterrània, i també en la d'altres països banyats per les seues costes. No és estrany, per tant, que aquest topònim de l'illa de Tabarca faça referència a un passat en què les xicotetes coves serviren de refugi per a aquesta espècie.

PUNT 5: LA CANTERA

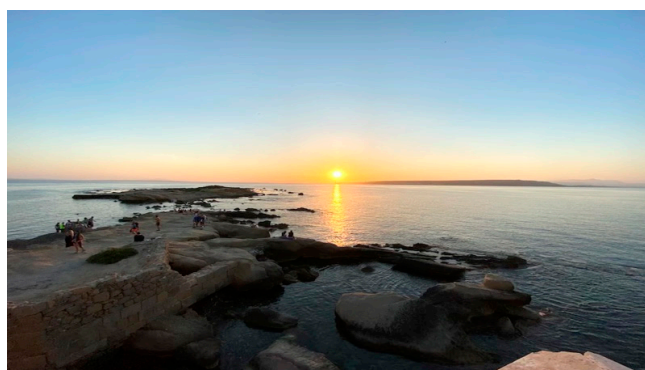
La Cantera, illot situat en la part oest de Tabarca, del qual es va extraure, en el segle XVIII, la pedra per a construir les muralles de la població. En alguns punts es va arribar a rebaixar a ran d'aigua. Està separat de Tabarca per un xicotet estret que, a vegades, es pot franquejar sense necessitat de banyar-se els peus. Aquest estret mostra l'empremta d'una intensa activitat extractiva, la qual cosa fa sospitar que, abans de la construcció del poble, era en realitat una península.

PUNT 6. MOLL VELL

Un moll, segons l'*Enciclopèdia catalana*, és una «obra construïda a la vora de la mar o d'un riu navegable que serveix per a facilitar l'embarcament i el desembarcament de persones i mercaderies i, de vegades, de refugi a les naus». Actualment l'illa de Tabarca compta amb un moll més ampli capaç de donar cabuda a l'ús turístic de l'illa. Del moll antic, molt més xicotet, queden els vestigis d'una entrada des d'aquest a l'interior de la muralla que s'observa en la imatge.

Imatge 10. Ubicació de la Cantera

Imatge 11. La Cantera. Font: <https://www.chictrends.es/tabarca-es-una-leyenda-pero-no-urbana/>

Imatge 12. Ubicació del moll Vell

Imatge 13. Moll Vell. Font: <http://www.lafogueradetabarca.blogspot.com/>

CONCLUSIONS

La toponímia, adequadament enfocada quant a la seua planificació i objectius a través del disseny de rutes didàctiques, és una eina d'alt valor educatiu per a l'ensenyament de l'educació ambiental. Al seu torn, aquesta última pot utilitzar els topònims i les seues diferents modalitats tant de manera monotemàtica com transdisciplinari. La utilització didàctica dels topònims pot orientar i fins i tot protagonitzar els processos educatius a fi d'arribar a aconseguir una educació integral de l'individu i amb clares possibilitats d'aplicació en un aprenentatge holístic i un ensenyament actiu enfocat a l'estudi de l'entorn i a l'ensenyament per descobriment. En el cas que s'ha tractat en el present article, la talasonímia —per a la qual l'illa de Tabarca és un enclavament excepcional— es revela com un aspecte de la toponímia amb evident

rendibilitat pedagògica, fonamentalment per la seua història i tradicions, que converteixen Tabarca en un clar referent per a la potenciació dels temes d'interés local.

BIBLIOGRAFIA

- BALAGUER, Pedro Antonio (2017): «(Neo)Geography before the challenges of the information society, cultural and educational impact. Perspectives for the future», *Journal of Research in Business, Economics and Management*, Batała, 8, 1, pp. 1271-1279.
- BUTTNER, Anne (2001): *Sustainable Landscapes and Lifeways: Issues of Scale and Appropriateness*, Cork: University Press, Cork.
- DORION, Henri (1984): «Les relations entre la toponymie et les autres sciences sociales», *450 ans de noms de lieux français en Amérique du Nord*, Québec: Les Publications du Québec, pp. 103-108.
- LEFEBVRE, Henri (1976): *Espacio y política*, Barcelona: Ediciones Península.
- MALPAS, Jeff (2009): «Place and human being», *Environmental and Architectural Phenomenology*, London, 20, pp. 19-23.
- MINISTERIO DE MEDIO AMBIENTE (1999): *Libro blanco de la educación ambiental*, Comisión Temática de Educación Ambiental.
- NOGUÉ I FONT, Joan (1985): «Geografía humanista y paisaje», *Anales de geografía de la Universidad Complutense*, Madrid, 5, pp. 92-107.
- RIDAO, Jorge, et al. (2015): *Educación ambiental y conservación de la geodiversidad*, Sevilla: Consejería de Medio Ambiente de Andalucía.

RECURSOS ONLINE

- <http://www.alicantevivo.org/2013/03/toponimia-tabarquina.html>
- <https://www.chictrends.es/tabarca-es-una-leyenda-pero-no-urbana/>
- <https://www.encyclopedia.cat/>
- <http://www.lafogueradetabarca.blogspot.com/2013/03/toponimia-tabarquina.html>
- <https://www.sendasyleyendas.com/2016/05/que-ver-en-tabarca/>
- <https://www.7mar.es/cala-punta-falco-en-illa-de-tabarca-alicante-costa-blanca/1123/es>

L'ONOMASTICON CATALONIAE DIGITAL COM A EINA DIDÀCTICA

Mar Batlle

[Institut d'Estudis Catalans / Societat d'Onomàstica]

1. INTRODUCCIÓ: EL PROJECTE DE DIGITALITZACIÓ DE L'ONOMASTICON CATALONIAE

El març de 2021 l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) amb la col·laboració de la Fundació Pere Coromines va posar en funcionament la pàgina web oncat.iec.cat, que permet consultar per internet l'*Onomasticon Cataloniae* (*OnCat*). Aquesta web és fruit del projecte «Digitalització, buidatge i tractament textual de l'*Onomasticon Cataloniae*», que forma part dels programes de recerca de l'IEC. És dirigit per José Enrique Gargallo i coordinat per Mar Batlle. Vegeu més informació a Batlle *et al.* (2022).¹

Com es pot llegir en l'apartat «Origen» de la web de l'*OnCat* i gràcies a la investigació de Josep Moran i Ocerinjauregui (2012), que fou director de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans durant 25 anys, l'*Onomasticon* es gestà a la Secció Filològica de l'IEC:

L'any 1921 Josep Maria de Casacuberta havia rebut l'encàrrec d'organitzar i dirigir la nova Oficina de Toponímia i Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans, constituïda el 28 de desembre de 1921. De seguida redactà la *Memòria sobre la preparació del diccionari de toponímia i onomàstica catalanes presentada per l'Institut d'Estudis Catalans a l'Excel·lentíssim senyor President de la Mancomu-*

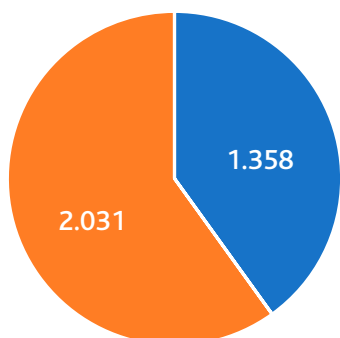
nitat de Catalunya, datada el 19 de gener de 1922. Fou signada per Pompeu Fabra i per Jaume Bofill i Matas, president i secretari respectivament de la Secció Filològica. Allà es descriu com es farà aquest diccionari: cal realitzar enquestes, buidar textos antics i publicacions modernes i consultar cartografia. S'hi prioritzarà la toponímia per sobre de l'antroponímia i es procurarà sempre aportar informació objectiva.

Obra de reconegut prestigi, és ben sabut que l'*Onomasticon Cataloniae* se centra en la toponímia catalana amb un enfocament etimològic. Conté un corpus de topònims catalans, i de les zones limítrofes, ben destacat. Els topònims van acompanyats de la documentació antiga que s'ha pogut obtenir i de la proposta etimològica que se'n fa. En aquesta proposta se sol al·ludir a lèxic comú i a noms propis catalans i també d'altres llengües; i a informació de caràcter divers (gentilicis, malnoms, dites tòpiques, etc.).

El projecte consta de dues fases. En la primera, assolida al 100%, s'ha creat la pàgina web de l'*OnCat*. S'hi pot consultar l'obra a partir de la reproducció de l'índex en paper i per mitjà de tres cerques que s'hi han afegit. L'índex de l'obra és accessible a través d'un menú alfabètic que quan es clica una lletra es carreguen les corresponents entrades de l'índex corresponent. I quan es clica a una entrada específica, s'obre el document en pdf de la pàgina de l'*OnCat* que conté l'entrada. L'índex s'ha reproduït exactament igual que apareix

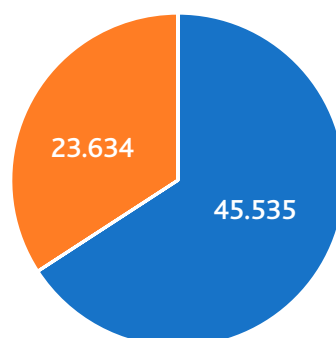
1. A banda de l'equip que s'esmenta en la web de l'*OnCat*, recentment s'han incorporat els investigadors Aitor Carrera (Universitat de Lleida), Joan Fontana (Universitat de Barcelona) i Luzía Fernández (diplomada en Filologia Aragonesa).

Buidatge de l'OnCat

■ Pàgines buidades (40%) ■ Pàgines per buidar

Índex

■ Entrades en paper ■ Entrades noves

en l'obra, tal com s'explica en l'apartat «Sobre l'índex» de la web. Les cerques que s'hi han afegit permeten buscar per tres opcions: «Comença per», «Conté» i «Acaba en». Aquestes cerques busquen en l'índex, no a l'interior de l'obra.

La segona fase del projecte va més enllà de la digitalització de l'obra. Per una banda, busca afegir noves entrades a l'índex per fer visible la informació que actualment no hi apareix. I per l'altra, es proposa fer el tractament textual de les entrades més significatives per tal de poder fer cerques avançades que permetin mostrar la informació de manera sistemàtica.

Quant a la incorporació de noves entrades, cal recordar que l'índex en paper de l'OnCat no inclou les formes antigues dels noms propis i que els noms propis de les llengües diferents del català no estan entrats sistemàticament. A més, com que sovint l'etimologia d'un nom propi es relaciona amb un nom comú, l'obra presenta molt lèxic català, i també d'altres llengües, i sovint remet al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* del mateix Coromines. I encara caldria esmentar l'al·lusió de gentilicis i refranys, sempre relacionats amb un topònim.

Tota aquesta informació no apareix a l'índex en paper. Per això la importància de fer un segon buidatge de l'obra que afegeixi a l'índex tota aquesta informació. Les entrades noves

apareixen amb el fons blau per distingir-les de les de la versió en paper. El ritme de buidatge és lent i en aquests moments s'ha començat la lletra N. S'ha fet un 40% de l'obra; i hi ha un 35% d'entrades noves.

Nom	V	P	C	L
Faba - 68341	IV	200	b	42
Fabanella - 64901	IV	34	b	29
Fabare - 68349	IV	201	a	25
Fabaro, Racó de - 18248	IV	203	a	24
FABERT - 18249	IV	172	a	1
FABINI, BINI - 18250	I	134		

Imatge 1. Nou índex digital de l'OnCat, amb les entrades noves amb el fons de color blau

Per poder realitzar cerques avançades, s'ha de fer el tractament textual de totes les entrades de l'índex, que consisteix a afegir-hi una sèrie de dades que permeten recuperar la informació de manera sistemàtica. Aquestes dades són:

Nom	V	P	C	L	Llengua Categoria	Comentari	Municipi Altra localització	M	E
Faba - 68341	IV	200	b	42	Català Topònim	Forma antiga de <i>Favà</i> .	Cabó	M	E
Fabanella - 64901	IV	34	b	29	Català Topònim	Per <i>Favanella</i> .	Onil	M	E
Fabare - 68349	IV	201	a	25	Català Topònim	Forma antiga de <i>Favara</i> .	Favara	M	E
Fabaro, Racó de - 18248	IV	203	a	24	Català Topònim		Tivissa	M	E
FABERT - 18249	IV	172	a	1	Català Topònim		Molló	M	E
FABINI, BINI - 18250	I	134			Català Topònim		Es Mercadal	M	E

Imatge 2. Índex tractat

- La referència de la forma dins de l'obra (*volum, pàgina, columna i línia*), en el cas de les entrades de nova creació.
- La localització municipal (o parròquia en el cas d'Andorra). De cada topònim s'indica el municipi a què pertany.
- La categoria de la forma indexada: *antropònim, topònim, lèxic, gentilici i dites tòpiques i refranys*.
- La llengua corresponent a la forma: *aragonès, benasquès, asturleonès, basc, castellà, català, francès, francoprovençal, gallec, italià, varietats italo-romàniques, occità, occità aranès, portuguès, retoromànic (friülà), retoromànic (ladí dolomitic), retoromànic (romanx)*.

El fet d'indicar el municipi al qual pertany el topònim permet visualitzar el resultat de les cerques a través de cartografia digital, ja que en la base de dades els municipis tenen associades les coordenades. Com és lògic, si l'entrada no ha estat tractada textualment, no es visualitza en la cartografia. Els mapes que apareixen en les imatges d'aquest treball són, doncs, orientatius, ja que no totes les entrades tenen la localització emplenada.

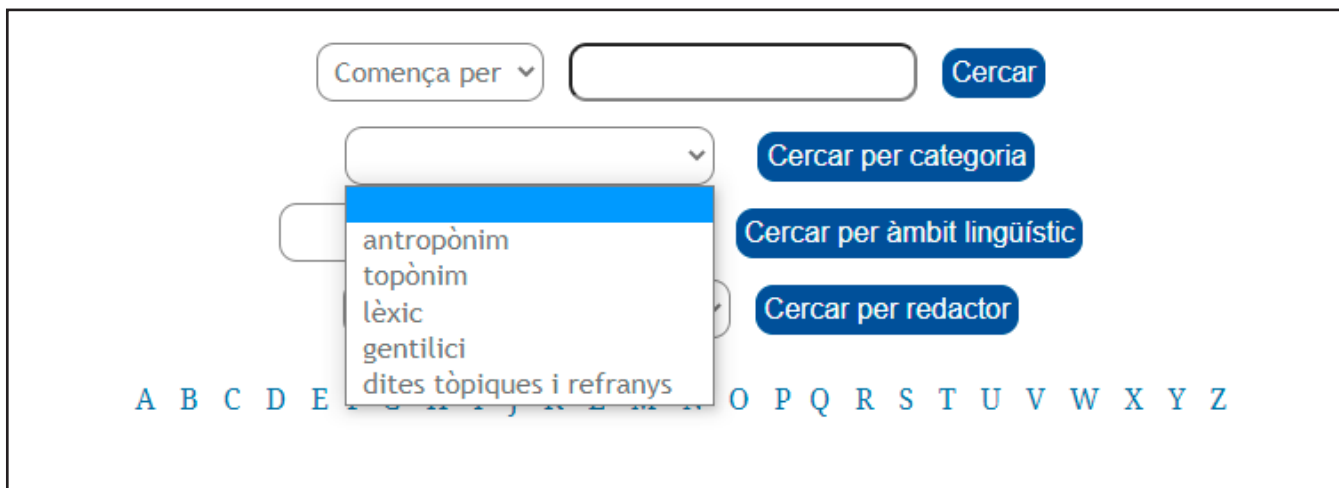
2. LES CERQUES I EL MAPA: DUES EINES PER A LA DIDÀCTICA DE LA TOPONÍMIA

El potencial didàctic que ofereix l'*OnCat* digital és a partir de les cerques i de la visualització del resultat en un mapa digital. S'està treballant en el sistema de cerques avan-

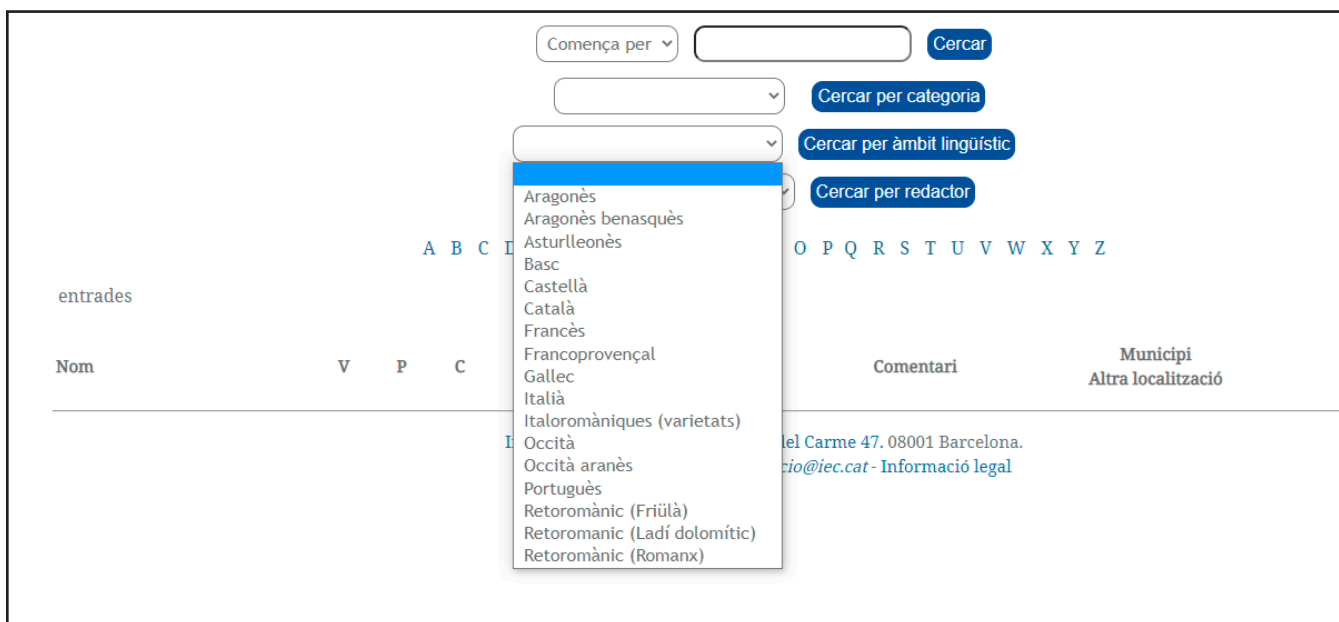
çades. De moment hi ha tres grans cerques possibles: per categoria, per llengua i per redactor. Aquesta darrera s'ha fet amb la intenció de visualitzar la feina dels col·laboradors de Joan Coromines. Destaca la participació de Joan Ferrer i Costa, amb 1.292 entrades redactades; el segueix Philip Rasico, amb 152; Xavier Terrado, amb 133, i Joseph Gulsoy, amb 98. Com és lògic, la categoria més abundant és la de toponímia i la llengua més abundant és el català. S'hi aniran afegint més cerques, com la cerca per municipi o per grans àrees (Principat, València, Andorra, Aragó, Catalunya del Nord) i cerques combinades.

Des del punt de vista didàctic, una de les cerques que dona més bon resultat és la del criteri «Comença per». És ben sabut que una gran part de la toponímia ja es va formar en la nostra llengua. Són ben il·lustratius els topònims que comencen per *cast-*, *sant-* o *vila-* repartits arreu de l'àrea de parla catalana.

Efectivament, la presència de castells va donar lloc a molts topònims. Alguns provenen de l'aglutinació del terme *castell* (< CASTELLUM 'fort, reducte') seguit del nom del senyor, com *Castelldefels* 'castell de Fels (Fèlix)', *Castellgalí* 'castell (de) Galí', *Castellferran* 'castell (de) Ferran'. També són molt nombrosos els topònims provinents del terme *castell* seguit d'un adjectiu (*Castellfort*, *Castelldalbo*, *Castellnou*, *Castellvell/Castellví*, *Castellfollit* 'castell de fullatge', *Castellbell*, *Castellbisbal* 'castell del bisbe', *Castellonroi*, etc.). I els derivats de *castell* també són molt prolífics, com *Castelló* (< CASTELLIONE), ben representat arreu del domini lingüístic, *Castellet*, *Castellàs* (i també *Castellasso*), etc.

Imatge 3. Opcions de la cerca per categoria

Imatge 4. Opcions de la cerca per àmbit lingüístic

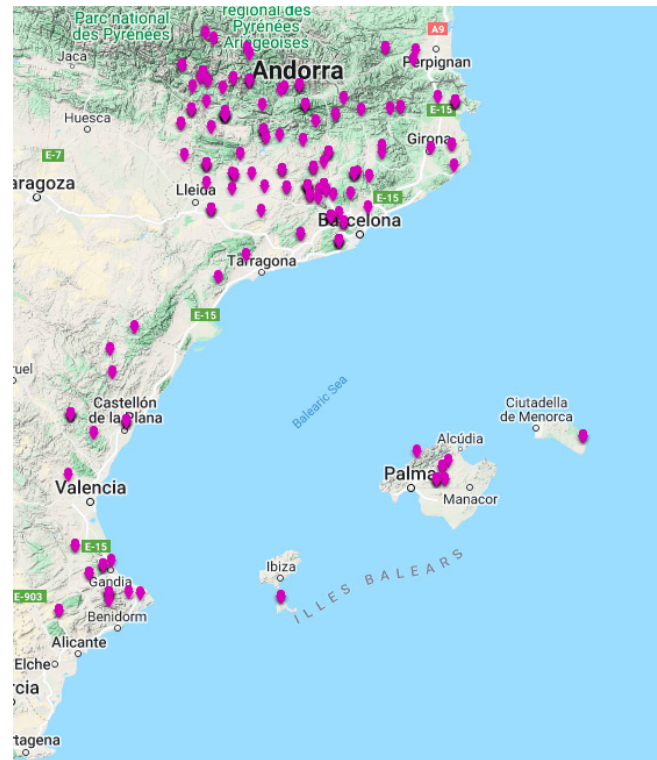
L'hagiotoponímia és molt abundant en tot el domini lingüístic, malgrat que en el mapa semblin més abundants en la zona del Principat. Recordem que en aquesta zona molts topònims d'origen aràbic foren reemplaçats per hagiotopònims, i que el Principat té una gran quantitat d'hagiotopònims que corresponen a municipis, que és el que es mostra en la cartografia de l'*OnCat*. Al Principat, hi ha 111 municipis amb hagiotopònims d'un total de 948; a València, 14 de 543; a les Balears, 11 de 68; a Aragó, 19 de 732; i a Andorra, 1 de 7 parròquies.

Un altre tipus de topònims ben característics de la nostra llengua són els compostos de *vila* seguits d'un segon element, que potser descriu d'una característica de la vila o un antropònim. Quant al primer cas, tenim formes com *Vilallonga*, *Vilacorba* o *Vilatorta*, que al·ludeixen a la forma del nucli de població. En altres casos, el nom al·ludeix a la producció local més destacada com *Viladàsens*, *Vilademuls*, *Viladecans*, *Viladecavalls*, etc. Quant al segon element amb caràcter antropònimic, l'antropònim pot ser d'origen llatí com en *Viladamat* o *Vilamorell* (*Amat* i *Morell* són també cognoms), o germànic, molt més abundants. D'aquests, alguns són encara ben reconeixibles, com en *Vilabertran* o *Vilarnau*; i d'altres no, com *Vilademires* (probablement del germànic *Danimir*), *Vilademany* (probablement del germànic *Alamann/Alemann*) o *Vilafreser* (probablement del germànic *Frezer*).

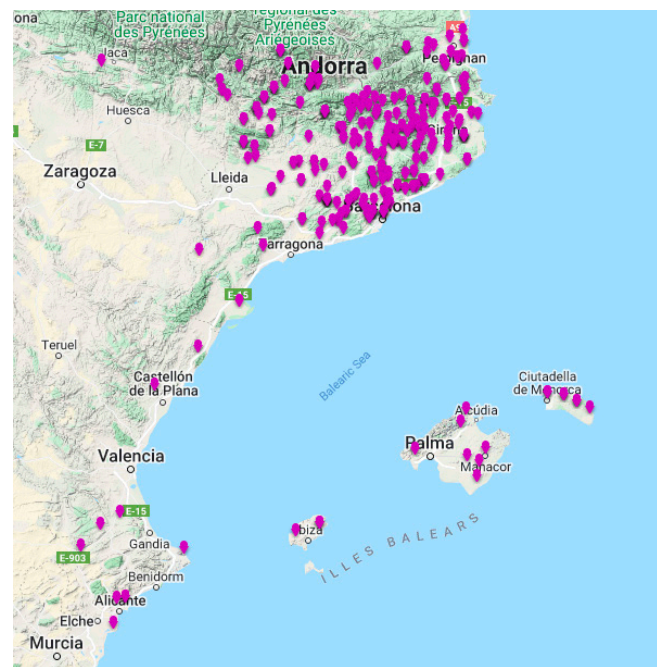
La cerca de «Comença per» és molt útil per a estudiar la toponímia aràbiga, molt ben representada al domini lingüístic occidental i a les Balears. En el mapa següent es poden veure els topònims que comencen per *al-*, que en la seva immensa majoria són d'origen aràbic, tot i que en la part oriental n'apareixen també que tenen altra procedència (*Albanyà*, *Albars*, *Albons*, etc.).

Un altre exemple molt gràfic són els coneguts topònims que comencen per *beni-* i *bini-*. La cartografia permet veure que la major part de topònims que comencen per *beni-* són majoritàriament a l'àrea valenciana i els que comencen per *bini-* són principalment a l'àrea de les Balears.

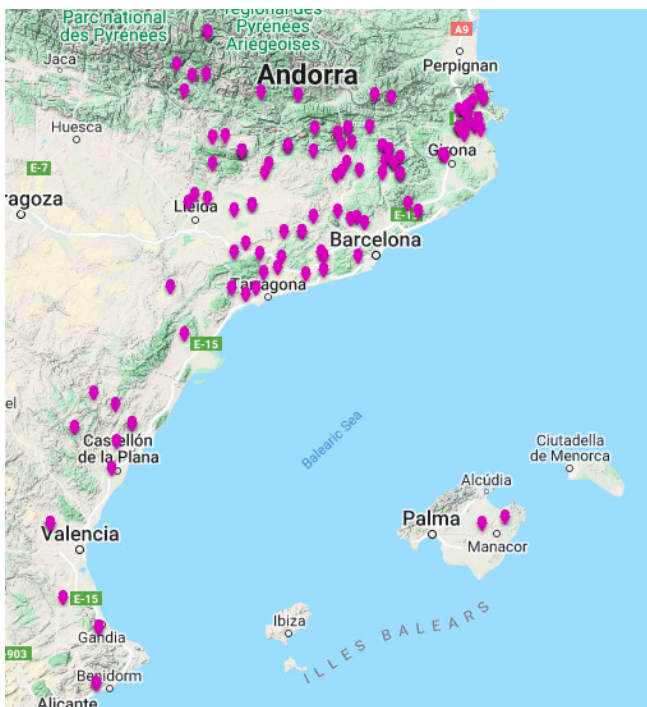
L'*OnCat* és una eina centrada en l'estudi de l'onomàstica catalana, però també conté molta informació d'altres llengües romàniques (Casanova 2012 i Gargallo 2019). Si bé la cerca de «Comença per» és molt útil per a explicar molta toponímia catalana, la cerca «Acaba en» és molt pràctica per

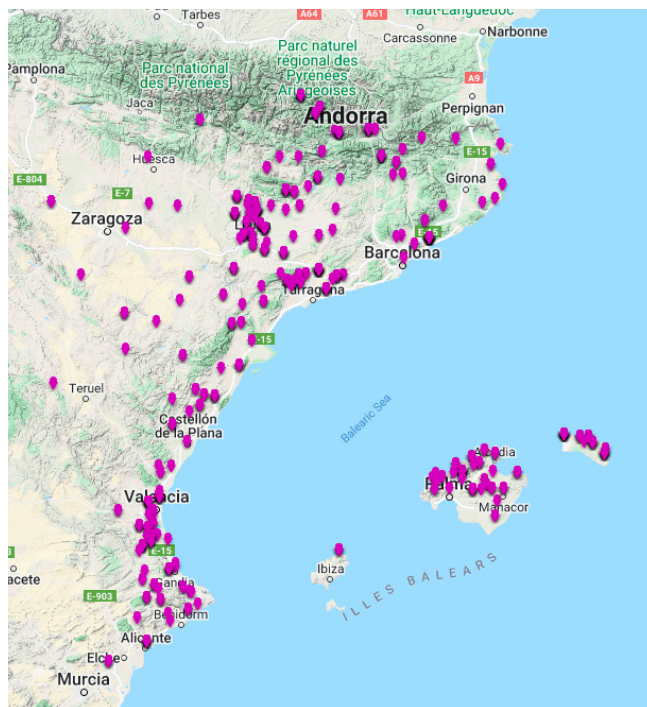
Imatge 5. Mapa que mostra el resultat de la cerca «Comença per cast-»

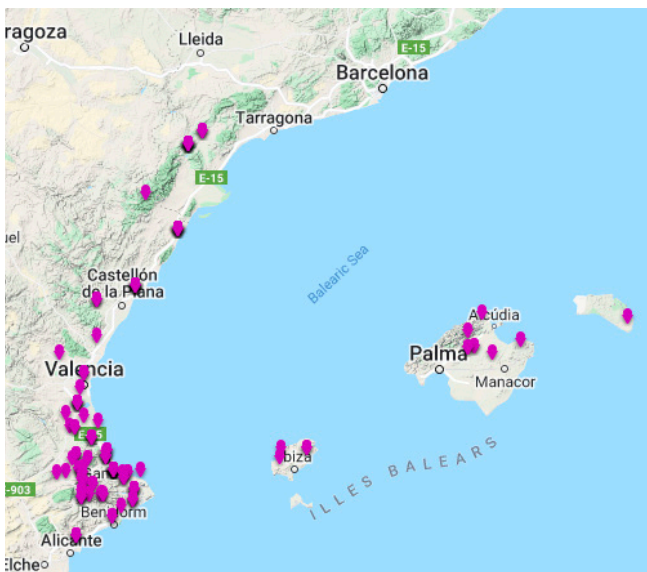
Imatge 6. Mapa que mostra el resultat de la cerca «Comença per sant-»

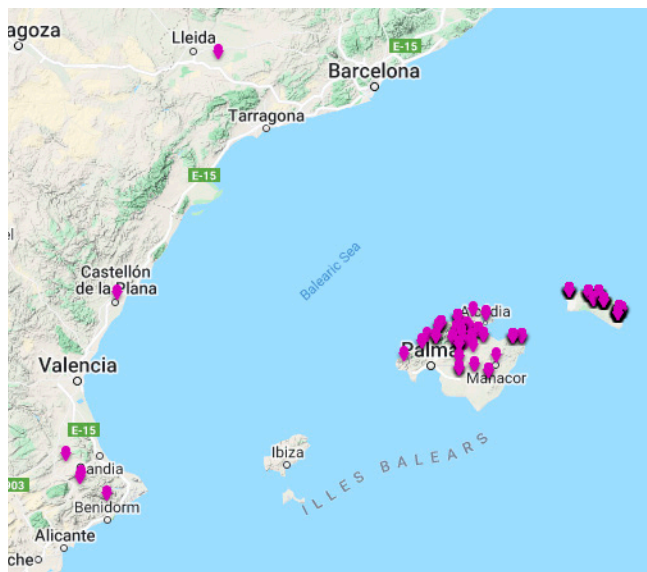
Imatge 7. Mapa que mostra el resultat de la cerca «Comença per vila»

Imatge 8. Mapa que mostra el resultat de la cerca «Comença per al-»

Imatge 9. Mapa que mostra el resultat de la cerca «Comença per beni-»

Imatge 10. Mapa que mostra el resultat de la cerca «Comença per bini-»

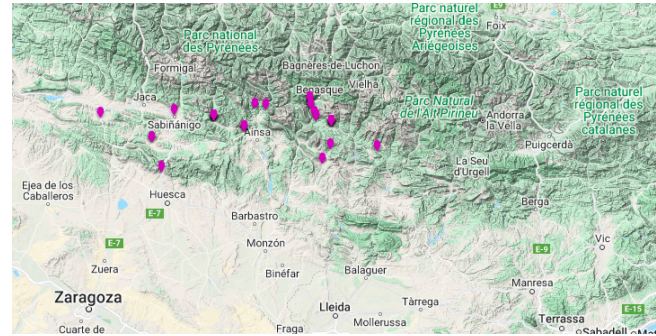
a estudiar la toponímia des d'un punt de vista més panoràmic.² Per exemple, podem esmentar terminacions exclusivament aragoneses, com *-iés* (*Arbaniés, Biniés, Ipiés*) i *-ués* (*Añués, Arascués, Arbués, Biscarrués, Gordués, Larués*), presents en la zona de l'aragonès, almenys en el moment de formació del topònim. També apareixen alguns topònims amb la terminació *-ués* en la zona de Navarra (*Gallués, Navascués*).

Un altre exemple destacat és el contínuum que Comromines estudia conjuntament de formes amb el sufix *-ué* aragonès i el seu equivalent *-ui* en català (*-uy*). Com a exemples de topònims aragonesos esmentem *Alastrué, Eresué, Larrué*; però també hi ha el català *Astranué* (topònim antic en Sarroca de Bellera). I quant al sufix català *-ui*, esmentarem *Ansui* i *Arestui* (Llavorsí), *Balestui, Bascui* (Tremp) i *Beranui* (la Torre de Cabdella); però també en tenim mostres a Aragó, com *Bafalui* (Graus) i *Ardanui* (Montanui). Igualment, un altre exemple és el contínuum de topònims acabats en *-ierre/-erre* (com *Alcubierre, Belsierre, Juverre* [Farrera]), més abundants a Aragó, i els acabats en *-arre* (com *Isarre, Isabarre, Unarre*), més abundants a Catalunya. Sobre la presència de l'aragonès en l'*OnCat* (vegeu Gargallo, en premsa).

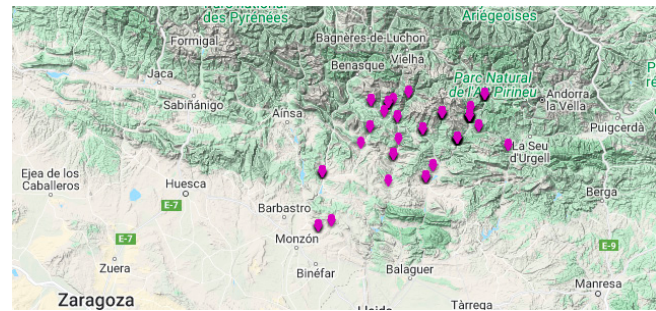
3. EL TRACTAMENT TEXTUAL I LES DADES ESTADÍSTIQUES

El tractament textual que es duu a terme es fa amb el propòsit de poder fer cerques avançades que permetin recuperar la informació de manera sistemàtica. A més, a partir d'aquest tractament es disposa d'informació que permet quantificar la presència de diversos elements en l'*OnCat*. D'acord amb el darrer recompte fet, hi ha 22.231 registres classificats com a topònim, 1.765 com a antropònim, 6.334 com a lèxic, 425 com a gentilici i 225 com a dites tòpiques i refranys. Pel que fa a les llengües, hi ha 24.598 entrades referides al català, 918 al basc, 849 al castellà, 472 a l'occità (i 132 a l'aranès), 293 al francès, 243 a les varietats italo-romàniques, 214 a l'italià, 149 al benasquès, 149 al portuguès, 170 a l'aragonès, 60 a l'asturleonès i 56 al galleg. Totes aquestes dades són temporals i aniran variant a mesura que es vagi avançant en el tractament textual, que de moment s'ha fet en el 40% de les entrades.

2. Informació donada per José Enrique Gargallo, a qui agraeixo la seva col·laboració.

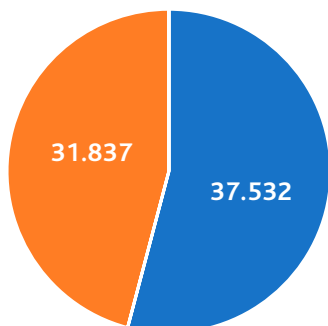
Imatge 11. Mapa que mostra el resultat de la cerca «Acaba en *-ué*»

Imatge 12. Mapa que mostra el resultat de la cerca «Acaba en *-ui*»

PROCÉS DE TRACTAMENT TEXTUAL

Tractament de l'índex

■ Entrades sense tractar ■ Entrades etiquetades

CONCLUSIONS

La iniciativa conjunta de l'IEC i la Fundació Pere Coromines per difondre l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines per mitjà de la seva digitalització en la web, posa a l'abast de tothom la consulta d'aquesta obra de reconegut prestigi que ha passat a formar part dels recursos lingüístics en línia que ofereix la Secció Filològica de l'IEC. Amb el projecte de compleció de l'índex i tractament textual de l'*OnCat* s'aconsegueix que l'*OnCat* digital sigui també una eina didàctica que permet ampliar-ne la difusió, ja que es pot recuperar la informació de manera sistemàtica i cartografiada. Així, a més, podrem quantificar la presència de toponímia, antroponímia i lèxic d'altres llengües diferents del català en l'obra, ja que Coromines sempre estudiava el català en relació amb la resta de llengües romàniques.

BIBLIOGRAFIA

- BATLLE, Mar; FERRER CARRERAS, Gemma; GARGALLO GIL, José Enrique (2022): «Digitalització i tractament textual de l'*Onomasticon Cataloniae*», *Estudis Romànics*, volum XLIV (2022), pp. 305-318.
- CASANOVA, Emili (2012): «La recepció de l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines en la Romània», dins *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Annex. Secció 12*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, pp. 2854-2870.
- GARGALLO GIL, José Enrique (en premsa): «El Pirineo aragonés en el *Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines», dins VIII Trobada

d'Estudios e Rechiras arredol d'a Luenga Aragonesa e a suya Literatura (3 d'octubre de 2020). Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses.

GARGALLO GIL, José Enrique (2019): «Proyección románica del *Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines», dins Schøsler, Lene / Härmä, Juhani (ed.), amb la col·laboració de Jan Lindsschouw. *Actes du XXIXe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Copenhague, 1-6 juillet 2019)*, Estrasburg: Société de Linguistique Romane / Éditions de Linguistique et de Philologie, vol. I, pp. 597-608.

MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep (2012): «Josep M. de Casacuberta i l'Institut d'Estudis Catalans», dins *Josep M. de Casacuberta i Roger: sessió en memòria, Sala Pere i Joan Coromines*, 25 de gener de 2011, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 11-19.

LA TOPONÍMIA EN ELS CONTES ESCOLARS: «UN VIATGE AMB BÈSTIA PELS LLOCS ÀRABS DE BTRYR»

Vicent Brotons Rico
[Facultat d'Educació de la Universitat d'Alacant]

El 2018 van aparèixer les *Actes de l'XI Jornada d'Onomàstica / III Congrés de la Societat d'Onomàstica. Elda i Petrer, 2017*, editades per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. En aquell llibre les professores d'IES Carme Espinosa, Francesca Navarro i qui subscriu aquesta comunicació publicaven un article amb el títol «La toponímia a l'IES Victoria Kent d'Elx: propostes didàctiques i reflexions».

Al llarg de les quatre primeres pàgines introductòries i en les conclusions, a més de presentar l'interessant experiència paradigmàtica dels estudiants de l'IES Victoria Kent, criticàvem l'escassa presència, i fins i tot el menyspreu, de la toponímia pròpia —local, comarcal i nacional— en els actuals currículums d'Educació Primària i Secundària. Des de llavors fins ara no s'ha avançat el més mínim en aquest camp, i això pensem que denota una profunda incompetència i insensibilitat dels responsables educatius de la Generalitat Valenciana en proposar un model educatiu desarrelador i negador de la identitat col·lectiva en un temps en què la vinculació a l'entorn propi és imprescindible per a construir una consciència ecològica i de supervivència en l'actual ecosistema global-local.

Per això conclouïem dient que «Com a docents volem constatar que la toponímia és un recurs didàctic que afavoreix la contextualització de la llengua per al seu aprenentatge i facilita el coneixement i l'arrelament al medi de l'alumnat. Treballar la toponímia ha suposat gaudir d'un alumnat motivat, desitjós d'aprendre, de descobrir el seu entorn, i d'un contingut curricular a l'abast de totes i de tots perquè els era significatiu i vivencial. Reivindicuem, per tant, la presència als

currículums oficials de la toponímia i dels gentilicis (locals, comarcals i nacionals) com a continguts transversals de diverses àrees i assignatures. La toponímia és necessària per a conservar el patrimoni cultural i lingüístic en la memòria i per a situar l'alumnat en el seu espai físic i lingüístic».

En aquesta mateixa línia presentem la següent proposta, «La toponímia local als contes escolars: "Un viatge amb bèstia pels llocs àrabs de Btryr"». Per a la qual cosa hem recuperat un article conte publicat l'any 2000 en la revista commemorativa del cinquanta aniversari de la comparsa de Moros Nous de Petrer (Valls del Vinalopó - antiga Governació d'Oriola): *50º Aniversario Comparsa Moros Nuevos. Petrer 1950-2000*, i hem reflexionat sobre el potencial que els contes populars i tradicionals —les rondalles meravelloses i costumistes— o els d'autor i creació moderna presenten per a incorporar i treballar la toponímia, la geografia física i humana i, fins i tot, l'etnografia i la sociologia, tot apuntant una senzilla proposta didàctica que podria donar lloc a interessants i sucoses experiències escolars tan significatives com motivadores, arreladores i cognitivament potents.

En el moment que vam escriure aquell article conte el nostre objectiu era presentar de manera amena i divulgativa un breu recull de topònims suposadament d'origen àrab, segons els estudiosos, i la seua localització en el terme municipal de Petrer (les Valls del Vinalopó).¹ El treball va ser una

1. Hui tenim la sort de comptar amb el magnífic fullet (Francesca Navarro: recull i text) de *Petrer. El Vinalopó Mitjà* (2017), de la col·lecció «Onomàstica», sèrie «Toponímia dels pobles valencians» de l'AVL, que és una eina molt important per al desenvolupament d'aquesta mena de propostes escolars.

mena d'encàrrec col·laboratiu que un bon amic de la compar-sa dels Moros Nous, de la Unió de Festes de Sant Bonifaci Màrtir, de Petrer, em va fer per a la revista commemorativa adés esmentada.

L'operació la vam articular a partir de la nostra traducció i adaptació al català —amb una significativa ampliació que explicarem més avant— del conte «El gallo hablador» que formava part del llibre de literatura infantil i juvenil *Yamil y Yamila*, de Z. Alabidín [sic], que Carmen Ruiz Bravo-Vilasante havia traduït i adaptat a l'espanyol per a l'editorial Escuela Española, en edició de 1985. L'autor havia escrit la versió àrab inspirada en un conte popular palestí d'origen oral.

Nosaltres introduïrem el conte com si es tractara de la fotocòpia d'un manuscrit que havíem rebut d'un document del segle XII que ens havia enviat un amic —Yaquut al-Hamawí—, on es parlava de Petrer, el Btryr sarraí dels segles VIII al XVII, i que havia estat escrit per l'historiador Sàhib-As-Salat. No cal dir que tot era un estratagema literari, barreja de veritats i fantasies, perquè el lector o la lectora construïra una versemblança lectora en un joc de veritats intencionadament científiques i *mentides* pròpies del món de les rondalles meravelloses d'animals i persones. Sigui com vulga, la lectura de l'article conte que trobareu en l'annex central del cos la comunicació us acabarà d'esclarir l'estratègia articulada en les cinc pàgines amb sis il·lustracions i un quadre d'informació toponímica que configuraren la publicació de l'any 2000.

Vint-i-un anys després, hem recuperat aquesta rondalla o conte popular com a paradigma de possibles i desitjables estratègies didàctiques per a introduir la toponímia de l'entorn —local, comarcal, regional, nacional— a través de la literatura infantil i juvenil, però, més específicament, mitjançant els textos narratius.

Quan treballem a l'escola o l'institut per àrees, assignatures, unitats interdisciplinàries o projectes, els noms de lloc poden estar presents per diversos motius. És pràcticament inevitable —i desitjable i hauria de ser exigible— que ho estiguen en àrees o assignatures com les Ciències Socials, la Geografia, la Història; les Ciències Naturals; el projectes o unitats interdisciplinàries que prenguen com a objecte d'estudi la localitat, la comarca o la regió (ecosistemes, món urbà i rural, flora, fauna, muntanyes, rius, costes, torrents, pous,

mines, muntanyes, barrancs, pràctiques econòmiques tradicionals i actuals, festes i celebracions...). Sempre hi haurà un motiu per a parlar dels espais mateixos o dels espais com a escenaris dels esdeveniments; de com els noms dels llocs on passen o han passat certes coses estan sovint imbricats amb molts dels fets i referents econòmics, naturals, humans, màgics, religiosos, etc., a què ens referim. No hem de perdre mai cap oportunitat per nominar eixos espais, perquè per als humans les coses són i existeixen en la mesura que tenen un nom conceptual que les condicionen i les determinen. Perquè sovint ens humanitzem en un espai en la mesura que ens vinculem als indrets mitjançant la força evocadora i tel·lúrica dels seus noms.

No cal dir que la idea originària d'aquesta incorporació de la geografia, el paisatge i la seua denominació —toponímia—, la prenguérem directament de l'obra d'Enric Valor i, més concretament, en pensar en la presència d'aquest paisatge en les rondalles. És evident que la intenció de Valor era una altra. Ell volia fer més nostres les rondalles, que com se sap són quasi sempre arguments universals absolutament genèrics i il·localitzables. L'escriptor de Castalla en situar en espais ben concrets, sovint acompanyats de descripcions —ara realistes, adés fantasioses—, les seues rondalles aconseguia, per una banda, retre homenatge a l'amor particular que professava al territori que tan bé coneixia —de la Ribera Alta al Baix Vinalopó, passant pel seu Alcoià—, i per l'altra, nacionalitzar el corpus rondallístic que ens llegà. De les trenta-sis *Rondalles valencianes* només una no ocorre en un lloc concret i definit, «Història d'un mig pollastre».

En el nostre cas la proposta és més modesta, no es tracta de crear literaturitzant una rondalla a la manera de Valor sinó d'incorporar, partint d'una rondalla ja existent, un entorn paisatgístic i itinerant als diversos moments de la història. Sempre amb una intenció lúdica, divertida i didàctica, de tal forma que la persona —o escolar, més concretament— que la llija situe mentalment els fets en entorns reconeixibles i, de més a més, reba una informació complementària —intencionadament didàctica també— sobre el significat del topònim (en el cas de la nostra rondalla, «El gall xerraire», tots d'origen àrab o vinculats al període històric en què els musulmans foren els pobladors de les nostres terres).

Cal tenir en compte que el text que tot seguit transcrivim va ser publicat fa vint-i-dos anys pensant en un públic receptor adult de cultura mitjana vinculat a Petrer (les Valls del Vinalopó) i als referents miticohistòrics de la festa de moros i cristians, que ben bé seria equiparable, en açò, a l'alumnat dels últims cursos de Primària i de Secundària. Per altra banda, i per a fer més explícita la nostra intervenció traductora però, sobretot, adaptadora, hem destacat en cursiva els fragments amb què s'introdueixen i s'expliquen els topònims d'aquesta història itinerant, encerclant el seu significat entre cometes simples, i en cursiva i negreta els mateixos topònims. Si el text l'utilitzarem amb finalitats escolars, no introduïrem, si més no en primera instància, aquestes marques tipogràfiques.

ANNEX

EL GALL XARRAIRE (UN VIATGE AMB BÈSTIA PELS LLOCS ÀRABS DE BTRYR)

Fa alguns anys vaig escriure una carta al meu amic siri Yaqut al-Hamawí, geògraf i erudit de gran prestigi, que investigava uns documents en què es feia referència a *Bytrir* ('Petrer' en l'àrab de l'Al-Àndalus de l'Edat Mitjana). Li mostrava el meu interès i curiositat. En un breu espai de temps, em feu una saborosa lletra de resposta acompanyada de la reproducció fotocopiada d'un document manuscrit de l'historiador del segle XII Ibn Sàhib As-Salat. Òbviament en la seua carta m'hi ofería una escrupolosa traducció al valencià.

L'esmentat document no era, però, com hom podria pensar, un assenyat text historiogràfic, no. Es tractava d'un conte popular palestí que es trobà entre els lligalls pertanyents a As-Salat. Tal com deia el meu amic Yaqut en la seua carta, ben bé podien ser unes notes d'una rondalla que li contaren en la seua infantesa i que ell conservava per escrit per a poder transmetre-la als seus fills, nebots o nets. Fora com fora, la cosa certa és que el conte palestí connectava amb el lector. Tota la història ocorria en l'actual terme municipal del nostre poble i... nomenava tots els nostres llocs amb els seus noms àrabs!

Això era magnífic. Tot seguit reproduesc el conte que em proporcionà Yaqut al-Hamawí, amb algunes imprescindibles acotacions explicatives, i així tindrem un formidable itinerari imaginari per la nostra toponímia d'origen àrab. La

finor i erudició de Yaqut, lligada a la immensa sort de trobar aquell paper entre els patracols de l'historiador d'Al-Àndalus, Ibn Sàhib As-Salat, que, per cert, nomenà Petrer en la seua crònica, ens permet a tots gaudir d'aquesta simpàtica i, per a nosaltres, entranyable i il·lustradora història.

*El gall xarraire*²

Açò va passar fa molt, molt de temps. Tant, que encara passaven aquestes coses. Un bon dia, una masovera va comprar a **la Xinquera**, és a dir, al 'corral', un pollet que només feia set dies que havia eixit de l'ou. La dona s'endugué l'animal i algunes altres bèsties més al seu mas de **Catí**, 'Catinus' la denominaven els antics cristians: una preciosa vall arrodonida que rebia eixe nom per la seua forma de 'llibrell o plat fondo'. I allí el pollet va créixer fins a convertir-se en un admirable gall.

Un dia, aquell formidable exemplar encrestat estava buscant menjar pel camp quan trobà un gra de blat molt gran. L'agafà amb el bec i camina que caminarà *passà pel bell paratge de la Gurrama*, que en àrab no volia dir altra cosa que el 'riu', el qual, efectivament, *discorria plàcidament per aquells indrets i regava els petits horts del seu voltant*.

Per fi arribà al molí de l'**Assut**, on, com indica el seu nom, hi havia un parat per retenir el corrent d'aigua i així moure el molí. Allí es trobà amb una dona molent blat i el gall li digué:

—Mestressa, prenga el meu gra de blat i molga'l amb el seu.

La dona agafà el blat, el posa en la mola i li va donar les gràcies al gall. Però l'emplomat al cap d'una estona va tornar i li digué a la molinera:

—Done'm el meu gra, el gra gros.

La dona, sorpresa, li digué:

—Tu me'l donares, i jo el vaig moldre amb el blat.

2. Supose que el lector avesat s'haurà adonat del meu tosc recurs literari en inventar aquesta història personal per escriure sobre toponímia àrab a Petrer. No tot, però, és mentida. Yaqut al-Hamawí ja no existeix, però va existir, al segle XIII, i, per cert, va citar Petrer en la seua obra geogràfica *L'enciclopèdia dels països*. Òbviament no és amic meu, tot i que m'hagués agradat que ho fora. D'Ibn Sàhib As-Salat tot és veritat excepte que havia fixat per escrit el conte. La rondalla popular palestina «El gall xarraire» també existeix. A mi m'arribà a través de la traducció al castellà de Carmen Ruiz Bravo, la qual la recollí de Zayn Alabidin Alhusayni. El conte, per tant, és la versió del meu amic Yaqut, l'historiador As-Salat, l'arabista Carmen Ruiz o meua. Tant s'hi val. Ja us estic embolicant altra vegada...

El gall respongué:

Jo soc el gall xarraire
que pels camps, buscant, buscant,
un gra de blat trobà.
El gra està en un grapat de farina.

La dona ficà les mans en la farina, n'agafà un grapat, el posà en un saquet i el donà al gall. I camina que caminaràs passà per la vora de *la cova de la Tabària*, d'on brollava aigua fresca dins d'un 'toll', que això és exactament el que vol dir en àrab aquesta paraula.

Ben aviat albirà el petit reialme d'un noble cristià que no havia abraçat la fe musulmana de tots els seus veïns. El nom d'aquell lloc era *l'Avaiol*, el qual procedia de l'antiga llengua llatina i significava el 'bany'. El fum delatava la presència d'un forn, i cap allà s'acostà el gall. En veure el forner, que estava pastant la farina, li va dir:

—Prenga aquest saquet de farina, i si vol paste-la amb la seua.

El forner li donà les gràcies i la hi va mesclar. El gall s'allunyà una miqueta i després va tornar a dir-li al camperol:

—Fornet, vull la meua farina.

El forner digué:

—Ja l'he mesclada amb la meua i he fet els pans. Com te la donaré ara?

El gall va respondre:
Jo soc el gall xarraire
que pels camps, buscant, buscant,
un gra de blat trobà.
El gra està en un grapat de farina
i el grapat de farina en un pa enorme.

El forner li va donar al gall el pa. I camina que caminaràs, el gall s'acosta a les falces de *la serra del Sit*, com els moros ja anomenaven l'imponent cim que dominava tot el país d'aquella banda de Xarq Al-Àndalus, i que no significava altra cosa que el 'Senyor'. Travessà pel bell, intricat i boscos, racó de *Benissa*, és a dir, de 'misenyor', i així arribà a *l'Almadrava*, on hi havia una 'teulera' o fàbrica de teules i rajoles d'argila, perquè exactament això és el vol dir el nom d'Almadrava. Aquesta activitat es compaginava amb altres agrícoles pròpies d'aquest

bonic indret ric en aigua. Hi havia, especialment, una delitosa font de bellesa singular. Una antiga profecia hi deia, però, que al segle xx els bàrbars l'acabarien destruint en nom d'un déu a qui nomenarien Progrés.

I fou allí on el gall es trobà amb una colla que arreplegaven cebes tendres i les ajuntaven en manollets de set.

El gall els va dir:

—Al·là siga amb vosaltres.

Els camperols li respongueren:

—I siga amb tu, gall xarraire.

El gall digué:

—Preneu este pa, si voleu.

El pollastràs feu com si s'allunyara i es posà a observar-los. Quan estava segur que ja s'havien engolit la peça de pa, tornà a dir-los:

—Vinc pel meu pa tendre.

Els collidors de cebes li respongueren sorpresos:

—Tu ens el donares i nosaltres ens el vam menjar.

I el gall es valgué de la seua resposta:

Jo soc el gall xarraire
que pels camps, buscant, buscant,
un gra de blat trobà.
El gra està en un grapat de farina,
i el grapat de farina en un pa
i el pa en la panxa dels collidors de cebes.

Els camperols li donaren un manoll d'aquelles polides cebes, i el gall se'n va anar camina que caminaràs que tu arribaràs fins a trobar un grup de gent en un bell 'prat' a *la Morxó*, que era el que significava aquest nom en àrab. Es tractava d'una colla d'apicultors que omplien gerres de mel de romer d'uns ruscos que hi havia a les falces d'un singular tossal d'arena: *l'arenal de l'Al-Morxó*.

El gall els va dir:

—Teniu aquest manoll de cebes.

L'agafaren i li donaren les gràcies. El gall els va guaitar des d'unes roques que hi havia al cim de la lloma d'arena sense que se n'adonaren, i quan ja s'havien acabat les cebes, tornà i digué:

—Vull el manoll de cebes.

Els apicultors li digueren:

—Quin manoll de cebes?

El gall contestà tot seguit:

—El que us vaig donar.

Li respongueren:

—Però si ens l'hem menjat!

I l'emplomat va tornar a repetir:

Jo soc el gall xarraire
que pels camps, buscant, buscant,
un gra de blat trobà.

El gra està en un grapat de farina.

El grapat de farina en un pa.

El pa en un manoll de cebes

i el manoll de cebes en una gerra de mel.

Així que li donaren la gerra de bona mel de romer i se l'endugué.

Camina que caminaràs que tu arribaràs, fins que ben prompte troba un pastor a **Caprala**, nom d'un antic lloc que ja els romans nomenaven 'Caprarum', 'terra de cabres', i que els mossàrabs conservaren en el seu parlar en la forma que coneixem. I és que, efectivament, a més de ser una terra rica en aigües, comptava amb bones pastures per als ramats d'ovelles i cabres. I el gall, sense pensar-s'ho dos voltes, va dir al pastor:

—Prenga aquesta gerra de mel, bon home.

El pastor l'agafà i el gall xarraire s'allunyà una miqueta. Després s'amagà i es posa a observar com compartia amb la seua família aquella dolça i saludable mel de romer. Quan estava segur que se l'havien presa tota, tornà remenant les plomes del cul i va dir:

—Vull la meua gerra de mel.

El pastor se'n rigué i li va dir:

—Estàs de broma. Em donares la mel i ens l'engolirem sense més.

El gall contestà sentenciós:

Jo soc el gall xarraire
que pels camps, buscant, buscant,
un gra de blat trobà.

El gra està en un grapat de farina.

El grapat de farina en un pa.

El pa en un manoll de cebes.

El manoll de cebes en una gerra de mel

i la gerra de mel en un cabritet.

El pastor mirà la seua família absolutament sorprés; pensà i finalment va acabar donant-li el cabritet.

El gall mamprengué un llarg camí. Passà pel **Barxell**, és a dir, la 'barraca'; creuà **els Alcavons**, les 'conduccions d'aigua en tunel', fins a arribar a **la Goleja**, així li deien en llengua àrab als 'meandres dels rius'. I finalment pega amb **Btryr** o **Petrer**, lloc situat al peu d'una important fortalesa i que rebia aquest nom, conservat en la llengua dels mossàrabs, des de l'antic predi rural de la vil·la *Petraria romana*, que vol dir 'rodal pedregós'.

Fou precisament en aquest llogaret on va trobar un ramat de vaques i bous. El pollastre li digué al ramader:

—Nyasga vosté aquest cabritet, si vol.

L'amo del ramat li donà les gràcies un munt de vegades, i el gall se n'anà a amagar-se darrere de la paret d'un corral. De ben lluny hi observava, i en estar segur que ell i els seus s'havien menjat el cabritet va tornar i li digué:

—Vull el cabritet que li he deixat.

Tot parat li respongué:

—Si ens l'hem menjat!

El gall es posa a plorar i cridar mentre ells el miraven perplexos, fins que acabà recitant allò de:

Jo soc el gall xarraire
que pels camps, buscant buscant,
un gra de blat trobà.

El gra està en un grapat de farina.

El grapat de farina en un pa.

El pa en un manoll de cebes.

El manoll de cebes en una gerra de mel.

La gerra de mel en un cabritet

i el cabritet en un bouet.

El vaquer li va donar al gall un bou menudet, i camina que caminaràs que tu arribaràs, el pollastre xarrador es trobà en una festa de gent que ballava, cantava i feia alegre gresca. Tot açò passava en un prat 'voltat de camins' que per eixe mateix motiu en l'algaravia dels moros es deia **l'Almafrà**.

El gall va demanar a un que estava allí:

—Què passa ací?

L'home li va dir:

—Ja ho veus, estem festejant un casament.

L'astut encrestat avançà i els va dir a tots els presents:

—Preneu el meu bouet, si voleu.

La gentada es posà molt contenta, li donaren les gràcies i intentaren que es quedarà amb ells. El gall, però, es disculpà i s'allunyà una miqueta. I quan estava ben segur que s'havien cruspit el bouet, va tornar i digué:

—Vull el meu bouet.

Els celebrants digueren:

—Hem fet un banquet, i ja ens l'hem menjat.

El gall arrancà a plorar com un beneït. Tothom se'l mirava. Al cap d'una estona cridava i es rebojava per terra entre llàgrimes i arraps:

—He deixat ací el meu bouet, però no perquè us el menjàreu, sinó perquè me'l guardàreu.

Els padrins i testimonis de la boda li digueren:

—I què podem fer si ja ens l'hem papat?

Ell gall, tot seriós i compungit, va dir:

Jo soc el gall xarraire
que pels camps, buscant, buscant,
un gra de blat trobà.

El gra està en un grapat de farina.

El grapat de farina en un pa.

El pa en un manoll de cebes.

El manoll de cebes en una gerra de mel.

La gerra de mel en un cabritet.

El cabritet en un bouet

i el bouet en una núvia.

Els celebrants li lliuraren la núvia al gall. I l'astut i elegant gall s'endugué promesa i dot. Però l'únic dot que tenia la núvia era el gra de blat amb què el gall havia entropessat en el camp.

Conte contat, per la ximenera s'ha escapat.

SÍNTESI EXPLICATIVA DELS TOPÒNIMS QUE APAREIXEN EN LA RONDALLA

TOPÒNIM	DESCRIPCIÓ I LOCALITZACIÓ	ORIGEN DEL NOM	TOPÒNIMS IGUALS O SEMBLANTS D'ALTRES LLOCS	DESCRIPCIÓ I LOCALITZACIÓ D'AQUESTS TOPÒNIMS
Alcavons, els	Antigues conduccions d'aigua situades a la riba dreta de la rambla des de les cases del Riu fins al Barxell	Àrab AL-QABU ('volta, cúpula')	Alcavó	conducció d'aigua a Fraga (Aragó)
			Alcavó	mina d'aigua a Alcoi
			Alcavor	rambla afluent del Vinalopó
			Alcavó	pas, forat a Canals i l'Olleria
Almadrava, l' o Madrava, la	Partida i antiga font al nord-est de Petrer	Àrab MADRABA ('el teular')	Madrava, la	zona de pesca de Dénia
			L'Almadrava	zona de pesca de la Vila i Benidorm
			L'Almadrava	partida d'Inca (Mallorca)
Almafrà, l'	Partida situada al sud-oest del terme municipal, fitant amb Elda	Àrab ALMAFRAQ ('ramificat o bifurcat') o AL-MAFLÀ ('la pastura')	Almafar	torre del Garraf (Catalunya)
			Almafrà, l'	partida de Benidorm
Almorxo, l' o Morxo, la	Partida situada al nord-oest del terme municipal i que dona nom a l'arenal	Àrab AL-MARX ('prat o marjal')	Partida situada al nord-oest del terme municipal i que dona nom a l'arenal.	

Assut, molí de l'	Paratge de Puça on antigament hi havia un molí d'aigua	Àrab AS-SUDD ('l'obstacle, la presa')	Assut	el trobem a Morella, Benigànim, Alcora, Bèlgida...
Avaiol, l'	Partida entre Puça i Caprala	llatí LAVACLU ('bany')	Vajol, la	poble de l'Alt Empordà
			Llavallol	mas de Barcelona
Barxell, el	Partida situada a la riba dreta de la rambla, entre el Guirnei i el Trosset	iber (?) PERXE, perpetuat pel mossàrab en BARCA-AL-LAH ('barraca')	Barxell	partida d'Alcoi
			Barx	municipi de la Safor
			Barxeta	municipi de la Costera
Benissa, racó de	Paratge a les falces del Sit i prop de l'Almadrava	Àrab BANI-ISA ('fill de Jesús') o BANI-SAIIDI ('penya de misenyor')	Benissa	municipi de la Marina
			Benessa	paratge de la Romana
Caprala	Partida al nord de Petrer, prop de Saix i Castalla	llatí CAPRARUM conservat pel mossàrab ('terra de cabres')		
Catí, vall o clot de	Vall redona entre Petrer i Castalla	llatí CATÍNUS conservat pel mossàrab ('llibrell, conca')	Cadí, serra de	la Cerdanya
			Catí, mola de	Tortosa
			Catí	vila del Maestrat
			Alcatí, l'	partida de Sueca
			Catí	partida i pou de Crevillent
Goleja, la o Alcoleja, l'	Bancals de la riba esquerra de la rambla a l'alçada del castell	Àrab AL-QALA ('el castell') o AL-WALATJA ('meandre d'un riu')	Alcoletge	vila de Lleida
			Alcolea	llogaret de Morella
			Alcoleja	municipi del Comtat
Gurrama, la	Partida i barranc entre Puça i Catí	Àrab BURRAMA ('pietat, compassió') o WADIR-RAMLA ('el riuet')	Gurrama, la	partida al Camp de Morvedre
PETRER	Municipi	llatí PETRARIUM, conservat pel mossàrab i adoptat per l'àrab com a BTRYR ('rodal pedregós' o 'camí empedrat')	Petracos, pla de	paratge de la Ribera
			Mahomet Alpetrer (1340)	antropònim de la Ribera de l'Ebre
			Pedreguer	municipi de la Marina
			Patraix	barri de València
			Petra	municipi mallorquí
			Taraf Batrir	llogaret antic àrab de Castelló
			Pitres	llogaret de las Alpujarras (Granada)
Sit, el	Serra de l'est del terme municipal	Àrab SĀYĪD ('el meu senyor') o llatí SECTUM ('tallat')	Saiet	bancal de Confrides
			Sit	penya-segat del Puig
			Sit, racó del	paratge de Benigembla
Tabàries	Tolls d'aigua que brollen a les rambles. Hi ha una cova de la Tabària	Àrab TABARI ('clotada, recipient')	Tabaira, la	partida de Teulada
			Tabaires, les	partida de Lliria
Xinquera, la	Rambla i paratge	Àrab SIRKAIR ('cabana, corral')	Xinquera, el	llogaret a la serra d'Espadà

La rondalla, com hom haurà comprovat, recorre diversos indrets i paratges de l'extens, bell i muntanyenc terme municipal de Petrer. És tota una invitació a visitar-los amb l'alumnat amb excursions caminades o combinades amb l'ús de vehicles —bicicletes, cotxes—. Aquest paisatge també es podria mostrar a classe a través de fotos, vídeos i, fins i tot, muntatges audiovisuals de la història narrada. Hui dia tenim molts recursos tecnològics a l'abast de quasi tothom per a fer-ho. Aquestes possibilitats, i moltes més que tot seguit explicarem succintament, són el motiu que ens han portat a presentar la comunicació.

Si el nostre objectiu central és que l'alumnat coneixa vivencialment i motivada els indrets del nostre entorn i els seus noms, caldrà que els presentem de manera atractiva. També és molt important i significatiu que sàpia l'origen (tenim molts topònims que procedeixen de llengües parlades ací antigament o que pertanyen a la nostra mateixa llengua però amb formes poc usuals i freqüents hui dia; això, presentat adequadament —quasi màgicament, en podríem dir—, ja és un formidable mecanisme motivador i esperonador d'aprenentatges significatius lligats a les emocions: *l'arqueologia de les paraules*). Per tant, la proposta consisteix a procedir tal com seguidament indiquem:

1. Seleccionem un conte o rondalla (podria ser també una cançó amb estructura de romanç) que continga un itinerari del personatge o personatges. Pot ser tant popular com modern o d'autoria reconeguda.
2. Imaginem un itinerari concret per als diversos moments dels afers narratius de la rondalla (urbà, camperol, muntanyenc; local, comarcal; en espais oberts o tancats, etc.).
3. Els localitzem i situem al mapa o al plànol.
4. Demanem a algun expert en toponímia, història local, guia turístic, etc., o bé ens documentem per escrit, que ens informe sobre el significat i la història d'eixos indrets, tot tractant de cercar elements geogrficopaisatgístics que ajuden a il·lustrar directament o indirectament la informació. En aquesta fase la imaginació i la fantasia també hi poden contribuir a les explicacions.

5. Una vegada contada la rondalla i creades les expectatives oportunes plantejem la visita, real o virtual, als escenaris d'aquella història (màgica, llegendària, real...).
6. Durant la visita evocarem memorísticament i mitjançant lectures literals els fets del conte que succeeixen als indrets per on passarem o hi serem.
7. Ja de tornada a classe fem diversos treballs, tant en paper com en la xarxa (murals, vídeos, infografies, blogs, *padlets*, etc.) sobre la història i els seus estimats escenaris.
8. No cal dir que aquesta proposta didàctica, tot i que es lliga inicialment a les classes de llengua (rondalla, toponímia, textos descriptius), tindria tot el seu sentit si s'inserira dins de projectes —en Primària— o propostes interdisciplinàries —en Secundària—, car àrees o assignatures com Ciències Socials, Ciències Naturals, Geografia, Història, les altres llengües curriculars, Educació Física, Expressió Artística, etc., podrien completar de manera globalitzadora el treball proposat.

La conclusió que, junt amb les professores Espinosa i Navarro, presentarem fa quatre anys en la nostra comunicació i a què ens hem referit al principi d'aquest article està plenament vigent: «la toponímia és un recurs didàctic que afavoreix la contextualització de la llengua per al seu aprenentatge i facilita el coneixement i l'arrelament al medi de l'alumnat». Per tant, és «un contingut curricular a l'abast de totes i de tots, [...] significatiu i vivencial. [...] Reivindiquem, per tant, la presència als currículums oficials de la toponímia i dels gentilicis (locals, comarcals i nacionals) com a continguts transversals de diverses àrees i assignatures. La toponímia és necessària per a conservar el patrimoni cultural i lingüístic en la memòria i per a situar l'alumnat en el seu espai físic i lingüístic». I caldria afegir a aquesta reivindicació dues propostes més:

1. Que l'Acadèmia Valenciana de la Llengua promogua accions escolars en els CEIP i instituts que afavoresquen el coneixement i l'estima per la toponímia de l'entorn dels centres, mitjançant

campanyes, joc, unitats didàctiques, animacions, excursionisme i rutes, etc.

2. Que la mateixa Acadèmia realitze una petició formal a la Conselleria d'Educació perquè en la pròxima reforma curricular es contemple la introducció de manera transversal, tot i que articulant-la des de les àrees de Valencià: Llengua i Literatura i Castellà: Llengua i Literatura de l'ensenyament-aprenentatge dels referents toponímics dels entorns escolars.

Com en tantes altres coses, sense actuacions institucionals compromeses i planificades, la secular i rica relació nominativa del nostre poble i el seu territori estarà sotmesa a l'oblit, la *pseudomodernització* i la deformació. I qui perd els noms de lloc també perd la identitat. I no només la identitat sinó sobretot el lligam emotiu a uns ecosistemes fràgils que cal protegir i estimar. Els indrets sense nom no són susceptibles de ser estimats i protegits col·lectivament. El no-nom no fa la cosa, però contribueix decididament a desfer-la: som paraules i vivim en llocs fets de paraules.

BIBLIOGRAFIA

- ALABIDÍN, Z. (1985): «El gallo hablador», *Yamil y Yamila*, traducció i adaptació de Carmen Ruiz Bravo, Madrid.
- ALCOVER, Joan; MOLL, Francesc de Borja (1985): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca.
- BROTONS, Vicent (2000): «Un viatge amb bèstia pels llocs àrabs de Btryr», *50º Aniversario Comparsa Moros Nuevos. Petrer 1950-2000*, Petrer.
- BROTONS, Vicent; ESPINOSA, Carme; NAVARRO, Francesca (2018): «La toponímia a l'IES Victoria Kent d'Elx: propostes didàctiques i reflexions», *Actes de l'XI Jornada d'Onomàstica / III Congrés de la Societat d'Onomàstica. Elda i Petrer 2017*, València.
- COROMINES, Joan (1997): *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona.
- DDAA (1986): *Col·loqui general de la Societat Onomàstica. 1r. d'Onomàstica valenciana*, València.
- EPALZA, Mikel (1987): «El significat etimològic de Petrer: camí empedrat», *Festa 87*, Petrer.
- (1987): «Nuevos nombres árabes para calles y plazas de Petrer», *Festa-87*, Petrer.
- (1991): «Altres Petrer àrabs a Castelló i Granada», *Festa-91*, Petrer.
- (1993): «Petrer en un nuevo texto árabe sobre la calzada Valencia-Murcia», *Festa-93*, Petrer.

MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*, Palma de Mallorca.

NAVARRO, Francesca (2017): *Toponímia dels pobles valencians. Petrer. El Vinalopó Mitjà*, València.

NAVARRO, Joaquim Salvador; BROTONS, Vicent (1990): «Una aportació a la toponímia de Petrer», *Festa-90*, Petrer.

ROMAN DEL CERRO, Juan Luis; EPALZA, Mikel (1983): *Toponímia mayor y menor de la provincia de Alicante*, Alacant.

EL VALOR DIDÀCTIC DE LA TOPONÍMIA EN LA LITERATURA INFANTIL I JUVENIL

Francesc Gisbert
[IES Serra Mariola, Muro d'Alcoi]

1. LA TOPONÍMIA EN ELS UNIVERSOS LITERARIS

1.1. LA LITERATURA FANTÀSTICA

Tota obra literària implica situar la història en un marc d'espai i temps. És una de les primeres decisions que cal afrontar, juntament amb la tria de la veu narrativa i la trama argumental. Tant si l'obra és de ficció com basada en fets reals, ha de crear un univers versemblant, escenari de les peripècies dels diversos personatges. Sovint, la solidesa narrativa d'una història depèn no sols de l'argument, sinó del món que envolta aquest argument.

No obstant això, ens trobem, d'entrada, amb dues classes d'obres literàries ben diferenciades pel que fa a la tria del marc: aquelles que situen la història en un món identificable, amb riquesa de topònims de tota classe; i aquelles que en prescindeixen o ens donen només algunes referències toponímiques per a ubicar la història i prou.

Pel que fa a la literatura infantil i juvenil, objecte d'aquest article, observem els dos casos. En primer lloc, hi ha obres d'una toponímia exuberant, creada *ex professo*, per a bastir un univers nou i personal. Són obres de caràcter fantàstic, ambientades en mons imaginaris, però moblats amb riquesa. Un exemple paradigmàtic és la saga dels bruixots de Terramar, de l'escriptora Úrsula K. Le Guin. Les novel·les *Un mag de Terramar*, *Les tombes d'Atuan*, *La costa més llunyana* i *Tehanu* van precedides d'un mapa que recrea la toponímia d'aquell món legendari d'illes dividit en

quatre confins, l'occidental, el meridional, el septentrional i l'oriental. Cada un, amb illes, passos, coves, muntanyes, llacs, poblats, ciutats, comarques i llegendes: el pas dels Dracs, el mar de Pelmià, el mar Interior, la muntanya de Rocke, les muntanyes de Ponent, les serres d'Os, la Gorja, la ciutat de Gont..., una multitud de toponímia major i menor, totalment de ficció.

Aquest camí també el segueixen altres autors canònics de la literatura fantàstica, com ara Tolkien (*El hòbbit*, *El Senyor dels Anells*) o Lewis (*Cròniques de Nàrnia*). Aquesta toponímia de ficció és habitual, a casa nostra, en obres fantàstiques de Maite Carranza (*La guerra de les bruixes*), Vicent Pasqual (*L'últim guerrer*) o Joles Sennell (*La guia fantàstica*). D'altres, com ara Laura Gallego, s'estimen més reduir-la al mínim.

1.2. LA LITERATURA NOSTRADA

Molt més habitual, però, és trobar obres literàries ambientades en espais reals, identificables. En el cas de la literatura infantil i juvenil sovintegen les històries situades en espais que faciliten la identificació amb els lectors. Alhora, hi ha una línia que prova de recuperar o divulgar espais de la identitat: pobles o comarques amb una significació especial des del punt de vista històric o vivencial. I també, espais desapareguts o en perill de ser oblidats.

Tot seguit revisarem algunes obres de la nostra literatura infantil i juvenil (LIJ) que van en aquesta línia.

1.2.1. *Un estiu a la Marina Alta*

Un bon exemple que narra *espais de la identitat* és l'obra fundacional de la LIJ valenciana *Un estiu a la Marina Alta* (1970), de Carme Miquel. En aquesta novel·la breu, la trama se situa a la comarca de la Marina anterior a l'esclat de l'especulació urbanística: la Marina dels riurais, del conreu de la pansa, del món rural que començava a pressentir l'amenaça dels canvis de les dècades següents. Una mostra de la voluntat de divulgar aquest món també entre els nouvinguts és que el llibre està publicat en edició bilingüe (valencià i anglés).

La toponímia que emmarca la història és una prova d'aquests espais: cap de Sant Antoni, cap de Sant Martí, cap de la Nau; pobles: el Verger, Pego, Mirafior, Sanet, els Negrals, la Xara, Jesús Pobre, Ondara, Xàbia, Benitatxell, Benissa, Senija Benigembla, Benidoleig; altres: la serra del Montgó...

1.2.2. *Rondalles valencianes*

La major riquesa toponímica, però, tant real com ficcionada, la trobem en les *Rondalles valencianes*, d'Enric Valor. Les rondalles de Valor no es van concebre com a lectura per a infants i joves. Però es convertiren, per necessitat, en material de lectura necessari per a l'escola que estrenava l'ensenyament en valencià. Primer de forma experimental i després, reglat, amb la Llei d'Ús i Ensenyament que va introduir la llengua a les escoles (Gisbert 2015: 15).

La millor forma de descobrir les rondalles de Valor és llegir-les. Les trobarem en edició íntegra, en Edicions del Bullent; resumides, a càrrec de Rosa Serrano, en les col·leccions il·lustrades de Gregal i, després, recuperades per Tàndem, i adaptades als infants, a cura del mestre i rondallaire Jordi Raül Verdú, en la col·lecció «Primeres Rondalles d'Enric Valor» d'Edicions del Bullent. Una bona aproximació a la toponímia de les rondalles meravelloses la trobareu en Maria Dolors Gea (1992).

A tall d'exemple, parlarem de l'ús didàctic d'una de les rondalles més conegudes d'Enric Valor: «I queixalets, també» (Valor 1997, volum 2). La rondalla, una de les més curtes i intenses, permet ser treballada tant per a infants de Primària com per a joves de Secundària. La història està situada en un espai molt concret, el llavador de Penàguila (l'Alcoià). A partir d'aquesta rondalla, hi ha una ruta literària que permet visitar el poble de Penàguila i seguir l'itinerari de la protagonista, Toneta de les Al-

coies, des de l'interior del llogaret fins al llavador dels vint canons. El fet que Valor va sojornar a Penàguila durant els estius de la joventut en una casa de la plaça de l'Arbre, convertida actualment en la Casa Rural Enric Valor, i en un mas pròxim, la Lloma, permet ampliar la visita. Altres rondalles de Valor ambientades a Penàguila són «El castell del Sol», «El dimoni fumador», «Esclafamuntanyes» i «Home roig, gos pelut i pedra redona».

Els espais reals del conjunt de les cinc rondalles i el poble de Penàguila permeten treballar una toponímia molt variada: el camí del Calvari, la coveta Fumà, l'arc de Santa Llúcia, la torre Vermet, les serres del Rontonar, el Benicadell, la Serrella, el Carrascar, Almudaina, l'Aitana, la Mariola, la Font Roja, el Menejador, el Montcabrer...

A més de la ruta literària per Penàguila, existeix la ruta literària per Castalla (poble natal de Valor) i la ruta per Agullent (on estiujava de gran). Tots els anys, la Coordinadora pel Valencià de l'Alcoià i el Comtat col·labora en diverses activitats culturals per a mantindre viva la seua memòria: la Fira de la Fantasia de Castalla, en homenatge a Valor (octubre); la Festa Valor de Rondalles (juny); la Ruta de Contacontes, en quinze municipis de l'Alcoià i el Comtat (durant l'estiu): Alcoi, Cocentaina, Muro, Banyeres de Mariola, l'Orxa, Benasau, Millena, Benimarfull, Alcosser de Planes, Gaianes, Beniarrés, Agres, Alfafara, Benilloba i Penàguila.¹

L'any 2021, a més a més, es va estrenar una iniciativa amb voluntat de vertebrar i unir sinergies arreu del País Valencià. Es tracta de la convocatòria de Festes Valor. Se'n van fer a Alacant, Castalla, Penàguila, Petrer i València.

1.2.3. *La toponímia en els grans èxits de la literatura infantil i juvenil valenciana*

A mesura que la llengua s'introdueix als centres educatius, a les primeries dels anys vuitanta, es consolida un mercat nou: l'escolar. El públic lector de Secundària i Batxillerat i les recomanacions del professorat són la causa de l'aparició de grans èxits de vendes en la literatura catalana i valenciana destinada als més joves. Algunes obres han superat, amb escreix, la barrera dels 100.000 exemplars venuts, es reediten

1. Per a més informació sobre tots els actes en homenatge a Enric Valor i per a descarregar els díptics de les rutes literàries entreu en www.alcoiacomtat-pelvalencia.cat, i en l'apartat «Calaix» feu clic en «Rutes».

constantment i, fins i tot, han adquirit l'estatus de clàssics juvenils.² Els primers *best sellers* valencians són obres on la toponímia i la relació de la història amb un poble o una comarca juguen un paper molt rellevant:

- *El guardià de l'anell* de Vicent Pasqual (Tabarca), una obra per a tercer cicle de Primària i primer de Secundària, va ser el primer èxit de vendes de la LIJ valenciana. La trama se situa a la Valldigna, al voltant de la mesquita de la Xara i les llegendes dels moriscos valencians: Simat, Benifaió, Tavernes, el Mondúver, el castell de Marinyén o de la Reina Mora, la Séquia Mare...
- *La mirada d'Al-Azraq* (Marfil) i *Els dimonis de Pandora* (Bromera), de Silvestre Vilaplana, són dos grans èxits situats en un mateix espai: Alcoi. *La mirada d'Al-Azraq* és una història d'intriga que va recórrer l'Alcoi del segle XIII i XX. *Els dimonis de Pandora* presenta una trama contemporània, que alterna entre l'espai urbà d'Alcoi i el paratge del Preventori i la creu de la muntanya de Sant Cristòfol.

Hem de dir que són moltes les novel·les per a joves que permeten un treball de la toponímia. Pel que fa a la narrativa d'ambientació històrica, caldria esmentar aquelles a partir de les quals s'han dissenyat rutes literàries organitzades: la València medieval i morisca, present en *Esperant la lluna plena* (Bromera), de Vicent Sanhermelando, i en *El misteri de la Lluna Negra* (Tabarca), de Francesc Gisbert; el segle XVI en *La llegenda del corsari* (Bromera), de Francesc Gisbert, entre Centaina, Xàtiva i València, i en *El justícia* (Bromera), de Joan Torró, Ontinyent; la Guerra de Successió en *Mal d'Almansa*, de Josep Franco, i *El vol de l'Esparver*, de Francesc Mompó...

1.2.4. Propostes didàctiques

Entre les múltiples activitats que permeten un treball integrat de la toponímia amb altres àrees, dins de l'escola, en destaquen els projectes següents:

- Un cas especial per a estudiar toponímia, literatura i ciència és la Ruta dels Relotges de Sol d'Otos (la Vall d'Albaida). Otos és un llogaret que l'escriptor Joan Olivares ha aconseguit situar en el mapa de les rutes literàries i culturals, gràcies a una proposta innovadora. Actualment, hi ha vora una trentena de rellotges de sol escampats per les façanes i els carrers d'Otos, cadascun obra d'un artista diferent i amb una temàtica específica. A la falda del Benicadell, la ruta permet parlar de toponímia, de llegendes, de roders, de costums i de ciència.³
- Els llibres de viatges o que impliquen aventures en diversos espais permeten un treball molt interessant de la toponímia. Un exemple és la lectura de l'obra *Quan anàvem a l'estraperlo* (Andana), de Víctor Labrado. Es tracta d'un llibre que literaturitza testimonis orals de persones que practicaren l'estraperlo, durant la postguerra, en diverses comarques, des de la Ribera o la Safor fins a l'Alcoià o el Comtat.

Una experiència didàctica aplicada, a partir del llibre, és la duta a terme a l'IES Serra de Mariola de Muro (el Comtat). Situat a l'epicentre de l'antiga via de ferrocarril que unia Alcoi amb Gandia, terra d'estraperlistes, la lectura permet investigar la intrahistòria a partir del passat familiar dels alumnes. La majoria tenen avis que van viure l'època de l'estraperlo. A més a més, és un centre de caràcter comarcal, que arreplega alumnes de diverses poblacions: un 60% de Muro; la resta de pobles menuts: Beniarrés, Gaianes, l'Orxa, Benimarfull, l'Alqueria d'Asnar, d'Alpatró, Alcalà de la Jovada, Agres, Alcosser, Planes, Catamaruc. I per acabar de reblar el clau, vora un 8% de l'alumnat és procedent de l'Atles (molts amazics, amb llengua pròpia, diferent de l'àrab). Fixeu-vos que, només en els pobles de procedència, ja està sintetitzada tota la història de la toponímia del País Valencià.

- Altres propostes didàctiques per a treballar la toponímia, d'una manera més dinàmica, estan pre-

2. Per a una visió de l'època, vegeu el manual *Una història de la literatura infantil i juvenil valenciana*, Gisbert (2015), pp. 85-211.

3. Vegeu informació de la ruta en www.otos.es/va/pagina/ruta-dels-rellotges-sol.

sents en el projecte interdisciplinari «Muro, pont de lletres» de l'IES Serra de Mariola:

- a) Paraula del poble: gravació de iaïos o iaies amb la temàtica següent: estraperlo, festes dels pobles, vida als masos, oficis desapareguts... L'objectiu final és trobar paraules peculiars, també de toponímia menor (noms de masos, fontetes, partides, pujols...).
- b) Curt promocional: teatre. Per grups, es prepara un guió i es dramatitza, ambientat en algun espai (vídeo, àudio i fotos...).
- c) En ruta. Recerca de la toponímia al voltant de l'antiga línia de ferrocarril del tren dels anglesos, d'Alcoi a Gandia.
- d) De ruta literària. Participació en les rutes literàries a partir de les lectures: *Els lluitadors* (Bromera), de Francesc Gisbert, en 4t d'ESO, ambientada en l'època de l'Alcoi industrial i modernista; *El portal del Lleó* (Tabarca), d'Ivan Carbonell, en 3r d'ESO, ambientada a Xàtiva; *L'últim vaixell* (Santillana), Gemma Pasqual, en 3r d'ESO, situada a Alacant, durant el final de la Guerra Civil; *Por o fugirem* (Andana), Joan Borja, Víctor Labrado i Francesc Gibert, quinze llegendes de por situades a diversos pobles valencians; *Quan anàvem a l'estraperlo* (Andana), de Víctor Labrado, en 1r de Batxillerat, un testimoni de la lluita per sobreviure.

2. LA TOPONÍMIA FANTÀSTICA VALENCIANA

2.1. LA *GUIA DE LA FANTASIA VALENCIANA*

Una forma d'aproximar la toponímia als joves és centrar-nos en la investigació d'aquella que evoca el món de les llegendes. La proposta d'experiència didàctica parteix de la informació de la *Guia de la fantasia valenciana* (2022): un treball divulgatiu editat pel Museu Valencià d'Etnologia i la Diputació de València.

Totes les cultures modernes necessiten de referents escrits o acadèmics i, alhora, han d'aspirar a conservar i divulgar els referents orals o tradicionals. Des de fa anys, un

grup de somniadors es van proposar de ressuscitar l'imaginari fantàstic valencià, adormit en el túnel del temps i les boires de l'enganyosa globalització. El punt de partida, el mestratge d'Enric Valor i les monumentals *Rondalles valencianes*, un tresor que tots haurien de conèixer, grans i menuts. Valor, en rondallística, és el més semblant que hem tingut els valencians a un Joan Amades o un Josep Antoni Alcover. L'espenta de Valor explica les aportacions d'altres investigadors, recopiladors o editors de rondalles d'arreu del País Valencià. Van fer seua la dita que encapçala el *Llegendari valencià*, de Francesc Martínez, il·lustre precedent: «Un gra de blat no fa muntó, però ajuda el companyó», escriptors com Josep Bataller, Pepa Guardiola, Joaquim González i Caturla, Rosa Serrano, Jordi Raül Verdú, Rafael Beltran... o artistes com ara Dani Miquel, Llorenç Giménez, Almudena Francés, Carles Cano..., la llista és ben llarga i incompleta, sortosament.

Entre la nòmina de divulgadors del nostre imaginari, vull destacar dos noms: Joan Borja d'Altea amb *Llegendes del sud* (Bullent), *Rutes de llegenda* (Aila) i *Valor, Maria* (Andana), i Víctor Gómez Labrado de Sueca amb *Llegendes valencianes*, reeditades fa poc, *Tots els noms de la por* (Bromera), i *Llegendes de la ciutat de València* (PAM).

D'entrada, en la *Guia de la fantasia valenciana*, hi ha un repertori amb ambició de diccionari de criatures fantàstiques, a cura de Víctor Labrado. Hi trobareu, ben explicat, qui és el Butoni, la Quarantamaula, l'home del sac, les encantades... Tot seguit, hi ha el capítol dedicat a la geografia fantàstica valenciana. Ordenada temàticament, passa revista a les nostres entitats imaginàries, als pobles on són conegudes, als espais amb què estan relacionades. Aquest apartat va acompanyat, fins i tot, d'uns mapes temàtics del País Valencià: bruixes, encantades, home dels nassos, dimonis... Per reblar el clau, Joan Borja aporta el capítol del calendari màgic, és a dir, un repàs de les dates i efemèrides associades a creences de la fantasia popular valenciana.

L'obra està prologada per Amparo Pons, de la Biblioteca del Museu Valencià d'Etnologia. Però un llibre d'aquestes característiques quedaria incomplet sense imatges. David Bou, un dels il·lustradors valencians amb un estil més personal, ha estat l'encarregat de dibuixar els nostres mites, amb una màgia força encisadora.

El treball naix amb voluntat divulgativa i pretén ser una eina per a projectes didàctics als centres educatius.

2.2. LA TOPONÍMIA FANTÀSTICA VALENCIANA

L'ànima dels pobles està feta de paraules, d'històries i creences compartides en una mateixa llengua. Això crea una identitat que ens amara des de menuts, i ens acompanya durant tota la vida. Divulgant el nostre imaginari, enfortim la nostra identitat i futur com a poble. A continuació, presentem un tast de la toponímia valenciana més llegendària, al·lusiva al dimoni, les bruixes i les encantades, a partir de la documentació inventariada en la *Guia de la fantasia valenciana*.

2.2.1. Geografia demoníaca

Segons el *Corpus toponímic valencià* de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua són molts els llocs associats al nom del dimoni: *penya del Dimoni* (Balones); *cova del Diable* (Vilareal); *casa dels Diables* (Alacant); *maset del Diable* (Ibi); *penyes del Diable* (Moixent). El més habitual són els barrancs: *barranc del Diable* (Orba i Orpesa), a més del topònim *cova de l'Avern* (Ontinyent), amb el nom de *barranc de l'Infern*, n'hi ha un fum: a Alacant, Albaida, Alcoi, Bocairent, Carcaixent, Corbera, el Fondó de les Neus, el Poble Nou de Benitatxell, Favara, Fontanars dels Alforins, Gandia, la Canyada, la Vall d'Ebo, la Vall de Laguar, Monòver, Oliva, Ontinyent, Petrer, Rafelguaraf, Tavernes de la Vallidigna, Xàtiva i, fins i tot, un simpàtic *barranc de l'Infernet* a Xert o unes esborronadores *portes de l'Infern* a Sant Joan de Penyagolosa. Cal afegir la toponímia de les zones castellanoparlants: *barranco del Diablo* (La Yesa), *camino de las Peñas del Diablo* (Sacañet), *casa del Diablo* (Jarafuel), *cueva del Diablo* (Segorbe), *rincón del Diablo* (Chelva, Villena), *peña del Diablo* (Bejís, Sacañet), *túnel del Rincón del Diablo* (Villena), *venta del Diablo* (Siete Aguas) i *barranco de los Diablos* (Domeño).

2.2.2. Encantades

El llegendari del País Valencià permet determinar una sèrie de paratges associats a la presència d'una encantada o dona d'aigua. La llista és ben llarga: *font de Montalt* (Alcoi), *barranc de l'Encantada* (Planes i Beniarrés), *Joanaina de la Font Santa* (Teulada), *encantada del Castellar* (Crevillent), *del Ca-*

beçó d'Or (Xixona), *del Cabeçó Soler* (Guardamar i Rojals), *de la Giraba* (Ludient), *dona serp de l'Albir* (Altea), *cova de l'Encant* (Petrer), *Escala de la Donzella* (Moixent), *del castell de Milleneta i Benillup*, *del Desert de les Palmes* (Benicàssim), *de la Mola* (Montesa), *del castell de Marinyén o de la Reina Mora* (Benifaió), *de la Roca Encantada* (la Vila).

També s'observen rastres de possibles genis o presències màgiques femenines, que caldria investigar i contrastar, en els topònims següents: *cova de la Pinta* (Callosa d'en Sarrià), *encantada del castell de Penella* (Cocentaina), *bassa de la Reina* (Castell de Castalla), *clot de la Reina* (Moraira), *clot o Banyes de la Reina* (Xàbia), *cova de la senyora Encant* (Tibi), *castell de Segart* (Camp de Morvedre).

En altres topònims, hi ha el mot *donzella*, de vegades amb llegenda coneguda, d'altres no: *avenc de la Donzella* (Barx), *cabeç de la Donzella* (Ibi, Onil), *la Donzella de Coca* (Ibi, al costat del mas de Coca), *la Donzella de Torisses* (Ibi), *escala de la Donzella* (Moixent), *camí de Covadonzella* (Montesa), i en la toponímia castellana: *barranco de las Doncellas* (Cortes de Pallás, Jarafuel, Millares).

En altres ocasions, el mot usat és *dona*. No sempre hi ha una llegenda associada, i en alguns casos l'al·ludida era una veïna que passà a ser popular per circumstàncies que no tenen a veure amb la màgia: *barranc de la Dona* (Moixent, Morella), *cingle de la Dona* (Xeresa), *collado de la Dona* (Bocairent), *cova de la Dona* (Alfàs del Pi, Muro), *tossalet de la Dona* (Planes), i en la toponímia castellana: *barranco de las Doñas* (Millares), *camino de la Mujer* (Utiel), *realto de la Mujer* (Millaries), *cueva de la Mujer* (Gàtova, Gaibiel).

Alguns espais evoquen la llegenda d'un suïcidi per amor, sovint, d'una núvia que es queda esperant el seu estimat i en molts casos, encara que la memòria llegendària sovint resta afeblida, les núvies esdevenen encantades (o a la inversa): *molí del Salt de la Núvia* (Castelló de la Plana), *penya de la Núvia* (Alfondeguilla), *salt de la Núvia* (Suera, Navajas), i en la toponímia castellana: *salto de la Novia* (Cirat, Montan).

I encara caldria investigar les possibles encantades de tantes *reines* o *mores* que ja no tenen a veure, en la majoria dels casos, amb cap llegenda de presència màgica: *mas de la Mora* (Rossell), *alqueria de la Mora* (Alqueries), *penya de la Reina* (Alcoi), *font de la Reina* (Benidorm, Novelda), i en la

toponímia castellana: *azarbe de la Reina* (Daya Nueva, Dolores, San Fulgencio).

2.2.3. Bruixes

La geografia de les bruixes és rica i variada. El País Valencià en va ple. Amb tot, hi ha zones de mitologia condensada on han quedat més restes en la toponímia menor:

- al Comtat, en pobles com Almudaina o Planes, rics en llegendes, hi ha punts específics de trobada: l'almàssera del Duc a Almudaina i la casa de les Bruixes a Planes;
- a la ciutat d'Alacant: la casa de les Bruixes, amb una llegenda moderna;
- a la Safor, sovintegen a les Covatelles;
- a les Marines, hi ha el camí de les Bruixes d'Oliva; també se n'han vist a la plana de Xàbia, vora del cap de Sant Antoni, i a la cova de les Bruixes de Benimaurell;
- al Maestrat, hi ha coves de les bruixes a Rossell, al portell de Morella i a Tormos; les bruixes reals més cèlebres són les Caspolines del santuari de la Balma;
- al Vinalopó Mitjà, trobem la cova de la Safra de Monòver a la serra del mateix nom (inspiració de la bruixa Safranera d'Enric Valor);
- a la Ribera Alta, la cova de les Bruixes de Carcaixent;
- les bruixes voladores de Tabarca, Peníscola o el Grau de València, que no volen amb granera sinó amb barques, cèlebres per creuar tot el mar en una sola nit i dominar el vent;
- al Camp del Túria, la sima de la Bruixa d'Olocau.

ponímia en tretze rondalles de tema meravellós», *Alba: Revista d'Estudis Comarcals de la Vall d'Albaida*, núm. 7, pp. 105-122.

GISBERT MUÑOZ, Francesc (2008): *Màgia per a un poble. Guia de creences i criatures màgiques populars*, Picanya: Bullent.

— (2013): *La Maria no té por. Llibre dels espantacriatures*, Algemesí: Andana.

— (2015): *Una història de la literatura infantil i juvenil valenciana*, Alzira: Bromera.

LABRADO, Víctor (2007): *Llegendes valencianes*, Alzira: Bromera.

— (2017): *Quan anàvem a l'estraperlo*, Algemesí: Andana.

MIQUEL, Carme (1990): *Un estiu a la Marina Alta*, Paiporta: Denes.

PASQUAL, Vicent (1991): *El guardià de l'anell*, València: Tabarca.

SANHERMELANDO, Vicent (2014), *Esperant la lluna nova*, Alzira: Bromera.

VALOR, Enric (1997): *Rondalles valencianes*, 8 volums, Picanya: Bullent.

VILAPLANA, Silvestre (1999): *La mirada d'Al-Azraq*, Alcoi: Marfil.

— (2000): *Els dimonis de Pandora*, Alzira: Bromera.

BIBLIOGRAFIA

ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2009): *Corpus toponímic valencià*, València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

BORJA, Joan (2005): *Llegendes del sud*, Picanya: Bullent.

— (2021): *Valor, Maria*, Picassent: Andana.

BORJA, Joan; GISBERT, Francesc; LABRADO, Víctor (2022): *Guia de la fantasia valenciana*, Museu Valencià d'Etnologia / Diputació de València (en premsa).

CARBONELL, Ivan (2014): *El portal del lleó*, València: Tabarca.

GEA VALOR, Maria Dolors (1992): «Les rondalles valencianes d'Enric Valor: una aproximació als secrets de la seua antroponímia i to-

REFERÈNCIES I SENYES TALASSONÍMIQUES EN LES ANOTACIONS D'UN MARINER DE DÉNIA

Joan Ivars Cervera

A principis dels anys 90 del segle passat estava preparant el material per al meu treball sobre onomàstica de Dènia, quan vaig entrevistar un mariner per tal de buscar informació sobre la talassonímia deniera. A més de les dades orals que em fa facilitar, em va deixar fotocopiar —cosa insòlita— un quadernet on tenia anotades gran quantitat de referències i senyes que solia usar en les seues eixides a la mar. Algunes d'elles les vaig utilitzar en el treball que després seria la meua tesi i que va ser publicada en el seu moment.¹ L'interés d'aquestes anotacions era doble; per una banda, aportava molta informació sobre llocs i espais marins i costaners que li servien al mariner per a guiar-se en la mar; per altra banda, a més d'aquesta in-

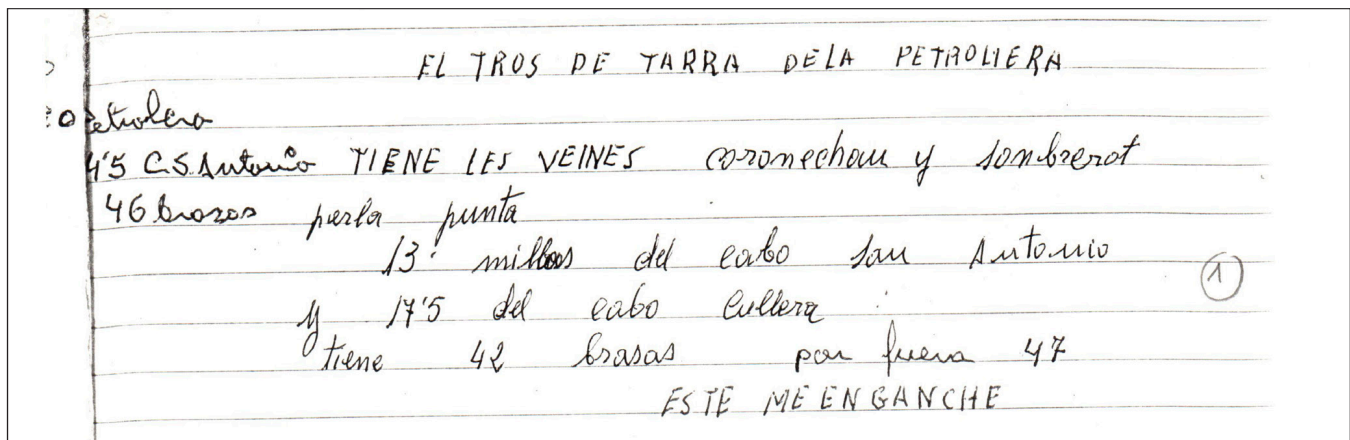
formació, les anotacions anaven acompanyades generalment amb imatges que aquest mariner o altres del seu entorn van dibuixar com a testimoni dels llocs per on solcaven la mar amb la seua barca. Aquestes imatges són les que volem aportar aquí en aquest treball, fent-ne una selecció, ja que el quadernet conté vora les 200 imatges, traçades possiblement per més d'una mà. Moltes d'aquestes imatges mereixen comentaris de tipus lingüístic que inclourem sota la mateixa imatge.

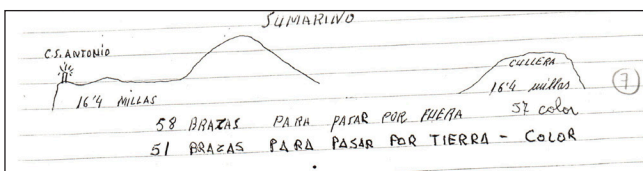
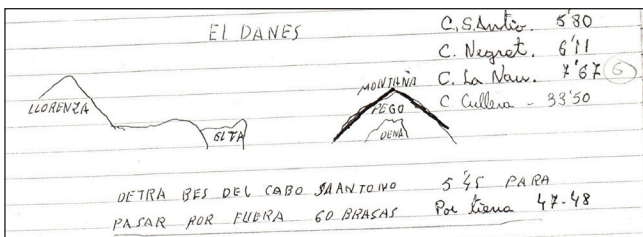
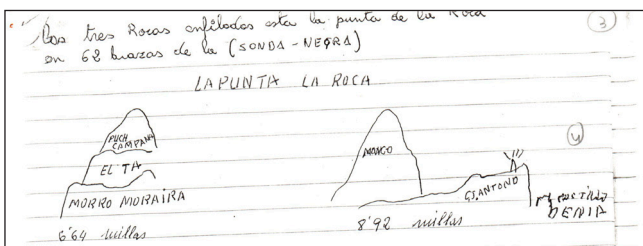
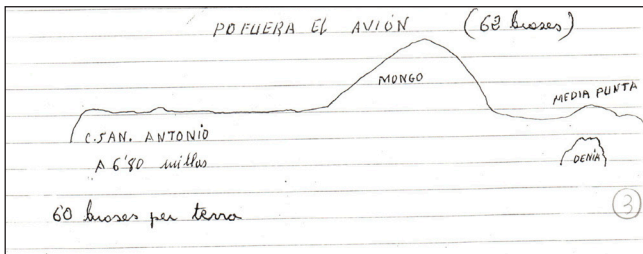
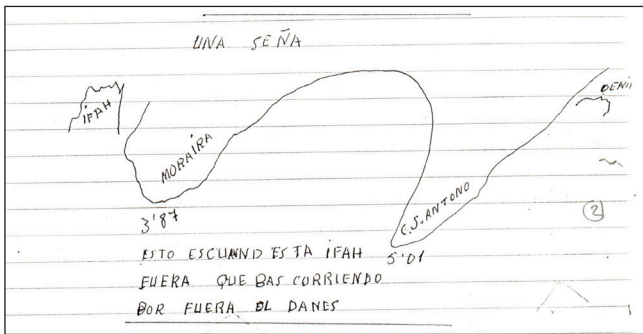
RELACIÓ D'IMATGES AMB TALASSÒNIMS

1. LA PETROLIERA

En aquesta referència hi falta la imatge, ja que es tracta d'un vaixell afonat que anomenen *la Petroliera* (o *Petrolera*), però dona detalls sobre la seua situació.

1. Joan Ivars Cervera: *Els noms de lloc i de persona de Dènia*, IECMA, Ajuntament de Dènia i Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1995.

El text està escrit, com en la majoria de casos, mig en valencià i mig en castellà. Cal assenyalar que el mot *tarra* tracta de representar en la primera -a- l'obertura de la vocal -e. Les Veïnes són unes petites elevacions de muntanya que apareixeran en altres imatges. També el Sombrerot és una altra elevació muntanyenca, també representat més endavant.

2. UNA SENYA

La grafia *Ifah* és una de les formes escrites del penyal que s'utilitza. El Danés és una altre vaixell afonat que serveix de referència.

3. PER FORA DE L'AVIÓ

4. LA PUNTA LA ROCA

El Puigcampana apareix com a *Puch Campana* per influència de la grafia castellana. La forma que apareix *Eltà* és *Oltà*, que procedeix de *de Oltà*: en l'elisió se suprimeix la o en lloc de la e. També cal anotar la supressió de la preposició *de* en el títol, encara que després apareix en el text.

5. PER FORA LA PUNTA LA ROCA

Amb aquesta senya es tracta de localitzar un iot (*llate* o *yate* en altres senyes). La població de Xàbia apareix com a *Xavia* i Sant Nicolau està escrit com a *Micolau*, una forma molt popular per a aquest antropònim.

6. EL DANÉS

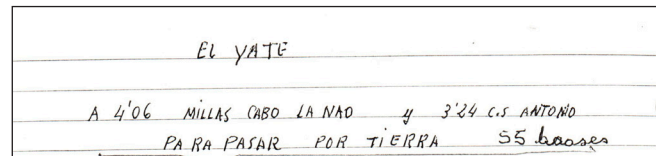
De nou apareix *Eltà* i el puig de la Llorença es representa com a *Lorenza*. Aquesta senya és per a localitzar el vaixell afonat *el Danés*.

7. EL SUBMARÍ

La forma castellana *sumarino* sense la -b- és pròpia del llenguatge popular.

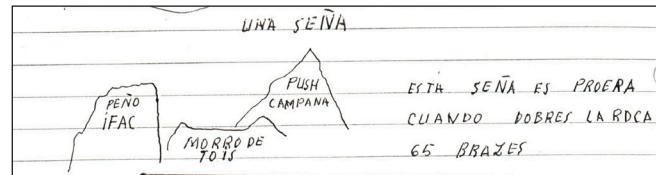
8. EL YATE

Es desconeix per complet la forma genuïna *iot*. El cap de la Nau apareix aquí en castellà *Nao*; en altres senyes hi apareix la forma genuïna.

9. UNA SENYA

Noves grafies per a Ifac i Puigcampana, i per a Toix, que apareix com a *Tois*. La paraula *proer* -a apareix al DNV com a «mariner, remer o pescador que va en la proa d'una embarcació».

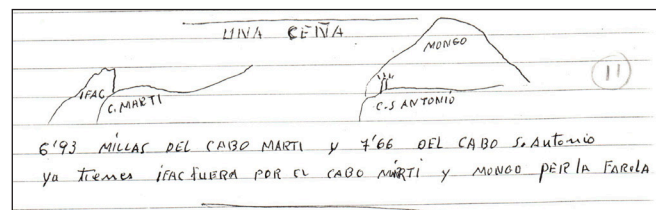
10. EL CASTELL DE PALMA PER LES VEÏNES

De nou apareixen les Veïnes; aquesta volta dibuixades com dues puntes de muntanya. Possible cas de betacisme per la pronunciació de la v- com a bilabial.

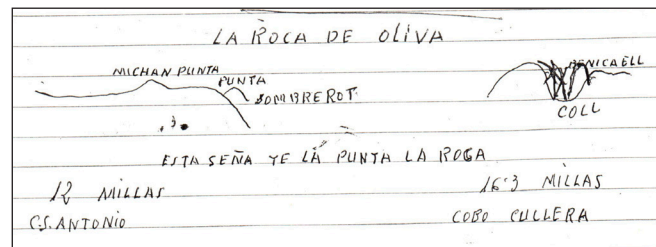
11. UNA SENYA

El cap *Sant Martí* apareix amb la forma popular *Martí*, i la *farola* és el far del cap de Sant Antoni.

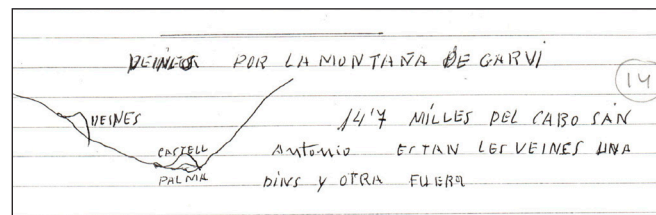
12. LA ROCA D'OLIVA

Aquí apareix representat el topònim *Sombrerot*, que sobreix sobre la Punta (de Benimaquia). En la forma de *Benicadell* ha caigut la -d- intervocàlica, fenomen propi del llenguatge popular. De nou *la punta la Roca*, en asíndeton.

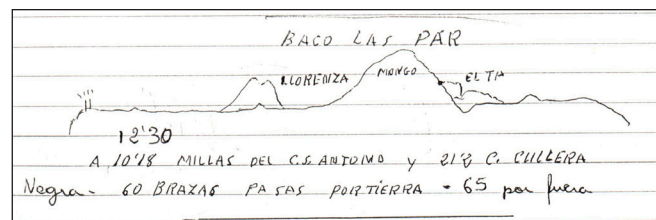
13. LES VEÏNES PER LA MUNTANYA DE GARBÍ

Aquesta volta, les Veïnes hi estan una dins i l'altra fora

14. BARCO L'ESPART

En la grafia *Baco Las Par* era difícil conèixer el seu significat, sols després de veure una altra senya hem sabut que es tractava del vaixell *l'Espart*. Aquest vaixell era de la companyia Fox i es va cremar fa bastants anys a l'entrada de la roca dels Felius.

21. LA VEÏNA CORONEJANT PER LA MUNTANYA DE GARBI

A 13'1. AY UNA VEÏNA CORONEJANT PELA MONTANYA DE GARBI DE C.S. ANTONIO. (24)
~~VEÏNES~~
 A 15'6 DEL C.S. ANTONIO ESTAN EL CASTELL DE PALMA PE LES VEÏNE

22. LA CECÍLIA

La Cecília era una barca afonada.

LA SECILIA Por Puerto - 46 (25)
 Por Baño - 40
 A 9'50 MILLAS DEL CABO SAN ANTONIO y A 4'81 DE LAS ESCOLLERA DEL PUERTO DENIA 44 brazos

23. LA PUNTA LA ROCA

La Roca en qüestió està davant del Molinell; una volta més, cal destacar l'asíndeton de la *de* entre els termes del talassònim.

LA PUNTA LA ROCA 65 BRAZOS (26)
 MANAU
 6'64 LANAU
 8'92 ANTONIO OS. ANTONIO
 CUANDO ESTAS DE GARIBI DE LA PUNTA LA ROCA

24. ENGANXADOR DELS MARRANXONS

S'assenyala l'existència d'un lloc on s'enganxen les xàrcies, dit *els Marranxons*; aquests serien com uns claus o protuberàncies de les roques.

UN ENGANXADO DE FORA MARIRARCHONS
 A 16 MILLAS DEL CABO SAN ANTONIO AY UN ENGANXADO A PROXIMADAMEN CON 23 BRAZA

25. BENICADELL PER LA RENGLERA

La Renglera és una successió de petits monticles del cap de Sant Antoni.

BENICAELL PELA RENGLERA
 A 19'9 DEL CABO SAN ANTONIO

26. EL SOMBREROT PER LA PUNTA

Els Muralls són unes roques petites que tenen uns grans alguers. Nom format sobre *mur* amb el sufix *-all*.

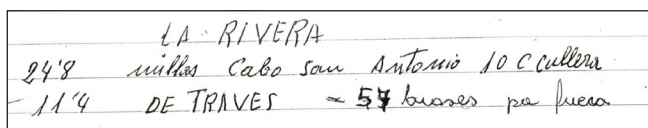
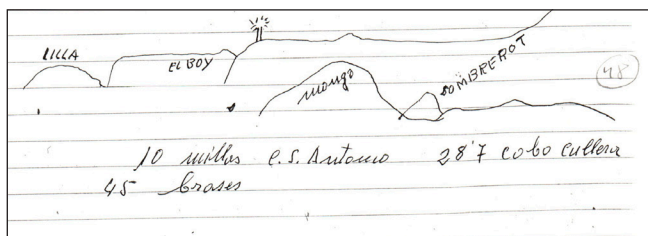
SOMBREROT PER LA PUNTA
 9. MILLAS C.S. ANTONIO
 SOMBREROT
 PUNTA

27. LA VEÏNA

El Tinent aquí representat és un enganxador, del qual comenta que una altra barca també el coneix.

ME ENGANCHE EN 35 BRAZA
 DEL C.S. ANTONIO 19'6 MILLAS. C. CUCLERA 10'6 MILLAS (27)
 Y DE TRABES 7'10.
 NO SE VEIAN SENAS
 PARARI SON LOS MURALLS

LA VEÏNA (28)
 A ESTE TINEN SE ENGANCHO LA ISABELANA y NOSO-TROS PASABAMOS POR TIERRA CON 72 BRAZAS
 17'3 millas C.S. Antonio 18 C. Cuclera

29. REFERÈNCIA SENSE NOM

L'illa és l'illot de Xàbia, no sabem *el boy* què significa, potser vulga dir *bou*.

30. LA RIBERA

Aquest enganxador fa referència a una barca afonada anomenada *la Ribera* que està davant de Gandia.

A TALL DE CONCLUSIONS

1. La present mostra de talassònims és una selecció dels vora 200 que conté un quadernet que feien servir un o uns mariners de Dénia per a navegar amb seguretat en les seues eixides a la mar. No és gens habitual que aquests tipus d'anotacions arribaren a mans de persones diferents dels seus usuaris. Conegut és el secretisme del llenguatge mariner, ja que els mariners no solen donar a conèixer les senyes i referències a altres persones i menys encara si es tracta d'un investigador extern, com és el nostre cas. Ens considerem, per tant, afortunats per poder fer ús d'aquestes anotacions, després de més de trenta anys de tenir-les en les nostres mans. Amb tota seguretat, hui ja no serien necessàries aquestes anotacions pels avanços de la tecnologia.

2. El llenguatge utilitzat és quasi sempre una mescla de valencià i castellà. És evident que la llengua del redactor del quadernet era el valencià, però sense coneixements de la seua ortografia i lèxic, com és d'esperar. Les interferències entre les dues llengües són contínues.

3. L'enunciat de les senyes i referències és molt divers:

- Un substantiu, generalment precedit d'article: *l'Avió, el Danés, la Petroliera...*
- Un substantiu amb article seguit d'un complement nominal: *el Sombrerot per la Punta, Benicadell per la Renglera, la Llorença per la Farola.*
- Sense enunciat, sols amb l'explicació de les referències, per exemple el número 29.
- Una frase més o menys complexa: *eixint de Dénia, per a barbejar la Roca, la Veïna coronejant per la muntanya de Garbí, per a quan has de tirar cap a terra* (original en castellà).
- Enunciats sempre en castellà: *el Yate, el Sumarino* (per *Submarino*)
- Enunciats genèrics: una senya (vegeu els números 2 i 9)

4. Ús de l'asíndeton, molt usual en el llenguatge popular: *la Punta la Roca*

5. Ús de les metàfores per a designar diversos accidents del relleu: *el Sombrerot* (el terme *sombrero* és l'habitual en la llengua popular per a designar el capell), *les Veïnes, els Marranxons, les Barretes...*

6. El cap de Sant Antoni sempre apareix en castellà: *cabo de San Antonio*, mentre que el de la Nau apareix unes vegades en castellà (*Nao*) i altres en valencià.

7. Moltes de les referències solen ser vaixells o barques afonades: *el Danés, la Petroliera, el Yate, la Ribera.*

8. Talassònims amb enunciat reduït: *la Roca* (per la roca d'Oliva), *la Punta* (per la punta de Benimaquia).

9. Sempre apareixen les distàncies en milles prenent certes referències, com els caps de Sant Antoni, de la Nau o Cullera.

10. Les profunditats venen donades per l'ús del terme *braça*, mai per metres.

11. Alguns noms són desconeguts com *Boy* (si no és un error per *Bou*) o *Muralls, 'barbejar'*.

12. Possible betacisme en *Beïnes* per *Veïnes*, tot i que també apareix *Veïnes*.

TOPONÍMIA MARINERA I TALASSONÍMIA DE LES COMARQUES DE LA MARINA VALENCIANA

Francesc Xavier Llorca Ibi

[Universitat d'Alacant / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana]

El *Diccionari normatiu valencià* defineix *talassonímia* com a «part de la toponímia que s'ocupa dels noms de lloc marins». No obstant això, caldria incidir en una distinció en l'onomàstica marinera entre *talassonímia* i *toponímia marinera*, ja que moltes vegades incloem dins del terme *talassonímia* indrets que no són marins. És per això que podríem ajustar la denominació de *talassonímia* referint-nos a aquells noms que hi ha dins la mar i que són banyats per aquesta i, a la volta, incidir també en la denominació *toponímia marinera* en el sentit de «conjunt de referències físiques que els mariners necessiten per a la seua orientació i per a les seues activitats de pesca i de navegació». D'aquesta manera, considerem que la talassonímia és una part de l'onomàstica i que se cenyeix als noms d'aquells indrets i referents que entren en contacte amb la mar encara que estiguen per sobre del nivell marí, deixant per a la toponímia marinera aquells noms que es relacionen amb la vida marítima però sense ser pròpiament marins.

La costa valenciana de la Marina té una característica que marca la configuració marítima: moltes muntanyes arriben o estan molt prop de la mar, la qual cosa fa que elevacions de molta alçada estiguen tocant la mar i que bona part de la costa siguen penya-segats vora mar com trobem a les penyes de l'Albir, Bèrnia, la penya d'Ifac, el puig de la Llorença o el Montgó amb una gran quantitat de badies i cales. Aquesta configuració ha fet que es convertira en un lloc perillós, amb constants atacs però on també ha habitat gent, ja que era una eixida per a les activitats halièutiques i per al comerç. Aquestes característiques determinaren que un percentatge significatiu de la població ba-

sara el seu manteniment en les activitats nàutiques malgrat les dificultats del medi litoral, com narra Rosselló (1995: 151):

Des del punt de vista de la comunicació, la pesca i l'aprofitament econòmic del litoral, cal tractar-ne l'accessibilitat. En general, els penya-segats o espadats, que vénen a integrar un terç de la costa valenciana, no són gaire freqüentats ni habitats i encara ho foren menys al llarg de la història. Arribar-hi des de mar és penós, excepte en alguna cala o portet, sempre que hom utilitze barques petites.

Més enllà de precisions lèxiques, la realitat és que el territori de l'onomàstica marinera i el de la talassonímia són dos medis de vida i treball que estan íntimament units, com veiem en el fet que les denominacions s'intercanvien en la llengua de la mar. En les apreciacions marineres trobem zones de terra ferma immediates al pèleg que reben la denominació de *mar* i el seu derivat *marina*, tal com arrepleguen els diccionaris: «Extensió de terra contigua a la mar; cast. *marina*, *costa*. Ordonàs quatre darassanals en les sues marines, Muntaner Cròn., c. 36» (*DCVB*, s. v. *marina*). Aquests apel·latius esdevenen topònims en partides litorals com *les Marines* a Dènia o la denominació comarcal *la Marina*.¹ També trobem que par-

1. «La comarca que els valencians anomenen "la Marina" per antonomàsia, la forma, en la seua accepció estricta, la faixa litoral compresa entre el cap de Moraira i la cala de les Coves, entre els tossals de Bèrnia i del Cabeçó» (Sanchis 1982, 63). No obstant això, actualment es consideren dues marines: la Marina Alta, amb capital a Dènia, i la Marina Baixa, amb capital a la Vila Joiosa.

tides, carrers i camins reben la denominació de *mar* en quasi totes les poblacions costaneres. Fins i tot, hi ha pobles poc avesats a la vida marítima que diuen «anar a la mar» quan realment el que fan és anar a la platja o vora el litoral. Una metonímia que, per als parlants d'àmbit mariner, resulta com a mínim curiosa, ja que l'expressió *anar a la mar* és endinsar-se al pèleg en la terminologia marinera. D'aquesta mateixa manera, la zona de mar més propera a terra rep el nom de *terraira* (derivat de *terra*), un substantiu que els nostres diccionaris lexicogràfics no inclouen en el seu repertori malgrat la seua ampla extensió territorial.²

Pel que fa als estudis de talassonímia referits a les comarques de la Marina, trobem un seguit de treballs que abracen la totalitat de la costa entre el riu d'Aigües i el riu Molinell. Entre els més primerencs centrats en la talassonímia d'aquestes comarques es troben els presentats al XIV Col·loqui de General de la Societat d'Onomàstica Valenciana, celebrat l'abril de 1989, com és el cas de «Talassonímia dels mariners de Benidorm» (Llorca 1990).³ Posteriorment trobem altres investigacions centrades en l'onomàstica marítima i costanera com «Els llocs de vora mar a l'Albir» (Martines 1992), «Motivacions en la talassonímia de Dénia» (Cabrera - Ivars 2000), «Toponímia litoral del municipi de Teulada, la Marina Alta» (Buigues 2003), «Talassonímia dels mariners de la Vila Joiosa» (Llorca 2003), «La geografia i la toponímia de Mallorca i la Marina (valenciana)» (Rosselló 2003), «Relacions toponímiques i lingüístiques entre les Balears i La Marina» (Veny 2003), «Descripcions antigues de la costa de la Marina Baixa» (Galiana 2009), «Addicions a les descripcions antigues de la costa» (Galiana 2010), «La Marina i la toponímia d'Eivissa i Formentera» (Ribes 2012), «La toponímia maritimoterrestre del Parc Natural de la Serra Gelada»

2. Sempere (1990: 506-507) reporta de Santa Pola *terra* o *terraira* 'zona pròxima a la costa que abraça des de la línia de costa fins 50 o 60 braces'. Així mateix, Llorca Ibi (1998: 165): «*Terraira*. Franja marítima més propera a la terra que se situa entre les trenta i cinquanta braces d'aigua, a la Vila Joiosa». Un substantiu que també trobem a Xàbia: «*Terraira* és la mar de terra. Als caladors de bou, des de les 27 a les 60 braces» (comunicació personal d'Amadeu Ros, patró de barca jubilat). En la pesca d'arrossegament, l'inici de la *terraira* són les 27 braces perquè és la fondària a partir de la qual es poden fer les corregudes. Aquest terme també es troba a Dénia (comunicació personal de Paco Blanquer, patró de pesca jubilat).

3. També són destacables els treballs presentats en aquest mateix congrés: «Talassonímia dels mariners de Santa Pola» (Sempere 1990) i «La toponímia de l'illa de Tabarca» (Aguiló - Miralles 1990).

(Llorca 2012) i «Toponímia litoral i de la mar de Xàbia» (Torregrossa 2013).

A més a més, presenten un gran nombre de topònims mariners, encara que no siguen de referència específica de la Marina o de toponímia costanera i marítima, els treballs següents: «Toponímia litoral valenciana: pesqueres, caladors i senyes» (Rosselló 2004 [1982]), *El llenguatge mariner de la comarca de la Marina* (Llorca 1998), *La toponímia litoral i marítima de Cullera* (Giner 1986), «Toponímia de Xàbia» (Aragonés 1990), «Toponímia costanera valenciana de 1673» (Colomina 1990), *Els noms de lloc i de persona de Dénia* (Ivars 1995), *El món mariner a Dénia* (Cabrera 1997), *Aproximació a la toponímia vilera* (Esquerdo i Sais 1999), «Les platges del País Valencià: toponímia turística» (Obiol 2000), *Els topònims de Benidorm (1321-1955)* (Almiñana 2001), *Els noms de lloc i de persona de Teulada* (Ivars 2006) i «Toponímia de la Marina Baixa» (Llorca 2007). Un tractament especial es mereixen les pesqueres de cingles i les denominacions que s'hi fan servir tractats en treballs específics com *Nits i peixos a les pesqueres de cingle* (Barber - Guardiola - Almenara 1999) i *Nits de Tinta. Un art de pesca singular* (Abbot 2021).

A partir de les enquestes i les obres referides a l'onomàstica marinera hem establert un esquema de nominació que és la base del corpus nominal que empren els mariners valencians:

1. Elevacions de terra endins.
2. Elevacions properes a la costa.
3. Línia de costa.
4. Terraira.
5. Mar de fora.

El primer conjunt, elevacions de terra endins, són un conjunt de muntanyes de gran alçària que es fan servir de referència en les pesqueres més allunyades de la costa com l'arrossegament, la tarrafa o la mussolera. Són activitats que normalment es realitzen de la mitja mar cap a fora. Aquestes grans muntanyes són l'Aitana, el Puigcampana, la serra de l'Home (o Cabeçó d'Or), el Maigmo, el penyal d'Ifac, Bèrnia, el puig de la Llorença i el Montgó, entre altres. A més a més, dins d'aquestes eminències podem trobar formes singulars que esdevenen punts de referència com les *boles* d'Aitana

(radars de l'estació de vigilància aèria), *l'Home* i *la Mà de l'Home* (elevacions singulars i molt visibles a la carena del Cabeçó d'Or), les *rastelleres* —de *Garbí* i de *Ponent*— de Puigcampana i el mític *Portell* de Puigcampana; i el *penyal d'Ifac* amb referències com *el Conill*⁴ i *el Matxo d'Ifac*, els *Companyeros* del Montgó i moltes altres que es troben al si de les nostres muntanyes.⁵

En una segona categoria s'inclourien muntanyes amb menys elevació i que es fan servir particularment en pesqueres més arrimades a la costa com el Pa de Dacsa (o serra d'Orxeta), les penyes de l'Albir (o serra Gelada), Bèrnia (amb referents al seu interior com la Campaneta, el Rellonge o la Caiguda; i Oltà, amb el Dit d'Oltà i el Colomet i Segària.

Dins de les eminències massisses cal destacar els caps, macroformes litorals, generalment d'entitat superior a la punta i el morro, que es prolonguen dins la mar.⁶ Són referents essencials en la navegació per la qual cosa en trobem un llarg repertori a la Marina com el cap de Sant Antoni, el cap de la Nau, el cap Blanc, el cap de Moraira, cap Negret i el cap de l'Albir,⁷ entre altres. També apareix un cap Blanc a la platja de l'Albir sense una elevació que en justifique el nom.⁸ A l'Alacantí, Baix Vinalopó i al Baix Segura són remarcables el cap de l'Horta (antigament, cap d'Alcodra), el cap de Santa Pola (o cap de l'Aljub), el cap Roig i el cap Cerver.

Tal com assenyala Rosselló (2004 [1982]: 170), les muntanyes solen tenir una doble denominació: «No és infreqüent al litoral la doble denominació: continental i

marinera o terrassana i pescadora: un dels casos més conspicus és la Serra Gelada - Penyes de l'Albir (Benidorm)». N'hem esmentat diversos casos: *Cabeçó d'Or / serra de l'Home*, *serra d'Orxeta / Pa de Dacsa* i *serra Gelada / penyes de l'Albir*. Caldria afegir en aquesta tipologia denominativa *el Maigmo* o *Puig Coronat*, encara que se situa fora de les comarques de la Marina.⁹ Marco (1996: 203-204), a partir de la denominació dual del Maigmo, explica les causes físiques i pragmàtiques de l'existència d'aquest doblet denominatiu:

En definitiva allò que interessa és que el topònim siga funcional entre els que freqüenten l'entorn, encara que aquest pugja abordar-se des de diverses perspectives i, per això, un mateix lloc pot tenir denominacions diferents. Un cas paradigmàtic d'aquest comportament que il·lustra clarament el valor d'alguns topònims per la seua riquesa descriptiva és el del Maigmo. Aquest cim singular de les muntanyes valencianes meridionals és conegut popularment pel vocable esmentat, inexpressiu sense dubte de la morfologia de la muntanya —a falta de poder corroborar una altra interpretació—, ja que deriva, segons Moreu Rey, d'un antropònim àrab *Maimun*. Però, encara que és la denominació més difosa, no és l'única. En ambients més reduïts i allunyats del lloc d'origen, ha prevalgut una designació descriptiva i molt expressiva de la realitat. Entre els pescadors d'una comarca relativament allunyada com el Baix Vinalopó, aquesta muntanya rep la denominació de Puig Coronat que al·ludeix no solament a la seua condició d'element destacat del relleu, sinó també a un fet tan singular com és l'existència d'unes calcàries turonianes que blanquegen en el cim d'aquesta muntanya d'aspecte piramidal.

A més, amb l'expansió de l'economia turística trobem unes dobles denominacions naixents: noms d'urbanitzacions que substitueixen els noms tradicionals com és el cas de la doble denominació *puig de la Llorença / Cumbres del Sol*.

4. «Era un matoll o un arbre que penjava en la paret d'Ifac com un conill cap avall, amb les potes i el cap». Agraïm el coneixement d'aquest topònim al senyor Joaquín Rosselló Jorro, mariner jubilat de Calp.

5. Del valor d'aquests senyals en parlava Rosselló (1995: 151): «Les muntanyes de la nostra costa, ja que no ofereixen refugi, sí que serveixen de senya, sovint. Una mena de triangulació que han practicat de fa segles els mariners aprofita eminències o accidents —o construccions— per a fer dues enfilades, la interferència de les quals els permet situar-se amb una notable precisió».

6. Ordinas (2001: 94).

7. La denominació més habitual actualment en el cas del cap de l'Albir és *punta de l'Albir* o *punta de la Bombarda*. Punta de la Bombarda és una hibridació entre el nom geogràfic de la punta i el nom de la torre situada al capdamunt, la torre de la Bombarda (Llorca 2012: 98). També el cap de Moraira rep la denominació concurrent de *punta de Moraira* (Ivars 2006: 300).

8. Potser en aquest cas, cal cercar-ne el significat adient en la dissetena accepció de *cap*² del DNV: «*m.* GEOGR. Llengua de terra que penetra en el mar», atès que el *cap Blanc* alfassi està situat a la gola d'un barranc on antigament es devia formar una llengua de terra i cudols arrossegats per les torrentades.

9. El Maigmo està situat entre l'Alacantí, el Vinalopó Mitjà i l'Alcoià.

Pel que fa a cada exemple esmentat, podem trobar una motivació semàntica diferent. En el cas de *serra de l'Home* el referent és una mola de pedra vertical molt visible des de la mar (i des de certes perspectives de terra) que evoca una figura humana. La denominació *Pa de Dacsá* és per la percepció de la serra des de l'òptica marinera. Vista des de mar endins, la serra d'Orxeta té una forma que recorda un pa, aliment que solia estar elaborat amb dacsá, una matèria primera considerada pobra i pròpia d'àmbits amb poca capacitat pecuniària, que era la pròpia de l'entorn econòmic dels mariners. En el cas de *penyes de l'Albir* es tracta del manteniment de la denominació antiga de la muntanya que, per la banda de terra, s'ha vist substituïda pel nom *serra Gelada*. En el cas de *puig de la Llorença / Cumbres del Sol* es tracta de l'assimilació a una nova cultura fonamentada en el reclam per a la venda d'habitatges a persones del nord d'Europa que venen a la recerca de sol i llum.

El tercer grup és el conjunt de topònims marítims presents a la línia de costa. És en l'espai més immediat al trencall de les ones on els substantius comuns relacionats amb les activitats pesqueres i navals conformen un gran nombre de topònims perquè allà es desenvolupen activitats durant un període llarg de temps. La rellevància i perdurabilitat de les accions pròpies de les tasques halièutiques i navals provoquen que finalment s'identifiqui l'indret a través del seu nom comú.

La façana litoral ha sigut un territori tradicionalment negatiu perquè estava envoltat d'unes condicions morfològiques hostils (saladars, marenys i marjals), exposat a inclemències climàtiques i marines, i era objectiu d'accions bèl·liques sovintejades.¹⁰ A més, els habitants dels indrets més acostats a la mar eren persones integrants d'unes societats d'economia fràgil i hàbits transhumants que no permetien un habitatge equilibrat i permanent dels entorns costaners. Si els

10. La destrucció de la pobla d'Ifac, un poblament mamprés per Roger de Llúria i ensorrat per la flota castellanogenovesa en la Guerra dels dos Peres l'any 1359 (Monjo 2010: 84-88); la desaparició de l'Albir, pesqueria esmentada en la carta de poblament de Benidorm (Alemany i altres 1987), i encara referit per Jaume Roig al segle xv i desapareguda amb els atacs piràtics de finals del segle xv i xvi; o la intermitent aparició i desaparició de Benidorm pels atacs piràtics dels segles xiv-xv, en són mostres feaents de la dificultat de colonització dels espais costaners.

emplaçaments humans eren transitoris, el primer refugi que es feia servir eren les coves, en aquells indrets on la platja tinguera prop elevacions rocoses o formacions d'arena fossilitzades que permetien l'ús d'aquests refugis com a recer més o menys permanent. També les coves dels penya-segats eren redossos entre les intrincades formacions geològiques que formen els tallats abocats a la mar que caracteritzen la façana litoral de la Marina. L'onomàstica marinera ens mostra un gran nombre de coves singularitzades que foren utilitzades com a habitació o com a refugi: la *cova de la Torre* (la Vila Joiosa), la *cova de Montcaixer* i les *coves de Paltra* (Benidorm); la *cova del Bol del Bolig* i la *cova de la Dona* (l'Alfàs del Pi); la *cova dels Coloms* (Calp); la *cova de l'Alcaceria*, la *cova del Portitxolet* i la *cova de les Rates* (Teulada); la *cova de la Cala*, la *cova del Xiu-lador*, la *cova de l'illa* o la *cova dels Òrguens* (Xàbia) en serien alguns exemples d'una llarga llista de coves litorals.

Però si ens centrem en la tipologia constructiva primigènia, observem que els habitatges més primitius estaven constituïts per barraques fetes de materials febles com fusta, palla i fang. La toponímia ens ho recorda en la denominació *Cabanyal*, actualment barri marítim de la ciutat de València. Aquesta situació es repetia en altres cultures des de les quals ens ha aplegat mitjançant una translació toponímica. Parlem del cas del topònim *Tabarca* (realment *Nova Tabarca*), que es considera un terme relacionat amb la llengua amaziga amb el significat de *barraca*.¹¹ Una denominació que arribà al darrer terç del segle xviii a l'illa Plana de Santa Pola, traslladada des de l'illa tunisenca de Tabarka, indret d'on procedien els presoners cristians genovesos que alliberà Carles III.

Aquests establiments humans es feien en llocs on era possible l'embarcament i el desembarcament de persones per l'existència de condicions geogràfiques i/o constructives geogràfiques. Aquests punts venen marcats en l'onomàstica marinera amb les denominacions *port*, *cala*, *grau* i *fonda*. *Port* 'abric natural en la costa per a servir de recés a les naus i per a les operacions de tràfic, d'armament, o d'embarcament i desembarcament de persones'. És una denominació històrica

11. *βαρκη* o *βαρκα*: relacionat amb el nom de ciutat coneguda abans com a *Thabarca*, a Tunísia (forma actual: *Tabarka* en francès i *Tabarqa* en àrab), l'autor veu una relació entre el topònim i els mots *abarrak* i del mot tuareg *ebärkän* 'sorte de case en paille, hurte' (Akioud 2016: 125).

que trobem en les formes *port*, *portet* i *portitxol* per a redossos amb certa comoditat com és el cas del *Portitxol* de Xàbia,¹² o redossos mínims com el *Portet* o *portet de Tamarit* a les penyes de l'Albir.

També l'existència de castells permeté la instal·lació més estable de comunitats pescadores. La Vila Joiosa, Dénia —immediates a la mar—, o Xàbia i Altea la Vella —properes a la costa—, foren un al·licient per al creixement de la població marinera que es concentrava en ravals específics com era el barri denier de *Baix la Mar*, que fa doblat amb la denominació *Dalt Dénia*. La denominació *Baix la Mar* també s'usava a Xàbia per les generacions de més edat, una expressió que ha competit amb *duanes* i *port*. Amadeu Ros (2021) explicava així la distribució nominal: «En teoria és Duanes. Actualment la gent diu el Port. Abans la gent de més edat nomenava Baix la Mar. Jo, personalment, m'agrada dir Baix la Mar i Dalt el Poble». En aquest exemple veiem una de les característiques de la toponímia: la renovació nominal. Segons passa el temps, l'element referencial varia i amb el canvi de centre d'interés la denominació principal va modificant-se: *Baix la Mar* > *Duanes* > *Port*.

I és ací, a vora mar, lloc on es desenvolupa la vida i una gran quantitat de tasques halièutiques i nàutiques. És per aquest motiu que en la franja més acostada a la mar és on trobarem les referències nominatives que donaran lloc a topònims: *escars*, per a traure i varar embarcacions; *ports*, que arreceren les embarcacions; *molls*, que trenquen l'embarcament de les ones; *botigues*, on adquirir els arreus necessaris; *magatzems*, per a guardar les aïnes de la pesquera; *pals* i *sendes*, per a la corda i les xàrcies; *tenyidors*, on donar color a les fibres vegetals; *duanes*, que controlen el tràfic comercial, etc. Uns espais moderadament allunyats de les poblacions que s'han vist engolits per l'eixamplament de les urbs. En diversos casos les denominacions han desaparegut, però en altres han quedat com a noms de vies urbanes, platges i, fins i tot, com a noms d'edificis. Certament, les denominacions d'edificis donen un suport molt feble a la transmissió i conservació del topònim

12. Al Portitxol es troba la concentració més gran d'àncores antigues del Mediterrani. S'han localitzat àncores de totes les tipologies, materials i èpoques; fenícies, romanes, bizantines o andalusines. En línia <https://lamarinaplaza.com/ca/2021/11/30/concentracio-ancores-portitxol-port-xabia> [pàgina consultada el 02/02/2022].

però tenen un alt valor testimonial, com és, per exemple, l'edifici *La Caldera* a Altea, anomenat així en referència a la caldera on es preparava el tint de les xàrcies.

I també és l'espai de vora mar on trobarem una dualitat nominal fonamentada en dos elements estructuradors de les activitats primigènies: els graus i els bols. Dins d'aquest context físic tenim que des de Dénia fins al barranc d'Aigües trobem poblacions marineres que naixen o tenen com a referent principal un bol. El terme *bol*, del llatí *bolus*, i aquest del grec *βόλος* [bólos], derivat de *βάλλειν* [bállein], 'llançar', té diversos significats halièutics relacionats:

1. Acte de llançar les xàrcies.
2. Lloc des d'on es llancen les xàrcies.
3. Art pesquer copejat.

El topònim *bol* apareix en tot el districte marítim d'Alacant associat a uns condicionants físics i estructurals: una eixida d'aigua dolça, un castell o una població emmurallada o unes coves de refugi. També trobem altres *bols* que estan en llocs de calada d'arts copejats. Més enllà del Molinell no se sol trobar el topònim *bol* o si es troba no té tanta entitat històrica. Un fet que pensem que es dona perquè, més enllà de la fita deniera, el paisatge costaner estava conformat per marjals i marenys amb poblacions situades darrere d'aquests aigüamolls com és el cas d'Oliva o de Gandia. En canvi, en aquesta zona geogràfica trobem associat el topònim *grau* a les poblacions costaneres. *Grau* és una referència que indica punts on es podia carregar i descarregar mercaderia amb facilitat i situats a l'eixida de rius: *grau de Gandia*, *grau de València*, *grau de Sagunt*, *grau de Borriana*, *grau de Castelló...* i, fins i tot, graus que no han conservat la denominació però que apareixen en els documents, com *grau d'Oliva*.¹³ A més a més, aquest topònim ens fa veure la necessi-

13. «Una vila riberenca del Mediterrani com Oliva va tindre en la pesca una de les seues fonts de riquesa. I encara falten estudis sobre aquesta temàtica al nostre país per a l'època baixmedieval, les dades proporcionades pels protocols notariais ens permeten oferir algunes dades. L'existència d'un grau, és a dir, un punt de la riba que servia de desembarcador a la població del segle XV, està ben documentada. En una navegació caracteritzada pel cabotatge, com era la medieval, l'existència al llarg de tota la costa valenciana de graus i carregadors era habitual i Oliva no va ser una excepció. Posseïm una clara evidència quan Isabel, vídua de Francesc Trascull, pescador i veí d'Oliva, va realitzar l'any 1425 diverses donacions al seu fill, entre les quals es trobava una barraca al Grau d'Oliva» (Bordes 2019; 108).

tat d'un tractament interdisciplinari en l'estudi de l'onomàstica, ja que més enllà de la lingüística i la geografia, també l'economia i el dret són responsables del manteniment i pervivència de denominacions com *grau*, tal com explica Rosselló (1995: 152):

La majoria dels ports històrics valencians duen l'específica denominació de *graus* (Rosselló 1990). El sentit etimològic d'«escaló» (l'latí GRADUS) que subjau a l'apel·latiu, ha estat adduït sovint pels erudits, però la coincidència de la gola d'un riu o d'un estany ha fet suposar, fins i tot al versadíssim J. Coromines, que el significat de grau = 'port' provindria d'aquesta circumstància, repetida al Roine, Ebre, València, Cullera, etc. Tanmateix, pense que *grau* o *esglaó* es referia a la materialitat del carregador o moll, gairebé sempre de fusta, des del qual es carregaven o es descarregaven les naus. Més encara, l'apel·latiu es devia reservar als carregadors «oficials» que estaven habilitats per a moure mercaderies controlades, *co-ses vedades*, que no podien circular pels embarcadors de segona categoria, a mans senyorials.

Altres topònims que van associats a establiments pesquers són, per exemple, els formats amb el substantiu *clot*, un topònim que hem de lligar directament amb el naixement o l'existència d'una comunitat marinera estable. En tenim mostres: *Clot de l'Albir* o *Clot del Campello*, al peu de la torre de la Illeta. El *clot* indicava un lloc on es podien traure les barques a terra. És un topònim que enllaça amb un altre indicador de lloc adequat per a traure les barques, el substantiu *trajo* que es troba, almenys, des de l'Alacantí al Maresme (Llorca 1998: 165-166). És un terme que ja apareix a *Les Ordinacions de la costa marítima del regne de València* de 1673 (Martí 1991: 168-169): «Item, que les barques de peixcar no les puixen deixar en la costa de la mar fora dels trajos [...] Item, que ningun peixcador puixa fer barraques fora dels trajos». Al Campello encara perdura la denominació de *platja del Trajo*.

Uns altres elements importants són els punts d'aiguatge que han deixat restes toponímiques associades a establiments marítims com *albir* 'pou': *mntanya de l'Albir* a l'Alfàs del Pi, o *aljub* 'cisterna': *cap de l'Aljub* a Santa Pola.

També la construcció naval té els seus espais particulars com és el cas de les drassanes i arsenals. Topònims for-

mats per aquests apel·latius els trobem en ciutats com la Vila Joiosa, indret que fou una important productora de vaixells. Ací trobem *l'Arsenal*, barri marítim al costat del riu. També tenim com a topònim *platja del Trajo* al Campello.

Una altra gran indústria era la confecció de corda. Directament lligat a aquesta indústria tenim l'apel·latiu *amerdor* 'lloc vora mar on s'arremulla l'espart o el cànem'. També la denominació *pal* s'associa a la confecció de xàrcia i corda. El substantiu *pal* fa referència a una fusta llarga que subjectava els fils vegetals i que formava part de les aïnes necessàries per a trenar les fibres que constituïen les cordes i els fils de les xàrcies. Els pals se situaven en espais plans i llargs, normalment vora les muralles, si la població tenia muralles; o a les eixides dels pobles. Amb el creixement poblacional, aquest topònim ha acabat formant part de l'onomàstica urbana de les poblacions marineres com Benidorm, la Vila Joiosa, el Campello o Santa Pola. En altres casos han sigut unes altres aïnes dels obradors de corda els que han actuat com a referents per a les denominacions. Per exemple, la roda que ajudava a trenar les cordes, que perviu en el topònim alteà *platja de la Roda*.

Dins del conjunt d'indústries marines unes de les que destaquen en el paisatge i també onomàsticament per les seues dimensions són les salines. Encara que no tenen la rellevància de les de Torrevella i Santa Pola, són d'especial relleu a la Marina Alta les salines de Calp. I també els *salers* 'magatzems de sal', com veiem en el molt conegut *Saler* de l'albufera de València. Un altre topònim amb l'arrel *sal* és *el Saladar*, normalment referit a indrets de mar que per l'evolució de la costa quedaren tancats i dessecats deixant sols d'altra concentració salina. El topònim és present cada certs quilòmetres en tota la costa des de Dénia fins a Cartagena.

Entre els elements que poden quedar arrecerats en la toponímia en tenim alguns singulars com el *tangó* 'perxa fixada en una línia de costa espadada i que s'usava per al salvament de naufragés', que ha quedat en la denominació *platja del Tangó* a Xàbia. Aquesta cala és una mostra d'un fenomen de confusió i de canvi terminològic: com explica Torregrossa (2013), el febrer de 1899 al morro de la Creueta s'acabà de construir el tangó i la casa de salvament de naufragés. El referent que suposava el tangó feu oblidar el topònim *morro de la Creueta* i aparegueren les denominacions *Tangó*, *platgeta del*

Tangó i *punteta del Tangó*. Més tard, amb l'ampliació del port de Xàbia i la construcció d'una segona escullera a la punta de la Galera, aparegué una platgeta de còdols on el bisbe ortodox —*pope*— Casiano, que s'havia exiliat per la revolució bolxevic, s'hi banyava entre les dècades dels anys 50 i 60 del segle. Aquest fet donà un nom nou a l'indret: *Pope* o *cala del Pope*. Més tard, en aquesta cala s'inaugurà un restaurant amb la denominació de *Tangó* i l'antiga ubicació de la Galera, reanomenada com a *Pope*, passà a anomenar-se també *Tangó* encara que aquest topònim està situat un poc més a llevant.¹⁴

Per una altra banda, cal assenyalar que en la zona de contacte maritimoterrestre trobem una visió molt detallada per part dels mariners i pescadors. En aquesta franja es calaven arts, com els bols de batuda o les pesqueres de foc, que necessitaven una visió precisa dels fons, roques, entradors, puntes, etc. És ací on trobarem una gran quantitat de pedres, morros, puntes, bancs, lloses i altres formacions, per poca entitat física que pareguen tindre, que posseeixen nom propi. Entre els substantius més usats trobarem *banc*, *barra*, *cala*, *camí*, *cantal*, *cantalar*, *cap*, *costera*, *cova*, *llosa*, *morro*, *pas*, *penya*, *platja*, *pont*, *punta*, *racó* i *roca* als quals se'l poden unir sovint referències morfològiques o cromàtiques (fonamentalment blanc, negre i roig; i, molt ocasionalment, blau i verd): *els Blavets*, *cap Negre*, *cantal Roig*, *cova Negra*, *morro Negret*, *punteta negra*, *roca Plana*, etc.

Com és sabut, un recurs molt usual de creació toponímica és la metàfora. En el cas de la toponímia i talassonímia marineres les roques i altres formacions pètries venen denominades per comparació d'un altre referent. Hi trobarem una gran varietat de substantius que rememoren diversos aspectes de la vida tradicional com *cànter*, *coïssi*, *llibrell*, *llavadora*, *marranxó*¹⁵ i altres noms d'aïnes i recipients usuals. És per això que trobarem *llavadores* que fan referència a les antigues lloses o posts de fusta sobre les quals es llavava la roba com la *Llavadora* a l'Alfàs del Pi (Llorca 2013), la *Llavadora del Pinet* a Xàbia (Torregrossa 2013), i inclús la *Llavanera* a Teulada (Bui-

gues 2003: 105): «Ací la roca és completament llissa, relliscosa i forma un plànol inclinat comparable a les antigues lloses sobre les quals les dones rentaven la roba, d'aquí el seu nom». Tenen especial rellevància d'evocació històrica els substantius referits a noms d'embarcacions com *nau*, *galera*, *bergantí* o *fragata* que, en la nostra opinió, poden tindre dues motivacions: una primera fonamentada en la forma de les puntes o roques que recorden els vaixells. Dins d'aquest mena de noms estaria la denominació *cap Martí*: «Com a detall més geogràfic que històric, vull comentar el topònim *cap Martí*, que té poc a veure amb el sant de Tours, tan prodigat en la toponímia catalana: *caomartino* era el nom aplicat pels mariners venecians al pont de comandament d'una galera. Tenint en compte l'aspecte del que avui s'anomena *cap de la Nau* —que era el cap Martí— vist des de mar endins, hom pot entendre bé l'etiologia del topònim; aleshores els venecians eren els amos de la cartografia nàutica» (Rosselló 2004: 63).

La segona possibilitat d'origen de topònims amb denominacions navals es refereix al fet que determinats accidents geogràfics eren recers i amagatalls d'embarcacions com veiem en les *Ordinacions de la costa marítima del Regne de València* (1673): «Torre de la Galera. No té atalladors, però hu dels dos soldats, alternativament, té obligació de exir cada dia a l'amanéixer a descobrir la Barra de la Galera, que és una cala a hon pot estar amagada una fragata» (Martí 1991: 180). Unes denominacions on, segurament, el substantiu *galera* acabaria actuant d'hiperònim per a designar qualsevol tipus de nau hostil.

Dins d'aquesta tipologia morfològica cal esmentar les denominacions referides a animals que poden tindre un referent real o metafòric. De zoonímia, tenim un abundant cabal onomàstic referit a éssers presents actualment a les costes valencianes, i també tenim algun exemple d'espècies ja desaparegudes, com és el cas del *Monachus monachus*, denominat *vedell marí* o *llop marí*. En els casos reals, el topònim indica punts d'habitatge o de captura de l'espècie referida mentre que les metàfores van referides a morfologies evocadores de les pedres o el terreny. En donarem uns quants exemples.

Zoonímia real: en molts casos, es tracta de peixos com el *cantal de la Corba*, el *cantal de la Doblada*, la *llosa del Moixó*, la *punta de l'Esparrelló*, la *punta de la Donzella*, la *punta de*

14. Informació sobre el pope estreta de Torregrossa (2013) i Gutiérrez (2021).

15. *Marranxó*, per a la gent de mar de la Marina Alta, és una llosa plana de pedra de material aglomerat d'arenisca grossa i pedretes de platja, sinònim de *llosa* i *barreta*, com ens explica Amadeu Ros [03/12/2021]. Al DCVB s'arplega *marranxó* «Càntir de tenir aigua» (Vinaròs).

les Salpes o la roca de la Morena. També mamífers marins com cova del Llop Marí. Igualment, apareixen animals terrestres en l'onomàstica marinera com el pas de l'Ase, el forat de l'Ase, fins i tot, el talassònim barranc de l'Ase (Xàbia).¹⁶ En aquest grup destaquen com a referents els ocells i altres animals voladors: cova dels Coloms, cova dels Francillots, la Falzia, morro del Corb o cova de les Rates Penades.

Zoonímia metafòrica: d'aquesta tipologia se'n poden identificar diversos com el Soligueret, la cova de l'Elefant, el cap de Bou, el morro del Bou, la punta del Camell i, potser, la punta del Cavall, entre altres.

També són importants les referències a l'onomàstica personal tant noms de pila com cognoms o renoms. Aquests topònims solen fer referència al propietari de la pesquera, usuari de l'indret o propietari/ària de terrenys: barreta d'en Català, cingle (del) Lluïset, riuau del Ti Toni Devesa (penyasegat), banc de la Ti Àngela, cova del Nano Cortés o coves de Paltra, entre altres. N'hi ha també de metafòrics com l'Home, els Frarets o Melcior i Gràcia: «Melcior [mentxòr] i Gràcia [...] Són unes penyetes que, vistes de terra com de la mar, evoquen la forma de dos figures humanes muntades en un cavall, en el marge alt del barranc de la Foradada, no lluny de la costa.» (Torregrossa 2013).¹⁷ I alguns dels quals es mouen entre la realitat i la llegenda com dona, cova de la Dona a l'Alfàs del Pi, literaturitzada per Francesc Martínez i Martínez (1947); i les abundantíssimes reines i reines mores, particularment unides als banys que trobem a llocs diversos com Calp i el Campello (vegeu Borja 2005).

També la vegetació és important. L'espècie de planta més important en l'onomàstica marinera és la *Posidonia oceanica*, denominada alga, que ha donat nom a una gran quantitat de talassònims com alguer, cala de l'Alga, camí de l'Alga, camí dels Alguers i similars. En segona posició s'ha d'esmentar la *figuera* (*Figuera carica*) pel nombre d'ocurrències en els reculls. La figuera és un arbre molt resistent a l'ambient

salí, que ofería matèria primera en la construcció naval, especialment per a la confecció de parats,¹⁸ i que també ofería bacores i figues a l'estiu. A més a més, és un arbre que podia brotar dels parats colgats durant l'hivern —època en què no s'usaven— vora mar: La *Figuera* i la *Figuereta* són noms que recorren totes les costes de llengua catalana. També *cala* (de la) *Figuera*, *punta de la Figuera*, etc. Un altre dels més usuals és el *pi* —*Pinus sp.*—. Aquest fitònim és molt freqüent en l'onomàstica marítima, ja que els individus aïllats servien com a referent, especialment en èpoques anteriors a l'abandonament de l'agricultura quan no s'havia convertit en la plaga dels nostres dies: *el Pi*, *el Pinet*, *el morro del Pi*, etc. es troben per tota la costa. També cal esmentar el *tamarit* (*Tamarix gallica*), que apareix en denominacions com el *morro del Tamarit*. Hi ha altres formacions vegetals però són menys usuals com el *garrofer* (*Ceratonía siliqua*): *garrofer del Ti Coletor* a Altea, o la *palmera* (*Phoenix dactylifera*): *La Palmera* a la Vila Joiosa – Benidorm, i *datiler de Morell* a Dènia. I altres els podem considerar excepcionals com és el cas de *fenàs* (*Brachypodium retusum*): *punta del Fenassar* a Xàbia.

La quarta categoria en l'onomàstica marinera són talassònims pròpiament dits, que se situen en la terraira. La gran quantitat d'arts i estris de pesca que hi actuen, la transparència de l'aigua i el nombre elevat de professionals que recorrien aquest territori marí fa que hi haja un gran nombre d'apel·latius i denominacions que en facen referència. És ací on trobarem substantius com *alguer*, *antina*, *barbada*, *brut*, *clot*, *escull*, *freu*, *llosa*, *llosar*, *marranxó*, *pedra*, *timba*, *vairàs*, *placer*, *pou*, *sec* i altres més que conformen la morfologia marina com *l'Alguer*, *l'Antina*, la *barbada de Rodrigues*, el *brut de Ronda*, etc. Són denominacions que no solen passar a la generalitat dels parlants sinó que queden en un àmbit professional i, a tot estirar, aficionats a la pesca.

Els talassònims es poden formar a partir d'aquests substantius, com *l'Alguer*, i també per composició amb adjectius que els modifiquen com la *roca de la Pilota*, el *llosar de l'Illa* que, per norma general, descriuen les característiques de l'accident marí. També poden tindre noms propis com la *Po-*

16. «El mot ase apareix una altra vegada a la mar de Xàbia (el Barranc de l'Ase), per fora del Portitxol, per a designar un calador i fons marí de roca (i no un hidrònim de terra ferma), que possiblement rebé el nom d'alguna senya emprada per a la seua localització.» (Torregrossa 2013).

17. Cabrera i Ivars (2000: 96) reporten diverses variants d'aquest topònim: «Melcior i Gràcia [...] Migigràcia (forma contracta de Melcior i Gràcia). També la forma sinònima «Peret i Marieta» (ibídem).

18. La seua definició és «Travesser de fusta que, juntament amb altres travessers de les mateixes característiques, serví per a fer-hi esvarar una barca que es vol varar» (DNV).

dadora, la Creueta o l'Almadrava: «La Podadora. És un calador prop de la costa, a uns 400 metres per davant de la Séquia de la Nòria (Segon Muntanyar). Comentari: Segons el nostre informador es tracta d'un lloc amb fons de vairassos i lloc bo per a calar palangre, ja que sol haver-hi prou letxa i déntol» (Torregrossa 2013). En molts casos de talassònims amb nom propi, es tracta d'accidents marins que reben el mateix nom que una referència de terra que els mariners prenem d'orientació per a marcar-lo, com és el cas de *la Creueta*. I en el cas de *l'Almadrava*, es tracta d'antigues situacions d'aquest art per a la tonyina que ha deixat el sòl marí amb pedres i àncores perdudes de l'antic ús. Aquests talassònims tenen el valor afegit que moltes vegades reflecteixen toponímia que, per la banda de terra, s'ha perdut, com és el cas de *la Mola* a la Vila Joiosa: «La Mola. Talassònim que pren com a referència la Mola prop d'Aigües» (Llorca 1998: 152). Aquest topònim que ja apareix al *Llibre dels fets*: «e nós que haguéssem Castayla e Biar e Releu e Sexona e Alarch e Finestrat e Torres e Polop e la Mola que prop d'Agües» (Bruguera 1991, II: 268), a hores d'ara, rep la denominació terrestre de *Cantarella*; en canvi *Mola* s'ha conservat en el nom del barranc vora el qual s'alça, *barranc de la Mola*, i en la talassonímia dels mariners de la Vila Joiosa.

Finalment, el cinqué grup està constituït per talassònims de la mar de fora on els mariners hauran de fer ús de les senyes, és a dir, hauran de prendre referències de les elevacions visibles des de la mar i fer una enfilació amb dos o tres referent per tal d'establir punts de pesca o d'entrebancs per al fondeig o arrossegament dels arts: «L'Illa fent Ximenera. Posició en la qual l'Illa [de Benidorm] té la torre de les Caletes per damunt com si fos una ximenera [...]. L'Home a la Torre. L'Home de Cabeçó a la torre del Xarco d'Aigües [...]. Ifac fent estisores amb l'Illa. Enfilall» (Llorca 1998: 151). En casos de senyes més enfora, ha sigut l'experiència i el rastreig constants els que han trobat *platjassos*¹⁹ i caladors adequats per a la pesca. Entre els més esmentats estan la canal d'Eivissa, la roca dels Felius, la Roca (a la Vila Joiosa), el Patíbul i el Galliner. En aquest grup són molt importants els que fan referència a

vaixells enfonsats (també submarins i avions) que han donat nom a indrets marins: *el barco de l'Espart, el Danés, el Gallet*,²⁰ *el barco del Petrolio*.

Un cas ben estudiat és la roca dels Felius. Malgrat la denominació de *roca*, en realitat és un terreny rocós de vora seixanta quilòmetres quadrats, dins el qual podem trobar un gran nombre de talassònims. Ros (2021: 7), en *Projecte «La Roca dels Felius»*, citava aquells talassònims que es troben a les fites de la roca: «Alguns llocs nomenats pels mariners que delimiten el contorn de la Roca són: Farallons de llevant, Barbada de fora, Farallons de garbí, El reclau, Barbada de terra i Reclau de terra». Pel que fa a la presència del cognom o renom *Felius*, Ros apuntava a pescadors del bou del Cabanyal: «Sembla bastant probable que els descobridors de la Roca dels Felius foren els mariners valencians del Cabanyal. El descobriment de la Roca per part d'una parella concreta possiblement va fer que la resta de patrons de les parelles se la nomenaren com la Roca dels germans Feliu» (Ibidem).²¹

El nombre de topònims i talassònims que componen l'onomàstica marinera de les comarques de la Marina té unes dimensions i una riquesa que sobrepasa els límits d'aquesta ponència. Unes denominacions específiques de la cultura marinera, que resulta molt detallada i precisa per les necessitats de l'activitat halièutica i que forma part del nostre patrimoni cultural. És un patrimoni que, com molts altres, desapareix a la vegada que avança la tecnificació de la pesca i la navegació, com també la desaparició de l'activitat pesquera. A més, hi ha altres factors que entrebanquen la perduració de les nominacions tradicionals: canvis naturals en la morfologia de la costa, urbanització massiva i renominació poc respectuosa amb la tradició cultural valenciana, entre altres.

No obstant això, amb l'estudi, recopilació i fixació dels topònims mariners i talassònims encara podem revitalitzar una bona part d'aquest patrimoni. Perquè com diuen María Rosario Cabrera i Joan Ivars (2000: 93), autèntics pares de la talassonímia a la Marina Alta i al País Valencià: «La producció

19. Els mariners donen el nom de *platjasso* a espais submarins on els arts d'arrossegament poden córrer lliurement.

20. En el cas del Danés, Cabrera i Ivars (2000: 98) ens en donen la referència: «mig arenal destapat i Sant Nicolau pel dit de Segària».

21. Sense descartar la hipòtesi de mariners del Cabanyal, també caldria tindre en compte la poderosa família Feliu de Benissa, present a la Marina Alta des del segle XIV i que tenia inversions en els més diversos camps econòmics (vegeu Cardona 1998: 87-90).

de talassònims per part dels mariners és una faceta de les més atractives de la seua producció lingüística. Si la llengua utilitzada per aquests parlants és única en molts aspectes, especialment en el lèxic, resulten encara més singulars les motivacions que han mogut els mariners en la creació de topònims que han utilitzat fins als nostres dies com una necessitat per tal d'orientar-se i evitar llocs perillosos en la navegació, i de situar-se en la pesca».

Un patrimoni que cal recuperar i difondre amb afany i estima.

BIBLIOGRAFIA

- ABBOT, Jake (2021): *Nits de tinta. Un art de pesca singular*, Poble Nou de Benitatxell: Jake Abbot - Ajuntament del Poble Nou de Benitatxell - IECMA.
- AGUILÓ, Cosme; MIRALLES, Joan (1990): «La toponímia de l'illa de Tabarca», *Actes del Catorzè Col·loqui de la Societat d'Onomàstica Valenciana*, II, Alacant, pp. 371-390.
- AKIOUD, Hassan (2013): *Criteris per a l'estandardització de la toponímia i l'antroponímia en la llengua amaziga*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- ALEMANY, Rafael; CABANES, María Luísa; COUTO, Antonio; HINOJOSA, José (1987): *Carta de poblament de Benidorm*, Alacant: Universitat d'Alacant - Ajuntament de Benidorm.
- ALMIÑANA OROZCO, Pasqual (2001): *Els topònims de Benidorm (1321-1955)*, Benidorm: Ajuntament de Benidorm.
- ARAGONÉS, Clara (1990): «Toponímia de Xàbia», *Actes del Catorzè Col·loqui de la Societat d'Onomàstica Valenciana*, II, Alacant, pp. 393-405.
- BARBER, Antoni; GUARDIOLA, Ismael; ALMENARA, Miquel (1999): *Estudi etnogràfic i històric de les pesqueres de cingle de la Marina Alta*, Poble Nou de Benitatxell: Associació Cultural Puig de la Llorença.
- BORDES GARCÍA, José (2019): *La vila d'Oliva al segle XV*, València: Edicions del Sud.
- BORJA SANZ, Joan (2005): *Llegendes del Sud*, Picanya: Edicions del Bullent.
- BRUGUERA I TALLEDA, Jordi (1991): *Llibre dels fets del rei en Jaume*, 2 vol., Barcelona: Editorial Barcino.
- BUIGUES I VILA, Jaume (2003): «Toponímia litoral del municipi de Teulada, la Marina Alta», *Actes del XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, pp. 93-115.
- CABRERA, María Rosario; IVARS, Joan (2000): «Motivacions en la talassonímia de Dénia», *Estudis de toponímia valenciana*, València: Denes, pp. 93-100.
- CARDONA I IVARS, Joan Josep (1998): *Els cognoms i malnoms de Benissa*, Benissa: Edicions del Calendari dels Brillants.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi (1990): «Toponímia costanera valenciana de 1673», *Actes del Catorzè Col·loqui de la Societat d'Onomàstica Valenciana*, II, Alacant, pp. 585-610.
- ESQUERDO, Maria Lluïsa; SAIS, Maria Josep (1999): *Aproximació a la toponímia vilera*, la Vila Joiosa: Ajuntament de la Vila Joiosa.
- GALIANA SORIANO, Agustí (2009): «Addicions a les descripcions antigues de la costa», *Sarrià*, 2, la Vila Joiosa, pp. 4-45.
- (2010): «Addicions a les descripcions antigues de la costa», *Sarrià*, 4, la Vila Joiosa, pp. 58-64.
- GINER I PEREPERES, Francesc (1986): «La toponímia litoral i marítima de Cullera», *X Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica*, València: Universitat de València - Generalitat Valenciana, pp. 136-149.
- GUTIÉRREZ PULIDO, David (2021): «Cala Tangó o cala del Pope. Una confusió de términos», *Xàbia al dia. Diario online*, 13 de setembre de 2021, en línia: <https://xabiaaldia.com/cala-tango-o-cala-del-pope-una-confusion-de-terminos> [pàgina consultada el 01/04/2022].
- IVARS CERVERA, Joan (1995): *Els noms de lloc i de persona de Dénia*, Teulada: Institut d'Estudis Comarcal de la Marina Alta.
- (2006): *Els noms de lloc i de persona de Teulada*, Teulada: Ajuntament de Teulada - Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.
- LLORCA IBI, Francesc Xavier (1989): «Talassonímia dels mariners de Benidorm», *Actes del Catorzè Col·loqui de la Societat d'Onomàstica Valenciana*, II, Alacant, pp. 453-456.
- (1998): *El llenguatge mariner de la comarca de la Marina*, tesi doctoral, Alacant: Universitat d'Alacant.
- (2003): «Talassonímia dels mariners de la Vila Joiosa», *Actes del XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, pp. 489-499.
- (2007): «Toponímia de la Marina Baixa», *Actes de les Segones Jornades de Patrimoni Natural i Cultural de la Marina Baixa*, la Vila Joiosa: Museu de la Vila Joiosa, pp. 199-206.
- (2012): «La toponímia maritimoterrestres del Parc Natural de la Serra Gelada», *Actes de la V Jornada d'Onomàstica, Dénia, 2011*, València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 87-100.
- MARCO MOLINA, Juan Antonio (1996): «Relleu i toponímia a les muntanyes sud-valencianes», *Quaderns de Migjorn, Revista d'Estudis Comarcals del Sud del País Valencià*, 2, pp. 205-218.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (1991): *Les Ordinacions de la costa marítima del Regne de València*, València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MARTINES PERES, Josep (1992): «Els llocs de vora mar a l'Albir», *A Sol Post - Estudis de Llengua i Literatura, Universitas 2 (1991)*, Alcoi: Marfil.
- MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, Francesc (1947): «La cova de la Dona», *Folklore Valencià*, vol. 3, Altea: Revista Altea - Ajuntament d'Altea, pp. 257-263.

- MONJO I DALMAU, Francesc-Joan (2010): *Calp dins la història del poble valencià*, València: Edicions 96.
- OBIOL I MENERO Emili (2000): «Les platges del País Valencià: toponímia turística», *Estudis de toponímia valenciana*, València: Denes, pp. 295-338.
- ORDINAS GARAU, Antoni (2001): *Geografia i toponímia a les illes Balears. La terminologia geogràfica en els noms de lloc*, Mallorca: Editorial Moll.
- RIBES I MARÍ, Enric (2012): «La Marina i la toponímia d'Eivissa i Formentera», *Actes de la V Jornada d'Onomàstica, Dénia 2011*, València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 29-54.
- ROS I TORRES, Amadeu (2021): «La roca dels Felius, aspectes històrics», *Projecte «La roca dels Felius»*, Xàbia: Institut de Recerca Oceanogràfica de Xàbia, pp. 6-7.
- ROSSELLÓ VERGER, Vicenç Maria (1995): *Geografia del País Valencià*, València: Edicions Alfons el Magnànim.
- ROSSELLÓ VERGER, Vicenç Maria (2003): «La geografia i la toponímia de Mallorca i la Marina (valenciana)», *Actes del XXIX Col·loqui de la Societat Valenciana d'Onomàstica*, pp. 637-645.
- ROSSELLÓ VERGER, Vicenç Maria (2004 [1982]): «Toponímia litoral valenciana: pesqueres, caladors i senyes», *Toponímia, geografia i cartografia*, València: Universitat de València, pp. 169-178.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1982): *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, 3, València: Edicions 3 i 4.
- SEMPERE LINARES, Maria dels Àngels (1990): «Talassonímia dels mariners de Santa Pola», *Actes del Catorzè Col·loqui de la Societat d'Onomàstica Valenciana*, II, Alacant, pp. 505-515.
- TORREGROSSA BOU, Josep Antoni (2013): «Toponímia litoral i de la mar de Xàbia», *Nous materials de toponímia valenciana*, València: Denes Editorial, pp. 689-827.
- VENY I CLAR, Joan (2003): «Relacions toponímiques i lingüístiques entre les Balears i La Marina», *Actes del XXIX Col·loqui de la Societat Valenciana d'Onomàstica*, pp. 705-730.

HIDRONÍMIA I TALASSONÍMIA DE CIUTATS VALENCIANES

Joan Carles Membrado-Tena

[Departament de Geografia, Universitat de València]

INTRODUCCIÓ

La toponímia és una disciplina on convergeixen la geografia amb la història i la lingüística. La designació dels llocs —la creació dels noms de lloc— és una de les primeres activitats que fa l'ésser humà en ocupar qualsevol entorn natural o en crear-ne un de cultural. Un topònim és sempre un nom propi referencial, és a dir, una referència geogràfica. Però més enllà d'aquest sentit referencial, cada topònim deriva d'un nom comú i presenta, per tant, una semàntica, que normalment descriu una característica natural o cultural del paisatge.

Els topònims solen perdurar en el temps, fins i tot quan el paisatge que descriuen ha canviat i la llengua en la qual es creen ja no es parla. La perdurabilitat de la toponímia possibilita la reconstitució virtual dels paisatges naturals o culturals. La toponímia és, per tant, una font documental històrica de gran valor, ja que revela la transformació dels paisatges.

Alguns topònims funcionen, per tant, com a documents històrics sobre la dinàmica del paisatge, ja que els topònims —com s'ha dit— solen sobreviure als canvis paisatgístics o culturals (inclosa la llengua), ja que continuen sent útils a escala referencial, encara que siguin intel·ligibles.

Els topònims poden ser *transparentes* (intel·ligibles en la llengua del lloc) o *opacs* (intel·ligibles). Per a esbrinar la semàntica dels topònims opacs cal una anàlisi etimològica i precisa de tres ciències auxiliars principals. D'una banda, la lingüística, per a estudiar els prefixos, sufixos i arrels que componen el topònim; d'altra les fonts històriques; finalment, cal observar el paisatge des d'una perspectiva geogràfica.

En aquesta comunicació mirem de desentranyar el significat d'alguns topònims opacs de caràcter hidronímic (i talassonímic), en un àmbit restringit a les ciutats del País Valencià.

Encara que alguns treballs individuals i generals s'han ocupat dels topònims valencians en general i, particularment, dels topònims urbans, cal revisar o plantejar noves propostes, ja que les teories etimològiques —en alguns casos— poden ser discutibles i solen ser discutides.

ÀREA D'ESTUDI I METODOLOGIA

En aquesta comunicació fem servir un mètode d'anàlisi on l'enfocament lingüístic ha de ser validat pels trets naturals o culturals del paisatge. Cap topònim és estudiat ací des d'una única perspectiva (lingüística o geogràfica): l'observació dels trets del paisatge es basa en una interpretació filològica plausible i a l'inrevés.

D'una banda, les interpretacions etimològiques es basen en els estudis lingüístics que ja s'han fet; de l'altra, en l'observació i interpretació del paisatge; finalment, es du a terme una síntesi de tots dos mètodes per a acceptar les hipòtesis ja conegudes o per a proposar-ne de noves i més plausibles, al nostre parer.

El nostre cas d'estudi es refereix a municipis valencians de més de 10.000 habitants i, per tant, considerats estadísticament com a *ciutats* (els 10.000 habitants sol establir-se com a límit entre poble i ciutat). La mostra toponímica recull, per tant, tots els topònims de municipis de més de 10.000 habitants, d'acord amb les dades de l'INE (2021), que designen un paisatge

hidronímic o talossonímic. S'ha triat la figura de municipi perquè els topònims d'aquest tipus d'ens administratiu solen estar més estudiats des del punt de vista de l'etimologia (Tort 2000). A més, s'han triat ciutats —i no entitats de menor pes demogràfic— perquè amb aquestes s'hi identifica un nombre més gran de persones. La mostra de topònims hidronímics i talossonímics recull un total de 23 ciutats: Alacant, Torrevella, Torrent, Oriola, Alzira, Mislata, Dénia, Alaquàs, Xàtiva, Catarroja, Xàbia, Mutxamel, Onda, Ibi, Llíria, Riba-roja de Túria, el Pilar de la Foradada, Alboraià, Alfafar, Guardamar del Segura, Puçol, Silla i Canals.

La revisió bibliogràfica per a dur a terme les descripcions i propostes etimològiques es basa en diversos treballs principals, com ara el de Coromines (1989-1997), Barceló (2010), Membrado (2012, 2015, 2018, 2021), Membrado i Iran-

zo (2017, 2018) o Membrado i Fansa (2020). A partir d'aquests estudis i de noves observacions, s'ha creat una taxonomia (taula 1) on diferenciem entre hidrotopònims (hidrologia continental) i talassotopònims (hidrologia litoral o marítima) on, a més, incloem —per a cada topònim— les propostes etimològiques, l'origen historicolingüístic (prellatí, llatí, àrab i català/valencià) i el tipus de paisatge natural (llac, riu, mar, fauna, aigüamoll, font) o cultural (torre de guaita, rec) que descriuen.

RESULTATS

A la taula 1 mostrem el resum dels 23 topònims descrits, amb els següents camps: nom del topònim, llengua d'origen, tipus de paisatge (cultural o natural), tipus hídric (hidrònim o talassònim), i etimologia (resumida).

TAULA 1. HIDRÒNIMS I TALASSÒNIMS DESCRITS

<i>nom</i>	<i>llengua</i>	<i>paisatge</i>	<i>tipus hídric</i>	<i>etimologia</i>
Alacant	prellatí	natural	talassònim	llacuna, badia
Torrevella	català/valencià	cultural	talassònim	torre guaita marítima
Torrent	llatí	natural	hidrònim	riu, barranc
Oriola	prellatí	natural	hidrònim	riu principal
Alzira	àrab	natural	hidrònim	riu, meandre
Mislata	llatí	cultural	hidrònim	assut
Dénia	llatí? grec?	natural	talassònim	pesquera
Alaquàs	àrab	cultural	hidrònim	séquia, pont
Xàtiva	prellatí	natural	hidrònim	fonts (abundància)
Catarroja	llatí	natural	talassònim	punta, cap
Xàbia	prellatí	natural	hidrònim	riu
Mutxamel	prellatí	natural	hidrònim	llacuna
Onda	prellatí	natural	hidrònim	riu, meandre
Ibi	prellatí	natural	hidrònim	fonts (abundància)
Llíria (Edeta)	prellatí	natural	hidrònim	fonts (abundància)
Riba-roja	català/valencià	natural	hidrònim	riba
Pilar Foradada	català/valencià	cultural	talassònim	torre guaita marítima
Alboraià	àrab	cultural	talassònim	torre guaita marítima
Alfafar	àrab	natural	hidrònim	font, ullal
Guardamar	català/valencià	natural	talassònim	lloc de guaita marítima
Puçol	llatí	natural	hidrònim	font, ullal
Silla	prellatí	natural	hidrònim	llacuna
Canals	llatí	cultural	hidrònim	séquies

Font: autoria

ALACANT

Alacant és un topònim prellatí relacionat amb l'arrel indoeuropea **lak(u)* 'llac, llacuna, estany' (Pokorny 1959: 653). Quant al sufix *-nt*, sol formar el participi present d'un verb en les llengües indoeuropees (Petrov 2013). D'aquesta manera, **laka-nt* significaria 'llacunós, albuferenc', en referència a una antiga badia o caleta (d'aigua marina estancada) que —per agents erosius— esdevingué primer llacuna costanera i, finalment, durant l'època medieval, aiguamoll. Aquesta llacuna dessecada rep per això el nom d'*Albufereta*. Quant a la /a/ inicial, es deuria a una aglutinació de l'article àrab *al*, que donaria *Al-lacant* (als mapes de la família de cartògrafs mallorquins Cresques apareix la forma *Allacant*). El nom d'Alacant fa referència originalment a l'actual jaciment arqueològic —al costat de l'Albufereta— de LUCENTUM (Membrado-Tena 2018: 40). El nom LUCENTUM —adaptació llatina de **Lakant* que presenta la mateixa etimologia (LKT)— és molt productiu en valencià actual —sota la forma *Lluent*— per a designar llacunes o aiguamolls (a Gandia, Oliva, Castelló, Benicàssim, etc.) que llueixen per efecte del sol.

TORREVELLA

D'època cristiana cal esmentar el topònim transparent *Torrevel·la*, en referència a una torre de guaita —la torre *Vella*— per a prevenir els atacs marítims dels musulmans. Es tracta, per tant, d'un paisatge cultural.

TORRENT

El nom transparent *Torrent* deriva del llatí TORRENS 'flux violent', per les crescudes violentes d'aigua pròpies dels torrents o barrancs.

ORIOLA

La gran ciutat valenciana del migjorn és la històrica *Oriola*, el topònim de la qual es divideix en dos lexemes amb la mateixa arrel i semàntica. Aquesta arrel és **ur* 'aigua, riu', una forma ibèrica coincident amb l'actual paraula basca *ur(a)* '(l)'aigua', i molt similar a l'arrel protoindoeuropea **uhr* i **udder* (d'on procedeix l'arrel grega *hydro* 'aigua') (Watkins 2000: 100). Les arrels **uri* + **ura* donen lloc a **Uriura* i, per dissimilació, a **Uriula* (que és la forma àrab del topònim *Oriola*).

Per obertura vocàlica, el nom degué passar d'*Uriula* a *Oriola* (i després a *Orihuela*, en castellà, per diftongació). Segons la gramàtica basca actual, la duplicació d'una paraula implica una forma augmentativa i emfàtica, per la qual cosa **uri* + **ura* podria significar 'el gran riu', en referència al riu Segura, que passa per Oriola i dona vida a les seues àrides terres. L'arrel **ur(i)* apareix en alguns altres noms de rius, com ara *Oria* (País Basc) o *Uria* (Romania). Sovint és precedida d'un article definit (/s/ /t/ /d/): *Súria* (pel riu Cardener), *Sòria* (pel riu Due-ro), *Túria* (riu valencià) o *Dúria* (forma llatina del Duero).

ALZIRA

Alzira deriva de l'àrab *al-Jazira Xuqr* 'l'illa del Xúquer', d'on es forma *Algezira* (medieval) i, després, *Alzira*. La medina d'Alzira s'ubicava sobre un meandre del Xúquer molt pronunciat que fou estrangulat artificialment i que va convertir Alzira en una illa fluvial (tres quartes parts del caixer que protegia l'illa foren artificialment reblides el 1967 i el topònim es va dessemantitzar) (Membrado-Tena 2012).

MISLATA

Mislata podria derivar del llatí tardà MISULATA, 'barreja, mescla' (Coromines 1989-1997, v: 288); aquesta **mis(c)lata* es referiria a la presa o assut de Mislata on les aigües de la séquia homònima estan encara barrejades amb les del riu Túria, abans de començar-ne la difluència.

DÉNIA

El topònim *Dénia* s'hauria originat a partir de la deessa Diana. Concretament, la deessa Artemisa (Artemísion) seria venerada pels caçadors de tonyina grecs massaliotes —que pescaven prop d'Hemeroskopion (que Estrabó situa cap a la costa de Dénia)—, ja que es tracta de la deessa de la caçera i la pesquera i de la natura en general. Amb l'arribada dels romans, aquests degueren adaptar la forma llatina de la deessa —Diana— d'on derivaria el nom llatí DIANIUM, i d'ací, per influència fonètica àrab, sorgiria *Dénia* (García i Casanova 2011: 266). Amb tot, el nom DIANIUM podria ser l'adaptació llatina d'un nom prellatí, segons suggereixen diversos autors (ib.: 265). Resulta suggerent la idea que el nom **Diniu* —que alguns autors suggereixen (i altres descarten) com a antecede-

dent de DIANIUM— fora l'origen del nom *Dénia*. De fet, és més plausible fonèticament que la forma *Dénia* derive d'un nom com ara **Diniu* que no pas de *Diana*, que hauria de donar normalment *Jana*, en català (Membrado 2015: 86). **Diniu* podria ser un derivat de θύννος (*thynnos* > tonyina) i, més concretament, de θυννείο (*thynneio*) 'almadrava, tècnica mediterrània de captura de tonyines', ja que la tradició de l'almadrava a la capital de la Marina Alta és ben coneguda des de temps dels grecs i fins fa poques dècades (Fernández 2005). De θυννείο (*thynneio*) eixiria la forma **Diniu* a partir de la sonorització de la /th/, la simplificació de la doble /n/ i la del diftong /ei/ en /i/. Més tardanament es produiria l'obertura de la primera /i/ i la feminització del topònim per a formar *Dénia*.

ALAUQUÀS

Alaquàs prové de l'àrab *al-aquàs*, 'els arcs' (Barceló 2010: 83), per la séquia de Benàger, que havia de travessar el barranc de la Saleta mitjançant un pont (hui desaparegut) amb arcs.

XÀTIVA

La històrica ciutat de *Xàtiva* té un origen complex que deriva de la forma romana **SAITABI(S)* i la ibèrica **Saiti*. Aquest topònim es compon de dues arrels indoeuropees: **sait* 'set' (cf. arrel protoindoeuropea **septm*; llatí *septem*; francès *sept*; català *set*; italià *sette*; romanès *apte*; hindi *saat*) (Blazek 1997) i **ab(i)* 'aigua(es), riu(s)' (Pokorny 1959: 23). Les arrels **sait* + **abi* significarien 'set aigües' o 'abundància d'aigua', ja que el set es considera el número de l'abundància i la plenitud: set són els dies de cada fase lunar i, per tant, cada setmana dura set dies. Gràcies als seus rius i brolladors, *Xàtiva* està excepcionalment ben proveïda d'aigua durant tot l'any, la qual cosa va ser un factor clau en el seu entorn sec. No gaire lluny de *Xàtiva* hi ha un poble anomenat *Setaigües* (Siete Aguas), ja que té molta aigua i brolladors. L'evolució de *Saitabi* a *Xàtiva* està influïda per la fonètica àrab, que sovint converteix la /s/ inicial en /ʃ/ (Coromines 1989-1997, VIII: 120).

CATARROJA

L'origen últim del topònim *Catarroja* es troba al lexe-ma **cata*, derivat del llatí *CAPITA* 'cap, punta (dins l'Albufera)

(Barceló 2010: 42), mentre que **roja*, del llatí *RUBEA* 'roja', obeeix al color tèrbol de les aigües del barranc de Torrent, que desemboca a l'Albufera prop de Catarroja (Membrado - Iranzo 2018: 255)

XÀBIA

Coromines (1989-1997, VIII: 106) considera que *Xàbia* podria derivar d'(*Hemero*) *Skopeion*, '(diürna) talaia', nom donat pels grecs al cap de Sant Antoni, entre *Xàbia* i *Dénia*. Tot i la tesi de Coromines, l'evolució fonètica de *Skopeion* a *Xàbia* és poc plausible, per la qual cosa plantejem una hipòtesi alternativa: com que aquest poble es troba prop del riu Gorgos, el nom *Xàbia* (forma medieval *Xàbea*, forma anterior **Sàbea*, abans que la /s/ inicial es convertira en / / per la fonètica àrab) podria estar relacionat amb l'arrel indoeuropea **ab(ea)* 'aigua, riu' (Pokorny 1959: 23). Molts noms de rius deriven d'aquesta arrel *ab*, com ara *Punj-***ab* (hindi-urdú que significa 'cinc rius'), *Avon* (diversos rius d'Anglaterra), *Avre* (riu francès), *Àvia* (riu gal·lec), *Àvola* (pel riu Cassibile a Sicília) o *Àvila* (pel riu castellà Adaja). La /s/ inicial de **Sàbea* només indicaria un article definit o un element intensiu, com ara a *Sava* (riu balcànic), o *Savona* i *Sabàtia* (rius lígurs a Itàlia) (Pellegrini 1990: 104).

MUTXAMEL

Mutxamel sembla un nom tautològic que procedeix de *mutxa* + *mel*. L'arrel **mutxa* provindria del llatí vulgar **MUSTIDA* (**mústia* > **mutsia* > *mutxa*) 'humit, mullat' (Coromines 1989-1997, II: 36) i es referiria als marenys al costat de la desembocadura del riu Montnegre, que era una àrea pantanosa dins d'un entorn àrid. L'arrel **mel* derivaria de l'arrel protoindoeuropea **mel-* 'suau' (cf. llatí *MOLLIS* 'suau', i anglès *mild* 'suau, lleu') (Harper 2001), referida a les terres blanques i humides adjacents a la desembocadura del riu Montnegre.

ONDA

El topònim *Onda* deriva de l'arrel indoeuropea **unda*, relacionada amb el llatí *UNDA* 'ona' (Watkins 2000: 95). Podria referir-se al sinuós curs del riu Sonella. Cognats d'*Onda* són el mateix riu Sonella (amb la /s/ com a article definit i el diminutiu llatí d'on[d]a), el riu Onyar (llatí *UNDARIUS*) a la ciutat

de Girona (llatí GER-**UNDA*, de gir + on[d]a, pels revolts que fa l'Onyar en la confluència amb el Ter) o Gironde (estuari dels rius Dordonya i Garona), del llatí GARUNDA, parònim de GERUNDA (García-Alonso 2005: 251).

IBI

El topònim *Ibi* té el seu origen a l'arrel basco-ibèrica **ib(i)* 'riu(s), aigua(es)' (Coromines 1989-1997: 433). Ibi compta amb abundants fonts (brolladors) i un petit rierol (anomenat *riu d'Ibi*) dins d'un entorn àrid. Els cognats d'Ibi són IBER (d'on prové el riu *Ebre* o el grec *Evros*), EBORACUM (nom llatí de York, que fa referència al riu Ouse) o el romà TIBER (amb article definit /t/).

LLÍRIA

El topònim *Lliria* no tindria relació amb l'aigua, però sí la forma alternativa ibèrica *Edeta*, que sembla procedir d'una arrel duplicada **ed + *et (+/a/)*, de l'arrel protoindoeuropea **wed* 'aigua, mullat' (Harper 2001), havent perdut la /w/ inicial. *Edeta* significaria 'molta aigua', ja que la duplicació d'una arrel dins del mateix nom implica una forma augmentativa i emfàtica (cf. *Oriola*). *Edeta* (Lliria) tenia —i encara té— molts brolladors (especialment al voltant de l'actual font de Sant Vicent), que eren crucials per a la supervivència en aquesta regió semiàrida (cf. amb la ciutat grega d'Edesa, plena de cascades).

RIBA-ROJA DE TÚRIA

Riba-roja de Túria, homònim de Riba-roja d'Ebre, és transparent i d'origen català. *Riba* marca que el poble es troba a la vora o riba d'un riu i *Roja* ens diu que el color de la terra en aquest punt és rogenc.

EL PILAR DE LA FORADADA

El Pilar de la Foradada deriva de l'advocació al Pilar en aquest poble, fundat prop de la torre de guaita dita *la Foradada* i feta per a defensar-se dels atacs dels pirates nord-africans.

ALBORAIA

Alboraia deriva de l'àrab *al-burayyaj*, 'la torreta' (Barceló 2010: 78), i es refereix a una torre de guaita per a protegir-se, en temps dels àrabs, dels atacs dels pirates cristians.

ALFAFAR

Alfafar procedeix del plural àrab *al-hufar*, 'forats, clots' (Barceló 2010: 51), referit als forats o clots d'aigua (ullals), abundants en aquest poble albuferenc.

GUARDAMAR DEL SEGURA

Guardamar és un topònim transparent, si entenem el verb *guardar* amb el significat clàssic de *mirar*, ja que el poble antic de Guardamar, abans del terratrèmol del segle XIX, s'ubicava dalt d'un tossal des d'on *guardava* la mar. El terratrèmol danyà el caseriu de la vila, que fou reconstruïda a vora mar, on s'ubica actualment.

PUÇOL

Puçol, del llatí tardà **PUTEOLO*, 'pouet' (Coromines 1989-1997, vi, 286), probablement es refereix, en sentit figurat, a un ullal, ja que les surgències abunden al terme de Puçol, com també als municipis parònims de Pozuel del Campo (Aragó), Pozuelo de Alarcón (Madrid) o Pozzuoli (prop de Nàpols i amb surgències geotermals) (Membrado - Iranzo 2018: 257).

SILLA

Silla sembla procedir de l'àrab *as-Sila*, 'torrent' (Barceló 2010: 56), encara que l'origen últim podria estar en la forma prellatina **sella*, derivada de **sàlia*, i aquesta de l'arrel hidronímica indoeuropea **sal*, 'aigua estacada' (Membrado-Tena 2012: 18). Aquesta aigua estancada faria referència a la de l'Albufera de València, a tocar de l'actual poble de Silla.

CANALS

El nom *Canals* derivaria del sistema de séquies que travessa el poble de Canals provinent del riu del Sants, que naix d'una surgència càrstica entre Canals i l'Alcúdia de Crespins i que rega l'horta de Xàtiva. Encara que el nom és transparent en valencià, tindria un origen llatí, ja que ja apareix citat al *Llibre del repartiment*.

DISCUSSIÓ

El paper de l'observació geogràfica és crucial per a esbrinar el contingut semàntic dels topònims opacs. Si es compara amb estudis anteriors sobre topònims valencians,

aquest article sobre talassònims i hidrònims ofereix dos tipus de resultats diferents. En primer lloc, els que lliguen amb explicacions clàssiques, especialment les de Joan Coromines (1989-1997) i Carme Barceló (2010), i en segon lloc, els que discuteixen aquestes teories clàssiques i contesten amb noves hipòtesis etimològiques.

València és un país litoral mediterrani i per això abunden els talassònims: 7 dels 23 topònims estudiats ací es corresponen amb accidents de la costa (cinc de la mar Mediterrània i dos d'espais albuferencs prelitorals). Els altres 16 topònims es refereixen a hidrònims continentals. I és que, València, pel mateix fet de ser un país mediterrani, és també un país sec, on l'aigua és fonamental per a la vida: allà on hi ha aigua hi ha vida i hi ha persones, sovint des de l'Antiguitat. De fet, els rius i les fonts són les fites més significatives del paisatge mediterrani, i solen ser etiquetades —designades pels colons— abans que altres elements del paisatge menys rellevants (Villar 1995: 93). En els entorns mediterranis àrids, les fonts, ullals, rius, rierols, llacunes, marenys i els sistemes de reg són especialment importants, ja que permeten un assentament humà permanent.

CONCLUSIÓ

En aquesta comunicació s'ha analitzat el nom dels 23 topònims de ciutats valencianes que descriuen paisatges hidronímics i talassonímics. Restaurar el contingut semàntic dels topònims opacs —especialment d'aquells més antics (que no compten amb fonts històriques de suport ni una llengua viva per a comparar)— és una tasca difícil que ha de basar-se en interpretacions lingüístiques del topònim, recolzades en una anàlisi dels elements del paisatge.

L'anàlisi toponímica és un mitjà —a voltes l'únic mitjà— per a aclarir l'opacitat d'uns noms que descriuen paisatges hídrics (litorals o continentals) hui inexistents, i és crucial per a saber més sobre els interessos dels pobles creadors d'aquests topònims. Els noms més antics foren creats per societats prelatines, encara poc organitzades i jerarquitzades, preocupades sobretot per la domesticació i colonització dels paisatges naturals. De fet, tots els noms prelatins mostrats a la taula 1 corresponen a paisatges naturals. Posteriorment, amb el món llatí, àrab i valencià, les societats es sofisticaren i

crearen nous topònims derivats ara de trets culturals del paisatge: entre els noms d'origen llatí, àrab i valencià/català, la meitat dels topònims analitzats en aquesta comunicació es refereixen a topònims culturals, especialment sistemes de reg i torres de guaita.

BIBLIOGRAFIA

- BARCELÓ, Carme (2010): *Noms àrabs de lloc*, València: Bromera.
- BLAZEK, Václav (1997): «Indo-European 'seven'», *Journal of Indo-European Studies Monograph*, núm. 22, pp. 9-29.
- COROMINES, Joan (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i els noms de persona de tots els territoris de llengua catalana*, vol. VIII, Barcelona: Curial.
- DE VAAN, Michiel (2008): «Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages», dins *Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series*, vol. VII, Leiden: Brill.
- FERNÁNDEZ, Francisco (2005): «Hemeroskopeion=Thynnoskopeion. El final d'un problema històric mal enfocat», *Aguaites*, núm. 22, pp. 7-31.
- GARCÍA-ALONSO, Juan Luis (2005): «Indoeuropeos en el nordeste», *Acta Palaeohispanica*, núm. IX (5), pp. 235-258.
- GARCÍA-ARIAS, Juan Luis; CASANOVA, Emili (2011): *Toponímia hispànica: Origen i evolució dels nostres topònims més importants*, València: Denes.
- HARPER, Douglas (2001): *Online etymology dictionary* (<https://www.etymonline.com>).
- INE (Institut Nacional d'Estadística) (2021): *Padrón municipal* (<http://www.ine.es/>).
- MEMBRADO-TENA, Joan Carles (2012): «Toponímia sucronense en València», *Biblio 3W*, núm. 999 (<http://www.ub.edu/geocrit/b3w-999.htm>).
- (2015): «El lligam essencial entre paisatge i toponímia: el cas dels noms de municipi al nord del País Valencià», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 79, pp. 69-97.
- (2018): «El papel de la geografía en el análisis del contenido semántico de los topónimos. El caso de Alicante», *Anales de geografía de la Universidad Complutense*, núm. 38(1), pp. 35-60 (<https://doi.org/10.5209/AGUC.60468>).
- (2021): «Interpreting protohistoric societies through place names of landscape features: a case study in València, Spain», *Landscape Research*, núm. 46(6), pp. 811-827.
- MEMBRADO-TENA, Joan Carles; IRANZO, Emilio (2017): «Los nombres de lugar como elementos evocadores del paisaje histórico. Análisis de la toponímia de los núcleos de población de la cuenca del Vinalopó», *Investigaciones Geográficas*, núm. 68, pp. 191-207 (<https://doi.org/10.14198/INGEO2017.68.11>).

- (2018): «Anàlisi toponímica de l'Horta de València. Integració dels enfocaments clàssic i crític per a la reconstitució i revaloració del seu país», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 64 (2), pp. 247-269 (<https://doi.org/10.5565/rev/dag.396>).
- MEMBRADO-TENA, Joan Carles; FANSA, Ghaleb (2020). «Toponimia, paisaje y ciencia. El caso de los nombres de municipio de la Plana de Castelló (País Valencià)», *Cuadernos Geográficos*, núm. 59(2), pp. 28-52 (<https://doi.org/10.30827/cuadgeo.v59i2.9453>).
- PELLEGRINI, Battista (1990): *Toponomastica italiana: 10000 nomi di città, paesi, frazioni, regioni, contrade, fiumi, monti spiegati nella loro origine e storia*, Milà: Hoepli Editore.
- PETROV, Ivan (2013): «Some observations on the suffix -nt- in the Indo-European languages», *Littera et Lingua*, pp. 3-4.
- POKORNY, Julius (1959): *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, Berna: Francke.
- TORT, Joan (2000): «Toponimia y territorio. Los nombres de los núcleos de población de la comarca del Baix Camp, Tarragona, desde una perspectiva onomasiológica», *Scripta Nova*, núm. 67 (<http://revistes.ub.edu/index.php/ScriptaNova/article/view/196>).
- VILLAR, Francisco (1995): *Estudios de celtibérico y de toponimia prerromana*, Salamanca: Universidad de Salamanca.
- WATKINS, Calvert (2000): *The American heritage dictionary of Indo-European roots*, San Francisco: Houghton Mifflin Harcourt.

RECOPILACIÓ D'AL·LEGORIES FEMENINES I ALTRES REPRESENTACIONS PRESENTS EN ELS TALASSÒNIMS I ENFILALLS DELS PESCADORS

Maria Teresa Muntanya i Martí

En aquest treball partim del supòsit que l'al·legoria d'un element real s'aplica a un accident geogràfic al qual atribuïm un nom per associació amb un altre objecte amb el qual manté una semblança o una relació sensorial, i amb aquesta idea es crea un vincle convencional entre els dos elements. Així, alguns punts geogràfics emprats en les senyes marineres són coneguts en el món pescador, ben segur que per desconexió del topònim, amb noms manllevats, la justificació dels quals intentarem esclarir.

Hem de recular bastants dècades per a retrobar les sàvies senyes dels pescadors. Era una època en la qual no es coneixia ni la sonda elèctrica ni el radar, que, posteriorment, s'introduí com a part de la moderna tècnica que defenestrà el clàssic sistema dels enfilalls útils per a la localització dels caladors del fons marí.

És força sorprenent que un col·lectiu com el dels pescadors, en aquells temps poc o gens escolaritzat, haguessin arribat a descobrir una manera de poder situar-se amb exactitud en un punt concret dins a mar. Alguns dels pescadors ens van indicar que a l'edat de 6 o 7 anys ja «anaven en mar» per ajudar l'economia familiar. Encenien les pipes dels que feinejaven i poca feina més; a canvi, just rebien les menges acostumades que es feien dalt la barca. Fou una mena d'ajut dins el sector.

Era i és important per al pescador situar el lloc on hi ha el peix, que sovint és vora d'una roca, d'un faralló, d'un vaixell enfonsat, és a dir, de qualsevol destorb on també pot enrocar l'art amb la seva consegüent pèrdua o esqueixada, a la vegada que suposa un dèficit per la manca de captura de peix.

El pescador, doncs, sense altres coneixements que els derivats de la pròpia experiència i empès per la necessitat de sobreviure, va assolir un sistema d'orientació per a situar un indret, tan vàlid i exacte com qualsevol mètode científic o aparell modern. I és, impulsat per greus mancances econòmiques, que descobreix —no sabem com— que l'encreuament de certs punts geogràfics, als quals anomena *senya*, pot conduir-lo a un indret exacte a mar. Es tracta d'una línia imaginària que parteix d'un lloc de terra, llunyà, i que enfila cap a un altre punt també de terra però més acostat al litoral, per a finalitzar a mar, on ell està situat. Una senya sola només marcaria una línia indefinida que podria coincidir amb molts punts de situació, per la qual cosa cal que una altra senya talli aquesta recta pel punt convenient i així situï el topònim marí. Per tant, són dues, com a mínim, les enfilacions o senyes que corresponen a cada indret sotaiguat: una dita *la de llevant*, i l'altra, *la de garbí*. La relació del nom amb el punt cardinal no és coincident car l'aplicació s'origina tenint en compte una línia perpendicular que va des de la costa fins al lloc del talassònim, i així la senya que procedeix del cantó dret s'anomena *senya de llevant*, i la de la banda oposada, *de garbí*. De vegades, se n'hi afegeix una tercera, opcional, anomenada *de terra (de'n terra)* i que concorre en una línia intermèdia entre les altres esmentades.

Amb tot, molts dels punts marins encara tenen més senyes, les quals són pràcticament indispensables per als dies en què les condicions atmosfèriques alteren la visió de les senyes més llunyanes. Són les denominades, justificada-

ment, *senyes baixes*. Aquest és un dels motius de la proliferació dels enfilalls.

Una singularitat del pescador rau en la denominació dels llocs terrestres, la base de les senyes. El pescador, si desconeix el nom de l'indret, el bateja tenint en compte la seva forma, el seu color, etc. Per tant, en tots els casos, l'explicació és lògica, senzilla i fàcil de comprendre. Els noms escollits més freqüentment són *dents*, *mamelles* i *ganxos*, la interpretació dels quals és òbvia. En la denominació dels espais geogràfics no són gaires les vegades que la gent de terra i la de mar coincideixen. La sincronia es limita a pobles, muntanyes molt conegudes, campanars d'esglésies i ermites.

De poc ençà hi ha hagut un trasbalsament que ha implicat un canvi en els vells costums pescadors. De les consideracions anotades resulta, d'una banda, que els joves pescadors ja no conserven les denominacions genuïnes ni el record d'indrets desapareguts, a terra i a mar, sia per l'acció de l'home o la dels elements; i de l'altra, que les generacions de pescadors i gent de mar coneixedors dels accidents sotaiguats s'extingeixen. L'avenç tecnològic impulsà la creació de potents vaixells i la utilització de la sonda elèctrica i del radar que els dona seguretat i que comportarà la pèrdua del vell sistema d'orientació: les senyes. La suplantació va ser afavorida per l'escassa profunditat de visió de la serralada, dificultat que es mantingué de forma contínua per la intensitat de la pol·lució atmosfèrica. La fesomia de la costa, a més, s'ha anat modificant per la pluralitat de construccions que desfiguren la imatge tradicional observada des de mar. Tot plegat ha afavorit la desaparició de la vella nomenclatura.

En aquesta recerca d'al·legories segons que hem indicat a l'enunciat, ens cenyim a l'espai geogràficament comprès entre la mar sitgetana i la rapitenca. I caldrà destriar aquesta simbologia emprada extreta de la semblança amb certes parts del cos femení, a la qual curiosament s'hi afegeix el segon punt obligat de l'enfilall, que denota, entre d'altres, una empremta hagiònica en molts casos, circumstància que ara no analitzarem.

La major part dels punts de referència que emprà el pescador són, sempre que es pot, els més allunyats de mar, i a la nostra costa són els situats a la cadena muntanyosa que de nord a sud ressegueix a distància el litoral. Cal dir

que desconeixen el topònim del lloc escollit, i per això, en aquest recorregut per la carena, per les siluetes que s'hi dibuixen, apliquen un nom que al seu entendre hi té una certa relació. L'empremta sexual és evident, i és una part del cos femení la que agafa el protagonisme. En concret, destaca de forma més abundosa el pit: la mamella. La semblança és confirmada pels mateixos pescadors, que es refereixen a la dona. I aquesta nominació, com hem dit, l'hem trobada a tots els llocs de la costa estudiats. Cal dir que, com que els punts elevats són molts, els pescadors han de concretar més el mot per evitar dobles referències que no serien útils com a enfilalls per a fixar un punt sotaiguat. Partirem, per tant, dels punts següents:

- 1) la dimensió de l'accident geogràfic, que pot ser una via vàlida,
- 2) la forma, qualificada per l'aplicació d'un adjectiu,
- 3) la posició respecte d'un altre punt geogràfic a mar o a terra,
- 4) i l'ordre dins un conjunt.

Veurem que no és sorprenent que el mateix nom metafòric s'assigni a un nom talassònim.

El conjunt de muntanyes inventariades que són conegudes en el món pescador com a *mamelles*, ateny un total de vint, i repetides a mar, és a dir, com a punts sotaiguats, tres.

Per a la seva individualització, hem fixat un primer punt en el qual es parteix de la seva considerable magnitud, qüestió que els pescadors fan ressaltar incorporant al mot un sufix augmentatiu que destaca unes muntanyes de les altres i que les transforma en *Mamellot*, *Mamellota*, amb un cert regust pejoratiu, pensem. A la zona estudiada només n'anotem tres. A l'inrevés pot ser que la grandària disminueixi i el procediment és a la inversa: s'aplica un sufix diminutiu que dona com a resultat *Mamelló*, del qual n'inventariem cinquanta-un en singular i quatre en plural: *Mamellons*. De tot el conjunt, aquesta variant és la més freqüent. Una altra variant en diminutiu menys productiva —se'n computen nou— és *Mamellota*. També es pot interpretar que *Mamellonet*, enregistrada en singular tres cops i un sol testimoni en plural, *Mamellonets*, és una forma amb més càrrega afectiva o de volum molt re-

duït. Per a poder-les distingir, a més, caldrà concretar-les amb algun altre mot, i també es possible que un mateix accident geogràfic sigui anomenat de diverses maneres.

En el segon punt hem destriat, a banda de la grandària, que acabem d'anotar, la forma de la muntanya, que es pren de referència. També se sol al·ludir a alguna característica peculiar que distingeix la muntanya. Per a precisar aquesta característica, empen un adjectiu que, de vegades, és l'únic component del sintagma: *Borda*, o que actua, com en la resta de casos, com a complement definidor d'una peculiaritat: *Mamella Alta*, *Mamella Borda*, *Mamella Descoberta*, *Mamella Oberta* —interpretem que en els dos darrers topònims, la muntanya es visualitza sense destorbs d'altres accidents geogràfics—, *Mamella Plana* —a la Cala la situen a la serra del Pa—, *Mamella Punxeguda*, *Mamella Rodona*, *Mamella Vermella* —en aquesta darrera l'adjectiu al·ludeix al color de terra del lloc on hi ha un forn rajoler. És obvi que alguns adjectius al·ludeixen a la configuració de la seva carena.

Aquests topònims no sempre es resolen amb aquesta estructura gramatical, car altres variants es construeixen amb sintagmes preposicionals que fan referència a un altre punt de la serra vora del qual estan situats: *Mamella de la Regana* —és a l'estret de la Riba—, *Mamella de la Taca* —nom per a un corall blanc amb el qual destaquen un color discordant del conjunt, sovint una pedrera—. N'inventariem algun que es pot concretar en el nom d'un poble: *Mamella de la Selva*, o d'una prominència tarragonina: *Mamella del Llorito*.

En d'altres el nom d'aquest complement és copiat d'un indret sotaiguat: *Mamella de la Barbada*; en aquest cas una *barbada* correspon a un extrem d'un brut d'algues o de roques; i *Mamella de Travessar Muralls*, els *muralls* són una barra de roques sotaiguades. També poden al·ludir a un punt cardinal: *Mamella de Garbi*. A més, recollim un cas en el qual la part determinant del nom s'introdueix en el món de l'hagionímia: *Mamella de Sant Domingo*. Veiem que en les construccions en què el determinant és un sintagma preposicional no hi ha cap relació semàntica que modifiqui o perfili el mot genèric, només es tracta d'un complement situacional.

Dins d'un conjunt, algun cop hem detectat un ordre numèric, uns cardinals registrats als topònims *Primera Mamella*, *Primer Mamelló*, *Segon Mamelló*.

La mateixa pauta és seguida en els mots genèrics que han incorporat sufixos augmentatius o diminutius, i en els quals el determinant sempre és conformat per un sintagma preposicional: *Mamelleta de Travessar Muralls*, *Mamelló de l'Estret*, *Mamelleta de la Selva*, *Mamelleta del Llorito*, *Mamelló de la Taca*. Les tres darreres són a la vora de les que s'anomenen igual llevat del sufix: *Mamella de la Selva*, *Mamella del Llorito*, *Mamella de la Taca*. Sense aquest precedent trobem *Mamelló* de les Tisores, referit a un turó de la carena de la Mola de Coldejou, a ponent de la qual se situa; en la mateixa direcció tenim *Mamelló* de la Rodona, *Mamelló* de la Plana i *Mamelló* de la Punxeguda. Trobem, amb la mateixa pauta, altres indrets geogràfics, com ara una muntanya molt punxeguda i molt vistosa vora del nucli de la població d'on pren el nom: *Mamelló* de Prasdip; o un turó amb la forma diminutiva *sui generis*, ja que és menys alt: *Mamelló* de Prasdiquet. En alguns casos, com en *Mamelló* de l'Alta, tot i semblar que hi ha d'haver una relació amb *Mamella Alta*, sols un cop, a les senyes de la Cala, les dues són a prop, mentre que discordantment és present en les de la Cala, Cambrils, Tarragona i la Ràpita. Al sud dels Dedaltes de Vandellòs hi trobem *Mamelló* del Pa; a la serra del Montsant, *Mamelló* de la Cabra; al coll de Balaguer, *Mamelló* del Morrot, i, finalment, la senya cambriellenca *Mamelló* de Puigcerver, que, segons el DCVB, és d'una de les muntanyes que limiten pel nord el Camp de Tarragona.

Alguna referència és extreta de mar amb el nom d'un peix: *Mamelleta del Pagell*, o d'un vaixell enfonsat: *Mamelleta del Vapor del Vi*; també d'unes roques al delta de l'Ebre: *Mamelló* de les Roques de la Gola. Un cop trobem escollit un sorral al Cap de Salou: *Mamelló* del Cap del Sorral. Uns altres expliciten molt concretament la seva situació: *Mamelló* del Coll d'Alforja, *Mamelló* de Montmell. Interpretem que les accions dels pescadors a mar són reproduïdes a *Mamelló* de les Trenta Palades, i el punt on s'aplica és un turó situat a un extrem dels Dedaltes de Vandellòs. Finalment, el *Mamelló de la Roca del Primer*, recollida dels pescadors de la Cala, que se situaria a la vora sud del mateix indret que l'anterior.

En un altre grup, reduït, es canvia el sufix diminutiu per l'augmentatiu amb un to pejoratiu: *Mamellot del Torm* —una petita elevació de terra endins de la platja del Torm, a Vandellòs—. No gaire distant de l'anterior, hi ha un punt geogràfic

que és recollit en dues formes, una més completa que l'altra: *Mamellota del Coll*, *Mamellota del Coll de Balaguer*.

Hi ha poca presència de topònims amb formes del plural: *Mamellons de l'Estret* —a l'estret de la Riba—; *Dos Mamellons del Més Alt*, a vegades simplificat: *Dos Mamellons* —a la mar cambrilenca es visualitzen a l'oest de l'Hospitalet de l'Infant—; *Dos Mamellonets que hi ha de terra Nas de Bou dels tarragonins* —apèndix de muntanya la forma del qual dona peu al nom, situat a llevant de Montsià—, i un darrer al mateix indret: *Mamellons de Terra*.

De vegades s'especifica una proximitat afegint-hi el terme, ja n'hem esmentat algun, d'un punt cardinal. Recordem que els més usats pels pescadors són llevant, garbí, terra: *Mamelló de Garbí* —és de garbí de la Mossa—, *Mamelló de Garbí de l'Escasser* —la talaia a llevant del Coll de Cabra—, *Mamelló de Fora*, *Mamelló de Terra* —al costat de terra de la serra de Montmell—, *Mamelleta de Llevant de la Tossa* —donen el nom de Tossa a la Mola de Colldejou—, *Mamelló de Terra Repinàs* i *Mamelló de Fora Repinàs* —*Repinàs* per als tarragonins és un turó de les rodalies de Segur de Calafell—, *Mamelló de Terra la Cabra* —a la serra de Montsant—, *Mamelló de Garbí de l'Estret*, *Mamelló de Garbí de la Regana* —ambdós a l'estret de la Riba—, *Mamelló de Davant del Pa*, *Mamelló de Llevant del Pa*, *Mamelló de Terra del Pa* —el *Pa* es refereix a unes muntanyes molt arrodonides situades al sud dels Dedalts de Vandellòs, encara que altres dites iguals les trobem vora del poble de Calafell—, *Mamelló de Garbí de la Mossa*, *Mamelló de Llevant de la Mossa*, i algun cop amb l'ordre variat: *Mamelló de la Mossa de Llevant* —situen la Mossa a la serra de Montmell, que forma part de la serralada prelitoral—; *el Muqró de Llevant de la Mossa* —equivalent als anteriors i recordem que un *muqró* és un cim petit i arrodonit—, *el Mamelló de Terra el Més Alt* —és el punt més alt de la serra de Montmell—, amb un complement adjectiu: *el Mamelló de Terra Montmell Xic*; encara amb més sufixos i una situació més explícita que incorpora una oració de relatiu: *Mamellonet que hi ha al cantó de fora Montmell Xic*; semblant a l'anterior, però més descriptiu per la incorporació d'un adjectiu: *Mamellonet pla que hi ha de fora Montmell Xic*. Altres variants amb gairebé la mateixa estructura sintàctica serien *Mamelló* que fa a la baixada del Coll d'Alforja, *Mamelló* que hi ha de fora la Cabra, *Mamelló* que hi ha de terra la Cabra, *Mamelló* que hi

ha de fora Montmell, *Mamelló* que hi ha a llevant de Calafell, *Mamelló* que hi ha de terra el Més Alt — citat ara amb diferent composició però amb igual significat—, *Mamelló* que hi ha de llevant de l'Escua de Montmell —en aquest cas deu tenir semblança amb la peça d'una embarcació dita igual—, *Mamelleta que es forma de terra el Palleret de terra* —vora Gavà—. De vegades amb dues identificacions una més completa que l'altra: *Mamelló* que hi ha al Clot de Garbí o *Mamelló* que hi ha al Clot de Garbí de l'Estret, *Mamelló* a la baixada de l'estret per la banda de garbí —sembla l'anterior però amb una construcció sintàctica diferent—. També hi ha estructures que incorporen un adjectiu al nucli: *Mamelló* petit que hi ha fora el Geperut, *Mamelló* rodó que hi ha de fora Montmell, *Mamelleta ampla que hi ha de llevant del Més Alt*; nucli que també pot ser completat amb un adverb: *Mamelló tan alt que hi ha de fora la Cabra*, o amb una descripció de les més complexes: *Mamellonet que hi ha més a prop de la banda de terra de Montmell*, *Mamelleta molt bonica que hi ha dues o tres brases de llevant del Soldadet* —a la serra del Més Alt de l'Hospitalet—.

A la mar sitgetana, tot i la semblança, diferencien entre *mamella* i *turó* —els pescadors pronuncien *tuló*—, fet que es reflecteix a les senyes: *Tulonet que sembla una mamella*. No sempre és interpretat igual car en algun enfilall *turó* s'acosta a *muqró*: *Tulonet petit que es forma a la serra de la muntanya com un muqró de dona*.

És curiós l'esmerç d'una forma de gerundi per indicar una situació en la qual es comença a albirar el cim de la muntanya a *Mamella Coronejant*, *Mamella Coronant*, i com si es transités al redós del promontori: *Voltant la Mamella*. Aquests casos són puntuals, gairebé minsos dins l'ampli ventall de senyes.

Ben segur que per una simplificació afavoridora de la feina, per a identificar alguns punts sotaiguats s'empren els noms estrets de la mateixa senya localitzadora. Una altra solució, en altres talassònims, i en la mateixa línia d'incorporar a mar un nom, ja conegut, s'extreu a partir d'un mot que singularitza un punt metafòric a muntanya que pot no correspondre al de la senya. I així inventariem *la roca de la Mamella*, *la roca de l'Alta* —ambdues a la mar dels pescadors de la Cala—, *la Mamella Alta* o *la barra de la Mamella Alta* —denominació rapitenc—, *la Mamella Descuberta* —de la mar cambrilenca—. De vegades s'omet el terme al·legòric present en algunes

senyes: *la Cabra, la cabra de Llevant, la correguda de la Cabra, el freu de la Cabra, la roca de la Cabra* —recollit a Cambrils i a l'Hospitalet de l'Infant—, *el brut de Calafell, el rec de Calafell, la roca de Calafell* —de la mar calafellenca i tarragonina—, *la roca de la Borda* —a la Cala—, *els farallons de la Mossa* —a Cambrils—, *el tinent de la Plana* —a Tarragona—, *el Llorito, els clots del Llorito, els farallons dels Llorito* —a la mar de la Cala, de Cambrils i de Tarragona—, *l'àncora del Més Alt, el clot del Més Alt, la roca del Més Alt, el vapor del Més Alt* —a Cambrils, Sitges, Tarragona, Torredembarra, Vilanova—, *Montmell, la malesa de Montmell, el vapor de Montmell, Montmell al Cap, Montmell Xic, els farallons de Montmell Xic* —a l'Ametlla, Cambrils, l'Hospitalet de l'Infant—, *el faralló del Morrot, el vapor del Morrot* —a l'Ametlla i Cambrils—, *la barra de Morro de Porquet, l'enganxador de Morro de Porc pel Fondo* —a la Ràpita—, *els farallons de Morro de Porquet, el vapor de Morro de Porquet, la roca de Morro de Porquet Bord* —a l'Ametlla de Mar i Cambrils—, *Nas de Bou, el freu de Nas de Bou, la roca de Nas de Bou* —a Cambrils, Tarragona i Torredembarra—, *la roca de Pratdip, el ganxo de terra la roca de Pratdip, el tronc de Pratdip al Cap* —a Torredembarra—, *la Punxeguda* —a Tarragona—, *l'avió de Repinàs, el clot de Repinàs, el tronc de Repinàs* —a Tarragona i Torredembarra—, *el Sorral, el barquet del Sorral, la malesa del Sorral, la roca del Sorral* —a Cambrils—, *el Torm, el faralló del Torm, la roca del Torm* —a l'Ametlla de Mar i Cambrils—, *el freu de la Tossa* —a Tarragona—.

No sempre el recorregut és en la mateixa direcció, és a dir, de terra cap a mar; alguns cops hem detectat el fenomen a la inversa, i, com ja hem dit, un nom sotaigat pot ser inclòs com a part d'un enfilall: *les sapes de les Trenta Palades* —a Cambrils—, *el vapor del Vi* —a l'Ametlla de Mar, Cambrils i la Ràpita—. Un de dubtós seria *les Tisores*: amb aquesta forma es descriu una muntanya i una roca de sotaigua.

En altres camps lèxics també són presents els mots, ara analitzats, que qualificàvem d'al·legories femenines, tot i que no ens atrevim a afirmar-ho categòricament, però sí que hi ha una certa relació entre el significat del mot i el cos femení. En el món pescador sabem que són abundants aquestes formes a la costa catalana; un pic passem la frontera idiomàtica, el mot persisteix traduït a la parla del lloc, la llengua castellana:

Tetas, Teticas. Al seu torn, els pescadors gallecs empen el mot *mama* aplicat a les muntanyes i també *tetiña*.

Retornant a la nostra parla, sabem que són moltes les aplicacions usades —les anotem només com a curiositat perquè caldria un estudi lexicològic aprofundit—. Per exemple, sense canviar de sector —el mariner— el nom *mamella*, i el seu diminutiu, es representen en un dibuix en relleu fet damunt la fusta de les embarcacions a la part exterior de la popa, que constitueix la marca del mestre d'aixa que ha construït el buc.

En el vocabulari de la indústria, el mot correspon a un pegat de ciment ràpid amb què es rejunta la unió de dos tubs de diferent diàmetre exterior.

En meteorologia *mammes* són una classe de núvols dits també *mammatus*, per la seva forma.

En el món animal tant *mamella* com *Mamelló* s'hi entenen com una excrescència carnososa que penja sota el coll de cabres, ovelles i porcs, o una taca en el baix ventre de cavalls. En el món vegetal amb aquest nom es coneix el sarment d'un sol borro. Amb l'afegit d'un complement definidor: *mamella de vaca*, varietat de raïm blanc, de gra gros i llarguer; *mamella de monja*, cactus de l'espècie *mammillaria spinosissima*.

S'usa la forma diminutiva *Mamelló* per a denominar una part d'una baldufa, i també un porcell, vedell, cabrit o xai que encara mama. Es diu d'una protuberància que apareix en la superfície d'un òrgan vegetal com pot ser el brot que surt de la rabassa o del tronc d'una olivera, i com a nom d'una planta de la família de les citinàcies. En l'univers gastronòmic és conegut així el capoll de la botifarra, i la punta que es forma a la fogassa del formatge on es lliguen els quatre becs. Sense oblidar-lo com a utensili, ja que és emprat per a descriure un agafall curt i rodonenc d'una cobertora d'olla.

La diversitat de significats és complexa però totes tenen en comú l'al·legoria respecte del cos femení. I no és un cas aïllat car, com a exemple, podríem esmentar la paraula *femella*, que recull el DCVB amb nou definicions, usades en diferents camps lèxics que parteixen d'una base inicial: animal de sexe femení. Inclús s'arriba a relacionar la semblança de l'ús d'una eina amb l'acte sexual humà en definir-la com a peça foradada dins la qual volta la rosca d'un petit caragol.

Per finalitzar, farem unes petites anotacions, només amb la intenció d'exemplificar el comentari respecte de l'em-

premta hagionímica i religiosa detectada com a complement o segon punt de molts enfilalls. Algunes de les que ens sorprenen testimonien el giny del pescador i en recollim unes poques com a fet curiós, complement de les al·legories, ara analitzades. Destaquem *la llum de la Sotana*, és una llum que s'entreveu a través dels vitralls de la catedral de Tarragona —segons els pescadors s'encenia cap a les set del vespre—; *la O de l'Eternitat*, al·ludeix a la rosassa de la façana de la catedral i a la de l'església de Vilanova, i *la Missa*, denominació aplicada a l'església del Serrallo de Tarragona. Altres punts ja són reconeguts i esmentats sense metàfora; així trobem campanars, esglésies, ermites, de vegades sense el terme genèric només amb el del sant, l'advocació del qual identifica el lloc. Cal dir que aquestes darreres són numèricament més importants.

DE NOVA TABARCA A TABARKA. A LA RECERCA DE L'ORIGEN AMAZIC D'UN TOPÒNIM NÚMIDA IMPORTAT A L'ALACANTÍ

Carles Múrcia

[Professor Lector Serra Hünter de Filologia Llatina,
Departament de Filologia Clàssica, Romànica i Semítica, Universitat de Barcelona]

1. INTRODUCCIÓ

El nom de l'illa alacantina de *Nova Tabarca* és un clar exemple de topònim importat.¹ Com és sabut històricament, data del segle XVIII, quan algunes dotzenes de famílies genoveses s'hi establiren després que els otomans prenguessin possessió de l'illa (avui gairebé península) de Tabarka, a la vora de la desembocadura del *wad al-Kabir*,² a 125 km a l'est d'Hipona (actual Annaba). De la Tabarka nord-africana hi ha força documentació filològica, epigràfica i numismàtica antiga, que testimonia la continuïtat de la ciutat almenys des del segle II a. C. fins al segle VII d. C., amb una importància econòmica destacada del port al llarg de tota l'antiguitat. La destrucció dels vestigis antics de *Thabraca*, especialment durant la colo-

nització francesa,³ no ha permès ara com ara esbrinar quin fou l'origen i les circumstàncies fundacionals del nucli poblacional primitiu de la *Thabraca* preromana.

2. FONTS FILOLÒGIQUES I EPIGRÀFIQUES GREGUES, LLATINES I PÚNIQUES

La menció més antiga del topònim en una font clàssica la trobem al llibre XII de les *Històries* de Polibi (segle II a. C.), conservat només fragmentàriament.⁴ El passatge en qüestió al·ludeix a Τάβαθρα, πόλις Λιβύης, i ens ha pervingut gràcies a un autor del segle VI d. C., Esteve de Bizanci, que afegeix τὸ ἔθνικὸν Ταβαθηρῆνός διὰ τὴν χώραν,⁵ és a dir que 'el gentilici *Tabathrēnós* [ve] del nom del territori'.⁶ El gentilici en -ηνός /

1. Aquesta publicació forma part dels resultats del projecte d'I+D+i «Per Africae gentes, deserta atque loca: Ancient Amazigh (Berber) Toponymy in Latin and Greek Sources (AGDAL)» (PID2020-114348GA-I00; IP: Carles Múrcia Sánchez, Institut del Pròxim Orient Antic, Universitat de Barcelona), finançat pel Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats d'Espanya i l'Agència Estatal d'Investigació. Aquest estudi ha estat realitzat durant una estada de recerca al Leiden University Centre for Linguistics i ha pogut beneficiar-se dels rics fons documentals de la biblioteca de la Universitat de Leiden. Agraïxo a Maarten Kossmann les nombroses i valuoses remarques a les dades lingüístiques amazigues, que milloren el text considerablement. Val a dir, però, que la responsabilitat sobre les propostes que aquí es plantegen recau únicament en l'autor.

2. Hom ha identificat tradicionalment amb aquest riu el *fluuius Tusca* esmentat per Plini el Vell (vegeu *infra*, § 2), però Moheddine Chaouali (sessió del 26 de setembre de l'Académie des Inscriptions et des Belles Lettres: <https://www.aibl.fr/seances-et-manifestations/les-seances-du-vendredi/seances-2020/septembre-2020/article/seance-du-25-septembre-2020?lang=fr>) sosté que el riu Tusca feia referència més aviat al *oued Maaden / Zouara*.

3. Vegeu el report arqueològic sobre *Thabraca* de Longerstay 1988.

4. Polibi, XII, 1, 4, ed. Büttner-Wobst 1893, vol. 3, p. 173.

5. Ed. Billerbeck & Neumann-Hartmann 2016, vol. 4, p. 248.

6. Val a dir que tant Büttner-Wobst (1893, vol. 3, p. 173) com Paton (1925, p. 341) corregeixen la llició Τάβαθρα —testimoniada en els manuscrits RQPN de l'edició de Billerbeck & Neumann-Hartmann 2016— en la forma més coneguda Τάβρακα d'acord amb una proposta del filòleg del segle XVII Samuel Bochart. Vegeu també Walbank 1967, p. 318. És temptador l'enllaç del topònim númida tal com ens ha estat llegat per la tradició textual d'Esteve de Bizanci amb el nom del segon empori més important —que és, de fet, el més occidental— de Tripolitània, *Sabratha*, que trobem com a *sbr'tn* en nombroses inscripcions neopúniques (vegeu Jongeling 2008, p. 360), sobretot si tenim en compte que el mode d'articulació del prefix de femení {-t-} es debat entre una realització oclusiva /t/, una de fricativa /θ/ i fins una d'africada /ts/. Encara que el gruix de les mencions de *Thabraca* a la tradició textual llatina i numismàtica neopúnica sembla contradir aital vinculació, tanmateix val la pena deixar-ne constància, ja que, si bé la identitat lexicomàtica és incerta, l'afinitat morfològica és força raonable. Cal tenir en compte que, si bé l'establiment permanent de cartaginesos a Sabrata data del segle V a. C., el topònim precedeix

-ēnus, força inusual al nord d'Àfrica, està confirmat epigràficament al gentilici *Thabraceni* (*ILAlg* 1, 109), i filològicament també com a *Thabracenus* a l'autor d'època vàndala Víctor de Vita (I, 32). A partir del testimoniatge de Polibi podem inferir que la ciutat existia almenys des de l'època de les dues primeres Guerres Púniques, al segle III a. C.

Posteriorment, a la seva *Chorographia*, escrita vers el 45 d. C., Pomponi Mela descriu els límits litorals d'Àfrica de la següent manera: «Regio quae sequitur a promuntorio Metagonio ad Aras Philaenorum proprie nomen Africae usurpat. In ea sunt oppida Hippo Regius et Rusiccade et Thabraca» 'la

la colonització púnica, que basà l'economia en el comerç del blat produït per les tribus *Macae* i en les rutes caravaneres transsaharianes, de les quals esdevingué un dels ports mediterranis cabdals com a punt de partença de mercaderies arribades deçà la Mediterrània en direcció a *Cidamus* passant per les muntanyes de Nefussa i com a punt d'arribada de les mercaderies pervingudes a través del Sàhara Central i de Fazània, el país dels garamants, que en alguns casos provenien de l'Àfrica saheliana. Vegeu Múrcia 2011, vol. 1, §§ III.1.1 i III.14.1.3.

regió que segueix des del promontori Metagoni fins als Altars dels Filens pren amb propietat el nom d'Àfrica; hi trobem les ciutats d'Hipona, Rusiccade i Thabraca'.⁷

Per a Plini el Vell, vers el 70 d. C. la província d'Àfrica *stricto sensu* va del *fluuius Tusca* al promontori de *Borion*: «Tusca fluuius, Numidiae finis; a Tusca Zeugitana regio et quae proprie uocetur Africa est» 'El riu Tusca, límit de Numídia; a partir del Tusca hi ha la regió que serà anomenada amb propietat Àfrica' (v, 22-23); «promuntorium quod Maiorem [scilicet Syrtim] includit Borion appellatur; ultra Cyrenaica prouincia» 'El promontori que enclou la Gran Sirte s'anomena *Borion*' (v, 28). Al límit litoral de Numídia, abans d'arribar al riu *Tusca*, situa un «oppidum Thabraca ciuium Romanorum»

7. I, 33, ed. Parroni 1984 (p. 117) i Brodersen 1994 (p. 48). Vegeu també el comentari de Parroni 1984 a aquest passatge a les pp. 204-205.

'Thabraca, ciutat de ciutadans romans' (v, 22).⁸ Val a dir que no es pot inferir a partir d'aquest testimoniatge l'estatut de la ciutat al segle I d. C., si bé hom creu que en època de Lèpid el triumvir (43-36 a. C.) ja devia haver assolit l'estatut de colònia o municipi.⁹

Per a Estrabó (xvii, 832), Numídia acaba al promontori Τρητόν, enllà el qual es troba la terra dels massils i dels cartaginesos, és a dir, Àfrica *stricto sensu*,¹⁰ anomenada Àfrica Zeugitana arran de les reformes administratives de Diocleciana, ja cap a la fi del segle III d. C.

Ptolemeu, autor que va aplegar la seva abundosa documentació geogràfica entre els anys 100 i 110 d. C., aporta la transcripció Θάβρακα κολωνία.¹¹

En epigrafia llatina d'Àfrica trobem nombroses referències a *Thabraca*, declinat en diversos casos (*CIL* viii, 5198-5208, pp. 513-514, i suplement 1, 17329-17391).

Thabraca és esmentada com una etapa pels itineraris marítims antics, al més sovint de datació incerta. L'*Itinerarium maritimum* assenyala la ciutat com a punt d'arribada d'una línia marítima que tenia *Caralis* (Càller, a l'illa de Sardenya) com a punt de partença i que passava per l'illa de *Galata* (Jàlita, a prop de la costa septentrional de la Zeugitana): «a Caralis Galatam usque insulam stadia DCCCCXXV, a Galata in Africani Tabracam stadia CCC»; «insula Galata a Caralis de Sardinia stadia DCCXXX et a Tabraca ex Africa stadia CCC». L'*Itinerari d'Antoní* situa *Thabraca* en una ruta costanera a vint-i-quatre milles de Tuniza i a seixanta milles d'*Hippo Zaritus* (*sic*), és a dir *Hippo Diarrhytus* (actual Bizerta).¹³ Les distàncies són les mateixes que trobem a la *Tabula Peutingeriana*.¹⁴ Hi ha indicis

fins i tot d'una altra línia marítima que unia directament *Thabraca* amb Sicília i, d'allà, fins a Grècia.¹⁵

A la darrereria del segle IV d. C., *Thabraca* apareix al *De consulatu Stilchonis* (I, 358-359) del poeta Claudià com l'escenari de la derrota i captura del compte d'Àfrica, Gildó, a mans dels homes d'Honorí, emperador d'Occident:¹⁶ «praedonem lembo profugum uentisque repulsum / suscepit merito fatalis Thabraca portu» 'la fatídica Tabraca atrapà al port merescudament el lladre que havia fugit en un vaixell i que hi havia arribat empès pels vents'.¹⁷

El topònim apareix també en una moneda gravada en púnic que porta la llegenda *mštnsn* a l'anvers i *tbrk'n* al revers en adjad neopúnic.¹⁸ Tal com remarca l'especialista en epigrafia púnica K. Jongeling, «*mštnsn* is a Berber name, with initial element *mš-*, most probably equivalent of the well-attested *ms-*, and concluding *-sn*. In Latin the name has been rendered by *Mastanesosus*». L'antropònim es pot relacionar amb *MSNSN* de l'epigrafia líbica de Thugga (Numídia),²⁰ referit a Massinissa, i que S. Chaker va segmentar com a *mēs-nēsən* 'el seu senyor' (literalment el 'senyor d'ells', amb pronom persona en genitiu plural masculí).²¹ Tenint en compte que tant **māss* com **mast* ocorren en noms de la mateixa formació, es pot pensar que **māss* és el resultat de l'assimilació progressiva de **māst*. Pel que fa *tbrk'n*, Jongeling observa que es

8. L'aspiració, restituïda per Mayhoff al *CIL* viii (p. 513), va ser incorporada al text de l'edició de Desanges 1980, p. 55. Els manuscrits *A* i *M* donen la lliçó *Tabraca*, *DChF'Eh* donen *Tachab-*, *a* dona *Tacab-*, *X Tachabracca*, *C Tachabracha* i *F²R Tabracha*. La lliçó *Thabraca*, encara que no testimoniada en cap manuscrit plinià, està justificada per l'existència de diversos mil·liaris a la ruta *Simittu-Thabraca* (*CIL* viii, 21199, 22201-22203).

9. Vegeu Lepelley 1981, p. 171, n. 3.

10. Ed. Radt 2005, pp. 526-529 i comentari *idem* 2009, pp. 527-528.

11. Ed. Stückelberger & Graßhoff 2006, p. 398.

12. *Itinerarium maritimum*, 494, 7-495, 1; 514, 3-6. ed. Cuntz 1929, pp. 78 i 82.

13. *Imperatore Antonini Augusti itineraria prouinciarum et maritimum*, 21, 3, ed. Cuntz 1929, p. 3.

14. Ed. Rathmann 2016, segment IV, 5-v, 1.

15. Vegeu Longerstay 1992, pp. 147-149. D'altra banda, en una inscripció funerària trobada en un mosaic tombal s'hi troba representat un vaixell a veles desplegadas. L'epitafi va adreçat a un *naucularius* ('merceder naval') anomenat *Felix* (Blanchère & Gauckler 1897, núm. 66).

16. Ed. Weiß & Wiener 2020, p. 500.

17. Per a les fonts llatines posteriors, que no aporten variants formals ni dades geogràfiques o històriques rellevants per a l'estudi etimològic del topònim, vegeu el report de Huß 2006.

18. Ed. Jongeling 2008, p. 303. Manfredi (1995, *sub NC* 34, i pp. 138 i 198) llegeix *tbrtn*. Segons Jongeling, *loc. cit.*, «an ending *-tn* is, however, not really to be expected in a Berber name, whereas the ending */-kan/* is not infrequent. The small circle with a point inside is read as *t* by Manfredi also in other instances where the reading *'* is more appropriate. Note, however, that Manfredi (1995: 104) gives *tbrk'n* as the correct reading».

19. Jongeling 2008, p. 356.

20. Rebuffat 2018, p. 81.

21. Chaker 1980-1981, p. 140. Vegeu també Múrcia 2011, vol. 2, § ix.5.1.8.4.

tracta d'un «*nomen loci*, Tabraca, or a personal name of the type ending in /-kan/». ²²

Finalment, la designació àrab moderna *Tbarqa*²³ no pot venir directament de l'amazic sinó de la pronúncia afro-llatina o afroromànica del topònim. Des del punt de vista lexicològic, no hi ha dubte que l'etimologia d'aquest topònim és preromana, com veurem a continuació.

3. ESTUDI LINGÜÍSTIC DEL TOPÒNIM

La forma que ens pot guiar millor a trobar l'ètim precís del topònim és *trk'n* en escriptura neopúnica,²⁴ ja que ens aporta el segment *-n*, que no es retroba en les fonts gregues i llatines a causa de l'adaptació a la morfologia de casos del grec i el llatí, en què la seqüència *-an* fora reinterpretada com la desinència d'acusatiu singular femení. Per tant, podem identificar un prefix de gènere femení {*t-*}, una arrel $\sqrt{\text{trk}(n)}$ o *vrkn* (si analitzem {*β-*} com a prefix de derivació deverbatiua) i el grafema 'ēn <'>, que en fenici transcriu una fricativa faringal sonora /ʕ/ però que, després d'afeblir-se fins a desaparèixer com a fonema en púnic, fou emprat sovint per a transcriure vocals —generalment en la transcripció de noms estrangers (llatins, libis)— en púnic tardà, sobretot /a/ i en

22. Jongeling 2008, p. 377. Vegeu també Ghaki 2015, p. 67. Notem però, que, amb propietat, no es pot parlar en amazic d'una *terminació* {-kan}, sinó que {-a(n)} pot ser efectivament una terminació de plural o de derivació nominal, mentre que *-k-* només pot ser aquí un radical del lexema. Per això, és preferible referir-se a la *seqüència* {-kan}, sense implicar la identificació d'un morfema, abans que a una *terminació* en sentit estricte.

23. Vycichl 2005, p. 35.

24. Convé no confondre el concepte de *neopúnica*, que és escripturari i es refereix a una evolució gràfica dels grafemes de l'abjad fenici-púnica, amb el concepte de *púnica tardà* (en anglès *Late Punic*), que és lingüístic i es refereix a l'evolució de la llengua púnica en època romana (vegeu Jongeling 2008, p. xiv, n. 3). Les inscripcions púniques tardanes són les testimoniades d'ençà de la destrucció de Cartago el 146 a. C. i inclouen les neopúniques i les llatino-púniques. Les inscripcions neopúniques són les gravades en abjad fenici amb uns trets gràfics que les distingeixen de les inscripcions púniques antigues. Les inscripcions llatino-púniques són les gravades en alfabet llatí (però llengua púnica), i es documenten únicament a Tripolitània. Després de la destrucció de Cartago el 146 a. C., les inscripcions en llengua púnica minven radicalment al territori de l'antic estat cartaginès i en altres àrees d'influència púnica. A Tripolitània, en canvi, les inscripcions en púnic es mantenen en ús, de manera que la setantena d'inscripcions púniques en alfabet llatí que es coneixen ara com ara procedeixen totes de Tripolitània (vegeu la monografia de Kerr 2010, publicació de la tesi doctoral de l'autor). Només a Tripolitània hi ha testimoniatge epigràfic del púnic fins als segles III i IV d. C. Vegeu també Múrcia 2011, vol. 1, § III.9.2.1.

molt menor mesura /o/.²⁵ De les consonants del lexema, és dubtosa la identificació de la primera radical, ja que en protoamazic és incert que hi hagués oposició */b/ ~ */β/; en efecte, l'existència d'un tercer fonema labial */b/ (els altres dos són */β/ i */f/) manca d'evidències comparatives sòlides.²⁶ No obstant això, en perspectiva paleoamaziga, és possible que la realització del fonema protoamazic */β/ (fricativa bilabial sonora) hagués estat més aviat oclusiva *[b], o que ambdós sons, l'oclusiu i el fricatiu, haguessin estat al·lòfons del mateix fonema. En qualsevol cas, cal tenir en compte que els continuadors d'aquest fonema protoamazic presenten evolucions lenitives molt particulars: en posició *βC > bC (excepte en zenaga, on l'evolució general és wC) i, en posició *βV > βV a Ghadames i Augila, hV en tuàreg,²⁷ ww / gg^w en taixelhit i tamazi t i Ø a la resta de dialectes. La segona radical del lexema, */r/, no presenta cap mena de dificultat de reconstrucció. Pel que fa a la tercera radical, és possible que hi hagués hagut en protoamazic una oposició entre dues tectals, una oclusiva velar sorda */k/, i una oclusiva velar palatalitzada */k'/ (o directament palatal */k'/),²⁸ però en perspectiva paleoamaziga és dubtosa aital oposició; és possible que l'escissió fonèmica fos posterior —és palesa bàsicament en els dialectes zenetes— i que en paleoamazic hi hagués un sol fonema velar sord no faringalitzat. En qualsevol cas, en epigrafia líbica trobem un sol grafema transcrivint una tectal sorda <k>.²⁹ Final-

25. «Im Spätpunischen können alle Laryngale und Halbvokale Vokale bezeichnen. [...] Für a ist <'> reichlich belegt, hervorgegangen wohl aus Fällen wie *ba* 'Herr' > *bal* und *šama* 'er hörte', wo das in der Aussprache verstummte <'> sich von selbst als Darstellung des Vokals a zu ergeben schien [...] in lateinischen Namen und Wörtern» (Friedrich, Röllig & Amadasi Guzzo 1999, §§ 104 i 107, pp. 59-60). Vegeu també Segert 1976, p. 62, § 33.513.1. Per a o, la transcripció <'> és molt menys usual; vegeu-ne exemples escadussers a Friedrich, Röllig & Amadasi Guzzo 1999, § 108 (3), p. 62.

26. Vegeu-ne la discussió a Kossmann 2020a, pp. 14-17. Els contraexemples a aquesta llei fonètica (*abaw* 'fava', *adbir* 'colom') són tractats com a *Wanderwörter* per Kossmann 2020a, p. 16, per la qual cosa hem de considerar la possibilitat que el nom que ens ocupa també ho sigui.

27. En tamàixaq (varietat tuàreg parlat bàsicament a Mali) el fonema /h/ < *β es conserva en principi en totes les posicions —per bé que no en tots els casos—, en tamàhaq es conserva en menys casos que en tamàixaq, mentre que el tamàjaq és la varietat tuàreg en què la lenició d'aquest fonema és més avançada. Vegeu van Putten 2019, p. 269.

28. Vegeu Kossmann 2020a, pp. 21-22.

29. Kossmann 2020b, p. 877.

ment, tampoc */n/ presenta cap tipus de problema a efectes de reconstrucció protoamaziga.

Tenint en compte, doncs, aquestes consideracions fonològiques i morfològiques diacròniques, no hi ha dubte que es tracta d'un nom paleoamazic, tal com mostra el prefix femení {-t-} i l'estructura lexicològica d'un lexema amazic, que caldrà dilucidar si és triconsonàntic —i conté un prefix de derivació deverbativa— o tetraconsonàntic. La identificació del lexema en qüestió no és pas inequívoca i convé que passem revista a possibles identificacions lexemàtiques a partir d'arrels homònimes o parònimes que es podrien proposar com a ètims del topònim que estem estudiant abans de presentar la proposta que ens sembla més ferma des del punt de vista tant formal com semàntic:

(a)

Tbrk'n / Thabraca podria reflectir un nom femení derivat del verb *ibrik* 'ésser negre'. A partir d'aquest verb es podria proposar com a ètim un nom de qualitat concret femení paleoamazic **ta-bərkant* 'la negra', testimoniats en amazic modern com a *abrkan* 'el negre' en masculí i *tabrkant* 'la negra' en femení. L'ús del participi i de noms deverbatius en *-n* és tan freqüent en aquest verb que en alguns dialectes (concretament el rifeny i el mozabita) el morfema *-n* ha esdevingut la quart radical del lexema; per tant, en aquests dialectes, *tbrkn* és la 3a persona del singular femení de l'acomplert, 'ella és negra'. Però és molt improbable que aquesta fos la situació en perspectiva paleoamaziga, oimés si tenim en compte que, tractant-se d'un verb de qualitat, la flexió del verb hauria de ser únicament sufixada, sense índex de persona prefixat. Per tant, es tracta indubtablement d'un nom, i no d'un participi o d'un verb en forma personal. Des del punt de vista fonològic, el resultat de **βV >* en amazic septentrional és \emptyset , però, com que, en el verb *ibrik*, el context és **βC*, el resultat regular és *bC* i, per analogia al verb primitiu, la resta de mots d'aquesta família lèxica han conservat **/β/* com a */b/* fins i tot en contextos on, per evolució fonètica regular, hauria d'haver caigut. D'altra banda, la distribució geogràfica d'aquesta família lèxica és prou estesa per a postular-ne l'antiguitat. Semànticament, aquesta etimologia es podria explicar pel color ennegrit de les agulles tan característiques del litoral de Tabarka, però

és qüestionable que les agulles —que avui dia són més aviat un reclam turístic que altra cosa— fossin prou distintives per a designar aquest indret costaner. Per tant, si bé formalment l'ètim **ta-bərkant* 'la negra' és viable, la motivació semàntica ens resulta incerta.

(b)

Tbrk'n / Thabraca podria estar relacionat amb una família lèxica testimoniada únicament en ghadamsi i en tuàreg però que deu haver estat general en el conjunt del clúster dialectal amazic,³⁰ a saber el verb ghadamsi *əβrək* 'cavar', del qual deriva el nom d'acció *aβārək* 'cavada', el tuàreg *əbrək* 'cavar amb les mans (en la terra), cavar un forat; excavar, desenterrar', el nom d'acció *abārak*, el topònim *Abrək / Ebrək*, nom d'un estanyol, pou i poble, així com també la vall on es troba aquest estanyol.³¹ A partir del verb *əbrək* es forma en tuàreg el participi d'acomplert femení *təbārkāt*, que en paleoamazic hauria estat **təbārkāt* si reconstruïm un participi femení protoamazic (d'acord amb l'estat de coses en tuàreg i en ghadamsi) o **təbārkān* (d'acord amb l'estat de coses en zenaga),³² 'la que està excavada', que, formalment, podria ser l'ètim del topònim númida. La designació onomàstica es podria justificar per la conca que formava la vall del *fluuius Tusca / wad al-Kabir*,³³ però no sembla que aquell emplaçament justament hagués estat escaient per a l'establiment de grups humans.³⁴ A més, si bé les formes participials abunden en antroponímia paleoamaziga, no sabríem aportar-ne cap altre exemple toponímic.

30. Es possible que es tracti d'una arrel afroasiàtica, tenint en compte l'arrel semítica *√brʔ* 'gravar, esculpir, excavar' i altres possibles cognats egipcis i txàdics que aporta Cohen 1970, pp. 80-81.

31. Vegeu les dades tuàregs a Foucauld 1951-1952, vol. 1, pp. 91-92, i a Prasse, Alojaly & Mohamed 2003, vol. 1, p. 43, col. a.

32. Sobre les dificultats de reconstrucció del participi singular femení protoamazic, vegeu Kossmann 2003, p. 30.

33. La realització de la tercera radical ha sonoritzat en nombrosos parlars tuàregs, en què trobem *əbræg*. Vegeu Sudlow 2009, p. 18, i Foucauld 1951-1952, *loc. cit.*, i Prasse, Alojaly & Mohamed 2003, *loc. cit.*

34. Hom assumeix (M. Ghaki, comunicació personal) que, d'acord amb les característiques del relleu, el lloc idoni per al poblament inicial devia ser el turó on s'escau actualment l'Hotel Les Mimosas, que domina la platja i la desembocadura del *wad al-Kabir*, ja que un establiment al peu del turó hauria deixat les poblacions a mercè de les crescudes del riu i exposades a les ràtzies que poguessin arribar per mar.

(c)

L'arrel semítica \sqrt{brk} 'beneir, ésser beneït' es troba a bastament documentada en onomàstica nord-àfrica, fins i tot en epigrafia líbica com a BRK³⁵ i també en epigrafia llatina en antropònims com *Berec*, *Biric*, *Boroc*, *Buruc*, *Burc* i els femenins *Berect* i *Burct*,³⁶ així com també en algun topònim escadusser com *Buruc*.³⁷ Els dialectes amazics moderns han manllevat aquesta arrel semítica de l'àrab amb una adaptació morfològica completa al sistema verbal amazic, en els dialectes septentrionals amb una oposició generalment aorist *-bark-* ~ *-bark-* / *-burk-*, i en tuàreg amb un tema d'aorist que és també *-burək-*. A partir d'un tema d'acomplert paleoamazic **-barək-* es pot haver format un participi femení **tə-barək-āt* o **tə-barək-ān* 'la que és beneïda'. En favor d'aquest etimologia hi ha el fet que no s'han trobat a Thabraca evidències arqueològiques d'un nucli urbà anterior a la ciutat púnica, per la qual cosa hi ha autors que atribueixen a la ciutat un possible origen púnic.³⁸ D'altra banda, el fet que no hi hagi documentació del topònim anterior al segle II a. C. també és compatible amb la hipòtesi púnica. No obstant això, en l'abundós corpus d'onomàstica líbica en fonts llatines, gregues, púniques i líbiques no tenim cap exemple que ens faci pensar que el verb cananeu generat a partir de l'arrel \sqrt{brk} 'beneir, ésser beneït' s'hagués introduït en paleoamazic; només hi trobem noms manllevats amb morfologia cananea.³⁹ Per tant, si el verb no va ser manllevat per l'amazic, no és possible que se'n deri-

35. Vegeu Rebuffat 2018, p. 14.

36. Vegeu Jongeling 1994, p. 28.

37. Agustí (*Contra Donatistas de baptismo*, 6, 34, 65) cita *Buruc* com a *nomen loci*. És possible que estigui relacionat amb *Burh* de *Masculula* (CIL 27537), a prop de *Sicca Veneria*. Vegeu Múrcia 2011, vol. 1, § vi.9.1.28.

38. Vegeu Lepelley 1981, p. 170.

39. A més a més, trobem noms d'arrels homònimes de menor extensió en l'àmbit amazic que no es poden excloure com a ètims possibles del topònim que ens ocupa: *abrək* 'ramat de xais'; 'multitud, munió' ~ plural *ibrəkān* (Prasse, Alojaly & Mohamed 2003, vol. 1, p. 43, Foucauld 1951-1952, vol. 1, p. 94, Sudlow 2009, p. 19), *tabārəkkat* '*tamarix articulata Vahl*' ~ plural *tibārəkkatēn* (Foucauld 1951-1952, vol. 1, p. 94, Prasse, Alojaly & Mohamed 2003, vol. 1, p. 44), *abārəkkan* '*tamarix aphylla*' ~ plural *ibārəkkanān* (Prasse, Alojaly & Mohamed 2003, vol. 1, p. 44), que sembla estar relacionat amb el verb *bərəkkt* 'ésser prim', *tabārka* 'llavors de coloquinta bullides, preparades i assecades' (Foucauld 1951-1952, vol. 1, p. 94), que s'empra a Tibesti com a aliment per a les persones; a Augila trobem *tabərka* 'llavors de sèsam' (Putten 2014, p. 235), que a Bēghazi (Cirenaica) es diu de les llavors de coloquinta. ¿Pot ser un manlleu del teda-daza, llengua dels tubus?

vés un participi **tə-barək-ān* 'la que és beneïda' o un nom de qualitat concret femení postulable com a ètim del topònim *Tbrk'n / Thabraca*.

(d)

L'ètim del topònim *Tbrk'n / Thabraca / Τάβαθρα* podria estar relacionat amb el nom *tebärkánt*, pertanyent a una arrel tetraconsonàntica \sqrt{brkn} que en tuàreg dels *Kel Ayər* designa la 'cabana petita de palla, barraqueta; caseta construïda per la canalla fora del campament per a jugar-hi a papes i mames' (diminutiu d'*ebärkän* 'cabana de palla'),⁴⁰ nom relacionat amb l'amazic septentrional *tabrrakt* 'paravent de tenda nòmada', pertanyent a una arrel triconsonàntica \sqrt{brk} . Si en el cas de l'arrel homònima \sqrt{brk} 'ésser negre' és evident que s'ha produït una extensió radical en \sqrt{brkn} per lexicalització del morfema nominal *-n*, en el cas de la present arrel no sabem si s'ha produït el mateix fenomen o si l'arrel ja fou d'antuvi tetraconsonàntica; per als lexemes nominals, la tipologia de les arrels és molt més variada que per als lexemes verbals, que s'emmotllen en esquemes molt més rígids,⁴¹ sobretot tenint en compte que, com veurem més endavant, ens trobem possiblement davant d'un manlleu o *Wanderwort*. Val a dir que ni la forma ni la semàntica d'aquest nom són inequívocues en termes protoamazics. El significat de 'cabana de palla, barraca' és sobretot tamàjaq. En el tuàreg de la corba del Níger trobem *ebärgän* 'cabana feta amb matèria vegetal, cabana de palla; cabana on viuen dones negres; barraca' ~ plural *ibärgänän*.⁴² En tamàhaq, *ebärgän* ~ plural d'*ibärgänän* és una 'tenda de pèl de camell o de cabra',⁴³ que remet a una arrel parònima \sqrt{brgn} , a la qual pertany també *ebärgän* 'cabaneta' ~ plural *ibärgänän* (diminutiu *tebärgänt* ~ plural *tibärgänēn*) en tamàjaq i tamàixaq de Burkina Faso.⁴⁴ Deu tractar-se d'una metàtesi del nom de l'arrel \sqrt{brkn} > \sqrt{krbn} el nom *ekärban*

40. Prasse, Alojaly & Mohamed 2003, vol. 1, p. 44, col. b. D'aquest nom deriva un verb causatiu *səbbərəkən* 'construir una cabana de palla'.

41. Vegeu aquestes consideracions morfofonològiques a Múrcia 2021, § II.2.2.2.

42. Ritter 2009, vol. 1, p. 320, s. u.; vol. 2, p. 367, s. u. «Hütte».

43. Foucauld 1951-1952, vol. 1, p. 89. L'autor especifica que no és aquest el tipus de tenda que empren els *Kel Ahäggar*, que usen tendes de pell. Vegeu també Ritter 2009, vol 2, p. 949, s. u. «schwarzes Zelt».

44. Sudlow 2009, p. 18, col. b.

~ plural *ikārbānān* 'mena de cabana de palla, cabana estival dels nòmades de l'Azaway' a calcs *lwəlləmədān*.⁴⁵ En tamàhaq (tant a Ahaggar com a Tasili n Ajjār) trobem el nom metàtètic *ekābār* 'cabana feta amb canyes que en alguns llocs és rectangular o quadrada i d'altres és cònica' ~ plural *ikəbrān* (diminutiu *tekabārt*).⁴⁶ Per tant, trobem una labilitat formal entre \sqrt{brkn} i \sqrt{brgn} i entre \sqrt{brkn} i \sqrt{kbr} / \sqrt{krbn} i l'ahora una labilitat semàntica entre 'cabana petita i fet amb material vegetal' i 'tenda feta amb pèl negre que no és la pròpia de les comunitats tuàregs' (que anomenen *ehān* la tenda pròpia, feta de pell). La labilitat semàntica és culturalment conciliable, ja que remet en tots els casos a petits i modestos recers. També entre els amazics del nord el nom que designa l'habitació anàloga presenta la mateixa labilitat semàntica, car *anwal* (en femení diminutiu *tanwalt*), que també trobem en darija com a *nəwwala* designa tant una 'tenda petita' com una 'cabana' (especialment de palla)⁴⁷ i fins una 'cuina exterior'.⁴⁸ En nefussi s'empra *birgən* ~ plural *ibirgan* per a la 'tenda'.⁴⁹ Laoust identificà aquest nom amb el cabilenc *tibrngt* 'petit magatzem per a la palla',⁵⁰ per bé que, en lexicografia cabilenca moderna, *ibrgn* no hi està testimoniats més que amb el sentit de 'petita peça de fusta horitzontal emprada pel terrissaire com a suport del torn de pedals per a l'afaiçonament de cuscusseres'.⁵¹ També és clara la relació amb el xaui *tibrngt* 'cabana cònica d'argila coberta de palla o càrritx'.⁵² És molt dubtós, en canvi, que *tibrngt* vingui del llatí *barca*, com proposà H. Schuchardt i admeté É. Laoust.⁵³ La relació amb l'arrel del verb *ibrik* 'ésser négre' és possible, sobretot si tenim en compte que, en el cas

de les tendes, només designa les confeccionades amb pèl negre. Si fos així, el nom **tebārkānt* podria pertènyer a una arrel verbal i no estaria aïllat en el lèxic de l'idioma. En perspectiva paleoamaziga, l'etimologia **tebārkānt* escauria al primer nucli d'habitatge previ a la urbanització de Thabraca i hauria significat 'cabaneta coberta de palla, barraqueta' o 'tenda'. Des del punt de vista de la motivació semàntica, el significat del nom d'*ebārkān* (en femení *tebārkānt*) no pot deixar d'evocar-nos els «aedificia Numidarum agrestium, quae mapalia illi uocant» 'construccions dels pagesos nòmides anomenades *mapalia*' als quals al·ludí Sal·lusti al *Bellum Iugurthinum* (xviii, 8) i que, d'aleshores ençà, esdevingueren un element cultural típic nòmida recurrent a la literatura llatina, fins i tot als poetes.⁵⁴ No rependrem aquí la discussió sobre l'origen del nom *mapalia* / *magalia*, designació amb què, segons Sal·lusti i altres fonts llatines, els púnics designaven aquestes cabanes o tendes nòmades dels nòmides que trobem representades en un mosaic d'*Hippo Diarrhytus*.⁵⁵ Però hi ha dos motius que ens fan pensar que es tracta d'un *Wanderwort* o un manlleu antic a una altra llengua: en primer lloc, el gran nombre de variants formals i de metàtesis amb què es presenta aquest nom, insòlites en els noms genuïns; i, en segon lloc, el fet que el fonema protoamazic **β*, en posició **βV*, dona *βV* a Ghadames i Augila, *hV* (eventualment *> Ø*) en tuàreg, *ww* / *gg* en taixelhit i tamaziyt i *Ø* a la resta de dialectes, per la qual cosa no s'hi respecten les lleis d'evolució fonètica. Aital regularitat només seria concebible si **tebārkānt* fos realment un derivat del verb *ibrik* —o que, per metacedeusi, hagués estat *adoptat* per la família lèxica de la qual *ibrik* és el verb principal—, que, pel context **βC*, és normal que hagi mantingut el fonema /b/ i, consegüentment, per analogia, tots els mots de la família lèxi-

45. Prasse, Alojaly & Mohamed 2003, vol. 1, p. 397.

46. Ritter 2009, vol. 2, p. 367, col. a, s. u. «Hütte».

47. Vegeu-ne 86 imatges preses al Marroc pel fotògraf Herman Haan a la primeria del segle xx: https://collectie.nederlandsfotomuseum.nl/collectie/?mode=gallery&view=horizontal&q=noouala&rows=1&page=1&sort=order_i_relevantie%20asc

48. Schuchardt (1918, p. 59) identificà l'amazic *anwal* amb el nom *mapalia* o *magalia* que Salluste atribuï a les poblacions indígenes d'Àfrica anteriors a la colonització romana. Fonèticament, sembla una etimologia difícil de justificar, però no és impossible i val la pena retenir-la.

49. Beguinot 1942, p. 278, s. u.

50. Laoust 1930-1934, p. 157.

51. Dallet 1982, p. 44.

52. Laoust, *loc. cit.*

53. Schuchardt 1918, p. 52, Laoust 1930-1934, p. 157.

54. La destrucció de la Cartago púnica el 146 a. C. i la consegüent fundació de la Cartago romana el 122 a. C. no canvia gaire la situació dels nòmides: els mercaders púnics són substituïts pels *negotiatores* i els *publicani* itàlics, que s'instal·len a ciutats com Útica, Hadrumetum i Thapsus, controlen l'economia, fan comerç amb els principals ports de la Mediterrània Occidental i Oriental i prenen les primeres terres. Durant dos decennis, la colonització es limita als ports. Amb aquesta colonització, Roma pretén dominar l'antic país púnic. D'ençà de la reconstrucció de Cartago, hi aflueixen nòmides, que viuen a les rodalies de la capital, en aquestes cabanes que Sal·lusti ens ha llegat amb el nom de *mapalia*, i es dedicaven a petites feines i al conreu d'horta. Vegeu Múrcia 2011, vol. 1, § V.2.1.

55. Vam fer un estudi filològic i lingüístic d'aquest nom a Múrcia 2011, vol. 1, § VI.10.3.1.3.

ca en qüestió. També és possible, al cap i a la fi, que **tebärkänt* estigui relacionat amb el castellà antic *varga / barga* «choza» i «montón cónico de heno»,⁵⁶ testimoniats en l'àrab andalusí *barga* «hut»⁵⁷ i que, segons Coromines i Corriente, vindria del romanç andalusí **bārga*, que l'hauria pres del cèltic **barga* tenint en compte l'existència de l'irlandès medieval *barc* 'casa de fusta'. Coromines cita nombroses formes possiblement cognades en regions alpines i pirinenques.⁵⁸ En definitiva, en amazic és incert que sigui mot genuí i, com que no és possible imputar-ne l'origen a cap llengua en concret, podria haver-s'hi introduït com a *Wanderwort*.

(e)

Cap dels quatre lexemes exposats anteriorment, doncs, sembla prou convincent per a ser postulat com a ètim del topònim *Tbrk'n / Thabraca / Táβαθρα*, per bé que (a) és el més sostenible des del punt de vista estrictament formal i no és inconciliable amb (d). Les propostes explorades, però, no esgoten pas totes les possibilitats. En amazic modern, l'arrel *vrkn* pot ser continuadora d'una arrel protoamaziga **√brkn*, tenint en compte el procés lenitiu que emmenà a l'afebliment del fonema protoamazic **β* a la major part del clúster dialectal amazic. En amazic, l'arrel *vrkn* té continuadors pertot del domini tuàreg en la família del verb *ærkən* 'aturar-se bruscament o en marxa; frenar; estar preparat per al transport de mercaderies', nom d'acció *arākan* 'aturada brusca', *tärökent* ~ plural *tirökkan* 'aturada en marxa, frenada', *tärökent* ~ plural *tirkönen* (testimoniats només en tamàixaq) 'aturada, parada (del ramat per pasturar en un indret); barrera o obstacle per al moviment o per al viatge', topònim *Tärökent* a prop de Gāwgāw (Gao), nom d'acció concreta *arökken* 'terreny baix en forma de conca natural; bosquet', *Tärökent*, nom d'una tribu del subgrup dels *əššərifān*, nom de lloc *asærkən* 'lloc d'aturada, destinació; objectiu',⁵⁹ i també en amazic septentrional, concretament en cabilenc *rkn* 'atu-

rar-se; alentir la marxa'⁶⁰ i possiblement el wargli *rkn* 'assestar, picar fort',⁶¹ per bé que, en aquest cas, la llunyania semàntica fa dubtar que es tracti d'un verb cognat dels anteriors. Conseqüentment, podem postular un nom paleoamazic **ta-βærkənt* 'lloc d'aturada o parada, ja sigui del ramat per a pasturar o dels comerciants per a la càrrega i descàrrega de mercaderies; port marítim de càrrega i descàrrega de mercaderies', derivat d'un verb **əβærkən* 'aturar-se, fer parada per a la càrrega i descàrrega de mercaderies' tenint en compte la importància del port de *Thabraca* almenys des dels temps de les dues primeres Guerres Púniques i durant l'època de dominació romana, tal com assenyalen els itineraris marítims ressenyats més amunt (§ 2), que situaven *Thabraca* en una ruta transmediterrània que unia Caralis (Sardenya) amb l'illa de Galata (al nord de Zeugitana) i Numídia, tal com hem vist a, l'estudi de les fonts. Segons prospeccions arqueològiques portuàries, en època romana *Thabraca* era un veritable port mercant —famos per l'exportació del valuós marbre nùmid,⁶² que hi arribava a través de *Simitthu*, així com també de la producció frumentària i oleícola,⁶³ que hi arribava des de les planes de *Vaga* i de *Bulla Regia*, i les *ferae Africanae siue Libycae* dels boscos de *Khumayr*— que polaritzava l'activitat comercial de l'emplaçament arqueològic d'*Argoub el Benia* (situat a una cinquantena de quilòmetres en direcció a

60. Dallet 1982, p. 722, *sub radice vrkn*.

61. Delheure 1987, p. 275.

62. «Concernant la côte septentrionale, *Thabraca* semble avoir connu une importante activité liée à son exportation du marbre de Numidie alors très prisé à Rome et en Italie et ce dès le dernier siècle de la République. Le port de *Thabraca* a été situé par J. Toutain à l'est et à l'ouest de la passe étroite qui séparait l'île, aujourd'hui presque île, du continent. Ces indications qui n'ont pas été infirmées par M. Longerstay demandent toujours vérification. Toutefois, les vestiges des *horrea*, du quai et du bassin commercial s'accordent avec l'existence d'un port marchand dont la proximité des carrières du marbre numidien avait contribué à l'intensification de son activité. Une partie de ce marbre semble avoir été acheminée par voie fluviale vers le port d'*Utica* et de Carthage via l'Oued Mejerda. Cette «route du marbre» était aussi celle du blé de *Bulla Regia* et les *mercatores* avaient sans doute intérêt à profiter de l'emplacement stratégique de ce port et à consolider, parallèlement, son statut de port marchand» (Hamrouni 2007, p. 60). Durant els segles IV-V eren mercaders jueus d'origen itàlic els qui exerciren el comerç del marbre nùmid des de *Thabraca* fins a la península Itàlica, però també hi era important la colònia de mercaders hel·lenòfons i orientals, sobretot sirians (Longerstay 1992, pp. 145 i 152).

63. Vegeu Longerstay 1992, pp. 149-150.

56. DCECH, vol. 5, pp. 743-747, s. u.

57. Corriente 1997, p. 47, *sub radice √brg̃*.

58. Dozy (1881, s. u.) en suggerí un origen amazic, però sense aportar-hi cap ètim convincent.

59. Foucauld 1951-1952, vol. 4, p. 1631, Prasse, Alojaly & Mohamed 2003, vol. 2, p. 667, Heath 2006, p. 523, Ritter 2009, vol. 1, p. 442, Sudlow 2009, p. 166.

l'est),⁶⁴ mentre que *Galata* només tenia les instal·lacions pròpies d'un port de relleu o d'un port d'escala; no obstant això, és ben possible que, abans de l'època romana, l'activitat portuària de *Thabraca* hagués estat més modesta i que, per tant, en origen hagués estat un simple port de relleu o d'escala, atenent l'etimologia que hi proposem.⁶⁵ Formalment, causa cert escrúpol l'absència de rastre de la *β com a /h/ en algun parlar tuàreg. En efecte, el cicle lenitiu complet del fonema protoamazic *β es pot il·lustrar amb certes correspondències, com el nom de

la 'nit', ghadamsi *eβāḏ*: tuàreg *ehāḏ*: amazic septentrional *iq*. Però cal dir que el resultat de la lenició de *β en tuàreg mostra una notable labilitat. Per exemple, en els parlars tamàixaq, sobretot en *tadyaq* i en *tensārt*, trobem *ənhəy* 'muntar' on en els altres parlars trobem *ənhəy*.⁶⁶ Una altra anàlisi possible és que *(β) no fos la primera radical del lexema sinó un antic morfema de derivació deverbativa, per ventura l'antic morfema de formació d'un *nomen loci*, posteriorment desaparegut —en amazic històric, el morfema instrumental {s} és emprat també per al nom de lloc, però és possible que en paleoamazic la situació fos diferent—. En tal cas, l'arrel hauria estat triconsonàntica *√rkn* ja des d'antic.⁶⁷ Finalment, És possible que el lexema d'aquest topònim estigui relacionat amb Βάρκα / Βάρκη, nom d'una important ciutat costanera de la Cirenaica.⁶⁸ Com que el topònim Βάρκα / Βάρκη està testimoniats en fonts gregues uns tres o quatre segles abans que els testimoniats més antics del topònim *Thabraca*, podem pensar que no duu prefixat el morfema d'estat (femení) que ja trobem a *Thabraca*.

4. CONCLUSIÓ

El topònim *Nova Tabarca* és la transposició a l'Alacantí d'un topònim nord-africà testimoniats entre el segle II a. C. i

64. «Située à la fois au bord de la mer et au point d'aboutissement de routes venant de villes et de régions qui possédaient de grandes richesses naturelles [...], *Thabraca* eut à jouer un rôle de premier plan. Si elle offrait les commodités d'un port pour l'exportation de productions régionales et des marchandises, plus particulièrement en direction à l'Italie mais aussi dans le reste de l'Empire, la cité était le lieu privilégié d'échange et de circulation des produits destinés au marché intérieur. Du port lui-même, de son organisation, de ses capacités, nous savons peu de chose. Son existence est cependant attestée à la fois par les textes et par l'archéologie» (Longerstay 1992, p. 147). A la fi del segle XIX van ser trobades restes de molls i de dàrsenes situades a l'est i a l'oest de pas estret que separava l'illa de Tabarka del continent i en prospeccions del segle XX s'ha pogut trobar sota l'aigua el doble alineament dels blocs que formaven la base dels molls així com també fragments de murs amples, de cisternes i d'edificis de volta localitzats als vessants del turó costerut que domina la mar. Vegeu Longerstay 1992, p. 147.

65. «Les côtes de la Tunisie comptaient, à l'époque romaine, de nombreux ports, dont certains jouaient un rôle d'interfaces entre les rives méridionales et septentrionales de la Méditerranée. Cependant, de dimensions et de fonctions différentes, ces installations avaient un rayonnement inégal; les unes étaient de véritables ports marchands, les autres des ports de relais, les autres encore des ports d'escalas. [...] Ainsi, les vestiges d'installations portuaires repérés sur les sites de Ersifet, *Gidaphtha*? (Rass Segala), Henchir Fesguia Rouis, *Cercina* (Borj El H'sar), *Lacene*? (Henchir Errekhamma), *Cellae Picentinae*, *Cellae Vicus*? (Ennadhour), *Les Aegimures* (Zembra et Zembretta), *Aquilaria*, *Anquillaria*? (Rass Ed Derek, Oued Er Rega), *Thinisa* (Cap Zebib), Argoub El Bania et *Galata*, ne s'adéquaten pas aux équipements habituels des ports marchands et il est difficile, en conséquence, de leur attribuer une fonction d'exportation d'autant plus qu'ils sont souvent peu éloignés des grands ports. Nous y voyons, en raison de la modestie de leurs structures et de leur proximité d'autres ports, des ports relâche ou des ports relais. [...] L'ébauche de cette approche incite à se pencher sur une idée, à priori logique, qui plaide en faveur de l'existence de ports assujettis ou polarisés par des ports marchands plus importants. *Thabraca* polarisait, de la sorte, l'activité commerciale du port attribué au site de Argoub el Benia, *Utica* celle de *Thinisa*; Carthage pouvait quand à elle polariser une partie de l'activité commerciale de *Maxula*, de *Carpis* et de *Misua*; *idem* pour *Hadrumetum* avec *Horrea Caelia*, *Themetra* et, du moins à une certaine période, avec *Leptis Minor*, *Thapsus* et *Sullethum*. Cependant, cette polarisation ne pouvait pas être totale et certains ports, de «modestes» infrastructures, avaient des relations commerciales directes avec l'Italie. A Ostie, sur la Place des corporations, neuf sur trente et une agences, ou *stationes*, étaient africaines. Ainsi, par exemple, étaient représentés des navicaires d'*Hippo Diarrhytus*, de *Misua* et de *Curubis*; pourtant, la distance entre ces ports et Carthage n'est que de quelques dizaines de miles» (Hamrouni 2007, pp. 56-58).

66. Vegeu Prasse 2011, p. 88, que reconstrueix aquest fonema com una «laringal» *h₂.

67. No són pocs els topònims antics del nord d'Àfrica que a les fonts llatines presenten el possible morfema {β} entre el prefix d'estat de la primera radical del lexema: *Thuburnica* (Zeugitana), *Tubusuptu* (a Mauretània Sitifiana), *Thubursicu Bure* (Zeugitana) i *Thubursicu Numidarum* (Numídia) podrien remetre a arrels triconsonàntiques de tipus *√rnk, *√sbʃ i *√rsk, respectivament. En el cas de *Thuburbo Maius* i *Thuburbo Minus* (ambdues a Zeugitana), és més evident que {β-} no pot pas ser la primera radical del lexema, ja que les restriccions fonotàctiques de les llengües afroasiàtiques no permeten la presència de dues consonants homòganes com a radicals primera i tercera d'un lexema, per la qual cosa una arrel de tipus **√βrβ fora inviable; per tant, sembla més probable que {β-} sigui un morfema de derivació prefixat a una arrel de tipus *√rβC. També l'hidrònim *Bagrada* (nom d'un riu que neix a Numídia i desemboca a la costa de Zeugitana) sembla remetre més aviat a una arrel de tipus *√rβC. No obstant això, les anàlisis morfològiques paleoamaziques no són ara com ara concloents en aquest punt.

68. Sobre aquests topònims, vegeu Múrcia 2011, vol. 1, § IV.4.2.25, p. 280. Vegeu també Desanges 1980, pp. 407-408. Els primers colons grecs de Cirene, encapçalats per Βάρτος, van partir de l'illa d'òria de Tera, la més meridional de les Cíclades, vers el 638 a. C. D'ençà de la fundació, afluirien a Cirene colons de Rodes, de Creta i del Peloponès. No fou fins a 570 a. C., quan els colons vincerien una coalició egíptolòbia, que es consolidà la presència grega a la Cirenaica, que, a més de Cirene, va conèixer altres ciutats importants, primerament Barca (Βάρκη) i Euespèrides (més tard *Berenice*) i després Apol·lònia i Ptolemais. Vegeu Múrcia 2011, vol. 1, § II.1.1.

el segle VII d. C. en fonts filològiques, epigràfiques i numismàtiques gregues, llatines i púniques com a *Tbrk'n / Thabraca* / Τάβαθρα / Θάβρακα, entre d'altres variants textuais que presentem a l'estudi de les fonts (§ 2). L'etimologia del topònim nord-africà, que designa una ciutat costanera nùmda molt propera a la província d'Àfrica (posterior Zeugitana), no havia estat fins ara estudiada a partir de bases filològiques i lingüístiques sòlides. Una anàlisi fonològica i morfològica del topònim (§ 3) permet identificar-lo com un nom paleoamazic amb circumfix femení {t_-t} pertanyent a una arrel tetraconsonàntica *√*brkn* —o a una arrel triconsonàntica √*rkn* i un antic prefix de nom de lloc *{β}— que hauria generat el verb *β*erkən* 'aturar-se o fer parada (un ramat per a pasturar o un comerciant per a carregar i descarregar les seves mercaderies)', del qual tenim continuadors tant en el tuàreg *ərkən* 'aturar-se bruscament o en marxa; frenar; estar preparat per al transport de mercaderies' com en el cabilenc (pertanyent al diasistema amazic septentrional) *rkn* 'aturar-se; alentir la marxa'. Un nom deverbatiu *tarkənt* ~ plural *tirkənen* té ús com a nom comú actualment només en tamàixaq, en què significa 'aturada, parada (del ramat per pasturar en un indret)', però també està testimoniada onomàsticament no solament en el domini tamàixaq (*Tarkənt* designa un indret proper a Gāwgāw / Gao) sinó també en domini tamàjaq, on *Tarkənt* designa una tribu del subgrup dels *əššərifān*. Aquest nom *tarkənt* pot ser l'evolució fonètica del paleoamazic **taβərkənt* que trobem testimoniada al topònim de la ciutat costanera de *Tbrk'n / Thabraca* / Τάβαθρα / Θάβρακα a partir d'un procés lenitiu en virtut del qual el fonema β (encara present com a fricativa bilabial i labiodental sonora a Ghadames i Augila, respectivament) > *h* (encara present en alguns parlars tuàregs en alguns contextos) > ∅ (a la major part del clúster dialectal amazic). En paleoamazic, **taβərkənt* hauria pogut significar no solament 'lloc d'aturada o parada', ja sigui del ramat per a pasturar o dels mercaders per a la càrrega i descàrrega de mercaderies, sinó també 'port de relleu o d'escala per a càrrega i descàrrega de mercaderies', que és el que hauria estat la *Tbrk'n / Thabraca* preromana abans d'esdevenir un port mercant d'abast transmediterrani. En efecte, en època romana el port de *Thabraca* és assenyalat als itineraris marítics transmediterranis que unien *Caralis* (Sardenya) amb illa de *Galata*

(al nord de Zeugitana) i Numídia i també hi ha indicis d'una línia naval directa entre *Thabraca* i Sicília (i d'allà a Grècia), tal com hem vist a l'estudi de les fonts (*supra*, § 2), i les projeccions arqueològiques marítimes confirmen la importància portuària de *Thabraca*. A partir del port i de l'empori, doncs, s'hauria pogut urbanitzar la ciutat tal com la coneixem ja en època romana. Hi ha altres topònims nord-africans que podrien tenir la mateixa etimologia, particularment Βάρκα / Βάρκη —per ventura regularització morfològica de Βάρκαν / Βάρκην, interpretat com a acusatiu en grec—, que designava una important ciutat costanera de la Cirenaica. Com que el topònim Βάρκα / Βάρκη està testimoniada en fonts gregues uns tres o quatre segles anteriors als testimoniatges més antics del topònim *Tbrk'n / Thabraca* / Τάβαθρα / Θάβρακα, podem pensar que no duu prefixat el morfema d'estat (femení) que ja trobem en el topònim nùmda. L'ocurrència en toponímia nord-africana de dues possibles formes del mateix nom, l'una sense prefix d'estat (Βάρκα / Βάρκη) i l'altra amb prefix d'estat (*Tbrk'n / Thabraca* / Τάβαθρα), suggereix que el morfema d'estat no estava aglutinat encara al tema nominal en paleoamazic i que encara conservava la funcionalitat d'un determinant.⁶⁹ Formalment, és igualment viable com a ètim del topònim un nom de qualitat concret femení **ta-bərkənt* 'la negra' derivat del verb *ibrik* 'ésser negre'. Encara que ens resulta incerta la motivació semàntica, convé no descartar aquesta possible etimologia.

BIBLIOGRAFIA

- BEGUINOT, FRANCESCO (1942): *Il Berbero Nefùsi di Fassato*, Roma: Istituto per l'Oriente, 335 pàgines.
- BILLERBECK, MARGARETHE; NEUMANN-HARTMANN, ARLETTE (2006-2017): *Stephani Byzantii Ethnica*, 5 volums, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 43/1, Berlín / Nova York: Walter de Gruyter.
- BLANCHÈRE, RENÉ DE LA; GAUCKLER, PAUL (1897): *Catalogue des musées et collections archéologiques de l'Algérie et de la Tunisie*, París: Leroux, 486 pàgines.
- BRODERSEN, KAI (1994): *Pomponius Mela. Kreuzfahrt durch die Alte Welt. Zweisprachige Ausgabe*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, x+198 pàgines.

69. Meouak 2018 ha estudiat l'ocurrència d'aquest prefix en topònims amazics que ocorren en fonts àrabs medievals i que es basen en lexemes d'origen àrab.

- BÜTTNER-WOBST, Theodor (1882-1904): *Polybii Historiae*, 5 volums, Leipzig: Teubner.
- CHAKER, Salem (1980-1981): «La situation linguistique dans le Maghreb antique: Le berbère face aux idiomes extérieurs», *Libyca* 28, pp. 135-152.
- CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. 8: *Inscriptiones Africae Latinae*, Berlín 1881 i ss. (amb 5 volums de suplementos). Llevat que ho indiquem altrament, les referències són a aquest volum vuitè, que conté un suplement (el tercer) amb índex de *populi et ciuitates*.
- COHEN, David (1970): *Dictionnaire des racines sémitiques*, París / La Haia: Mouton, 547 pàgines.
- COROMINES, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 volums, Barcelona: Curial. Citat com a *DECat*.
- COROMINES, Joan; PASCUAL, José Antonio (1991-1997): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 volums, Madrid: Gredos. Citat com a *DCECH*.
- CORRIENTE, Federico (1997): *A Dictionary of Andalusí Arabic*, Leiden: Brill, xxii+623 pàgines.
- (2003): *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*. Madrid: Gredos, 612 pàgines.
- CUNTZ, Otto (1929): *Itineraria Romana*, volum 1, Leipzig: Teubner, xvi+134 pàgines.
- DCECH* = COROMINES & PASCUAL 1991-1997.
- DECat* = COROMINES 1980-2001.
- DELHEURE, Jean (1987): *Agerraw n iwalen teggargrent-tarumit. Dictionnaire ouargli-français*. París / Lovaina: Peeters, xii+493 pp.
- DESANGES, Jehan (1980): *Pline l'Ancien, Histoire naturelle. Livre V, 1-46*, París: Les Belles Lettres, 497 pàgines.
- DOZY, Reinhart Pieter Anne (1881): *Supplément aux dictionnaires arabes*, 2 volums, Leiden: Brill, xxxii+864+864 pàgines.
- FRIEDRICH, Johannes; RÖLLIG, Wolfgang; AMADASI GUZZO, Maria Giulia (1999): *Phönizisch-Punische Grammatik*, Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico, xxxviii+281 pàgines.
- FOUCAULD, Charles de (1951-1952): *Dictionnaire touareg-français (dialecte de l'Ahaggar)*, 4 volums, París: Imprimerie Nationale de France, 2028 pàgines.
- GHAKI, Mansour (2015): «Toponymie et onomastique libyques. L'apport de l'écriture punique / néopunique», dins Anna Maria di Tolla (ed.), *La lingua nella vita e la vita della lingua. Itinerari e percorsi degli studi berberi. Miscellanea per il Centenario di studi berberi a «L'Orientale» di Napoli. Scritti in onore di Francesco Beguinet*, Nàpols, pp. 65-72.
- HAMROUNI, Riad (2007): «À propos du réseau portuaire de l'Afrique romaine: cas du littoral tunisien», dins Abdellatif Mrabet i José Remesal (eds.), *In Africa et in Hispania: Études sur l'huile africaine*, Barcelona: Edicions de la UB, pp. 55-66.
- HEATH, Jeffrey (2006): *Dictionnaire touareg du Mali: tamachek-anglais-français*, París: Karthala, 843 pp.
- HUSS, Werner (2006): «Thabraca», dins *Brill's New Pauly*, Antiquity volumes edited by Hubert Cancik and Helmuth Schneider, English edition by Christine F. Salazar, Classical Tradition volumes edited by Manfred Landfester, English edition by Francis G. Gentry. Consultat en línia el 14 de febrer de 2022, http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e1206150.
- ILAlg* = *Inscriptions latines de l'Algérie*, volum 1: *Inscriptions de la Proconsulaire* (ed. Stéphane Gsell), París: Honoré Champion, 1922.
- JONGELING, Karel (2008): *Handbook of Neo-Punic Inscriptions*, Tübingen: Mohr Siebeck, xxiii+435 pàgines.
- KERR, Robert Martin (2010): *Latino-Punic epigraphy: a descriptive study of the inscriptions*, Tübingen: Mohr Siebeck, 253 pàgines.
- KOSSMANN, Maarten (2003): «The origin of the Berber «participle»», dins Lionel Bender, David Appleyard i Gábor Takács (eds.), *Africanian: Selected Comparative-Historical Linguistic Studies in Memory of Igor M. Diakonoff*, Munic: Lincom Europe, pp. 27-40.
- (2020a): «Proto-Berber phonological reconstruction: An update», *Linguistique et Langues Africaines* 6, pp. 11-42.
- (2020b): «Sibilants in Libyco-Berber», *Journal of the American Oriental Society* 140/4, pp. 875-888.
- LANFROY, Jacques (1973): *Ghadamès II. Glossaire. Parler des Ayt Waziten*, Fort-National / Alger, 507 pàgines.
- LAOUST, Émile (1930-1934): «L'habitation chez les transhumants du Maroc central», *Hespéris* 10/2, 1930, pp. 151-253; 14/2, 1932, pp. 115-218 i 18, 1934, pp. 109-196.
- LEPELLEY, Claude (1981): *Les cités de l'Afrique romaine au Bas-Empire*, vol. 2, Collection des études augustiniennes. Série antiquité, vol. 81, París: Études augustiniennes, 609 pàgines.
- LONGERSTAY, Monique (1988): «Nouvelles fouilles à Tabarka (antique Thabraca)», *Africa. Fouilles, monuments et collections archéologiques en Tunisie*, 10, Tunis, Institut national d'archéologie et d'art, Ministère des affaires culturelles, pp. 220-253.
- (1992): «Un carrefour commercial africain d'importance régionale: Thabraca», *Bulletin archéologique du Comité des travaux historiques et scientifiques*, n. s. 22 (1987-1989), pp. 141-152.
- MANFREDI, Lorenza-Ilia (1995): *Monete puniche. Repertorio epigrafico e numismatico delle leggende puniche*, Roma: Bolletino di Numismatica, monografia 6, 490 pàgines.
- MEOUAK, Mohamed (2018): «Place-names and personal names in Medieval Maghreb: some observations on Arabic and Berber in Contact», Praga, *Acta Onomastica*, 59, pp. 142-154.
- MÚRCIA, Carles (2011): *La llengua amaziga a l'antiguitat a partir de les fonts gregues i llatines*, 2 volums, Barcelona: Institut Mòn Juic / Promocions i Publicacions Universitàries, lx+669+636 pàgines + annex de cartografia lingüística de 17 làmines.

- (2021): *Gramàtica amaziga. Estàndard del diasistema amazic septentrional*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 334 pàgines.
- (2022a): «Contribution of Latinisms of Paleo-Amazigh to the knowledge of the history of both Latin and Amazigh languages», dins Ouahmi Ould-Braham, Valentina Schiattarella i Lamreen Souag (eds.), *Actes du colloque Approches pour l'histoire de la langue berbère (Paris, 19-21 décembre 2020)*, *Études et Documents Berbères* 45-46, pp. 299-314.
- (en premsa): «The puzzle of Amazigh diachronic linguistics», dins Miguel Ángel Manzano i Helena de Felipe (eds.), *MAGNA. Una geografia cultural y humana del Magreb*.
- (2022b): «Els garamants, una civilització paleoamaziga als confins del limes de l'Àfrica romana», *Ítaca. Quaderns catalans de cultura clàssica*, 37, pp. 29-51.
- MÚRCIA, Carles; ZENIA, Salem (2015): *Diccionari català-amazic / amazic-català. Estàndard del diasistema amazic septentrional*, Barcelona: Llibres de l'Índex, ccii+1179 pp. La versió en línia d'aquest diccionari està disponible al web www.amazic.cat d'ençà del 2017.
- PARRONI, Piergiorgio (1984): *Pomponii Melae de Chorographia libri tres*, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 470 pàgines.
- PATON, William Roger (1925): *Polybius. The histories. Books 9-15*. Cambridge / Londres: Harvard University Press, 2011 [1925], 631 pàgines.
- PRASSE, Karl-G. (2011): «Bilan sur les laryngales du protoberbère», dins Amina Mettouchi (ed.), *Parcours berbères. Mélanges offerts à Paulette Galand-Pernet et Lionel Galand pour leur 90e anniversaire*, Colònia: Rüdiger Köppe Verlag, pp. 85-96.
- PRASSE, Karl-G.; ALOJALY, Ghobeïd; MOHAMED, Ghabdouane (2003): *Dictionnaire Touareg-Français (Niger)*, 2 volums, Copenhague: Museum Tusulanum Press / University of Copenhagen, xxvii+1031 pàgines.
- PUTTEN, Marijn van (2014): *A Grammar of Awjila Berber (Libya) based on Paradisi's work*, Colònia: Rüdiger Köppe Verlag, xvi+340 pàgines.
- (2019): «Introducción al estudio diacrónico del bereber», dins José Juan Batista Rodríguez (ed.), *Estudios sobre toponimia canaria prehispánica*, La Laguna: Academia Canaria de la Lengua, pp. 225-307.
- RADT, Stefan (2005): *Strabons Geographika. Band 4 (Buch XIV-XVII: Text und Übersetzung)*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 574 pàgines.
- (2009): *Strabons Geographika. Band 8 (XIV-XVII: Kommentar)*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 556 pàgines.
- RANSTRAND, Gunnar (1971): *De chorographia libri tres Pomponii Melae*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 122 pàgines.
- RATHMANN, Michael (2016): *Tabula Peutingeriana. Die einzige Weltkarte aus der Antike*, Darmstadt: Philipp von Zabern, 112 pàgines.
- REBUFFAT, René (2018): *Recueil onomastique d'épigraphie libyque*, s/l, Laboratoire d'Archéologie d'Orient et d'Occident. Publicat en línia a [halshs-01707234v2](https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01707234v2), 258 pàgines.
- RITTER, Hans (2009): *Wörterbuch zur Sprache und Kultur der Twareg*, 2 volums, Wiesbaden: Harrassowitz, 2197 pàgines.
- RUPRECHTSBERGER, Erwin M. (1997): *Die Garamanten. Geschichte und Kultur eines Libyschen Volkes in der Sahara*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 88 pàgines.
- SCHUCHARDT, Hugo (1918): *Die romanischen Lehnwörter im Berberischen*, Sitzungsberichte der Kaiserliche Akademie der Wissenschaften in Wien, 188/4, Viena: Hölder, 82 pàgines.
- SEGERT, Stanislav (1976): *A grammar of Phoenician and Punic*, Munic, C. H. Beck, 330 pàgines.
- STÜCKELBERGER, Alfred; GRASSHOFF, Gerd (2006): *Ptolemaios Handbuch der Geographie. Einleitung und Buch 1-4*, 2 volums, Basilea: Schwabe, 1018 pàgines.
- SUDLOW, David (2009): *Dictionary of the Tamasheq of North-East Burkina Faso*, Colònia: Rüdiger Köppe Verlag, iv+355 pàgines.
- VYČIČL, Werner (2005): *Berberstudien & A Sketch of Siwi Berber (Egypt)*, Colònia: Rüdiger Köppe Verlag, xxxvi+258 pàgines.
- WALBANK, Frank William (1967): *A historical commentary on Polybius*, volum 2, Oxford: Clarendon Press, xvi+682 pàgines.
- WEISS, Philipp; WIENER, Claudia (2020): *Claudius Claudianus. Band I. Politische Gedichte – Carmina maiora*, Berlín / Boston: De Gruyter, 934 pàgines.

TALASSONÍMIA CATALANA

Enric Ribes i Marí

[Institut d'Estudis Catalans / Societat d'Onomàstica]

INTRODUCCIÓ

El títol d'aquest treball, per ell mateix, ja pot semblar pretensions, «Talassonímia catalana», com si amb aquest títol hom volgués abraçar tota la toponímia d'un domini lingüístic amb un extens front marítim, per no dir que pràcticament abocat a la mar. Però no és aquest l'objectiu d'aquesta modesta exposició, sinó més aviat fer un petit resum de l'estat de la qüestió, començant pels aspectes conceptuals i de delimitació del camp d'estudi i, en tot cas, il·lustrar l'exposició amb exemples de la costa que millor conec, però que qualsevol dels estudiosos que avui sou aquí, podríeu il·lustrar amb altres exemples anàlegs. Vull dir, amb això, que en la meua intervenció plantejaré més dubtes i preguntes que respostes.

Són molts els estudiosos de la toponímia que han posat el focus, en algun moment, en la talassonímia. Potser el treball més extens és el de Maria Teresa Montanya i Martí, que estudia la costa catalana des de Sitges a la Ràpita. Però s'han fet nombroses monografies sobre talassonímia per part de molts altres investigadors: Francesc Canuto Bauçà, Cosme Aguiló Adrover, Antoni Ordines Garau, Antoni Miquel Lucas Vidal, Agustí Galiana Soriano, Francesc Xavier Llorca Ibi, Maria Àngels Sempere, Maria Rosario Cabrera, Joan Ivars, Antònia M. Calafat Rivas, Nicolau Cañellas Serrano, Pere B. Serrano Torres, i em deix molta altra gent que ha publicat articles al *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* o a la revista *Estudis Balearics*, per exemple, o que ha presentat comunicacions en diverses jornades d'onomàstica com la d'avui. Així, hi ha molts de trams de la nostra costa dels quals s'ha recollit la talas-

sonímia: des de Formentera a Capdepera o Valldemossa, des de Dénia als Columbrets... Tots aquests treballs enriqueixen la base de dades actual de talassònims, i qualsevol d'aquestes persones podria fer avui aquesta exposició, segurament millor que jo. Acceptat el repte, però, em centraré en el tema.

1. QUÈ ÉS UN TALASSÒNIM?

No hi ha un estudi global de la talassonímia del nostre domini lingüístic. Tampoc en els casos de les llengües veïnes. Segurament és perquè la talassonímia és una branca de la toponímia encara molt jove i poc definida.

Mentre escrivia el text d'aquesta exposició, cada volta que escrivia *talassonímia* o *talassònim*, el corrector automàtic del programa em subratllava el mot, prova evident que cap d'ells no era al seu diccionari. Però això no és un fet aïllat, sinó més aviat rellevant i significatiu. Ni el diccionari general de l'AVL ni el diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, el *DIEC*, contenen cap entrada per a aquests mots. Tampoc el diccionari de la Real Academia Española. El TERMCAT diu que un talassònim és un lloc de costa o de mar, i ho subratlla: *de costa o de mar*. El *Diccionari normatiu valencià* diu que la talassonímia és la «part de la toponímia que s'ocupa dels noms de llocs marins» i que un talassònim és el «nom propi d'un lloc marí». Això mateix diuen alguns diccionaris francesos, que un talassònim és un «nom de lloc marí». Algun diccionari portuguès, com el *Dicionário Estraviz*, és encara més ambigu, i diu que la talassonímia és la «parte da onomàstica dedicada ao estudo e à etimologia

dos nomes designativos de mares e oceanos». En aquesta mateixa línia, la Viquipèdia, quan parla de la toponímia, diu que la talassonímia estudia els talassònims ('noms de mars i oceans'). Sembla clar, doncs, que la talassonímia és una branca de la toponímia que estudia els talassònims. Però què entenem per *talassònim*?

Si prenem les dades anteriors com a punt de partida ens podem fer algunes preguntes, no gens retòriques: què entenem com un nom de lloc marí? Què és exactament un lloc marí? Un lloc de costa és un lloc marí? Un escull és un lloc marí? És un talassònim? Un nom que designa una massa d'aigua marina, en un racó terrè, és un talassònim?

Enric Moreu-Rey (1982: 46) assenyalava que en el moment d'estudiar amb detall els talassònims era necessari destriar el vocabulari terrè de la costa, el relleu submarí i el relleu interior, terrè, vist i anomenat des del mar (amb noms que proporcionen les senyes o les enfilacions). Segons aquesta classificació, tota la toponímia costanera podria incloure's en la talassonímia, idea que, de fet, no segueix cap dels estudiosos de la talassonímia. Cosme Aguiló (1981: 73), en canvi, parla dels talassònims com a «noms de lloc a contrades marines més o menys allunyades de la franja costanera». Antoni Ordines (2001: 25) insisteix en aquest matís de llunyania o proximitat: «la talassonímia tracta dels noms que reben els distints indrets situats *mar endins*». Aquest *mar endins* sembla que exclou tota la toponímia costanera, almenys la més propera a la línia de la costa.

De fet, molts dels que hem estudiat la talassonímia ho hem fet com un afegitó a l'estudi de la toponímia costanera, a voltes afegint un capítol dedicat a aquests noms o fins i tot, simplement, afegint els talassònims a la llista de noms de lloc, bé al final, bé en un lloc que correspondria, aproximadament, a la seua situació. Sense anar més lluny, els que vàrem estar treballant durant anys en l'elaboració del Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears, projecte impulsat pel doctor Joan Miralles, i aprovat per la Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic de la UIB (CTAL) i per la Secció Filològica de l'IEC, a l'hora de presentar els topònims, vàrem optar per crear un apartat amb el títol «Illes, illots, esculls, seques i talassònims». Així, les illes, els illots i els esculls que envolten les illes més importants passen a formar part del mateix apartat que

els talassònims, com les seques, però es fuig d'estudi a l'hora d'aclarir què és un talassònim.

2. TOPÒNIMS MARINS

Si partim de la definició del *Diccionari normatiu valencià*, hauríem d'aclarir què entenem per un lloc *marí*. Tot i que la majoria dels estudiosos no considera talassònims les cales, les anses, els golfs, les badies, els fondejadors..., quan parlem de l'*ansa d'en Cabrit*, a Formentera, o del *port de Cala Llonga*, de *cala Blanca*, del *caló de s'Alga*, del *port de ses Caletes*, de *la badia de Xarraca* (a Eivissa)..., aquests noms designen entrades de mar en una costa, i així es representen en la cartografia, amb els noms sobre el mar. De fet, Ordines (2001: 296) defineix *cala* com una «entrada que fa la mar en una costa brava», i *port* com un «abric natural o, més generalment artificial en una costa» (ib.: 330). El mateix passa amb *es Fondejador* o *es Boldador* (a la Bassa, a *cala Corral* i a *cala d'Hort*), llocs de mar on les embarcacions fondegen o *bolden*. I semblantment amb *l'Estància de Dins* o *d'en Terra* i *l'Estància de Fora*, a sa Conillera; i amb *s'Olleta de Llevant* i *s'Olla de Tramuntana*, a Tagomago, on el genèric metafòric *olla* designa un bon lloc per a fondejar; com el genèric castellanitzat *ensenada*: *l'ensenada de Migjorn* i *l'ensenada de Tramuntana*, a s'Espardell. Igualment, designa un lloc de mar, tot i que molt vinculat a la costa, el genèric *boca*: la *boca des Riu* (a Santa Eulària, Eivissa), la *boca de s'Estany des Peix* (a Formentera). I hi ha altres topònims que en realitat designen llocs de mar, com *ses Estaques* (per les estaques on s'amarraven les embarcacions, a Santa Eulària, Eivissa) o *s'Alga* (que és una badia, a s'Espalmador). Tots aquests topònims no són considerats, habitualment, talassònims, tot i que són *marins*, però *de la costa*. Sembla, doncs, que, a més de ser noms de llocs marins, considerem que els talassònims han de correspondre a llocs no massa propers a la línia de costa.

Hi ha alguns casos de topònims que també són, evidentment, *marins*, però que habitualment no considerem talassònims. Com els llocs de terra comunicats amb la mar. Per exemple: la *bassa des Bogamarins* (prop de *cala de Boix*); la *bassa des Cabots* (costa de Sant Carles i costa de migjorn de Formentera); el *forat des Llomarros* (Sant Joan de Labritja); *ses Gambes* (raconet a la costa de Sant Miquel de Balansat);

el *clot de sa Truja* (costa coronera); *sa Banyera* (al sud del cap Nunó); *ses Alfàbies* (a la costa de Sant Antoni de Portmany); *la cova des Vell Marí o de ses Llagostes o des Peix* (a la costa de Sant Antoni de Portmany) i totes les *coves des Vell Marí* de la costa pitiüsa; *la cova des Llagostins* (cova marina a la costa de migjorn de Formentera); *la cova de l'Anguila* (costa de migjorn de Formentera), el *racó de ses Gambes* (costa sud de Formentera); *s'Ullal* (costa nord de Formentera). Tots aquests exemples corresponen a llocs que podem considerar de terra, però amb aigua marina. Són marins o de terra? Són talassònims o no? Els investigadors habitualment els incloem entre els topònims de la costa, no entre els talassònims. I, per tant, tampoc consideram talassònims els topònims que corresponen —en paraules de Moreu-Rey— al *vocabulari terrè de la costa*.

Un cas a part és el dels topònims terrestres originats per algun fet marí. És el cas de molts naufragis, que es produeixen quan una embarcació envesteix la costa i s'enfonsa; aquests naufragis, produïts just a la frontera entre la mar i terra, solen generar topònims. En el cas de *sa Barca Rompuda*, *el caló de sa Fragata* o *el caló des Canons*, es tracta de racons costaners; per tant, ens trobaríem en un dels casos ja esmentats; en el cas de *sa Cotada*, a Tagomago, o des *Cremat des Barco*, a la costa de ponent de la punta de Portinatx, són llocs ben de terra, els noms dels quals han estat originats a la mar, en un cas per l'envestida del vaixell i en l'altre per un incendi, respectivament. Més evident encara és el cas del *torrent des Calamars*, a la costa de Santa Eulària: és clar que el topònim correspon a un torrentó, que és molt curt i acanalat, amb un gran desnivell, però els calamars són dins la mar, just on desemboca el torrent. Certament és un topònim terrestre, però clarament d'origen marí.

3. DINS LA MAR, PERÒ A LA VORA DE TERRA

Hem dit abans que Ordines considerava que un talassònim era un topònim que designava un indret *mar endins*. Si aquest *mar endins* l'interpretam al peu de la lletra, *dins la mar*, i no com a indicador de llunyania, tenim un altre grup de topònims que, aquesta vegada sí, els estudiosos de la toponímia marina solen considerar talassònims. Es tracta de llocs que es troben ja dins la mar, habitualment submergits,

bé que just a la vora de terra o fins i tot com a continuació del relleu terrestre.

3.1. PROLONGACIONS SUBMERGIDES DE LA COSTA

a) *Barbada*. La *barbada* és un d'aquests genèrics, tot i que no sempre té el mateix significat. En molts de casos, com diu Ordines (2001: 89), designa una prolongació suau dins la mar: és el cas d'alguns talassònims eivissencs, com *ses Barbades*, *sa Barbada* i *sa Barbadeta* (a la costa eivissenca de llevant), les *barbades de Dalt* i *de Baix des Cap Negret* (a la costa portmanyina), *la barbada de sa Galera* (del Puig Nunó), *la barbada de ses Pedrisses* (a la part de migjorn del mateix cap), *la barbada de sa Punta de sa Galera* (costa de Portmany), *sa Barbada* (al vessant de ponent del puig Pelat, costa josepina); *ses Barbades* (costa des Cubells)... En tots aquests casos, les barbades són prolongacions sotaiguades, submergides, d'un petit tram de costa, que a Eivissa mateix, però sobretot a Mallorca, són conegudes com a *tenasses*.

b) *Sobalma*. Un altre genèric ambivalent que trobam a les Pitiüses és el mot *sobalma*, generalment femení. La *sobalma* pot ser un sinònim de *barbada*, en el sentit de prolongació sotaiguada d'un tram de costa, generalment a poca profunditat. És el cas, per exemple, de la *sobalma de sa Corbeta* (un illot de la costa vilera), les *sobalmes de sa Tavernera* (a la badia de Talamanca, costa de Vila) o la *sobalma de s'Assolellador* (a la costa coronera). En tots aquests casos la *sobalma* coincideix amb una *barbada*.

c) *Platja, platjada, planxada, panxada, panxa*. Es tracta de zones molt planes situades vora mar, ocasionalment submergides o emergides, segons l'estat de la mar, i de vegades clarament submergides. Així són, per exemple, la *platja Petita* i la *platja Grossa* (a la punta Grossa, al nord de sa Cala, a Eivissa), les *platjades de Davall sa Punta* (a la costa nord de Sant Carles de Peralta), les *platjades o planxades de sa Torre* (a la punta de sa Torre, a Portinatx), *la platjada de sa Punta Negra* (a la badia de Xarraca), *sa Panxada des Cingles* i *sa Panxa de ses Pedrisses* (a la costa coronera). Aquests topònims —alguns clarament talassònims— semblen assenyalar una deformació del genèric, a causa del procés d'opacització del mot *platja* i del seu derivat *platjada*, atès que actualment tothom associa, mentalment, el mot *platja* amb un lloc molt apte per a la

natació i per a prendre el sol, habitualment d'arena, bé que en alguns casos les platges són de grava o còdols.

d) *Cavall*. En el cas de les Pitiüses s'ha generat un curiós genèric toponímic (em pregunt: *talassonímic?*). Es tracta del genèric *cavall*, que en el seu significat més genuí designa la prolongació submergida d'una punta. N'hi ha nombrosos exemples, sobretot a la costa de llevant d'Eivissa, però també a la de migjorn i a Formentera: el *cavall des Malvi Pla*, el *cavall de sa Xella Grossa*, el *cavall de sa Xella Petita* o *de sa Tramuntana*, el *cavall des Dau Petit*, el *cavall des Surets*, el *cavall de s'Illa Redona*, el *cavall de Xaloc* (al SE de l'illa Grossa o de Santa Eulària); el *cavall de sa Punta de ses Eres Roges* (a la costa de Sant Carles, al sud des Figueral), el *cavall de s'Illa d'Encalders*; el *cavall de na Milanest* (as Portitxol, de Rubió, on ja es comença a confondre amb la punta de la qual és prolongació), el *cavall de s'Escull de Fora* (a ses Formigues), *es Cavall* o *sa Cavallada* (prop de cala d'Hort), el *cavall des Jondal* o *de sa Punta des Jondal*, el *cavall de sa Torre* (a la punta Prima, de Formentera). No he posat altres exemples de *cavalls* toponímics que ja no corresponen a la prolongació submergida d'una punta, i per tant, a un talassònim. A la costa nord d'Eivissa, on són freqüents les puntes formades per penyals que cauen verticalment sobre el mar, el mot *cavall* esdevé sinònim de *punta*; i a Formentera, on hi ha trams de costa molt planers i que fins i tot són just al nivell del mar, i a voltes són coberts per la mar i a voltes en sobresurten, el *cavall* és un replà rocós situat vora mar.

e) *Restinga*. Es tracta d'un castellanisme antic i més aviat rar en la talassonímia pitiüsa, però en tenim un exemple, en què *restinga* és sinònim de *cavall*, tot i que incorpora un matís: ja no és una prolongació contínua, sinó una cresta rocosa submergida. Això és la *restinga d'en Terra*, al nord de s'Escollat, a Portinatx.

f) *Llisana*. El mot *llisana*, femení analògic de *llisar*, pot esdevenir, a Eivissa, un sinònim de *restinga* o de *barbada*. És el cas de la *llisana de sa Punta d'en Marí*, al nord de Sant Antoni, on, segons els pescadors, els llaüts han d'evitar la punta i separar-se'n mig tornall per fora, és a dir, devers quinze passes, perquè la punta fa com una *restinga* submarina. De fet, aquesta *llisana* també és coneguda com a *secs de sa Punta d'en Marí*.

3.2. CAVITATS A LA COSTA

a) *Bassa* i *bassada*. Ja són genèrics que recull Ordines (2001: 90) i que designen cavitats dins la mar, més o menys grans, en una superfície horitzontal o quasi horitzontal. És el cas de la *bassada de na Cimals* (a la costa de Sant Mateu d'Albarca).

b) La *sobalma*. Si hem vist la *sobalma*, abans, amb el significat de *tenassa* o *barbada*, en la majoria dels casos, a Eivissa, es tracta de cavitats arran de mar, de manera que una part de la cavitat sobresurt de l'aigua i l'altra resta submergida. Aquest és el cas, per exemple, de les *sobalmes des Desesperats* (a la costa de Sant Miquel, a llevant de la punta de sa Creu), o de les *sobalmes des Cingles des Clots Negres* (prop de na Xemena) o de les *sobalmes de na Mataret* (a la cala d'Albarca), entre d'altres.

3.3. PASSOS O FREUS

Certament són topònims marins, però la proximitat a terra fa que a voltes no els considerem talassònims i els tractem com a simples topònims costaners.

a) El *pas*. Sempre és un braç d'aigua entre dues parts de la costa, o entre terra i un illot o un escull, o entre dos illots o esculls. En tenim exemples en abundància: el *pas de s'Illa Negra* (a la costa vilera), el *pas de s'Illot des Xigarros* (al port de Sant Miquel o de Balansat); el *pas des Vaixell* (a ses Bledes, vora l'illot conegut com a *es Vaixell*), el *pas de s'Escull* o el *pas d'en Terra de s'Escull* (entre terra i l'escull de Cala d'Hort), el *pas d'en Terra* (entre la punta de ses Portes i l'escull d'en Terra), el *pas Petit* (as Freus, entre Eivissa i Formentera), el *pas de s'Espalmador* o *des Trucadors* (al nord de Formentera, entre aquesta illa i s'Espalmador).

b) El *freu*. A les Pitiüses, com a sinònim de *pas*, però més abundant que aquest. Exemples: el *freu de s'Illa Negra* (a la costa de Vila), el *freuet des Malvi Pla* i el *freu des Daus* (davant la platja d'en Bossa), el *freu de Tagomago* (entre Tagomago i el cap Roig, a Eivissa); el *freu de sa Punta des Gat* (just al nord d'aquesta punta, a la costa de Sant Joan); el *freu de Comte* (a la costa de Sant Agustí des Vedrà), *es Freuetó* (al costat des Vaixell, a ses Bledes), *es Freuetó* (entre s'Espartar i s'Espardell), el *freu des Frare* (entre s'Espardell i es Frare), el *freu de l'Oliva* (a la costa d'Eivissa, davant es Vedrà i es Vedranell), el *freu des*

Vedrà i es Vedranell (entre les dues illes), el *freuetó de sa Galera de Tramuntana* (entre sa Galera i es Vedrà), el *freu Petit, es Freus* (d'Enmig, Petit i Gros, entre Eivissa i Formentera), el *freu de s'Espardell* (entre s'Espalmador i s'Espardell), el *freu des Far* (entre l'illa des Porcs i s'Espalmador), *es Freuets* (conjunt de passos entre s'Espalmador i l'illa des Porcs), etc.

c) Els genèrics metafòrics *regana* i *séquia*. Són sempre petits freus o passos, per on sol poder passar una barca, però no sempre. *Regana* sol aparèixer a la costa nord de l'illa d'Eivissa: la *reganeta des Tamarell* (petit freu a la part de ponent de la punta de Xarracó) o la *regana des Canaret* (entre l'illa des Canaret i terra); en canvi, *séquia* apareix a la costa eivissenca de Sant Carles de Peralta: la *séquia des Valls* (per la zona de Campanitx).

d) Altres genèrics que designen entrades: *boca*, *entrada*, *estretaroll*. Són poc abundants, però així mateix presents. Pel que fa a *boca*, vet ací alguns exemples: la *boca des Port* (a l'antic port d'Eivissa), la *boca des Riu* (on el riu de Santa Eulària desguassa les seues aigües a la mar), la *boca de Ponent* (a sa Torreta, entre aquesta i s'Espalmador); la *boca de s'Estany des Peix* (a Formentera). Pel que fa al genèric *entrada*, dos exemples: l'*entrada de Llebeig* (a sa Torreta, entre aquesta i s'Espalmador) i l'*entrada de s'Alga* (entre la punta des Gorinets, a s'Espalmador, i l'illa de s'Alga). Encara trobam un genèric curiós i excepcional: *estretaroll*. L'*estretaroll de sa Boca* és el petit pas per on s'entra a l'estany des Peix, a Formentera, només apte per a petites embarcacions. I, encara, els espais situats entre una illeta i terra poden rebre altres noms, fins i tot sense genèric, com en els casos de *dins sa Illeta* o *entre sa Illeta i Terra* (tots dos a la costa coronera).

4. UN MACROTALASSÒNIM GENÈRIC

Els formenterers, que saben que l'estany des Peix és també part de la mar, distingeixen entre *s'Estany*, topònim antonomàstic, i, una vegada que se n'ha sortit per l'estretaroll de sa Boca, *la mar Gran*, mai tan ben dit. A Eivissa no s'utilitza aquesta expressió, que sí que és coneguda, tanmateix, en algunes contrades valencianes.

5. DINS LA MAR, PERÒ EMERGENTS

Hem vist abans que una definició de *talassònim* incorporava l'adjectiu *marí*, cosa que admet interpretacions di-

verses. I una altra interpretació incorporava l'expressió *mar endins*. Tanmateix, sia perquè són molt abundants, sia perquè en ser fora de l'aigua no els percebem talment com *marins*, els noms dels illots i dels esculls tenen habitualment un tractament diferent dels talassònims pròpiament dits, tot i ser topònims que corresponen a llocs marins, que són dins la mar, però, això sí: en sobresurten. El fet que emergeixin els fa menys marins? La proximitat o llunyania de la costa els fa menys o més talassonímics respectivament? Discussions conceptuals a part, el cert és que solen presentar-se en un grup diferent dels talassònims que designen llocs submergits.

a) L'*escull*. Sens dubte és un dels genèrics més abundants a tota la costa del nostre àmbit lingüístic. Només a tall d'exemple n'esmentaré alguns: l'*escull d'en Terra* i l'*escull de Fora* (davant la punta Grossa, a la costa de sa Cala), l'*escullet de sa Punta des Cap Blanc* (al nord de l'illa), els *esculls des Pou d'en Miquel Pere* (a la costa de migjorn de Formentera); l'*escull d'en Talaies* o *d'en Ferrer* (a la costa des Caló, a Formentera), l'*escull des Cossaris* (as Pujols, a Formentera), l'*escull des Polp* (també a la zona des Pujols), l'*escull des Pou* (prop del pou de Llevant, a la costa de tramuntana de Formentera); l'*escull des Mac Romput*, l'*escull de sa Seca Llarga* i l'*escull des Màrmol* (tots a la part de llevant de l'extrem nord de Formentera). I encara hem d'esmentar el genèric *escullera*, que en aquest cas és un derivat col·lectiu d'*escull*: l'*escullera de Llevant* (vora la punta Prima, a Formentera).

b) El *penyal*. Es tracta d'un genèric típic de Formentera, usat com a sinònim d'*escull*, especialment a la costa de migjorn, de ponent i tramuntana. Tot i que, ocasionalment, un penyal pot ser un genèric que designa un topònim de terra endins, o amunt, en el cas formenterer quasi s'ha especialitzat com un genèric de costa. Vegeu-ne ací alguns exemples: el *penyalet de Can Toni Blai* (a la costa de migjorn), el *penyal des Ram* (just on comença la costa de la Mola per la part sud), es *Penyalet*, el *penyal de ses Bassetes*, els *penyals de sa Cova de sa Punta*, el *penyal des Torrent des Foc* o el *penyal des Corbs Marins*, el *penyal d'en Vicent Blai* o *d'en Joan Blai*, el *penyal d'en Vicent Botigues*, el *penyal de sa Coveta*, els *penyals Junts*, el *penyal de s'Aixadada* (curiosa metàfora, ja que compara una aixadada amb l'espai que sobresurt de l'escull), el *penyal de sa Cova*, els *penyals Nous*, el *penyal des Llagostins*, es *Penyal*,

el *penyal de s'Eixam*, el *penyal de la Gavina*, els *penyals de la Fernanda*, el *penyal des Tonaire* i el *penyal de sa Solta* (tots aquests últims al voltant del promontori de la Mola), els *penyals de sa Pujada* o *des Racó de sa Pujada* (just a l'inici del promontori de la Mola per la part de tramuntana), el *penyal de ses Soles* (que recorda que algunes peces planes de marès s'utilitzaven com a soles de balcó en les cases que es construïen al barri de la Marina, a Vila), el *penyal des Forn*, el *penyal de ses Salpes*, el *penyal de Can Costa* (tots a la costa de llevant des Caló), el *penyal des Vi*, el *penyal d'en Jaume*, el *penyal des Amaradors* (tots entre es Caló i la punta Prima).

c) L'*illot* i l'*illó*. El genèric *illot* és molt abundant a tota la costa pitiüsa, fins al punt que habitualment no s'inclou entre els talassònims. Només a tall d'exemple, alguns illots formenterers: l'*illot de ses Salpes*, l'*illot de Can Costa* i els *illots de ses Pedreres*, tots a la costa des Caló. Val a dir que a Formentera hi ha també el genèric *illó*, creat amb el sufix *-ó* diminutiu, anàlogament a *cala/caló*. A la costa nord de Formentera hi ha l'*illó des Pujols*.

d) El *faralló*. Es tracta d'un genèric fossilitzat que s'usa en molt pocs casos. Només es troba a Eivissa i és absent a Formentera. A la Pitiüsa major els farallons són sempre escullets, perillosos per a la navegació. És així en el cas des *Farallons*, a la costa de Sant Agustí, prop de la torre de Comte, i a la costa de Sant Francesc de s'Estany, com a prolongació de la punta de la Rama. Només en el cas de Santa Eulària hi ha es *Faralló*, en singular, com un topònim costaner que designa una punta, bé que a l'entorn d'aquesta punta també hi ha escullets perillosos i el topònim podria haver estat objecte d'un trasllat.

e) Les metàfores. Són abundants i de tot tipus: es *Surets* (just sota la muralla renaixentista de la ciutat; és una roca que just sobresurt de l'aigua per dues parts mentre que la base resta just arran de mar), es *Celló* (metàfora pagesa, a la costa de Sant Carles); es *Moltó* (a la costa del cap Blanc; al seu voltant se sol veure escuma blanca); sa *Paella* (per la forma de l'illot); sa *Truja* (recorda una truja o un porc amb orelles i tot), sa *Truja* o sa *Truja d'en Pallarès* (a la costa josepina), es *Bitzarrot* (roca voluminosa totalment amorfa, a la costa de la Mola), es *Crestalls de s'Illa de s'Aigua Dolça* i ses *Crestes* (a la costa des Pujols, recorden unes crestes).

f) L'activitat pesquera. A voltes es tracta de zoònims: en *Moreneller* i en *Caragoler* (esculls tots dos allunyats de la costa, a Santa Eulària i Sant Carles respectivament), en *Caragoler*, en *Caragoler Gros* i en *Caragoler Petit* (a la costa de ses Salines); però també poden referir-se a activitats pesqueres concretes: s'*Amarrador de sa Solta* (escullet a la costa coronera), es *Rallador de ses Salpes* (escullet situat a la costa des Caló, a Formentera).

g) Altres casos. Hi ha alguns casos concrets que surten de la classificació anterior. Les *pedres des Llisos* són escullets, tot i el genèric *pedra*, situats a la costa de la Mola. El *mac Romput* és un escullet situat a la platja de Migjorn de Formentera; el genèric *mac* és habitual com a sinònim de *còdol*, però no sol designar esculls. Finalment, hi ha el cas d'es *Cap Bernat*, illot característic situat davant el port de Benirràs; ací cal tenir en compte que el genèric *cap* deu ser resultat d'un eufemisme per evitar *carall*, genèric que, antigament, sens dubte també s'havia usat per a designar aquest illot, com ho indiquen les llegendes populars que encara es conserven i que sempre envolten els *caralls* continentals.

6. TOPÒNIMS PRÒPIAMENT MARINS O SUBMARINS

Són els topònims que corresponen a llocs marins, submergits dins la mar. Val a dir que en aquest grup també hi ha topònims que solen estudiar-se juntament amb els topònims de costa, com les *seques*, però només per la seua proximitat i per la relació amb els llocs costaners, no perquè no siguin realment talassònims, que compleixen totes les condicions per ser-ho. Perquè si no fos així, si el fet que un topònim sigui un talassònim o no, hagués de dependre de la distància que separa el lloc nominat de terra, on hauríem de posar el límit? Quan podríem considerar que una seca és prou lluny de terra per ser considerada un talassònim? És clar que hi pot haver altres criteris per a fer aquesta distinció, a més de la distància; per exemple, si el topònim és generat per un topònim proper terrestre; però tornaríem a trobar-nos en una situació ambigua i no prou ben resolta pels talassonimistes, si em permeteu el neologisme. En aquest cas, podem considerar que les *seques* poden ser considerades talassònims a tots els efectes (són dins la mar i cobertes d'aigua), independentment que els estudiosos, per la nostra

conveniència, introduïm aquests talassònims en llistes o relacions de topònims de costa.

Com que els talassònims solen referir-se a indrets marins, se sol parlar de noms que designen diversos tipus de relleu positiu o negatiu i desnivells; però també hi ha llocs que prenen el nom pel color o la composició del fons; nombroses pesqueres, el nom de les quals pot tenir orígens diversos; i no podem oblidar els llocs dins la mar que es localitzen mitjançant senyes, enfilacions o monjoies.

6.1. EL RELLEU POSITIU

a) La *seca* o el *sec*. En masculí o en femení, és el genèric més abundant a la costa pitiüsa, i segurament a totes les costes catalanes, valencianes i balears. A les Pitiüses n'hi ha nombrosos exemples. Si donam la volta a les Pitiüses, en sentit contrari a les agulles d'un rellotge, en trobam tots aquests: els *secs* o les *seques de s'Illa de ses Rates*, la *seca des Dau Gros*, la *seca des Dau Petit*, les *seques des Dau Petit*, la *seca de s'Escull Daurat*, les *seques* o els *secs de Talamanca*, la *seca Grossa*, la *seca Llarga* o *de ses Clotades*, *sa Seca*, el *sec de Davall sa Torre*, la *seca des Figueral*, la *seca de sa Punta des Gat*, les *seques des Cap Blanc*, les *seques de s'Illa d'Encalders*, les *seques des Cingle de sa Sal*, la *seca de s'Illot Mitjà*, la *seca des Castellar*, la *seca des Racó de sa Nau*, la *seca de Dalt sa Illeta*, la *seca de n'Espinosa*, les *seques de Baix des Hortets*, la *seca de Davall es Horts*, la *seca des Corral*, la *seca de sa Sella*, la *seca des Puig Nunó*, la *seca de sa Galera*, la *seca des Cap Prim*, el *sec des Salt de sa Torta*, el *sec de sa Galera*, el *sec des Cap Negret*, els *secs de sa Punta d'en Marí*, el *sec* o els *secs de sa Ferradura*, el *sec des Salt d'en Portes*, els *secs* o el *sec de ses Variades*, la *seca de sa Cala Roja*, la *seca de sa Punta de sa Torre*, la *seca des lai* o *des lais*, el *sec de sa Punta Negra*, la *seca des Cavall*, el *sec de sa Jàssena*, els *secs des Blancar*, el *sec des Mac d'en Jordi*, els *secs de s'Escull de Tramuntana*, la *seca Grossa*, la *seca de sa Gorra*, els *secs des Frare*, el *sec des Torrassí*, el *sec de sa Punta Verda*, el *sec del Carall*, la *seca* o el *sec des Cap Blanc*, *ses Sequetes*, *es Sec* o *sa Seca*, la *sequeta d'en Caragoler Petit*, la *seca de sa Barqueta*, la *seca des Penjats*, la *seca de l'Enteniment*, la *seca des Freu de s'Espardell*, la *seca de sa Punta de Migjorn*, les *seques de s'Espardelló*, *es Sec*, la *seca de Castaví*, els *secs de Cala de Bocs*, *ses Seques*, el *sec* o la *seca des Banc*, la *seca des Racó Alt*,

la *seca des Ras*, el *sec d'en Morna*, les *seques des Cavallet Roig*, les *seques des Cavall Negre*, les *seques des Cavall de Fora*, la *seca des Pi des Corb*, la *seca des Ca Marí*, el *sec* o el *sequet d'en Guillem*, el *sequet d'en Mestre* o *d'en Maïans*, la *seca des Copinar*, la *seca des Caló des Mort*, la *seca de ses Coves*, la *seca des Torrent des Arbocers*, la *seca des Picatxo*, la *seca de s'Alfàbia*, la *seca des Martinets*, la *seca de sa Grava*, la *seca de sa Barqueta*, les *seques de s'Ullal*, la *seca des Racó des Vell Marí*, la *seca des Racó de ses Bassetes*, la *seca des Torrent Fondo*, la *seca de Cala Codolar*, *sa Sequeta*, la *seca des Marès*, la *seca de s'Anfossol* o *de Sant Agustí*, la *seca de sa Graveta*, la *seca de sa Pedrera*, la *seca de Can Pins* o la *seca de ses Pedreres*, la *seca des Tancats*, la *seca des Racó des Cingles*, la *seca de s'Abeurada*, la *seca d'en Noguera*, la *seca des Pujols*. I encara, a la costa de Sant Carles, hi ha *es Sequeris*, que és una zona de seques. Val a dir que no hi ha diferència entre *sec* i *seca*, i que l'ús de genèric en masculí o femení no presenta diferències semàntiques i només depèn de l'hàbit dels parlants. De la mateixa manera, cal assenyalar que els *secs* i les *seques* pitiüses no solen ser «cims de muntanyes sotaiguades que presenten una notable diferència de fondària respecte a la zona que els envolta», com diuen Lucas i Ordines (2013), sinó que quasi sempre es tracta de roques que no arriben a emergir però que són relativament prop de la superfície del mar, i que a voltes representen un perill per a les embarcacions. Per tant, les seques pitiüses s'avenen més amb la definició que donen Alcover i Moll: «Lloc o porció de terreny, de roca, d'arena, etc., que dins la mar està a molt poca profunditat» (DCVB, IX, s. v. *sec*). Coromines (DECat, VII, s. v. *sec*) explica el femení *seca* (no parla del masculí) com un abreujament de *roca seca*, cosa que no deixa d'estranyar quan, precisament, una *seca* o un *sec* sempre estan mullats, perquè són dins la mar i submergits. Potser caldria cercar-ne l'explicació per una altra via.

b) El *prim* o el *primall*. Són genèrics que trobam a la costa nord d'Eivissa (una de les zones més arcaïtzants des del punt de vista lingüístic) i, sobretot, a Formentera, que va ser repoblada a partir de 1700, aproximadament, amb eivissencs que procedien del nord i del ponent d'Eivissa. Sempre es tracta de sinònims de *sec* o *seca*, i fins i tot hi ha topònims amb variants que combinen els dos genèrics. L'existència del genèric *prim* i del derivat *primall* com a sinònims de *sec* fa pensar

que l'explicació dels genèrics *sec* i *seca* podria tenir relació amb aquesta accepció de *sec*, 'prim'. De fet, el tou d'aigua que hi ha sobre una *seca* o un *prim* és molt petit, molt estret, molt *prim* o *sec*. Si aquesta explicació no fos la correcta, com a mínim segur que hauria influït per a la creació dels genèrics *prim* i *primall*. Vet aquí els exemples que trobam a la costa pitiüsa: el *primall de ses Penyes Negres* (costa nord d'Eivissa), el *primall des Racó des Caragol*, el *primall de Can Martí*, el *primall de sa Platgeta*, el *prim des Ca Marí* o es *Primall* (tots aquests, a Formentera).

c) El *baix*. Com a la resta del domini lingüístic, és una elevació del fons submarí que impedeix o fa perillosa la navegació (Ordines 2001: 107). Heus aquí la representació pitiüsa d'aquest genèric: el *baix des Malvins*; el *baix des Daus*; el *baix de s'Escull de Fora*; el *baix des Penjats*, el *baix de l'Enteniment*, el *baix de l'Esponja*, el *baix d'en Pou* o *des Porcs*, el *baix de Cala de Bocs*, el *baix de ses Alfabetes*, el *baixet de sa Senieta*.

d) La *roca*. Aquest genèric pot designar una *seca* que generalment no presenta un perill especial per a la navegació, o una roca submarina situada a més profunditat. Exemples: la *roca de Davant sa Punta* (a la punta d'en Petroell, costa coronera), la *roca des Cap Prim* (de l'illa de ses Balandres), la *roca de sa Sella* o *de sa Xella* o *de ses Xelles* (pesquera d'anfossos i xernes situada as Corral de Guillem, costa coronera), la *roca de na Vicenteta* i la *roca* o la *roqueta de s'Embardissador* (ambdues relativament prop del cap Nunó), la *roca des Remoll* (al nord de cala Salada), la *roca de Fora* i la *roca de Dins* (davant cala Salada, mar endins), la *roca des Cap Negret*, la *roca des Penyal* (prop de sa Conillera), la *roca de Cala Carbó*, la *roca d'en Marc* (a la costa josepina), la *roca des Freu* (a la costa des Cubells).

e) La *llosa*. És una roca planera, més o menys extensa, situada dins la mar i a escassa profunditat. Exemples: la *llosa de Santa Eulària* i la *llosa des Figueral* (totes dues a la costa de llevant d'Eivissa), la *llosa* o les *lloses de na Costa* (a la costa de migjorn de Formentera).

f) La *barra*. L'única barra pitiüsa, ja desapareguda, es trobava a la badia d'Eivissa i era un important dipòsit d'arena, submergit, situat al nord de la badia i originat pel desguàs de diversos torrents, com el de ses Dones i sa Llanera. Coincideix, doncs, amb altres barres litorals de la costa catalana, valenciana

i balear. L'espai comprès entre la Barra i terra era conegut com a *dalt la Barra*, i era un lloc ric en pesca i biodiversitat.

g) El *pujol*. Aquest genèric també s'utilitza, a Eivissa, per a designar prominències submarines. Exemples: els *pujols de s'Illa* o els *pujols de sa Margalida* (davant ses Balandres) i es *Pujols* (entre la costa des Mataret, a Eivissa, i es Vedranell).

h) Les metàfores: Són relativament abundants i es refereixen a una forma estreta, punxeguda i negra (*iaia*), al perill que presenten, com si fos un lloc *brut* per a la navegació (*truja* o *gorrí*) o a formes diverses. Exemples: *ses Iaies* (*sa Primera iaia* i *sa Segona iaia* són seques a ses Figueretes); *ses Iaies de Baix de sa Penya*; *sa Truja* (una *seca* a na Plana, a ses Bledes), *ses Gorrinetes* o es *Gorriquets* o es *Gorriquets de Castavi*, la *Bóta*, la *Xemena*, *sa Cinta*, es *Taulells* o *ses Tapes d'Oró*.

i) Altres. En aquest apartat podem incloure la *llisana des Picatxo de s'Illa Murada* (que ara és una *seca* plana); els *penyals de Baix des Hortets* (que no sobresurten de l'aigua), *l'Encant* (una pesquera que deu el seu nom a la forma d'adjudicació, temps enrere), la *trinxa de ses Mussoles* (on *trinxa* és sinònim de 'roca allargada al fons marí') i es *Cavallet Roig*, es *Cavall Negre* i es *Cavall de Fora* (on *cavall* equival a *trinxa*, però deu ser una evolució semàntica dels *cavalls* que ja hem vist).

6.2. EL RELLEU NEGATIU

Són talassònims típics, sense possibilitat de discussió, tret que algun cas és molt prop de la costa. Els genèrics més habituals a les Pitiüses són *clot*, *clotada* i *ullal*.

a) El *clot* i la *clotada*. Són genèrics que designen petites depressions submarines. A la costa eivissenca trobam *ses Clotades* (depressions submarines situades entre ses Figueretes i l'illa de ses Rates), les *clotades de Davant sa Platja des Duros* (ja desaparegudes per mor de l'ampliació del port d'Eivissa) i *ses Clotades* (ara al nord de l'illa de ses Rates).

b) L'*ullal*. És un genèric que designa un clot molt més petit que la *clotada* i que pot originar remolins. A Eivissa es *Ullals* (a la costa de ses Figueretes) i a Formentera, *s'Ullal* (clot fondo marí, a la costa nord de la Mola).

c) La *bassa*. Designa clots submarins, poc fondos, normalment amb aigües tranquil·les. Exemples: la *bassa Fonda* (a la costa de sa Cala, a llevant de ses Formigues), *sa Bassa* o *sa*

Basseta (a ses Balandres, costa de Corona), *ses Bassetes* (a la costa de Formentera, a l'estany des Peix de Formentera).

d) *L'enfony*. És un genèric que només hem recollit en un talassònim. Designa una depressió més gran que una clotada. Exemple: *l'enfony des Daus* (a la costa de Vila).

e) La metàfora. El cas més clar és el de *sa Bóta*, a la costa nord de Formentera, que és un clot dins l'aigua, submergit, la forma del qual recorda una bota.

6.3. ELS DESNIVELLS

A les Pitiüses hi ha dos genèrics que són àmpliament majoritaris per a designar un desnivell submarí, més o menys gran: *caire* i *barbada*.

a) El *caire*. Sol ser un desnivell més aviat gran i pronunciat en una zona rocosa. Exemples: el *caire des Castellar* i el *caire des Cap Negret* (a la costa coronera; a més, s'hi distingeixen el *caire de Dins*, el *caire d'Enmig* i el *caire de Fora des Cap Negret*), el *caire de sa Galera* (del puig Nunó; com en el cas anterior, també s'hi distingeixen els tres escalons: *de Dins*, *d'Enmig* i *de Fora*), el *caire de sa Illeta* (prop de cala Salada).

b) La *barbada*. Sol ser un desnivell en general no gaire pronunciat, o en tot cas menys que el *caire*. Exemples: la *barbada des Corb Mari* (petit desnivell entre el negre i el blanc); la *barbada de na Mariana* (prop de la piscifactoria abandonada coneguda com a *La Mariana*, entre s'Espalmador i s'Espardell); la *barbada de Cala Codolar* (pesquera situada a llevant de la Mola); *sa Barbada* (és una pesquera situada a la costa de llevant de la Mola, on hi ha un desnivell); la *barbada de sa Cala* (al nord de la Mola), la *barbada de Mestral* i la *barbada de Gregal* (pesqueres situades al nord de la Mola totes dues).

c) El *canto de Fora*. És un desnivell que coincideix amb el talús que hi ha al final de la plataforma continental. Pel que fa a *canto*, bé que sembla un castellanisme, en realitat podria ser un valencianisme.

d) Altres indrets. Hi ha llocs que no es caracteritzen pel seu relleu o inclinació i a voltes no són ni pesqueres, però que són prou coneguts dels pescadors. Un exemple és *sa Fонера*, sempre situada més enllà del canto de Fora o talús continental. Però n'hi ha d'altres, com *ses Cambres* (a la costa de Santa Eulària, que deu obeir a l'existència d'una antiga piscifactoria punicatoromana); *es Blançar* (a Tagomago,

un arenal situat al SW de l'illa, però que no sobresurt de la mar, de manera que no hi ha platja, òbviament el color de l'arena dona nom al lloc); *es Mort* (un amarrador submergit situat a sa Cala); *l'aigueta des Racó de sa Platja* (un naixement submarí d'aigua dolça, a cala Salada); *ses Mareses*, i *sa Maresa Grossa* i *sa Maresa Petita* (roques de marès situades dins la mar, submergides, a la costa des Cubells); *l'Encant* (una pesquera que devia ser subhastada); la *clapa Blanca* i les *clapes des Pou d'en Rempuixa* (a Formentera, on la clapa és indicativa d'un redol d'arena enmig d'un alguer); *sa Cinta* (talassònim metafòric, per la forma semicircular de la roca submarina); *es Taulells* o *ses Tapes d'Oró* (noms metafòrics, al sud de la Mola).

6.4. LES PESQUERES

Molts dels llocs situats dins la mar són ben coneguts pel seu aprofitament pesquer. Cal assenyalar que en el cas de les Pitiüses, només hi ha barques de bou i pescadors professionals als ports d'Eivissa i de Sant Antoni. Aquests pescadors solen conèixer les pesqueres més importants i més allunyades de la costa. Però, en general, la pesca que es duu a terme a Eivissa i a Formentera és la que fan alguns pagesos ocasionalment, que alguns dies es dediquen a la pesca. Solen tenir una barqueta o un llaüt en algun varador de la costa i coneixen molt bé les pesqueres properes, però no tant les llunyanes. Per tant, no ens ha d'estranyar que moltes pesqueres siguin conegudes per la seua posició en relació a la costa, per les espècies que hi abunden, per algun tret descriptiu o, fins i tot, pel nom del pagès o pescador que la va descobrir o que hi solia pescar. Vegeu-ne alguns exemples a continuació.

a) Pesqueres que prenen nom de la seua posició en relació a la costa. Tenim: *davant es Fumeral*, la *roca* o la *roqueta des Cementeri*; la *trinxa de Fora*, el *canto de Fora*, la *trinxa des Canar*, la *roca de Cala Mestella* (roca i pesquera); la *roca de Cala de Jonc* (roca i pesquera), la *pesquera des Calamars de Davall es Alls*, la *roca de ses Torretes* o *de Davant ses Torretes*, la *pesquera des Calamars de Davant s'Assolellador*, la *pesquera des Calamars de sa Cala d'en Sardina*, la *pesquera de sa Cala d'en Baló*, la *pesquera des Calamars de sa Cala d'en Baló*, la *roca de Baix de sa Cala*, la *pesquera des Calamars de Dalt*, la *roqueta d'en Terra* o la *roca d'Entre Terra* i *s'Illa*

o la *roca de Vent es Faro* (a la costa de cala Salada; es refereix al far de sa Conillera), la *pesquera des Calamars de Dalt sa Illeta*, la *pesquera des Calamars de Dins o de Dalt s'illot*, la *pesquera des Coconar o de Baix*, la *pesquera des Corral*s, la *pesquera des Calamars de Davall es Puig* (fa referència al puig Nunó), la *pesquera des Calamars de s'Embardissador*, la *pesquera des Calamars de Davall es Caló*, la *pesquera de ses Cànteres des Grum de Sal* (a sa Conillera), la *pesquera des Trébol*, la *roca de Fora*, el *negre des Torrent Fondo* (pesquera que pren el nom del color del fons), el *blanc de Cala Codolar i Punta Roja* (pesquera sobre un fons d'arena), el *fort de sa Punta Roja* o el *fort de Cala Codolar* o el *fort de la Xíndria* (sempre al SE de Formentera), el *blanc de la Xíndria*, el *negre de la Xíndria*, la *barbada de sa Cala* (pesquera que presenta un desnivell), el *blanc d'en Terra* (al nord des Carnatge, a Formentera) i *es Carnatge* (pesquera situada entre la Mola, s'Espardell i la punta Prima).

b) Pesqueres que prenen nom de les espècies que hi abunden: la *trinxa* o la *roca des Pagell*, la *pesquera des Calamars de Davall es Alls*, la *pesquera des Calamars de Davant s'Assolellador*, la *pesquera des Calamars de sa Cala d'en Sardina*, la *pesquera des Calamars de sa Cala d'en Baló*, la *pesquera des Caçons*, la *pesquera des Calamars de Dalt*, la *pesquera des Calamars de Dalt sa Illeta*, la *pesquera des Calamars de Dins o de Dalt s'illot*, la *pesquera de ses Cànteres*, la *pesquera des Calamars de Davall es Puig* (referència al puig Nunó), la *pesquera des Calamars de s'Embardissador*, la *pesquera des Calamars* (davant sa Foradada), la *pesquera des Calamars de Davall es Caló*, la *pesquera de ses Cànteres des Grum de Sal* (a sa Conillera), la *trinxa de ses Mussoles*, la *pesquera des Raors*, la *pesquera des Serrans*.

c) Pesqueres que prenen nom d'algun tret descriptiu: la *roca Llarga*, *es Cabells* o la *trinxa des Cabells*, la *trinxa* o la *roca des Jaentet*, *ses Trinxes*, *es Crispell* (al nord del port de Sant Miquel, per la composició del fons), *es Crespellar* (per la composició del fons), *es Crispell* (pesquera de serrans, davant la cala d'en Sardina), la *Bóta* (metàfora), la *Xemena* (metàfora), *l'Encant* (per la subhasta), *na Lleganyosa* (amb fons arenós i algues), el *crespellar des Planàs* o *es Planàs*, *ses Trinxes* (a Formentera), el *negre des Torrent Fondo* (pel color del fons), el *blanc de Cala Codolar i Punta Roja* (pel color del fons), el *fort*

de sa Punta Roja o el *fort de Cala Codolar* o el *fort de la Xíndria* (per la composició del fons); el *blanc de la Xíndria*, el *negre de la Xíndria*, el *cap des Negre* (davant es Carnatge, a Formentera, pel límit del negre i el blanc).

d) Pesqueres que prenen nom del *descobridor* o del *pescador habitual*. Tenim: la *roca d'en Manuelet*; la *trinxa d'en Quico*; la *trinxa de n'Adrian*; la *roca d'en Lloses* (roca i pesquera); la *roca* o la *roqueta d'en Català*, la *pesquera d'en Carredona*, la *roca* o la *roqueta d'en Fructu*, la *roca d'en Marc*.

6.5. ELS NAUFRAGIS

Els naufragis solen crear topònims, però no sempre són talassònims, ja que moltes vegades es produeixen en estavejar-se un vaixell contra la costa. Com a talassònim, tenim *es Barco* o *es Barco a Fondo*, a la costa de la cala d'Albarca.

6.6. SENYES, ENFILACIONS I MONJOIES

Són habituals entre els pescadors. Moltes voltes, per localitzar una pesquera, se serveixen de referències terrestres, anomenades a les Pitiüses *senyes*, *enfilacions* o *monjoies*. Com diu Ordines (2001: 98), «la senya o enfilall és l'indret de terra que ve enfilat per un altre, tal com s'observa des del mar». Coromines (*DECat*, VII, s. v. *senya*) diu d'Eivissa, precisament, que les dues senyes principals per a localitzar una pesquera són anomenades *llarguera* i *travessera*. Val a dir que aquests talassònims són els més difícils de recollir, cosa lògica si tenim en compte que cada pescador guarda en secret els seus bons llocs de pesca, com un caçador de bolets manté en secret els bons erols que té localitzats al bosc. Tanmateix n'hem pogut recollir alguns, que reproduïm a continuació: *a treure es Cingles*, *vent ses Torretes*, la *roca de Vent es Faro* (referència al far de sa Conillera); *vent es Vedrà* o la *roca de Vent es Vedrà*, *vent sa Llisana* o *vent es Salt de sa Torta*, la *roca de Vent ses Mamelles* o la *roca de ses Mamelles* o *vent es Puig de ses Mamelles* (en realitat es tracta de dues elevacions de la serra des Fornàs), *es Maresos* (són una referència), la *Mola per s'Espardell* (pesquera), *sa Punta* (pesquera, la punta des Far de la Mola és la referència), la *roca de Vila* (és una pesquera de Formentera i Vila; a la ciutat d'Eivissa, una monjoia).

7. UNA REIVINDICACIÓ: EL *CREPELL* I EL *CREPELLAR*

A les Pitiüses són ben vius el genèric *crepell* i el col·lectiu *crepellar* (a voltes pronunciats *crispell* i *crispellar*), mots també vius a Menorca. Segons els pescadors es tracta d'un fons marí molt fort, encara més que el fort. En realitat és un fons detrític, constituït per substrats solts d'origen continental o d'origen biogènic, és a dir, constituït per restes d'esquelets de briozous, madreporaris (coralls), equinoderms, foraminífers, enclotxes de mol·luscos, etc. (San Félix 1997: 55). Aquesta definició tècnica es correspon amb el que els científics coneixen com a *fons de Mäerl*. Aquests fons de *crepell* són abundants a partir dels 30 metres de fondària.

Pel que fa a l'etimologia del mot, val a dir que Coromines (1974: 39-40; i *DECat*, II: 1042-1043, s. v. *crep*) aclareix la qüestió: a Menorca ha sentit el genèric *crepell* referit a «immenses extensions de bocinets de pedra que formen grans paratges de sòl submarí, enfora de la costa nord de l'illa», i a la costa continental ha sentit *crepellar*, *grespellar* i *caspe-llar*. Aquest darrer mot significa, al migjorn valencià, 'la brutor de les roques a les barbadès'. Coromines mateix remarca que Fabra recollí al seu diccionari la veu *graspallà* —evidentment grafiada de manera incorrecta— amb el significat de «corall petit, de color bru rosat, que emergeix de la sorra del fons». I al barri eivissenc de sa Penya el gran filòleg català sentí *crepellar* referit a una mena de sòl, en el fons de la mar, format per pedretes fluïxes que es trenquen, si bé el pescador que l'informà l'advertí que altres deien *crispellar*. El *DCVB* (III: 726, s. v. *crepell*) recull el mot a Menorca amb l'accepció d'«espècie de corall blanc, les branques del qual serveixen de criador als cucs anomenats tremolítges». Coromines reconeix, doncs, que hi ha «dues variants semàntiques 'vegetació coral·lina de les grans fondàries' i 'sòl format per moltes pedretes allà mateix': suposo [escriu] que no són inconciliables, car això últim pot resultar, almenys en gran part, dels detritus d'allò, barrejant-s'hi potser elements més purament minerals». Val a dir que aquests dos conceptes són els que defineixen el mot *crepell* a Eivissa. Resta clara, doncs, l'etimologia del genèric, puix que *crepell* és un derivat de *crep* 'arissat, ondulat'.

Ja que *crepell* i *grespellar* són les formes de la llengua catalana més genuïnes per a designar el fons de Maërl (més que *caspe-llar* i que *grespellar*, sens dubte), creim, modesta-

ment, que seria bo que l'Institut d'Estudis Catalans les incorporàs al diccionari oficial, cosa que ha d'estudiar la Comissió de Lexicografia per tal d'adoptar la resolució que consideri convenient, quan les seues prioritats ho permetin.

8. PROBLEMES ACTUALS

El primer problema amb què ens trobam els estudiosos de la talassonímia, a hores d'ara, és, sens dubte, la seua recollida. No se n'han fet reculls sistemàtics de tot el litoral del nostre domini lingüístic, com tampoc de la toponímia de terra endins, i la recollida d'aquests noms és urgent, sobretot si tenim en compte que els millors informadors van desapareixent.

Si a l'interior s'ha produït una substitució de la societat rural per una d'urbana, a la mar també s'ha produït un canvi similar. Avui ja comencen a caure en desús molts de talassònims que designen pesqueres, substituïts per coordenades GPS que es poden memoritzar fàcilment en els aparells que porten moltes embarcacions, i que fan innecessàries les senyes o monjoies, tot i que formen part d'un ric patrimoni cultural immaterial dels nostres pobles.

Per altra banda, l'expansió d'alguns esports, com el submarinisme, està generant una neotoponímia que moltes voltes no és en la nostra llengua i, quan ho és, no és gaire respectuosa amb les formes habituals de creació de topònims i de talassònims. Aquest és un aspecte al qual els estudiosos de la talassonímia no hem donat importància fins ara i que caldrà que ens prenguem seriosament algun dia, si no volem que es produeixi un desgavell toponímic —en aquest cas talassonímic— similar al que ja hi ha en el món de l'escalada i el muntanyisme.

Finalment, un toc al món científic. Quan es descobriren algunes plataformes submarines hi ha la tendència a batejar-les com un ajuntament ho fa amb un carrer. I cal tenir en compte que a voltes aquestes plataformes ja tenen noms populars que cal respectar, valorar i usar.

9. CONCLUSIÓ

En la nostra mar hi ha molts més talassònims que no he esmentat: *bromer*, *gola*, *clap*, *antina* o *altina*, *granissar*, *magraneral*, *pelat* o *pelada*, *vaire* o *vaira*, *llisar*, *llovar*, *penjant*,

planada, aferrall, alt, baixfons, banc, munt, fossa, alguer, brut, placer, planassa, rec, etc.

No he pretès ser exhaustiu ni descobrir la sopa d'all. Simplement he fet un repàs a una classificació —diguem-ne general— dels talassònims, prenent com a exemples noms de la costa d'Eivissa i Formentera, la que millor conec, i he volgut fer palès que tenim problemes conceptuals i classificatoris pendents de resoldre. Certament hi ha geògrafs que han fet estudis seriosos sobre els talassònims i fins i tot sobre els seus mapes conceptuals, però que no resolen amb precisió què és un talassònim i què no. I tampoc no podem exigir als diccionaris que solucionin el problema quan entre els especialistes no és un cas resolt. Segurament caldrà madurar més la qüestió, i segur que en això, aquesta jornada, dedicada a la talassonímia, serà ben útil.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ ADROVER, Cosme (1980): «La toponímia marina de Felanitx, Santanyí i ses Salines (Mallorca)», *Randa* [Barcelona], núm. 10, pp. 25-49.
- (1981). «Topografia submarina i talassonímia en el Migjorn de Mallorca», *Randa* [Barcelona], núm. 12, pp. 73-82.
- CABRERA, M. Rosario; IVARS, Joan (2000): «Motivacions en la talassonímia de Dènia», dins Joan F. Mateu i Emili CASANOVA (curadors) (2000), *Estudis de toponímia valenciana*, València: Editorial Denes («Quaderns de Toponímia, Onomàstica i Cultura Popular», 1).
- CANUTO BAUCÀ, Francesc (1994): *Toponímia i talassonímia mallorquina als Columbrets*, Palma: Universitat de les Illes Balears («Quaderns de Toponímia, Onomàstica i Cultura Popular», 1).
- COROMINES, Joan (1974): *Lleures i converses d'un filòleg*, 2a ed. Barcelona: Club Editor («El Pi de les Tres Branques», 2-3).
- DCVB = ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B. (1926-1968): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, 10 volums.
- DECat = COROMINES, J. (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*; Barcelona: Curial, 9 volums.
- GALIANA, Agustí (2009): «Descripcions antigues de la costa de la Marina Baixa», *Sarrià: Revista d'investigació i assaig de la Marina Baixa*, núm. 2, pp. 4-45, en línia: <https://raco.cat/index.php/Sarria/article/view/282100> [consulta: 30-05-2022].
- LORCA IBI, Francesc Xavier (2003): «Talassonímia dels mariners de la Vila Joiosa», dins *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Teulada, la Marina], núm. 95, pp. 489-499.
- LUCAS I VIDAL, Antoni Miquel; ORDINAS GARAU, Antoni (2013): «Mapes mentals, geolingüística i talassonímia en el Migjorn de Mallorca», *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografia y Ciencias Sociales* [Barcelona: Universitat de Barcelona], núm. 17, pp. 425-462, disponible a <http://revistes.ub.edu/index.php/ScriptaNova/article/view/14923>.
- MONTAÑA I MARTÍ, Maria-Teresa (1991): *Els noms de llocs sotaiguats de la mar sitgetana a la rapitena*, Tarragona: Diputació de Tarragona. 3 volums.
- MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*, Mallorca: Editorial Moll («Els Treballs i els Dies», 22).
- ORDINAS GARAU, Antoni (2001): *Geografia i toponímia a les illes Balears. La terminologia geogràfica en els noms de lloc*, Mallorca: Editorial Moll («Els Treballs i els Dies», 48).
- RIBES I MARÍ, Enric (2009): «Toponímia i dialecte a Eivissa i Formentera. El paper dels topònims en la recerca dialectal: l'exemple de la costa pitiüsa», tesi doctoral dirigida pel Dr. Emili Casanova Herrero, dipositada a la Facultat de Filologia de la Universitat de València, 2 volums.
- SAN FÉLIX, Manuel (1997): *Guia submarina de Ibiza y Formentera*, Eivissa: Mediterrània.
- SEMPERE I LINARES, Maria Àngels (2000): «Talassònims i senyes (un estudi de cas: Santa Pola)», *Rella, La*, núm. 13, pp. 11-36, en línia: <https://raco.cat/index.php/Rella/article/view/72070> [consulta: 30-05-2022].
- TORT I DONADA, Joan (2000): «Els noms de lloc i la geografia. La toponímia com a eina per a la conceptualització de l'espai», dins *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Eivissa: Res Publica Edicions], LXXXIII, pp. 86-98.

ENTENDRE LA CIUTAT: PROPOSTA DIDÀCTICA DE TOPONÍMIA ALACANTINA

Marc Salomón Uroz
[Universitat d'Alacant]

INTRODUCCIÓ

La toponímia, entesa com a ciència que estudia els noms propis de lloc, és una ciència altament interdisciplinària amb una gran potencialitat didàctica, que, gràcies a la diversitat d'informació que ens atorguen els topònims (Miralles 1999), pot ser aprofitada a través del currículum de les assignatures de ciències naturals, socials i, especialment, les humanitats.

Tradicionalment l'onomàstica s'ha estudiat des de la lingüística, amb la recopilació, categorització i anàlisi lingüística com a últim objectiu. No obstant això, en temps més moderns s'ha reconegut la gran aportació des d'altres ciències en el seu estudi i anàlisi; així com el valor de la toponímia com a ciència auxiliar en l'estudi de la geografia, la geologia i la crítica de l'espai, entre d'altres (Membrado - Fansa 2020).

Així, es reconeix el valor de la toponímia com a objecte d'estudi (és a dir, la ciència toponomàstica) i també com a eina de coneixement transversal (com a ciència auxiliar). La didàctica de la ciència toponomàstica (i de l'inventarisme toponímic) ha rebut l'atenció de la majoria dels especialistes, mentre que l'aplicació transversal dels coneixements de la toponímia és encara un tema pendent d'explorar en profunditat.

ANTECEDENTS

En l'àmbit del sud valencià i de l'Horta d'Alacant trobem diversos exemples de propostes didàctiques de la toponímia que ens han servit d'antecedent. Trobem els estudis de Miralles 1999, Nadal 2016 i Brotons *et al.* 2017, que tenen com a objectiu la difusió de la toponímia local dels respectius mu-

nicipis i també dels mètodes de recull toponímics (enquestes orals, tractament de material toponímic físic...). Tots els projectes coincideixen en afirmar que els alumnes tenen, de base, un coneixement deficient de la toponímia del seu territori.

Pel que fa a l'ús de la toponímia com a ciència de suport a les assignatures d'Educació Secundària, Baldaquí i Junyent (2013) aporten que, per exemple, l'estudi de la toponímia ens permet fer reflexions amb l'alumnat de caràcter sociolingüístic i històric, en estudiar els fenòmens de variació lingüística i de substitució toponímica. Bernat i Buj (2019) aporten, des de l'odonímia, la difusió biogràfica dels gramàtics de la llengua catalana. I Membrado i Morote (2021) exploren les possibilitats de l'aprenentatge geogràfic a través de la toponímia.

A més de les aportacions que s'han fet des de l'AVL, també hi ha hagut un interès recent des d'altres institucions públiques per la reflexió de l'espai des de l'escola, com la iniciativa duta a terme per l'Ajuntament de València (Márquez 2021) dirigida a fer que els alumnes d'entre 3 a 18 anys reflexionen críticament sobre els seus voltants per intentar esbrinar la relació que s'estableix entre territori i ciutadans en un context urbà. Aquesta mena de reflexió es pot fer de forma coordinada amb un estudi de la toponímia del lloc.

ÀMBIT D'ESTUDI

L'àmbit d'estudi de la proposta didàctica és la ciutat d'Alacant, entesa com a nucli urbà, ja que és l'espai amb el qual la majoria dels alumnes es troba més identificat. No

obstant això, els noms de les partides del municipi d'Alacant i dels seus accidents geogràfics més rellevants (com les muntanyes o els cursos d'aigua majors, com els barrancs) també s'han de tindre en consideració, en tant que formen part del relat cohesiu de ciutat, i també com a reivindicació del patrimoni natural.

Com que és *ciutat*, trobem una sèrie de reptes que hem de superar. D'una banda, Alacant no és una excepció en tindre una política toponímica irrespectuosa amb el patrimoni de la toponímia antiga. Als estudiants no els és familiar la història de la transformació de la ciutat, fet que dificulta entendre els referents als quals els topònims feien referència abans de l'època moderna. A més, per norma general, les persones que viuen en un espai urbà tendeixen a tindre una relació més distant amb el territori que habiten; normalment el barri i el centre urbà són les entitats de referència. Hem d'afegir a totes aquestes circumstàncies la falta d'una tasca toponímica acadèmica centrada en els espais urbans.

D'altra banda, com que és *Alacant*, trobem una situació de profunda aculturació, portada per una sèrie de factors que van des de les polítiques de substitució lingüística fins a la macroestructura social (fluxos migratoris interns, externs i globalització) que agreugen el problema de desarrelament. Tots aquests processos fan que Alacant siga, al mateix temps, una ciutat idònia però complicada per a fer de la toponímia una eina d'aprenentatge.

És important que en una ciutat de dimensions considerables com Alacant, o qualsevol municipi que tinga més d'un centre d'estudis, l'experiència i el discurs sorgisquen del context immediat en què es trobe, ja que estadísticament la majoria dels seus estudiants seran de les rodalies. Una vegada treballat l'àmbit més immediat, i ubicat el nostre centre en el context urbà, ampliarem la mirada al conjunt del municipi.

METODOLOGIA, OBJECTIUS I AVALUACIÓ

Proposem una metodologia *flipped classroom* o «aula invertida», en què els alumnes siguen els encarregats de buscar, triar i aplicar la informació que troben seguint unes primeres indicacions del professorat però de forma independent. L'assignatura està pensada per a ser coordinada pel departament de valencià, però idealment també

es poden involucrar altres departaments del centre, per tal d'aportar a l'experiència el caràcter interdisciplinari que defineix la toponímia.

Els treballs en toponímia sovint són informació especialitzada, i han de servir com a eina auxiliar a la reflexió dels alumnes i no l'objecte d'estudi, ja que potser trobaran dificultats en el moment d'interpretar la informació de forma independent. Així, és recomanable que la seua consulta es faça sempre per a aprofundir o confirmar els coneixements ja establerts de forma guiada pel professorat. Els treballs que poden ser útils i accessibles en el cas d'Alacant són: a) el fullet de toponímia editat per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua en la sèrie Toponímia dels Pobles Valencians (Segura - Biosca 2021), b) la *Guia urbana d'Alacant* (<https://guiaurbana.alicante.es/>) que permet visualitzar el Nomenclàtor Toponímic Valencià sobre el mapa de la ciutat, i c) l'*Onomàsticon Cataloniae* de Joan Coromines, (<http://oncat.iec.cat>) digitalitzat i indexat per l'Institut d'Estudis Catalans.

L'activitat es desenvolupa amb l'objectiu de crear tres materials: un material escrit, en què s'expose tota la informació teòrica que s'ha anat compartint al llarg del curs; un material audiovisual, en què es pugen imatges, vídeos o contingut en línia que siga de rellevància toponímica; i un material en forma de mapa personalitzat per grups d'alumnes en què a través de l'eina Google Maps reflectisquen en el mapa els topònims que han après durant l'activitat.

L'objectiu de la proposta didàctica és el coneixement de la pròpia ciutat a través de la seua toponímia. Per a fer això, hem de formar l'alumnat en coneixements de la ciència toponomàstica, però no és en realitat només la difusió del mètode científic de recull i classificació de topònims per si mateix, sinó el seu ús com a ciència auxiliar i com a mitjà per a conèixer la nostra realitat.

Així, els alumnes en l'assignatura de valencià s'exposen també a una de les mostres més vives de la llengua en la ciutat, mostra de riquesa lèxica i de lingüística sincrònica i diacrònica. La toponímia és una eina fonamental en el procés d'aprenentatge de la llengua i també un reflex immillorable dels processos sociolingüístics històrics (Baldaquí - Junyent 2013; Montoya 1997), d'importància cabdal en una ciutat en què la transmissió de la llengua ha estat interrompuda.

Però els coneixements en toponímia i del seu valor semàntic aprofiten també per a l'aprenentatge d'altres assignatures del currículum, tant de ciències naturals com la biologia (a través de fitotopònims com *la Canyada del Fenollar, el Pla de l'Espartal...*) o la geologia; les ciències socials com la geografia o la història; o altres assignatures d'humanitats com el llatí i cultura clàssica.

Al remat, no pot faltar la necessària formació cívica dels alumnes. L'objectiu és també que els alumnes s'hi senten identificats amb aquell espai que habiten d'una forma molt més profunda, i fomentar el perdut sentiment de pertinença a l'àmbit valencià dels jòvens alacantins, tot respectant la diversitat d'identitat dels mateixos alumnes.

Per últim, hi ha un objectiu transversal a qualsevol assignatura de l'ensenyament secundari: aprendre a aprendre, a reflexionar i a buscar i triar la informació més adient per a investigar un tema determinat, i l'ús responsable de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC), tot fent difusió de les eines per a l'aprenentatge i la difusió del valencià que posen a l'abast les entitats públiques com l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, l'Institut Cartogràfic Valencià o l'Institut d'Estudis Catalans.

L'avaluació dels continguts es farà seguint els criteris de correcció lingüística, assimilació dels continguts curriculars i també actitudinals, posant èmfasi en l'aprenentatge de les definicions i els topònims de la ciutat.

DESENVOLUPAMENT DE L'ACTIVITAT

L'activitat comença amb l'exposició per part del professor del projecte i de la informació bàsica relacionada amb la toponímia (definició del terme, característiques dels topònims, exemples rellevants...). L'objectiu següent és la creació d'un corpus de topònims, que serviran com a base material del treball que es realitzarà al llarg de la nostra proposta didàctica. Aquest corpus idealment ha de sorgir dels coneixements que tenen els alumnes, i hem d'intentar que facen referència a elements que s'allunyen massa del nostre àmbit de referència.

Els alumnes seran separats per grups de 5 o 6 persones, i hauran de realitzar una primera llista de topònims. Per a ajudar-los a fer la reflexió, es poden plantejar algunes preguntes

d'inici que poden servir d'inici per a la reflexió: a) En quin barri vius? En quin barri es troba l'institut? b) On fas el teu oci? c) Coneixes alguna muntanya o riu a prop d'Alacant?

Plantejades aquestes preguntes, cada grup trobarà un conjunt de topònims, alguns dels quals formaran part de la seua experiència immediata, i d'altres que formaran part dels coneixements enciclopèdics sobre la ciutat que tenen els alumnes. Hem d'intentar donar prioritat als topònims que tinguen més relació amb les rodalies del centre, però depenent del grau de coneixement de l'alumnat podem ampliar més l'àmbit.

Els alumnes, aleshores, han d'intercanviar informació entre ells fent servir debats, siga per internet (amb l'ús de plataformes com Aules, controlades pel tutor) o directament en classe, establint un torn de paraula obert en què cada grup expose els topònims que haja trobat. El professor els apuntarà en la pissarra perquè la resta de grups prenguen nota de les aportacions de la resta.

És important també incloure en la reflexió els noms dels carrers com a espai rellevant per a la toponímia. Els coneixements en història poden servir de suport per a pensar sobre el paper en la història d'Espanya de personatges rellevants de la ciutat, com Maisonnave o el doctor Gadea; les referències a la Guerra del Francès en els carrers del centre d'Alacant (O'Donell, Castaños...), o altres personalitats que formen part de la història global contemporània (doctor Fleming, Olof Palme). A més, trobem la presència de grans personalitats de les lletres catalanes en el nostre nomenclàtor: Jacint Verdaguer, Joan Fuster, Ausiàs March, Enric Valor... que permeten lligar-lo amb continguts de l'assignatura de valencià. En municipis més xicotets, la reflexió sobre noms tradicionals i noms de dedicatòria pot ser una interessant línia de discussió.

En tindre una quantitat acceptable de topònims, pasarem a una segona fase de recollida, a través d'entrevistes orals als seus familiars, buidatge de topònims en els mitjans de comunicació (*Diari Informació, Alicanteplaza, À Punt...*) o en altres fonts toponímiques, com mapes, cartells públics o privats... indicant en tot moment quina és la font d'aquell topònim. També ens podem servir de les eines toponímiques que hem esmentat en l'apartat de metodologia.

Amb el corpus finalitzat i corregit pel professor, els alumnes passen a realitzar una activitat en tres parts: una activitat escrita, de reflexió i desenvolupament de les idees i els continguts teòrics apresos durant el curs, tant de toponímia com de continguts enciclopèdics, i de fitxes toponímiques que han d'omplir de forma grupal; una activitat de creació, audiovisual o manual, amb imatges o vídeo que explique el treball realitzat pels alumnes durant tota l'activitat, i la creació d'un mapa on els alumnes blasmen els continguts creats durant el curs.

La càrrega de treball s'adaptarà a les necessitats i al nivell de l'alumnat, assolint almenys aquests objectius pel que fa a cada cicle: per als xiquets de 1r a 3r d'ESO, el centre de l'activitat serà fer una reflexió sobre la categorització dels topònims pel que fa a criteris semàntics (a quina realitat va lligada el topònim?) i lingüístics, que pose l'èmfasi en la normalització en valencià dels topònims, amb una visió superficial de la importància de diversos aspectes de la ciutat: la distinció entre els àmbits rural i urbà, la importància de la toponímia com a forma de dividir la ciutat, i una conscienciació general sobre la formació dels topònims.

Els alumnes de 4t d'ESO i 1r de Batxillerat reben ja una educació dirigida a l'especialització, i per això, podem fer un primer acostament a qüestions més profundes, com els canvis socials i històrics de la ciutat, les civilitzacions antigues i la idea de conflicte lingüístic. La reflexió i el recull de topònims aniran acompanyats d'un debat sobre el valor del referent en la nostra realitat: lligar continguts enciclopèdics i vivencials al topònim (per exemple: quina fauna i flora té aquesta muntanya? Què ocorre i quina història té aquest barri?), ajudant-nos dels coneixements educatius de la resta d'assignatures com Biologia, Geologia, Geografia, Història...

Per últim, els alumnes de 2n de Batxillerat permeten una anàlisi molt més profunda de la toponímia pel grau de maduresa dels alumnes. La reflexió sobre el nomenclàtor urbà i la història local i global, especialment el segle XIX i el franquisme (per la seua importància a la ciutat d'Alacant i al conjunt del País Valencià) són essencials, i a més formen part del currículum d'Història, assignatura obligatòria en la Selectivitat. Els professors poden fer una preselecció de carrers que es consideren rellevants per a l'estudi i repartir-los als grups

d'alumnes. També s'hauria de convidar els alumnes a fer un llistat sobre els carrers que els siguen familiars. A més, poden fer servir informació toponímica més especialitzada, i plantejar qüestions d'anàlisi crítica de la realitat, com el fenomen de la neotoponímia i els efectes de la urbanització massiva en la transformació de l'ambient.

Una vegada que els alumnes han realitzat aquesta reflexió, poden omplir una fitxa de cadascun dels topònims treballats, que hauran d'adjuntar en el mateix dossier de textos que la resta de continguts de definició i reflexió, seguint aquest model bàsic:

Taula 1. Model de fitxa toponímica

		Imatge de l'element a què fa referència el topònim
Nom del topònim normalitzat en valencià		
Element a què fa referència		
Anàlisi lingüística. Significat del topònim		
Informació enciclopèdica		

Quan les fitxes hagen sigut omplertes, els alumnes han de plasmar en una cartolina o en un material audiovisual un resum dels continguts que han treballat durant el curs, amb un vídeo original basat en imatges de les localitzacions de les quals s'han ocupat en la seua anàlisi o amb una cartolina que represente uns quants dels topònims, amb imatges dels llocs, preferiblement realitzades pels alumnes. Així, es fomenta, a més de l'aprenentatge dels topònims, la creativitat i els lligams amb la ciutat, a través de retractar els espais analitzats en classe.

L'activitat del mapa consistirà en realitzar, mitjançant eines gratuïtes de realització de mapes com Google Maps, la plasmació gràfica de tota la informació recollida i treballada durant el curs. Així, els alumnes aprenen a diferenciar entre topònims de punt (per exemple, fites com fonts, monuments...), de línia (com carrers, cursos d'aigua...) o poligonals (paratges,

campes, barris...), gràcies als diversos marcadors que ens ofereix aquest creador de mapes. Posteriorment, el color pot indicar, per exemple, la filiació lingüística o semàntica dels topònims. En cadascun dels polígons creats, els alumnes hi podran incloure la informació prèviament treballada en classe.

L'avaluació de l'activitat gira al voltant de tres eixos: d'una banda, la correcció dels continguts, tant pel que fa als continguts de caire toponímic com els enciclopèdics, l'avaluació dels quals es pot fer de forma independent (segons el tipus d'informació tractada: per exemple, el professor d'Història pot avaluar les reflexions realitzades per l'alumnat d'alguna figura històrica rellevant) o de forma conjunta. Després, el professor de l'assignatura de Valencià s'encarrega d'assegurar-se que l'alumne emprà una llengua correcta, adequada al seu nivell i registre i realitza una reflexió sobre qüestions de normalització lingüística, emmarcades en els continguts de sociolingüística de l'assignatura. I, per últim, l'avaluació actitudinal dels alumnes, especialment en Secundària.

Si és possible, i amb els permisos adequats, el professorat pot valorar mostrar els treballs de més qualitat al públic general de l'institut (altres alumnes, pares...) per tal que la reflexió toponímica i els valors cívics que formen part essencial de l'activitat tinga una repercussió més enllà de les aules en la societat alacantina, i així difondre la importància de la ciència toponomàstica i de la crítica de l'espai de la ciutat d'Alacant.

CONCLUSIONS

El present treball és una proposta justificada de treball a l'aula de Secundària i Batxillerat de toponímia en el context de la ciutat d'Alacant, una ciutat que presenta importants reptes per la seua situació sociocultural i pel baix interès de les autoritats en desenvolupar una política que permeta el coneixement per part de la societat urbana de la història de la seua pròpia toponímia.

Aquest model és una proposta de màxims que es pot adaptar amb flexibilitat a les capacitats i necessitats de l'alumnat i l'espai. El model pot funcionar millor, sobretot, en espais urbanitzats en què, com a la ciutat d'Alacant, el nucli urbà siga el mitjà que predomine sobre la resta: els carrers i la toponímia urbana tenen un paper central en l'anàlisi topo-

nímica. Per a espais rurals, però, l'enfocament hauria de ser lleument modificat.

És important que des dels centres escolars treballem aquesta qüestió, no només per la rellevància i les potencialitats que té difondre entre l'alumnat l'interès en la ciència toponomàstica, sinó perquè és cabdal reconèixer el caràcter amplament interdisciplinari d'aquesta ciència i les seues potencialitats, i perquè és una eina per a fer que un alumnat bastant desarrelat amb el territori que ocupen facen una crítica de l'espai, tot lligat amb un discurs de normalització lingüística essencial en un espai amb una llengua altament substituïda com ho és la ciutat d'Alacant.

BIBLIOGRAFIA

- BALDAQUÍ, Josep Maria; JUNYENT, Carme (2013): «La reflexió sociolingüística a les aules de primària i secundària. Diversitat, usos i actituds», *Articles. Didàctica de la Llengua i de la Literatura*, 60, Barcelona: Graó, pp. 40-51 (<http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/41526>).
- BERNAT, Jesús; BUJ, Àngela (2019): *Lingüistes pel carrer. Estudi i proposta didàctica* (<https://www.onomastica.cat/wp-content/uploads/Ling%C3%BCistes-pel-carrer-estudi-i-proposta-did%C3%A0ctica.pdf>).
- BROTOS, Vicent *et al.* (2017): «La toponímia a l'IES Victoria Kent d'Elx: propostes didàctiques i reflexions», *Actes de l'XI Jornada d'Onomàstica / III Congrés de la Societat d'Onomàstica. Elda i Petrer 2017*, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 51-57 (https://www.avl.gva.es/documents/31987/54305/Actes_20.pdf/c134ea98-efa0-4b00-8138-bde326e9dd4b).
- MÁRQUEZ, Lucía (2021): «La infancia crea sus propios mapas de València (y son mucho más chulos que los de los adultos)», *Culturplaza*, València: Ediciones Plaza. 14-VI-2021 (<https://valenciaplaza.com/la-infancia-crea-sus-proprios-mapas-de-valencia-y-son-mucho-mas-chulos-que-los-de-los-adultos>).
- MAS, Antoni (1999): «Introducció a la toponímia. Anàlisi i proposta didàctica», *Revista del Vinalopó*, 2, Petrer: Centre d'Estudis Locals de Petrer, pp. 7-17
- MEMBRADO, Joan; FANSA, Ghaleb (2020): «Toponimia, paisaje y ciencia. El caso de los nombres de municipios de Castelló (País Valenciano)», *Cuadernos geográficos*, 59, 2, Granada: Universidad de Granada, pp. 28-52 (<https://revistaseug.ugr.es/index.php/cuadgeo/article/view/9453>).
- MEMBRADO, Joan; MOROTE, Álvaro (2021): «La toponimia como recurso didáctico para la enseñanza de la Geografía. Una propuesta a partir de tres salidas de campo en la Huerta de València (España)», *Vegueta. Anuario de la Facultad de Geografía e Historia*,

21, Las Palmas de Gran Canaria: Universidad de las Palmas de Gran Canaria, pp. 107-138 (<https://revistavegueta.ulpgc.es/ojs/index.php/revistavegueta/article/view/647>).

MONTOYA, Brauli (1997): «La nativització en castellà de la toponímia autòctona de la ciutat d'Alacant», *IV Col·loqui d'Onomàstica Valenciana. XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Ontinyent: Editorial Denes, pp. 735-739.

NADAL, Mari Carme (2016): *Aproximació al tractament didàctic de la toponímia local en l'Educació Secundària Obligatòria: identificació i anàlisi d'una problemàtica dels joves mutxamelers*, Mutxamel: Ajuntament de Mutxamel (<https://ayto.mutxamel.org/documentos2/26996APROXIMACIOTRACTAMENTDIDACTICTOPONIMIALOCAL.pdf>).

SEGURA, Carles; BIOSCA, Antoni (2021): *Toponímia dels pobles valencians. Alacant*, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua (http://www.avl.gva.es/documentos/31987/58697/ALACANT_TPV.pdf).

CÒMIC I TOPONÍMIA A L'AULA, ÉS POSSIBLE?

Vicent Sebastián-Fabuel
[Universitat de València]

INTRODUCCIÓ

Si el títol pot haver cridat l'atenció, encara més ho pot fer el contingut de la comunicació al veure la gran quantitat de referències que hi ha en relació amb termes com *cartografia*, fins i tot *geografia*, més que amb la toponímia..., connectats amb el còmic.

Fins al moment, la relació entre espai territori, els noms de l'espai territori, i el còmic ha sigut escassa; és més present, però, en el món anglosaxó o francòfon. En canvi, en les nostres latituds pot sonar una cosa peregrina fer eixe emparellament. Pel que fa a mi, he partit d'un interès personal en el còmic, el tebeo de la meua infància, i ara didàctic i professional, com a docent de les CCSS especialment interessat per la cartografia i els noms que l'acompanyen. I precisament eixe ha estat el recorregut en aquesta comunicació i en el treball d'aula: del còmic a la geografia, a la cartografia, a la toponímia; dels mapes imaginaris amb toponímia fictícia als mapes reals amb la toponímia existent; després el camí contrari, amb la revisió i l'anàlisi del mapa topogràfic que l'alumnat *relatarà* en format còmic.

EL NOM I EL LLOC

La geografia s'origina, etimològicament, com a *escriptura* i com a *dibuix* del món: podem tindre paraules sense món, però no mons sense paraules o altres símbols, i el lloc no sols és el depositari d'una identitat col·lectiva i individual, les arrels de la qual es busquen reconstruint els records, sinó també el testimoni d'aquesta identitat, perquè conté signes

tangibles dels canvis que s'han produït al llarg del temps: la dimensió emocional i perceptiva del coneixement lligada a la memòria, el record i les experiències de cada persona o comunitat.

El lloc es converteix en el mediador cultural. La dimensió espacial, de fet, és una dimensió tant física com cultural i, com a tal, es forma, es transforma, canvia i persisteix en relació amb les famílies, les comunitats, els costums i les tradicions. Per tant, es pot dir que les toponímies *conserven* en les seues estructures els signes i valors d'una determinada comunitat humana i el seu procés de territorialització. De fet, els topònims són portadors de significats específics derivats de les societats que han habitat i transformat els llocs, i és precisament aquesta particularitat la que ens porta a considerar el seu paper com a mediadors dels valors culturals vinculats a la idea de territori com a patrimoni.

La finalitat dels topònims és també proporcionar orientació espacial, i és aquest etiquetatge el que permet a les persones donar direccions o parlar sobre una ubicació específica. Aquesta funció de denotació és, doncs, principalment pràctica. No obstant això, els topònims també es poden usar per a evocar una connotació, una associació simbòlica. Amb freqüència, el mateix acte de nomenar transmet poder sobre allò que es nomena, que és part integrant del poder de possessió, i per altra banda, les eleccions en el procés de nomenament han portat a formes particulars de nomenar en un temps i un lloc. L'acte de nomenar, que depèn de les intencions humanes, és un espai de vida i cultura per als usuaris

hereus (habitants i visitants) centrat en les visions de l'habitable: la gran extensió (bosc, pla, líquid), els límits i divisions (polítiques i administratives, imaginades i viscudes). A continuació, podem fixar-nos en els noms de persones atribuïts als llocs: senyors, administradors, soldats, sants, pioners, precursors, habitants ordinaris o personalitats il·lustres... Els topònims plantegen qüestions sobre el poder d'habitació: propietat, apropiació, reconeixement i identitat;¹ conciten sentits, sensacions i sentiments. Així, els entorns naturals, els paisatges i les atmosferes es descriuen, es jutgen, s'aprecien, es deprecien, s'imaginen i s'experimenten en relació amb el viure,² segons les percepcions, els coneixements i les creences.

La toponímia, per tant, és una ciència de cruïlla en la qual convergeixen la lingüística, la geografia, la història, l'etnologia, etc. Cadascuna d'aquestes ciències contribueix a l'explicació de l'origen d'un nom. La lingüística pretén comprendre inicialment el significat de la paraula que constitueix el topònim. La geografia i la història busquen avaluar les dimensions de l'objecte geogràfic i la seua datació, i comprendre els motius culturals que hi ha darrere del nom del lloc com a domesticació del territori.

La mediació toponímica té sentit des del punt de vista del llenguatge, dels procediments utilitzats (descriptius, antropònims, préstecs) i de les raons per a nomenar (propietat i freqüentació, pertinença i esdeveniment, experiència sensible i aspecte honorífic). També tracta de l'evolució de la societat, perquè nomenar és un acte que pertany tant al passat com a la vida actual: els canvis toponímics i la creació de noms. Els topònims revelen, evocuen, suggereixen motivacions, intencions, coneixements, percepcions, emocions, sentiments, maneres de veure, experimentar, sentir i percebre. En definitiva, l'origen dels noms es troba en la relació de l'home amb el territori i els seus habitants.

Ens recolzem en les paraules de Joan Tort (2019: 40) quan defineix la toponímia com «una disciplina que no se puede adscribir a un campo de conocimiento estricto y cerrado, sino que, por su naturaleza peculiar, puede ser abordada de

una manera fructífera y complementaria desde una gran diversidad de perspectivas. [...] por este motivo nos atrevemos a calificarla, siguiendo a Morin (2001), como un conocimiento *interdisciplinario*».

TOPONÍMIA A L'AULA

La dimensió ambiental de la toponímia no és només l'estudi del territori sinó el foment del desenvolupament de competències d'espacialitat i temporalitat. Un paper fonamental en les diferents percepcions de l'espai és el lloc on es viu i creix: els llocs estan plens d'una diversitat que implica una percepció diferent del món que ens envolta. L'individu, que desenvolupa habilitats espacials, també necessita orientar-se en l'espai en el qual es mou. Però, què significa l'orientació? De fet, implica també situar-se i moure's amb consciència en l'organització humana del territori,³ un espai geogràfic com a construcció antròpica a escala territorial, social, polític i econòmic.

La toponímia és el producte de la interrelació entre una població i el seu lloc de vida: implica un conjunt de relacions que vinculen l'home amb la naturalesa, amb el medi ambient, amb la societat. Aquests llaços fan ús d'elements polítics, religiosos, socials, econòmics que també inclouen el sòl, l'aire, les cases, les carreteres, les ciutats, és a dir, tots els elements que donen vida i forma a la toponímia com a realitat i imatge medidora de la realitat.

Estudiar la toponímia és aprendre a desxifrar el seu llenguatge, per a entendre els significats ocults darrere de cada element, fent diferents tipus de lectura:

- Lectura denotativa, que respon a la pregunta: com és la toponímia? Es concreta en l'anàlisi dels elements de la toponímia i les seues relacions.
- Lectura connotativa, que respon a la pregunta: què inspira aquesta toponímia? Les emocions i sensacions que la toponímia desperta en els subjectes i els significats i valors que se li atribueixen.

1. Aquest aspecte a hores d'ara es troba d'actualitat: Ordóñez (2022).

2. Tenim ací una referència molt pròxima a la ciutat de València: <https://valenciaplaza.com/el-turia-la-linea-geométrica-que-tambien-sedujo-a-quienes-hacen-los-mapas-de-valencia>.

3. En relació a la seua importància, podem consultar informacions recents de l'actual conflicte russo-ucraïnès: https://www.abc.es/internacional/abc-empresa-carreteras-ucrania-quita-senales-trafico-para-confundir-tropas-rusas-202202281053_noticia.html.

- Lectura interpretativa, que respon a la pregunta: per què aquesta toponímia? Implica la interpretació dels signes de la toponímia, centrant-se en els factors i processos que la van construir i que segueixen donant-li forma.
- Lectura temporal, que respon a la pregunta: com ha canviat i està canviant aquesta toponímia? S'emmarca en els canvis de la toponímia en un territori, en una dimensió diacrònica.

Aquestes lectures defineixen a l'aula uns objectius d'aprenentatge:

- Reconèixer els diferents elements de la toponímia i les seues relacions; reconèixer la singularitat de cada toponímia (lectura denotativa).
- Reconèixer que la toponímia desperta emocions i que cada persona li atribueix significats de diferents maneres (lectura connotativa).
- Buscar una explicació de les característiques de la toponímia en relació amb els factors naturals i antròpics (lectura interpretativa).
- Comprendre les transformacions de la toponímia i *la seua història* mitjançant l'ús de fotografies i mapes del passat, descripcions antigues, entrevistes amb persones majors...

En aquest sentit, es pot reconèixer que la toponímia té unes funcions didàctiques fonamentals:

- Ajuda a comprendre la pròpia història i permet centrar l'atenció en diferents temes.
- Ajuda a enfortir el vincle emocional amb els llocs: entendre la toponímia significa entendre's un mateix i a la comunitat de la qual s'és membre; permet a les persones situar-se en el temps i l'espai en una perspectiva d'harmonia amb el passat i amb les generacions passades i futures.

Perquè el valor del topònim és doble: és alhora *patrimoni natural* i *patrimoni cultural*. Precisament el patrimoni cultural, igual que la toponímia, pot ser considerat el producte de les generacions passades, llegat a la generació actual, que

el transmetrà a les generacions futures, ja que els topònims es defineixen com a «potencials vehicles de transmissió transgeneracional d'informació cultural». Eixos històrics de carreteres al llarg de les crestes, els solcs ramificats dels cursos d'aigua, les particions, la trama de parcel·les és sens dubte un dels signes de major permanència del territori, fins i tot després de segles, com els canvis en les tècniques de cultiu, etc.

PENSAMENT ESPACIAL

Molt indicativa és l'afirmació de Lleonart (2008: 269) quan expressa que: «actualment, sembla que amb instruments i tecnologies com el GPS ni tan sols no ha de fer falta saber llegir un mapa. En canvi, cap instrument no pot substituir la informació geogràfica que ens proporciona la cartografia per poder entendre l'organització de l'espai o fins i tot per a qüestions domèstiques». Rhida *et al.* (2020) assenyalen la importància del pensament espacial en el context actual, en particular, emfatitzen el procés de raonament i la conceptualització de l'espai com a parts essencials d'aquest.

L'educació en geografia moderna utilitza quatre conceptes per a respondre preguntes geogràfiques que van des de l'enfocament realista fins a una visió del món constructivista, fonamentades en Wardenga (2002), que va desenvolupar aquest sistema que defineix la comprensió de l'espai:

- El primer concepte descriu l'espai com a contingut, la qual cosa correspon a una visió adoptada per les ciències naturals. Els fenòmens geogràfics estan llestos per a la seua descripció mitjançant mesurament i quantificació en un espai físic tancat.
- Això també s'aplica al segon concepte, que descriu l'espai com a relacions espacials en centrar-se en les ubicacions i les interconnexions dels fenòmens. Tots dos conceptes consideren l'espai com a objectiu, estimulant en els estudiants una comprensió de l'espai que ajude a explicar fenòmens espacials.
- El tercer concepte es refereix a com l'espai percebut és comparable als enfocaments psicogeogràfics que intenten examinar l'experiència encarnada de l'espai.
- El quart concepte, que interpreta l'espai com una construcció social, està informat per idees cons-

tractivistes. Aquesta concepció de l'espai se centra en la producció d'espai a través de la comunicació social en forma de text, que ha sigut prominent en els enfocaments crítics de la geografia i la cartografia. I això inclou les representacions visuals o gràfiques pel fet que en aquesta proposta intentarem determinar si els còmics tenen la capacitat d'expressar o representar l'espai de forma geogràficament rellevant per a treballar en un context geogràfic i dins el pensament espacial.

EL CÒMIC COM A EINA ESPACIAL

Els còmics s'han convertit en els últims vint anys en un gènere que no sols ha augmentat en nombre, sinó també en l'amplitud del seu contingut, ja que inclou obres que no són de ficció, que es basen en biografies, esdeveniments, documents o llocs històrics, i que presenten temes complexos amb una forma narrativa detallada i amb múltiples facetes.

El còmic ens trasllada a diferents ambients i contextos socials, polítics i culturals, tenint com a punt de vista problemes i curiositats d'un món fictici, però basat en dilemes reals que afligeixen o poden afligir qualsevol lector i que el fan sentir-se identificat i representat en moltes històries, per exemple en el còmic de Spiegelman *Maus*. Si tenim en compte només els còmics dels herois de les grans editorials com Marvel i DC Comics, ens endinsarem en un univers ple de dilemes morals i ètics i de qüestionaments dels seus poders com a conseqüència positiva o negativa a favor de la societat (Iron Man, Wonder Woman o el Capità Amèrica), creats en períodes convulsos del segle xx on van abordar problemes reals del seu entorn, on la crítica política i la difusió de valors i la propaganda ideològica es duen a terme a vegades de manera ostentosa i a vegades de manera subtil.

Els còmics són un mitjà d'informació i crítica social, explícita o implícita, que pot arribar a un gran nombre de lectors, permetent una lectura geogràfica de mons i cultures en les seues diferents temporalitats i espacialitats, que no sols comprén la superfície terrestre pel que fa a l'espai, sinó que comprén les persones i objectes, per la qual cosa podem acostar-nos a l'espai social apropiat, transformat i produït per la societat. De fet, en l'última dècada s'han représ diferents

formes de narració com a eines útils per a la investigació cartogràfica per la seua capacitat d'afectar i commoure, de conformar i significar més enllà de la representació dels espais, ja que les representacions textuais, visuals i verb-visuals tenen la capacitat d'activar les pràctiques espacials i estimular nous imaginaris i comprensions espacials.

Explorar aquesta concepció de l'espai pot ser interessant a l'aula. Però ací anem més enllà. Aquesta comunicació s'ocupa de la rellevància potencial de les novel·les gràfiques en l'ensenyament de la cartografia i del valor dels còmics com a possibles recursos per a desenvolupar les habilitats de pensament cartogràfic dels estudiants. El poder comunicatiu del còmic, que resideix en la seua forma aparentment simplificada i accessible però amb una narrativa pròpia que mostra qüestions complexes, té un potencial didàctic que pot utilitzar-se com a ajuda a l'aula a l'hora d'encetar tasques toponomàstiques. Els còmics poden assumir diferents papers dins d'una perspectiva cartogràfica, i convertir-se en una eina didàctica eficaç, el llenguatge a través del qual construeix un discurs sobre l'espai.

Algunes de les reflexions ací exposades són el resultat d'una exploració de confluències i intercanvis possibles entre la cartografia, la toponímia i el còmic. Per tant, aquesta contribució s'estructurarà en dues parts: la primera reflexionar entorn de la representació de la cartografia i la toponomàstica en els còmics com a mitjans de comunicació; la segona dedicada a les propostes de treball amb còmic des d'una perspectiva cartocèntrica desenvolupada a través de la realització d'alguns tallers.

VINCLES ENTRE TOPONÍMIA I CÒMIC

Com hem dit abans, la toponímia, com a camp d'estudi interdisciplinari, va nàixer de la necessitat d'emfatitzar la prolífica intersecció entre la història i el mapa, i el desig d'explorar-la mitjançant un nom propi atribuït a una entitat geogràfica, siga un element natural o un element creat per l'home. A través de la toponímia podem percebre el paisatge en quedar descrits i definits en ella els seus elements més característics, tant pretèrits com actuals, de manera que en el conjunt dels topònims queda sintetitzat el paisatge, actual i històric.

La toponímia entra així en la consciència territorial, i el territori és un espai específic caracteritzat per la delimitació, l'apropiació, i la pertinença en el territori, en aquesta relació

entre les persones i el seu espai. En relació amb aquest concepte, anem a continuació uns principis essencials «l'*atenció al nom* com a premissa de partida, amb tot el que això significa en relació amb les llengües, els territoris o les identitats; l'*atenció*, així mateix, a la *memòria onomàstica* com a línia prioritària i indissociable de la premissa anterior; d'altra part, la reivindicació de la *interdisciplinarietat* com a valor consubstancial a l'estudi dels noms».

Atenent que els topònims són construccions polítiques i d'identitat i que, d'altra banda, alguns autors han representat topònims que s'imposen als personatges i a la narració facilitant representar un espai imaginari que, fins i tot, qüestiona l'espai real: el còmic brinda moltes escenes on el topònim oficial dona pas a noms carregats de significats territorials, oferint una geografia íntima i subjectiva, a través del prisma dels ulls dels personatges i de l'autor. Parlem d'una toponímia de l'emoció, que escenifica una relació afectiva dels autors de còmics amb els llocs i espais que dibuixen. Podem citar, per exemple, la sèrie *Las ciudades oscuras* de F. Schuiten i B. Peeters (1983): oferint un món imaginari, els autors, han poblat aquest món de *ciutats* els topònims de les quals recorden a ciutats reals (Brüsel i Pâhry).

Hui en dia, hi ha itineraris turístics traçats al llarg de trames literàries. D'aquesta manera les narracions afecten la manera en què experimentem i interpretem els llocs, els paisatges i fins i tot els mapes, oferint possibilitats perquè sorgisquen records i es compartisquen sentiments. Al seu torn, els cartògrafs han reflexionat sobre els vincles entre els mapes i les narracions, la capacitat dels mapes per a visualitzar les històries, cartografiant tant la trama com les línies de vida i les trajectòries dels personatges, però també la seua capacitat per a contar i desplegar històries per si mateixos.

En aquest escenari, gràcies als treballs de periodistes gràfics com Joe Sacco i Marjane Satrapi, que utilitzen el format del còmic per a produir reportatges, cròniques i autobiografies i per a representar contextos històrics, geopolítics, socials i econòmics, els còmics són ara llegits per un públic més ampli i els investigadors han començat a treballar amb els còmics com a objectes d'anàlisi.

Els còmics i els mapes mostren coincidències: tots dos fusionen parts visuals i textuals. Mentre que els topònims i al-

tres formes d'informació espacial es proporcionen a través de textos incrustats en els mapes i en les seues llegendes, les paraules s'inclouen en les vinyetes dels còmics juntament amb les imatges. Movent-se d'una vinyeta a una altra, els lectors de còmics tracen línies de lectura en l'espai de la pàgina que s'assemblen a trajectòries d'orientació, comparant el moviment d'una vinyeta a una altra com si es tractara d'una seqüència de passos. A més, com en els mapes, aquestes seqüències no es mouen en una sola direcció lineal, sinó que les mirades poden anar d'una pàgina a una altra per a tornar a centrar-se en les vinyetes anteriors i trobar nous elements per a la construcció de sentit que determinaran a través d'una experiència de lectura plurivectorial, com si cada pàgina fora un mapa.

Així doncs, els còmics també permeten confrontar la història dels topònims, per a recordar els lectors que no són immutables. Per exemple *La volta a la Gàl·lia*, on Astèrix i Obèlix viatgen per la Gàl·lia, Uderzo i Goscinny juguen amb múltiples referències que permeten al lector situar-se en l'espai d'aquesta França de topònims que potser podrien perdre's: Durocortorum és Reims; Divodurum, Metz; Burdigala, Bordeus... El mapa d'aquest *tour* també permet al lector identificar els topònims dels pobles, travessats pels dos herois, un mapa de la *Gàl·lia* amb unes fronteres que en realitat són les de la França contemporània. Els títols d'alguns àlbums evoquen també aquests anacronismes humorístics de la sèrie Astèrix per la toponímia i els noms dels pobles que habiten territoris que, no obstant això, encara no tenen les fronteres actuals que inevitablement s'evoquen en llegir *Astèrix i els gots*, *Astèrix a Hispània*, *Astèrix al país dels helvecis*...

També existeixen topònims carregats de significat als pobles imaginaris de Sant Teodoro en el Tintin d'Hergé, o Syldavia i Borduria. El joc de paraules toponímic proporciona a l'autor una coartada que li permet publicar sense risc de censura tots els llocs comuns, ja que la història es desenvolupa en un país que no existeix.

Abordar la representació d'aquests espais en l'art seqüencial del còmic ens porta llavors a donar compte d'un recorregut que acosta el real a l'imaginari, revelant un segon discurs que mostra les idees dels autors i la imatge que s'han fet d'una regió. A través de mapes i decoracions, «cet espace connaître une médiation esthétique qui le transforme en pay-

sage, et une médiation politique qui en fait un territoire (fondé sur l'historicité, la frontière, les noms de lieu donnant une constance symbolique)» (Chante 2006: 369).

Aquests processos de generació d'imaginari geogràfic relacionats amb les historietes són la base de ficcions en països reals i aventures en geografies imaginades. La seua identificació ens permet estudiar els *topos* exòtics la imatge de la regió dels quals representa un espai d'aventura. Encara que aquests usos no són exhaustius, i el seu principal objectiu és mostrar la diversitat de formes en què els autors de còmics aprofiten la toponímia. Al final, la historieta és tant un indicador dels seus usos, una desviació de la toponímia oficial, com una forma de reapropiació de llocs per l'espai dibuixat. Com indica Frieria (1992: 35) «los nombres de lugar ofrecen unas posibilidades al proceso de enseñanza-aprendizaje, cuyo interés vamos a poner de relieve, demostrando la utilidad de la toponimia en la adquisición de conceptos, procedimientos y valores en el área de Didáctica de las Ciencias Sociales, para el conocimiento del medio natural, social y cultural».

En definitiva, hi ha un potencial cartogràfic en els relats del còmic perquè construeixen projeccions d'espais i paisatges i són capaços de reproduir i restituir la tridimensionalitat dels llocs. Però, de la mateixa manera, també hi ha una dimensió narrativa en els mapes, que podrien llegir-se com a històries desenvolupades sobre un territori concret. Al capdavant, seguint T. Groensteen (2007), vincular les vinyetes de la tira còmica és necessàriament vincular els espais. Aquestes reflexions teòriques sobre la relació entre la narrativa i l'espacialització fan pensar que el còmic és un gènere especialment rellevant per a analitzar el vincle entre la cartografia i la narrativa visual. En comparació amb altres maneres de narració, les tires còmiques semblen *a priori* més capaces d'integrar el llenguatge gràfic del mapa.

POT UN MAPA CONTAR UN CÒMIC I UN CÒMIC ORIENTAR COM UN MAPA?

Sabem que per a enganxar l'alumne amb la classe necessitem tindre eines didàctiques que puguen atraure la curiositat i l'atenció, i que correspon al docent buscar nous recursos per a l'ensenyament, utilitzar materials alternatius a l'aula i aplicar mètodes d'ensenyament no convencionals

que modelen l'ensenyament i busquen alternatives que afavorisquen la construcció d'un coneixement diferenciat, fent que l'alumne utilitze la seua creativitat i capacitat de sentit crític. W. Eisner (1999) defineix la importància dels còmics com una habilitat que es pot aprendre, que es basa en l'ús imaginatiu dels coneixements científics i lingüístics, i amb aquesta contribució busquem utilitzar noves possibilitats de recursos i mitjans pedagògics per a treballar la toponímia. Així, com afirmen Ordinas i Binimelis (2018: 388-389), «la enseñanza basada en los topónimos permite la consecución de objetivos conceptuales como la identificación del medio, natural y humano, a través de su denominación, y el impacto de las actividades antrópicas sobre el medio físico así como las transformaciones experimentadas a lo largo del tiempo, cualidades que, como recomienda Dorion (2007) deben ser conocidas entre el alumnado de las nuevas generaciones».

D'aquesta manera, la nostra finalitat és presentar la inserció del còmic com a possibilitat pedagògica en l'ensenyament abordant conceptes com espai, territori, lloc i paisatge que podrien ser treballats a l'aula. A més, cal destacar el seu valor lúdic, que és ben rebut pels alumnes.

La finalitat d'aquesta contribució és proposar una nova manera de treballar la toponímia, que els alumnes exploren i que es familiaritzen amb els mapes, els seus elements estructurals i el complex vincle que tenen amb l'espai que habiten. Es poden explorar les formes en què un tipus específic de narració s'apropia materialment dels mapes, seguint Dorion (2007), «Donner un nom à un objet, à une personne ou à un lieu, c'est en confirmer l'existence», per exemple als mapes de *Conan el Cimmerio*.

El còmic pot assumir diferents funcions dins d'una perspectiva geogràfica, i convertir-se, fins i tot, en una eina didàctica eficaç o en un llenguatge a través del qual construir un discurs sobre l'espai. Per tant, permet, a través del seu component figuratiu, no sols la ràpida visualització de continguts textuais, sinó també la percepció d'una aparent accessibilitat de conceptes complexos, gràcies a la confiança *cognitiva* amb la qual, especialment les noves generacions, s'acosten al visual més que al contingut textual.

La investigadora M. Pearce (2009) s'ha preguntat sobre els límits de l'espai cartogràfic per a narrar l'experiència

humana i la seua subjectivitat en parlar de *llocs*, marcs que ens porten a percebre els canvis dictats pel pas del temps, mapes a través dels quals el temps passa, mapes en els quals s'uneixen a les coordenades geogràfiques les paraules de la història que, com a eixams de topònims, nien en el pla cartogràfic, en les corbes dels rius i de les carreteres.

En avaluar les possibilitats d'aprendre el pensament espacial a través dels còmics, primer hem d'assegurar-nos que puguen expressar o representar l'espai d'una manera geogràficament significativa. En eixa línia, hi ha almenys dues bones raons per les quals l'elecció de partir del còmic pot ser rendible en termes de desenvolupament d'una didàctica:

- La recent aparició d'estudis dedicats a la *geografia del còmic* ha permés començar a pensar en el llenguatge del còmic a través d'una perspectiva cartogràfica. De fet, una visió *centrada en l'espai* del còmic ha aconseguit identificar representacions de temes geocartogràfics dins de les narratives, i reconèixer en el seu llenguatge, experiències d'espacialització, que requereixen habilitats d'orientació i sensibilitat espacial.
- Els còmics són capaços d'introduir temes complexos mitjançant l'ús d'histories amb un llenguatge accessible i cognitivament pròxim. Aquest potencial comunicatiu d'un llenguatge híbrid, visual i textual, és interessant per a utilitzar en una perspectiva didàctica.

AMB EL CÒMIC LLEGIM ELS NOMS DEL MÓN

L'espai geogràfic és percebut pels individus, cadascun vivint dins de les seues pròpies percepcions espacials, avaluant-les d'acord amb les seues pròpies experiències personals i actuant en conseqüència. L'anàlisi de les diferents percepcions de l'espai pot ajudar a identificar les raons dels conflictes relacionats amb l'ús d'uns certs llocs. Aquestes anàlisis poden proporcionar diverses perspectives i valoracions per als estudiants (Wardenga 2002). Els creadors de còmics poden mostrar emocions i impressions sensorials individuals com a resultat de percepcions subjectives de l'espai; aquesta interpretació d'un entorn pot resultar en paisatges emocionals.

El color pot jugar també un paper important en la representació de l'espai percebut subjectivament en els còmics. Es poden utilitzar paletes particulars per a expressar estats d'ànim atmosfèrics que descriuen la vida emocional dels protagonistes i reflecteixen les seues relacions personals amb l'espai circumdant. En els còmics, els creadors també poden utilitzar la construcció geomètrica de la perspectiva per a escenificar les emocions existents en un lloc en particular, per exemple, amb *preses de càmera* d'angle alt o baix.

En la comunicació, l'espai s'expressa com una construcció social (Wardenga 2002). Tots hem sentit parlar de «barris de moda» (*Russafa*) o «zones prohibides» (*Casitas rosas*).⁴ Usem aquests conceptes d'espai per a formar-nos una imatge del que podem esperar i com jutjar aquests espais, reemplaçant o influïent en l'experiència de primera mà. Això significa que percebem o imaginem determinats espais sota la influència del que hem llegit o sentit sobre ells. Per contra, els urbanistes poden voler influir en la producció d'espais per al màrqueting de la ciutat, utilitzant tècniques de relacions públiques per a difondre imatges positives de la seua ciutat. Les diferents idees de llocs generalment s'influeixen entre si i, per tant, són una imaginació col·lectiva de l'espai. En termes constructivistes, això significa que en produir i reproduir aquestes idees produïm l'espai mateix.

Els còmics poden basar-se en una àmplia varietat de símbols i clixés coneguts per a representar l'espai com a construcció social. En els còmics, els creadors sovint aprofiten el fet que poden descriure llocs amb l'ajuda d'uns certs objectes que estan associats amb un lloc particular en la imaginació del destinatari. Per exemple, sovint es mostren edificis famosos com la Ciutat de les Ciències o conjunts d'objectes, la qual cosa indica la ubicació d'una escena. Les plantes, els animals, el menjar, la roba tradicional, els pentinats o els automòbils poden complir la mateixa funció si la seua associació amb un lloc és prou forta. La representació de festivals, fires o ritus pot tindre el mateix propòsit. Fins i tot les lletres d'uns certs alfabetos poden indicar la ubicació. Per a tal ús de símbols, l'audiència ha de ser capaç d'identificar els símbols i assignar-los

4. Conjunt de vivendes que aglutinen problemes de delinqüència i inseguretat ciutadana, situades al barri de la Malva-rosa de València.

als llocs correctes i, per tant, requereix un cert grau de coneixement previ per a situar correctament una història.

Amb el còmic és possible abordar temes geogràfics, com els conflictes, les fronteres, les migracions, la marginació, però també el consum de terres i l'especulació immobiliària, a través de narracions percebudes com més simples, accessibles i, per tant, atractives. D'aquesta manera, la perspectiva de la narrativa subjectiva i la possibilitat de vincular els temes a les visions i històries personals permet una major implicació emocional per part del jove lector, el qual és convidat a acurtar la distància, acompanyat per imatges i text, en el procés d'esbrinar i comprendre eixes històries que deixen rastre en els noms.

A pesar que els estudis dedicats a les *geografies del còmic* han investigat la representació d'espais en els còmics, J. Dittmer (2014) demanava una anàlisi de la peculiar gramàtica espacial del seu llenguatge. Es pretén veure no sols quants rastres o insercions cartogràfiques es poden trobar en les històries dels còmics, o suggerir com la cartografia pot ser útil per a analitzar els còmics i destacar les seues característiques cartogràfiques. És a dir, a part dels casos en què els mapes de llocs imaginaris s'utilitzen per a donar credibilitat a les històries de ficció, és fàcil trobar mapes en les obres de periodisme gràfic per a dirigir el lector en el context històric i geogràfic en el qual es desenvolupa la història; el mapa permet així seguir retrospectivament el viatge de l'autor, orientant el lector en el context històric i geogràfic en el qual es desenvolupa el relat.

Quan es tracta de periodisme gràfic, els mapes inclosos estan entre les fronteres reals i les geografies personals, on la relació directa amb el llapis que dibuixa el còmic a vegades permet als autors fer xicotetes desviacions de les cartografies, deixant espai en els mapes mentals o emocionals. Aquest és el cas, per exemple, dels mapes de Beirut dibuixats per Zeina Abirached en els seus còmics autobiogràfics: blocs sencers de la ciutat desapareixen del paper a causa de les explosions, els forts contrastos entre el blanc i el negre de la pàgina, recorden els buits de la memòria. El mapa es converteix en una projecció de la geografia emocional i commemorativa de l'autor. No obstant això, serveix, no sols per a conèixer històries íntimes i personals, sinó també per a recuperar les geografies col·lectives a través de la comparació entre mapes històrics i contemporanis

Els intercanvis entre el còmic i la cartografia no únicament es refereixen a la presència dels mapes en les històries dels autors, sinó també a l'intercanvi mutu entre tots dos llenguatges. A vegades l'autor del còmic juga precisament amb la desconexió entre la rigidesa imposada per la forma del mapa i el desig de narrar espais mòbils i geografies canviants. En aquest cas, el dibuixant utilitza l'atles com a narració, que marca les etapes del seu viatge i els capítols de la seua història. La cartografia no és només un tema narratiu en el qual fonamentar una trama, és també una metàfora visual, capaç de donar forma a temes complexos, de contar la història de la connexió no sols entre mapa i territori, sinó també entre les paraules i les coses, l'individu i l'espai, i en conseqüència entre l'individu i la seua pròpia identitat. La cartografia és com un trencaclosques, per a això existeixen els mapes, per a posar ordre en el disseny accidental de la naturalesa, línies que dibuixem a través de tota la Terra, com una gegantesca xarxa tirada al voltant del món: fixar llocs i noms. És una fràgil certesa, no obstant això, destrossada per colps d'estat, guerres civils, secessions... Cada dia és un món nou.

La cartografia en els còmics també apareix com a tema en el relat, com a llenguatge d'interpretació —a més de representació— del món sobre el qual interrogar-se, entorn del qual construir històries. En el seu treball, David Mazzucchelli comença una reflexió sobre el llenguatge de la cartografia per a raonar entre el món i la seua representació.⁵ El mapa és un pretext per a narrar un sistema que dona sentit al món, la història del protagonista, un jove cartògraf, obligat a enfrontar-se diàriament a la mutabilitat del món: mentre ho intenta va corregint els atles, captant les formes del món en un globus terraquí, mentrestant els estats canvien les seues fronteres, les ciutats canvien de nom.

PROPÒSIT DEL MAPA EN EL CÒMIC

Seguint V. Veschambre (2017), per a tractar de respondre a la pregunta sobre la funció del mapa en el còmic, primer anem a tractar de situar-lo en relació amb la narrativa seqüencial, identificant dos tipus de mapes: *mapes representació* i *mapes objectes*. La funció de la primera és representar

5. Vegeu Mazzucchelli 2001.

l'espai en el qual se situa la història, o localitzar-la. El segon correspon al mapa objecte, utilitzat en la narració i inserit en les vinyetes, com qualsevol altre objecte que els personatges de la narració troben o manipulen.

A través del mostreig en la col·lecció de còmics consultats, l'alumnat va trobar que més de la meitat de les obres incloïen almenys una representació cartogràfica, la qual cosa permet parlar d'una presència significativa del mapa i reforça la idea d'analitzar el paper que exerceix en la narració seqüencial aclarint el paper que el mapa juga en la narrativa. L'anàlisi sobre el corpus d'histories no pretenia ser únicament exhaustiu quant a la localització dels mapes, sinó assenyalar la seua presència o absència i identificar els principals tipus de mapes utilitzats. Això va permetre fer una anàlisi identificant tots els mapes i especificant sistemàticament la seua posició en la narració: el desencadenant i el suport de la història.

El primer tipus de mapa permet la localització, la contextualització, dona una visió de l'espai narratiu, a diferents escales. Podem veure que el mapa és present en grans clàssics del gènere, com *Les aventures de Tintín*, per a permetre'ns seguir els seus viatges, *Les aventures d'Astèrix*, amb el famós mapa introductori que localitza el llogaret «que encara i sempre resisteix a l'invasor», o amb Hugo Pratt, que obri la primera aventura de Corto Maltés, *La balada de la mar salada*, amb el mapa d'un atol·ló del Pacífic. En el cas de F. Bourgeon i *Los pasajeros del viento*, l'antic pla del fort Saint-Louis de Juda inscriu la narració en un enfocament realista i fa creïbles els personatges. A través d'aquests exemples, podem identificar els gèneres que apareixen més estretament vinculats al mapa: narracions històriques, ciència-ficció, reportatges de notícies o històries de viatges.

També és necessari considerar el mapa com a objecte utilitzat pels personatges o present en el seu entorn. Manipulat pels personatges, el mapa sempre juga un paper en el curs de la història. En *El secreto del espadón* d'Edgar P. Jacobs, el personatge d'Olríc desplega un mapa que anuncia l'acció de guerra que s'acosta. En una situació similar, en la qual el mapa s'utilitza per a llegir qüestions geopolítiques, el capità de *Terry i els pirates*, de M. Caniff, sosté un mapa i li diu a l'heroi: «Mira aquest mapa i ho entendràs». El personatge tria la representació tipus mapa vinyeta, que permet gran

precisió, amb tots els atributs del mapa: orientació, escala, figures simbòliques per a localitzar mines, propietats, rutes de transport, obstacles topogràfics...

A més del mapa manipulat per un personatge, pot aparèixer un altre tipus de mapa objecte: el mapa mural. Amb Hergé o Caniff, els mapes murals s'exhibeixen en llocs d'autoritat (oficines de policies, militars, líders...) i representen atributs de poder.

I encara que siga present com un objecte que juga un paper en la història, el mapa pot romandre il·legible: aquest és el cas d'un terç dels mapes objectes en el nostre corpus de còmics. Per als mapes de Sacco, la funció dels quals és clarament informativa, la presència d'una escala o una llegenda està lluny de ser sistemàtica. Per a fer-lo més *real*, el mapa de *Las ciudades oscuras* dibuixat per Schuiten no té llegenda.

Els exemples més espectaculars són aquells en els quals el dibuixant superposa elements que simulen la 3D (personatges, paisatges, etc.) sobre un fons de mapa bidimensional. El millor exemple d'això és sens dubte el mapa introductori de *Les aventures d'Astèrix*, on veiem un signe de la legió romana plantada en el cor de la Gàl·lia, així com una lupa que permet el canvi d'escala en el «llogaret habitat per gals empedreïts» i els campaments romans que l'envolten. En l'última vinyeta de *Caboto*, de L. Mattotti, emergeixen del portolà els rostres de dones, conqueridors i indis, així com les caravel·les. En el requadre anterior podem llegir l'última frase del llibre: «en cada rostre es dibuixa el mapa d'una vida».

UNES PROPOSTES PER A L'AULA

A continuació presentem unes propostes per al treball d'aula, aplicades amb alumnat de 6é d'Educació Primària i d'ESO, atenent les característiques del grup i la dificultat de la tasca.

1. DEL MAPA TOPOGRÀFIC AL CÒMIC

En aquesta experiència didàctica es van utilitzar mapes creats amb l'objectiu d'identificar les projeccions d'un territori o barri —que prèviament s'havien identificat com a *espais viscuts*— a través de l'anàlisi dels llocs de la vida quotidiana dels alumnes. Es van destacar les fites individuals i col·lectives, com els llocs de monuments, carreteres i carrers principals,

centres històrics, places principals, espais de por i perill i tots els altres llocs considerats socialment rellevants. Dividim la classe en tres grups homogenis i després proporcionem a cada grup un mapa del barri en el qual es troben. A continuació, demanem que marcaren en el mapa, amb diferents colors, tres tipus de llocs que foren significatius per a ells, amb l'adopció d'aquests criteris preteníem posar de manifest els diferents significats i valors:

- els llocs del cor, vinculats a la memòria;
- els llocs que més els agrada, vinculats al reconeixement d'un valor estètic o afectiu/emocional;
- els llocs d'interès històric o artístic.

2. REPRESENTACIÓ DEL TOPÒNIM HISTÒRIC. UN PROJECTE D'ANÀLISI I LA PRODUCCIÓ ICONOGRÀFICA

Activitat 1. Reconèixer els elements del topònim.

Activitat 2. Descripció dels elements del topònim:

- estructures paisatgístiques: producció agrícola, indústries, tallers, etc.,
- referències religioses: esglésies, ermites, creus, etc.,
- llocs de poder: castell, residència del senyor, ajuntament, etc.,
- llocs de residència, seu del municipi, etc.

Activitat 3. A continuació, es va encarregar als alumnes que feren fotografies referides a les categories identificades:

- toponímies *històriques*,
- toponímies del poder,
- toponímies de treball,
- toponímies de la memòria,
- toponímies del sagrat.

El fet que els alumnes tingueren un tema que havien de documentar va permetre posar en relleu els elements significatius de la relació entre home/cultura/història i el medi ambient.

Activitat 4. Consisteix a dibuixar la toponímia de la pròpia experiència, per a documentar la forma en què els alumnes senten i veuen el territori, els llocs que els importen, els records que consideren importants per a ells i que identifiquen de ma-

nera personal com una representació individual de la toponímia (la torre, l'escola, l'església, la plaça...)

L'objectiu no és conèixer la història del propi lloc en sentit cronològic, sinó que els alumnes siguin conscients del valor històric dels elements als quals estan acostumats a considerar naturals i, per tant, intemporals; i que reconeguen la toponímia del lloc en el qual viuen com a històrica, ric en evidències del passat, que tenen un valor pel context temporal i cultural que poden contar. D'aquesta manera, els alumnes poden observar el seu propi context d'una manera diferent i conscient, i entendre com la realitat territorial ha influït en estructures arquitectòniques —com els murs de pedra seca— i la conformació del propi assentament. Al mateix temps, en donar valor als elements individuals i al seu conjunt, se'ls animarà a cuidar-los i a utilitzar-los com un tot.

3. EL CAMP I ELS NOMS

En aquesta proposta treballem diversos temes. Mitjançant les activitats de composició de còmics, l'alumnat pot tindre contacte directe amb la noció d'espai, arribar a conèixer els noms de llocs i associar altres elements del paisatge a partir del mapa topogràfic.

Ací el tema principal és el camp, les seues relacions socials i activitats, que incloïa diverses qüestions i discussions durant la seua aplicació, com els diversos tipus d'agricultura, així com els diferents tipus de ramaderia. El camp es va relacionar amb la grandària de les propietats i el clima, del qual es destacà la influència que exerceix en les seues activitats; i també es va discutir sobre la dinàmica de l'èxode rural i les seues implicacions. El treball aplicat va ser molt important perquè els alumnes compregueren les relacions existents en el camp, ja que la majoria d'ells vivien en zones urbanes.

L'agricultura va ser el tema inicial per a començar l'anàlisi, ja que els estudiants van poder diferenciar entre els diferents tipus d'agricultura, de sistemes de reg, imprescindibles en els llocs més secs, i així tendir cap a una major productivitat. Amb el debat sobre l'agricultura, la ramaderia i la propietat i la relació entre l'agricultura i el clima, els alumnes

van poder comprendre els diferents tipus d'aliments que es produeixen en cada clima present en la seua vida quotidiana, i saber diferenciar les característiques i peculiaritats de desenvolupament d'una cultura particular.

Amb l'aplicació de tots aquests continguts, els alumnes van comprendre la importància que el camp juga en la nostra vida quotidiana, des de la producció agrícola i ramadera, passant per les condicions dels treballadors rurals, fins als productes finals, sabent que hi ha tot un procés darrere d'aquest producte que està disponible en el mercat, i també els principals fets històrics que van determinar l'estructura territorial i tot això sobre la base dels mapes topogràfics i l'anàlisi toponímica.

Per a una millor experiència d'aprenentatge duem a terme una experiència didàctica en la qual vam proposar l'elaboració de còmics per a presentar una síntesi de tot el tema presentat en classe.

4. JO CONSTRUÏSC UN MAPA

En aquesta proposta didàctica ens centrem en les *pràctiques cartogràfiques* més que en el mapa com a objecte acabat.

La lectura pot definir-se com el primer moment d'una didàctica que pretén la participació activa de l'alumne, que està cridat a reinterpretar el seu propi espai en relació amb la lectura que estan realitzant.

El segon pas és el de la *imaginació*. Es demana als alumnes que pensen activament en la creació d'un mapa. En el diàleg entre mapa i narració el protagonista serà la capacitat d'imaginar un mapa capaç de narrar. Durant aquest moment imaginatiu, que pot ser individual o grupal, segons l'escenari del taller adoptat en classe, el mapa és el resultat d'una densa xarxa d'estímul intermedis (textuals, visuals, culturals i socials).

El tercer pas és el de la *creació*. A través d'aquest, l'estudiant està cridat a desenvolupar un coneixement geogràfic, de la pròpia narrativa, de la pròpia interpretació o percepció del món. Dibuixar un mapa significa incloure-hi històries, donant espai a una creativitat que porte a renegociar la manera de pensar, per exemple, l'acte creatiu de dibuixar un mapa que conte la història de la nostra vida; mitjançant la seua creació

es relaciona amb el que volem contar i resignificar tota la història a través de la seua visualització espacial.

En aquest taller ens va resultar molt útil, com a exemple, el mapa de l'Era Hyboria de R. E. Howard, toponímia fictícia i mapes amb correspondència suposada.⁶ Algun docent, però, podria plantejar-se treballar de manera més profunda la possible correspondència entre cartografies i toponímies imaginàries i reals, amb els mapes del personatge de Conan, si les característiques del grup aula permeteren un taller específic;⁷ una activitat que resultaria, doblement, fantàstica.

5. ELS MAPES COM A HISTÒRIES DE CÒMIC

Aquest taller consisteix a fer que cada estudiant imagine i dibuixe un mapa que arplegue la seua història personal. Una vegada dibuixat el mapa, es convidarà a cada participant a explicitar els seus elements narratius, com els moviments en l'espai que han caracteritzat el pas del temps en la vida de cadascun. Una mena de *timeline* de Google.

Atés que la narració del còmic és un exemple de com una narració híbrida, feta de representacions visuals i text, pot estructurar el temps (la història) en l'espai (la pàgina), se'ls demana que utilitzen precisament les unitats del llenguatge del còmic (dibuix, globus, llegenda, etc.) per a construir el *mapa biogràfic* i explorar la idea del *mapa com a història* i com a *biografia personal* que s'amaga en el mapa. Es suggereix que els alumnes identifiquen en un mapa la ubicació dels diferents centres (jardí d'infància, escola primària i secundària) als quals han assistit durant la seua etapa escolar i al llarg de la seua vida, i després que els connecten mitjançant línies, que no sols seran moviments en l'espai sinó també diferents moments en el temps, que els portaran a reflexionar sobre la possibilitat de realitzar mapes personals i de fer de la projecció cartogràfica també un element subjectiu i no necessàriament una representació objectiva de l'espai.

L'alumnat podrà així:

- familiaritzar-se amb els mapes existents i les *fonts* en les quals es poden trobar;

6. En línia: https://hmong.es/wiki/Hyborian_Age.

7. Calderón (2021). Podeu consultar <https://conan.com/howards-hyborian-age/>.

- pensar en el mapa com una eina per a la *representació del temps*, així com de l'espai, i reflexionar sobre les *històries implícites* que amaga cada mapa;
- exercitar la capacitat de llegir els mapes per a fer *explícites* les històries que oculten.

6. MAPES D'UN RELAT DE CÒMIC

També es pot crear un taller d'un cas adequat a l'aula per a aprendre a reflexionar sobre els complexos temes de la migració i la integració, la guerra i els conflictes bèl·lics i la solidaritat, fent servir, per exemple, el còmic *Alpha* de Barroux-Bessora, que relata el patiment i les il·lusions de les persones migrants a través d'un relat i un dibuix potents.

Podem utilitzar la hibridació del llenguatge del còmic i el cartogràfic com a eina per a representar millor el viatge del protagonista. Aquest taller demana l'alumnat que primer imagine i reconstruïska, partint de la novel·la gràfica, i després dibuïx el mapa de la migració del protagonista, traçant el camí que el va portar a Europa. Pensant i reconstruint el seu viatge, serà una oportunitat per a reflexionar sobre els processos migratoris, així com en les geografies que tracen, en les quals tenim una manera de dibuixar per a construir un espai d'inclusió futur amb l'adquisició de la capacitat d'*imaginar visualment* i, per tant, de traduir cartogràficament una història de còmic.

7. EL DISENY DE LES PÀGINES DE CÒMICS COM A CARTOGRAFIA

L'última proposta se centra en la possibilitat de traçar mapes i pràctiques cartogràfiques en les històries de còmic, ja que un dels objectius que subjau a la proposta de combinar cartografia i còmic és precisament suggerir una relació creativa entre aquests elements a partir de la comparació entre les històries de còmics i la representació cartogràfica. Aquesta és la proposta més complicada i que exigeix un major nivell d'abstracció, a més d'exigir a l'alumne ser un lector de còmics habitual.

És precisament a partir de la forma en què es representen els mapes i les pràctiques d'orientació espacial en els relats, que podem veure que som capaços d'orientar-nos en l'espai que es representa en els còmics per la forma en què els autors juguen amb l'espai de la pàgina, reorganitzant-lo i movent-se de manera lliure i creativa entre les quadrícules que separen

les vinyetes. Això ofereix un excel·lent exercici en sol·licitar als alumnes que indaguen en el llenguatge del còmic per a buscar no sols representacions i insercions de mapes reals sinó també ser capaços de llegir i extrapolar referències cartogràfiques en el text i en el dibuix, desenvolupar una idea creativa i subjectiva del mapa i reflexionar sobre les pràctiques cognitives d'orientació i moviment en l'espai subjacents en cada mapa.

CAMÍ I AVANT, PER TAL DE CONCLoure

Una de les principals raons per les quals els nostres alumnes van acollir de grat la idea de treballar amb historietes va sorgir de la suposició que les historietes són fàcils d'entendre. A la llum d'aquest estudi, ens agradaria qualificar aquesta afirmació i afirmar que els còmics fan que els assumptes complexos siguin més accessibles amb l'ús de diferents canals mediàtics com el text i les imatges, tan semblants a la cartografia. D'aquesta manera, els docents poden induir reflexions valuoses en els alumnes, promovent una comprensió profunda del pensament espacial i la toponímia.

En efecte, ens agradaria emfatitzar que els beneficis d'ensenyar el pensament espacial amb còmics superen el mer factor de diversió. Encara que podria ser divertit per a alguns alumnes aprendre amb els còmics, descobrim que, fins i tot en grups grans, és possible que només hi haja unes poques persones interessades o aficionades als còmics. Llavors, si examinem els beneficis dels còmics per a l'ensenyament de la geografia, hem d'atendre les capacitats mediàtiques dels còmics, i no la popularitat del mitjà, que probablement té les seues arrels en el contingut, per exemple de les històries de superherois. Per tant, ens enfoquem en els processos d'aprenentatge i vam observar un alt grau de creativitat en els estudiants quan havien de produir els seus propis còmics, la qual cosa va millorar les seues capacitats de pensament espacial conceptual. En el procés de concebre i planificar les seues pròpies històries, les seues idees per a expressar conceptes espacials van ser abundants i convinents, resultat d'una immersió en els aspectes visuals i verbals de l'espai a través de les situacions concretes de les seues històries.

La nostra anàlisi mostra que els alumnes poden abordar les concepcions espacials i els problemes geogràfics des de més angles i utilitzant diferents canals que quan sols usen

l'expressió verbal, la qual cosa permet una comprensió profunda del tema des d'una perspectiva geogràfica. Però no hem de perdre de vista que en el còmic com a recurs didàctic, hem d'acomodar les demandes pedagògiques, la narració, la solidesa científica i la representació gràfica al mateix temps. Això és molt exigent. Per tant, els estudiants han de formar un equip en produir els còmics, de manera que puguen complementar-se i puguen compartir tasques i donar-se suport mútuament. També és molt important assenyalar que una reflexió guiada ha d'acompanyar el procés per a induir la reflexió de l'espai.

El camí que ací es proposa és suggerir una sèrie de possibilitats per a una trobada entre la toponímia i el còmic, a través d'un plantejament alimentat pels estudis recents sobre l'anàlisi de l'espai i els mapes. La cartografia literària es converteix en un element teorícometodològic necessari per a orientar una mirada crítica, dins de l'anàlisi centrada en l'espai i en la cartografia dels còmics. Hem buscat identificar pautes al llarg de les quals explorar les interseccions, intercanvis i solapaments entre la representació cartogràfica i la narrativa del còmic a partir de la cerca de la *cartografia com a còmic* i el *còmic com a cartografia*.⁸

En els exemples analitzats, el mapa apareix com un element dirigit a l'orientació del lector en els espais en els quals es desenvolupa la narració, com a tema narratiu o com a metàfora visual, però també com a llenguatge pròxim a la gramàtica espacial del còmic. No obstant això, la correspondència més profunda entre els còmics i els mapes sembla, no sols en el seu llenguatge verbal-visual, sinó sobretot en la seua estructura espacial comuna, en eixa narració multivectorial que convida l'autor i el lector de còmics, i també el cartògraf, a redibuixar la pàgina, a moure's dins d'ella amb una disponibilitat contínua per a canviar de direcció, reescriptura i qüestionament de la coincidència del que es dibuixa en el pla i el que es troba en el món. Així, el còmic demana al lector que el llija no com un mapa estàtic, sinó com una experiència cartogràfica dinàmica, per a ser experimentada com una pràctica espacial que vol ser repetida, narrada, interpretada i redibuixada, constantment: és el que observem quan comparem mapes de diferent època.

Els còmics generalment necessiten estar ancorats en un espai per a produir una narració: des d'aquest punt de vista, el mapa està molt present, no sols donant credibilitat a la narració, sinó també alimentant-la. L'anàlisi d'aquests corpus va permetre establir tant la gran proximitat entre el mapa i el còmic com les tensions produïdes pel seu acostament: es tracta en efecte d'inserir una icona (mapa objecte) en una icona més gran o en una sèrie d'icones de naturalesa diferent (mapa vinyeta enmig d'altres vinyetes). La majoria de les vegades, el mapa, encara que siga realista, és dibuixat per l'autor, amb els seus propis codis, que no es refereixen als del mapa científic, per a integrar-lo millor gràficament. Aquesta hibridació del mapa pel dibuixant fa que siga un món en si mateix, que després pot ser invertit i habitat.

Concloem que els còmics són un mètode d'ensenyament valuós, encara que no massa explorat, per al pensament espacial i aquesta aportació demostra que la forma de còmic compleix amb molts principis d'aprenentatge amb contingut multimèdia que promouen un major rendiment cognitiu. No obstant això, igual que qualsevol altre material d'aprenentatge —els còmics geogràfics no substituiran mai un professor amb un concepte— haurem de desenvolupar directrius teòricament ben fundades per al seu ús a l'aula, de manera que tots els estudiants puguen beneficiar-se dels seus avantatges tant en cartografia com en toponímia.

CÒMICS PROPOSATS PER A LA SEUA UTILITZACIÓ A L'AULA

- ABIRACHED, Z. (2009): *Me acuerdo: Beirut*, Sins Entido.
- BARROUX-BESSORA (2017): *Alpha*, Norma.
- BOURGEON, F. (2015): *Los pasajeros del viento*, Astiberri.
- CANIFF, M. (2019): *Terry y los piratas*, Plan B Publicaciones.
- DAVODEAU, E. (2014): *Rural. Crónica de un conflicto*, Ed la Cúpula.
- HERGÉ: *Tintin y los pícaros, El cetro de Ottokar, El asunto Tornasol*, Editorial Juventud.
- HOWARD, R. E.: col·lecció *Conan el Cimmerico*, Planeta Còmic.
- JACOBS, E. P. (2006): *El secreto del espadón*, Norma.
- MATOTTI, L. (2004): *Caboto*, Glenat España.
- PRATT, H. (2019): *Corto Maltés. La balada del mar salado*, Norma.
- SACCO, J. (2015): *Gorazde*, Planeta Còmic.
- SATRAPI, M. (2007): *Persépolis*, Norma.
- SCHUITEN, F.; PEETERS, B. (1983): *Las ciudades oscuras*, Norma.
- SPIEGELMAN, A. (2018): *Maus*, Reservoir Books.
- UDERZO A.; GOSCINNY, R.: col·lecció *Astèrix*, Salvat.

8. Consulteu en en línia: <https://comicbookcartography.posthaven.com/>.

BIBLIOGRAFIA

- AMIGÓ, Ramon, et al.; MALLORQUÍ, Elvis (coord.) (2006): *Toponímia, paisatge i cultura: els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*, Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona.
- ARNAUD, P. (2018): *Les geographies de Tintin*, CNRS Editions.
- BRUGUERA, Fèlix (2009): «La toponímia com a mostra de la transformació del territori. L'exemple d'Osor», *Quaderns de la Selva*, 21.
- CALDERÓN, Francisco (2021): *Conan. Biografía de una leyenda*, Dolmen Editorial.
- CHANTE, Alain (2006): «Les mythes du voyage dans la bande dessinée», en *Mythe et bande dessinée*, Clermont-Ferrand: Presses Universitaires Blaise Pascal, pp. 359-372.
- DITTMER, J. (2014): *Comic Book Geographies*, Franz Steiner Verlag.
- DODGE, Martin; KITCHIN, Rob; PERKINS, Chris (eds.) (2011): *Rethinking maps: new frontiers in cartographic theory*, Routledge.
- DORION, H. (1986): «La toponymie et l'enseignement de la Géographie», *Cahiers de géographie du Québec*, vol. 30, núm. 81.
- (2007): *Toponymie et conscience territoriale*, <http://www.toponymiefrancophone.org/DivFranco/pdf/Toponymie%20et%20conscience%20territoriale.pdf>.
- FALL, J. J. (2021): «Worlds of vision: thinking geographically through comics», *ACME: An International Journal for Critical Geographie*, vol. 20, núm. 1.
- EISNER, W. (1999): *El comic y el arte secuencial*, Norma Editorial.
- ENICA, S. (2011): «The importance of the place-names/toponyms in Geography Didactics». *Lucrarile Seminarului Geografic «Dimitri Cantemir»*, 31.
- FRIERA, F. (1992): «Utilidad de la toponímia para el conocimiento del entorno», *Lletres Asturianas: Boletín Oficial de l'Academia de la Llingua Asturiana*, 45, pp. 35-44.
- GROENSTEEN, T. (2007): *The system of comics*, Univ. Press of Mississippi.
- JOURDE, P. (1991): *Géographies imaginaires de quelques inventeurs de mondes au XXe siècle: Gracq, Borges, Michaux, Tolkien*, J. Corti Editions.
- KRYGIER, J; WOOD, D. (1970): «Ce n'est pas le monde (This is not the world)», en J. Levitt i S. Davies, *What's in a name?*, Routledge Ed. Londres.
- LLEONART, Assumpta (2008): «Conèixer l'entorn a través de la toponímia», *Segon Congrés Català de Geografia*, pp. 269-280.
- MAZZUCHELLI, David (2001): *Discovering America*, Coconino Press.
- ORDINAS GARAU, A.; BINIMELIS SEBASTIÁN, J. (2018): «Los nombres de lugar: un recurso didáctico en la enseñanza geográfica del paisaje natural», *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 38 (2), pp. 385-408.
- ORDÓÑEZ, R. (2022) «¿Kiev o Kyiv? El español en la guerra: "Duele ver nombres rusos en el mapa ucraniano"»: <https://www.elindependiente.com/internacional/2022/03/30/kiev-o-kyiv-el-espanol-en-la-guerra-duele-ver-nombres-rusos-en-el-mapa-ucraniano/>.
- PARELLA, M. (2008): «Informació toponímica: tendències actuals i futures en un context internacional», *Revista Catalana de Geografia. Jornada de treball: Toponímia Cartogràfica. Tendències Actuals i Futures*, xii, 34.
- PEARCE, M. (2009): *Exploring Human Geography with Maps*, W H Freeman & Co.
- PETERLE, G. (2018): «Orientarsi tra le nuvole: cartografie, atlanti e pratiche mappanti nel racconto a fumetti Il fumetto come spazio 'indisciplinato'», *Between*, vol. 8, núm. 15.
- PETERLE, G. (2021): *Comics as a Research Practice Drawing Narrative Geographies Beyond the Framer*, Routledge.
- RABELLA I RIBAS, Joan Anton; TORT I DONADA, Joan (2018): «El futur de l'onomàstica. Algunes idees, constatacions, propostes i suggeriments per a una renovació creativa de l'activisme onomàstic», *XXVIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia Costa Nord*, Vallde-mossa. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- ROSSELLÓ, V. M. (2004): *Toponímia, geografia i cartografia*, Universitat de València.
- SCHUITEN, F.; PEETERS, B. (1983): *Las ciudades oscuras*, Norma Editorial.
- TORT I DONADA, Joan (2000): «La geografia, els noms de lloc i la descripció del territori», en Mateu J. F. i E. Casanova (eds.), *Estudis de Toponímia Valenciana*. València: Denes.
- (2001): «La toponímia com a camp de coneixement interdisciplinari. Algunes bases teòriques i epistemològiques per a l'estudi dels noms de lloc», *Scripta Nova, Revista Electrònica de Geografia y Ciencias Sociales*, 86.
- (2002): «La toponímia del Baix Camp. Una interpretació geogràfica», Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- (2003): «Toponímia y marginalidad geográfica. Los nombres de lugar como reflejo de una interpretación del espacio», *Scripta Nova, Revista Electrònica de Geografía y Ciencias Sociales*, 138.
- (2010) «A propòsit de la dimensió espacial dels noms de lloc. Algunes reflexions teòriques», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 70.
- (2019): «Sobre el papel de la toponímia en la interpretació del paisaje. Un apunte teòric», *Erebea Revista de Humanidades y Ciencias Sociales*, núm. 9, pp. 37-62.
- TRATNJEK, B. (2014): *La toponymie dans la bande dessinée: quelques pistes de réflexion*, Hypotheses.
- WARDENGA, U. (2002): «Alte und neue Raumkonzepte für den Geographieunterricht», en *Geographie heute*, 200.
- VESCHAMBRE, V. (2017): «Bande dessinée et cartographie: une imbrication créative» *Mappemonde*, 121.

ELS NOMS DE LA MAR.

APROXIMACIÓ A LA TALASSONÍMIA DEL SUD DEL MIGJORN VALENCIÀ

Maria Àngels Sempere Linares [Agència de Promoció del Valencià de l'Ajuntament de Santa Pola]
Antoni Mas i Miralles [Universitat d'Alacant / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana]

1. INTRODUCCIÓ

1.1. CONTEXT

Aquest treball és una aproximació a l'estudi de la talassonímia utilitzada pels mariners del migjorn valencià, concretament de les poblacions costaneres de les comarques de l'Alacantí, el Baix Vinalopó i el Baix Segura que tenen port pesquer: el Campello, Alacant, Tabarca, Santa Pola, Guardamar i Torrevella.

A fi d'entendre millor els condicionants de la creació de talassònims considerem convenient repassar el context geogràfic d'aquesta zona. En primer lloc, el relleu de les comarques meridionals on s'ubiquen les diferents senyes.¹ Hi distingim quatre unitats de relleu:

a) Al nord, trobem les muntanyes i les valls formades pels darrers contraforts del sistema Prebètic disposades en forma d'arcs paral·lels en direcció W-E:

a1) Un primer arc que va des de les serres de l'Alguenya, el Menejador i el Carrascal fins a enllaçar amb la serra de Serrella i que arriba a la costa amb la serra de Bèrnia.

a2) De forma paral·lela discorre l'arc format per la penya Roja, la Carrasqueta, els Plans, l'Aitana, el Puigcampana i la serra Gelada.

a3) I, a continuació, trobem el Maigmó, la serra del Cid i el Cabeçó d'Or.

b) Continuant cap al sud, se situa l'ampla vall del Vinalopó i algunes planícies, on destaquen la serra de les Salines, la serra de Crevillent, la serra Grossa i la serra de Fontcalent.

c) Després trobem les planes àrides del sud, on se situen el riu Segura i les serres de Callosa i d'Oriola

d) La part més meridional està formada per algunes muntanyes a l'interior del cap de Pals, on destaquem els Juncos.

En segon lloc, analitzarem el relleu de la costa, per la possible ubicació de les senyes i dels llocs de navegació i ancoratge. A grans trets, les comarques meridionals presenten una costa baixa i arenosa amb alguns accidents rocosos com el cap de l'Horta, el cap de Santa Pola o el cap de Pals, i també albuferes, saladars o marjals (Bayo 1896, Riudavets 1873, Tofiño 1832 i Derrotero 1973). Hi diferenciem tres zones:

a) La rada d'Alacant ofereix protecció als vaixells en disposar de fons coberts d'algues molt altes, tot i ser una costa oberta. Mentre que la badia de Santa Pola apareix sempre descrita com un bon lloc d'ancoratge en tenir un fons pla cobert d'arena i alga i, a més, amb el cap de Santa Pola que dona protecció dels vents de llevant que són els predominants en aquesta zona.

1. D'acord amb la classificació de Rosselló Veger (1982) distingim les senyes mestres, les que estan situades més a l'interior i no varien de posició en avançar de nord a sud, de les senyes accessòries.

- b) La costa de Guardamar està coberta de dunes d'arena amb vegetació, a més la desembocadura del riu Segura constitueix un element fonamental com a senya i també com a port.
- c) De la Mata a Torrevella la costa s'arqueja lleugerament amb un fons d'arena i també de pedra. Cap al sud, trobem les illes Formigues i la franja arenosa de la Manga del Mar Menor, amb les goles que comuniquen aquest llac amb el Mediterrani. A la zona més meridional, Portman i cap Negret, la costa presenta un aspecte més muntanyenc que va elevant-se lentament. Aquesta costa és accidentada i poc neta.

A més a més, com a tercer factor condicionant en la creació de talassònims, caldrà tenir en compte la profunditat on es treballa. Així hi diferenciem: *la Terraira* o *Terra*, la zona marina de menys de 60 braces, la més pròxima a la costa i on històricament més s'ha treballat i, en conseqüència, on hi ha una major densitat de talassònims; *la Mitja Mar*, que arriba fins a les 150 braces, i a partir d'aquesta profunditat tenim *la Fondura*, *el Cantó* o *el Veril*.

D'altra banda, l'espai on treballen els mariners esdevé un darrer condicionant per a la ubicació dels talassònims:

- a) El Campello: prenen com a límit nord la zona que enfronta amb la Vila Joiosa i al sud, el cap de Santa Pola. Hi trobem una zona de pesca més aviat costanera.
- b) Alacant: tenen com a límit nord el Campello i al sud el cap de Santa Pola. Fonamentalment treballen a la Terraira.
- c) L'illa de Tabarca: practiquen, sobretot, una pesca molt pròxima a l'illa.
- d) Santa Pola: tot i que els mariners es refereixen a la pesca de la Badia —per distingir-la de la pesca dels calamars o Mar Gran o Eivissa—, en realitat correspon a la zona on poden accedir en un dia de faena, que en l'actualitat va des de les penyes de l'Albir, com a límit nord, fins al cap de

Pals, pel sud, a més s'endinsen fins a la zona de la Fondura.²

- e) Guardamar: per definir la zona de pesca, cal fer una diferenciació cronològica. Abans hi trobàvem una pesca molt costanera amb embarcacions de dimensions reduïdes que tenien el seu recer a la desembocadura del Segura. En els darreres anys, amb la construcció del port, també hi trobem vaixells de major tonatge que treballen en zones de major profunditat.
- f) Torrevella: treballen des del sud de Guardamar o la Mata pel nord, fins a la zona de cap Negret de Portman a Múrcia, pel sud. Fonamentalment en una profunditat entre 20 i 70 braces, tot i que en alguna ocasió arriben a més de 150 braces.

Pel que fa al context econòmic, cal indicar que la flota pesquera ha experimentat durant les darreres dècades una important transformació. La Unió Europea considera la pesca d'arrossegament una tècnica agressiva i, en conseqüència, s'estan aplicant mesures per a una reconversió del sector. Així, s'han reduït de forma notòria el nombre de vaixells que es dediquen a aquest tipus de pesca. El cas del port de Santa Pola pot ser significatiu, ja que, si durant les dècades dels seixanta i dels setanta del passat segle comptava amb una flota de més de 160 vaixells, en l'actualitat només en té 36 que pesquen amb aquesta tècnica. Pel que fa als altres ports, únicament Torrevella compta amb un vaixell d'arrossegament, mentre que a la resta han desaparegut completament. En canvi, en l'actualitat en tots aquests ports hi ha una destacada flota de vaixells dedicats a les arts menors. A més, Torrevella disposa de 3 vaixells amb tècnica d'encerclament i 1 de palangre, quantitats pràcticament testimoniales. En aquest cas, també és el port de Santa Pola el de major quantitat d'embarcacions d'art menor, amb 54 vaixells, seguida de Guardamar amb 10. Si comparem la quantitat total de vaixells per localitats, hi observem un clar predomini de la flota santapolera (90 vai-

2. Sobre els aspectes antropològics dels mariners de Santa Pola i altres llocs, vegeu Oliver (1995).

Taula 1. Dades del cens de la flota pesquera operativa (31 de desembre de 2020) segons la Conselleria d'Agricultura, Desenvolupament Rural, Emergència Climàtica i Transició Ecològica

PORT BASE	ARROSSEGAMENT	ARTS MENORS	ENCERCLAMENT	PALANGRE DE SUPERFÍCIE	TOTAL
El Campello		8			8
Alacant		5			5
Illa de Tabarca		7			7
Santa Pola	36	54			90
Guardamar		10			10
Torrevella	1	6	3	1	11

Taula 2. Captures i valor de la pesca dels ports de l'estudi.
Informe IVACE d'aqüicultura i pesca de la Comunitat Valenciana (2016)

PORT	TONES	MILERS €
El Campello	12,9	80,9
Alacant	1.063,0	1.901,6
Santa Pola	2.507,2	17.448,7
Guardamar	6,1	45,6
Torrevella	2.382,7	4.239,4

xells), xifra que suposa més del doble de vaixells de la suma de tota la resta de ports (41 vaixells) (vegeu la taula 1).

Quant a l'aspecte comercial, si analitzem les captures dels diferents ports, també hi constatem un predomini del port de Santa Pola, tant en les tones de les captures com en el seu valor. A més podem veure com, tot i que la quantitat de captures obtingudes per aquest port i el de Torrevella són semblants, el valor de les captures del port santapoler quadruplica els ingressos del de Torrevella, fet que es deu al tipus de gènere que se subhasta en cada llotja, ja que en la primera trobem espècies més comercials com la gamba, el moll, el lluç, el rap, etc. (Vegeu taula 2)

1.2. OBJECTIUS

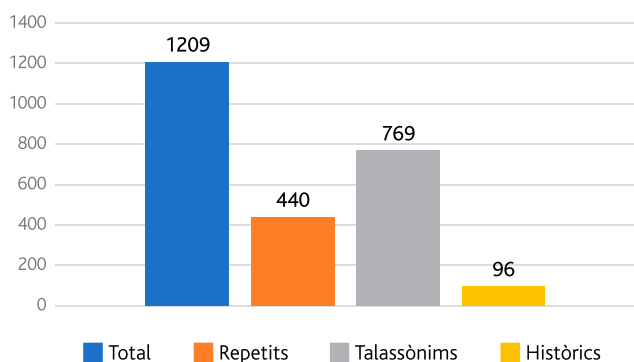
En aquest treball ens plantegem els objectius següents:

- 1) Estudiar el context geogràfic, econòmic i social relacionat amb la pesca de les comarques referides.
- 2) Fer un inventari talassonímic de les comarques estudiades.
- 3) Realitzar una fitxa de cada talassònim amb la informació recollida.

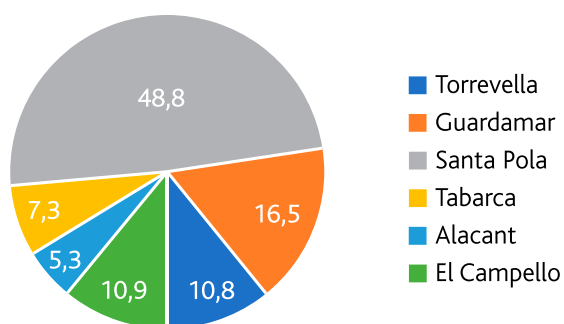
1.3. METODOLOGIA

Per al recull de talassònims s'hi han utilitzat diferents fonts orals i documentals. Pel que fa a les primeres, s'han portat a terme —un cop seleccionades les persones que realment eren coneixedores del tema— un total de 9 entrevistes repartides proporcionalment per localitats, atenent la quantitat de persones que treballen actualment en el sector. A més d'aquestes entrevistes cal afegir les consultes puntuals realitzades durant l'elaboració del treball per resoldre dubtes. Les entrevistes tingueren lloc durant l'estiu de 2021. La durada de cada entrevista ha estat marcada per la quantitat d'informació que cada informat podia aportar, amb una mitjana d'hora i mitja cadascuna. A més, cal remarcar que, tot i que parlarem de fonts bibliogràfiques, s'hi haurien d'afegir totes les entrevistes que es realitzaren prèviament en l'elaboració de les anteriors publicacions esmentades en la bibliografia.

Quant a les segones fonts, les documentals, estan constituïdes per les arxivístiques, bibliogràfiques i cartogràfiques. S'ha consultat la documentació de la Comandància de Marina de Santa Pola, que recentment s'ha traslladat a l'Arxiu

Gràfic 1. Distribució dels talassònims recollits

Gràfic 2. Distribució dels talassònims (%) recollits per poblacions

Municipal d'aquesta població, especialment els informes dels guàrdies de la Reserva Marina de Tabarca. Pel que fa a la part bibliogràfica, cal destacar fonamentalment els derroters dels segles XVIII i XIX (Bayo 1896, Riudavets 1873, Tofiño 1783) i el *Derrotero de las costas del Mediterráneo* de 1973 fet per l'Institut Geogràfic de la Marina de Cadis. I del Servicio Geogràfic del Ejército de Madrid, s'han consultat diferents fonts cartogràfiques del segle XVIII i XIX.

2. ANÀLISI DELS TALLASSÒNIMS

2.1. INTRODUCCIÓ

Hem aconseguit un inventari de 1.209 talassònims, dels quals 440 estaven repetits. Aquest fet ens indicava que alguns d'aquests noms eren coneguts per pràcticament la totalitat dels mariners. Si restem les dues xifres, obtenim un recull de 769 talassònims, de la majoria dels quals oferim una anàlisi en aquest treball. Cal assenyalar que de la totalitat d'aquestes entrades, vora un centenar (96), s'han obtingut de fonts documentals (vegeu el gràfic 1).

D'aquest recompte de 769 talassònims tenim 419 lemes diferents. En aquest recull presentem tant les senyes —ja que els mariners les tenen com a elements propis i fins i tot les poden conèixer amb un nom diferent dels dels elements de l'orografia terrestre— com la talassonímia major i menor. Pel que fa a la varietat de genèrics, hem d'indicar que en tot moment hem respectat la definició que ens feren els informants: pedres, barbades, clotades, forats, etc.

Si observem la distribució d'aquests talassònims per localitats, hi podem constatar que un 48,8% d'aquests són utilitzats pels mariners de Santa Pola. Aquest fet es pot entendre si tenim en compte les variants econòmiques esmentades anteriorment, el nombre de vaixells i treballadors i, a més, l'amplitud de la zona en què treballen (vegeu el gràfic 2).

2.2. INVENTARI

De cada talassònim hem elaborat la fitxa amb els camps següents:

LEMA [+ GENÈRIC]

a) Descripció

b) Localització (senya, profunditat i altres)

- c) Ports on s'utilitza: Torrevella (T), Guardamar (G), Santa Pola (S), illa de Tabarca (I), Alacant (A), el Campello (C)
- d) Font documental: bibliogràfica i/o cartogràfica
- e) Observacions

En l'elaboració d'aquest inventari volem remarcar que reproduïm el talassònim amb el lema més el genèric, però quan els informants només es refereixen al lema, el genèric el posem en la descripció que fem en l'apartat a. Quan un lema va acompanyat de més d'un genèric, posem primer el lema en majúscula i després numerem els diferents talassònims ja en minúscula. La informació oral apareix en l'apartat c, amb la indicació de la població d'on prové l'informant, i en l'apartat d exposem les fonts bibliogràfiques i les cartogràfiques. En la referència bibliogràfica apareix el cognom i entre parèntesis l'any de publicació, mentre que la cartogràfica la posem entre parèntesis amb la xifra corresponent al número del plànol i, separat amb un guionet, l'any de publicació. Amb la referència *Arxiu* ens referim a la documentació del servei de vigilància de la reserva marina de Tabarca que es custodia a l'Arxiu Municipal de Santa Pola.

Hi reproduïm el talassònim en valencià, però deixem en castellà aquells que l'informant diu en aquesta llengua, encara que intervinga en valencià (la senya *el Verde*), i quan el lema recollit en castellà no compta amb un mot corresponent en la tradició valenciana, en són exemples *Losarico* o *A la vuelta lo venden tinto*. També deixem en castellà els noms propis de vaixells³ o d'edificis. Com hem esmentat adés, mantenim els genèrics i la descripció tal com els fan servir els diferents informants (senyes, barbadades, clots, pedres, etc.).

ABANILLA

- a) Senya
- b) Població homònima de Múrcia
- c) I
- e) Segurament es refereix a la serra d'Abanilla

ÀGUILA, BARRANC DE L'

- a) Senya

3. Els mariners també utilitzen el nom de *vapor*.

- b) Barranc situat a la serra Grossa
- c) A

AIGUA DOLÇA, RACÓ DE L'

- b) La Mata
- d) (9-1883)

AIGÜES

1. Aigües, barranc d'

- a) Senya
- b) Barranc situat al nord del Campello
- c) A, C

2. Aigües, torre d'

- a) Senya
- c) I
- e) Vegeu *torre del Barranc d'Aigües*

3. Aigües, torre del Barranc d'

- a) Senya
- b) Torre situada al barranc d'Aigües
- c) C
- e) Possiblement es tracte de la torre de Reixes

AITANA, L'

- a) Senya
- b) Serra d'Aitana
- c) T, S, C
- d) Gimeno (1975)

ALACANT

1. Alacant

- a) Senya
- c) S
- e) Utilitzada en l'enfilació⁴ Alacant a la Platja

2. Alacant, barbada d'

- c) I

3. Alacant, castell d'

- a) Senya
- b) Castell de Santa Bàrbara d'Alacant.
- c) S

4. Segons Rosselló Verger una enfilació és «un punt destacat del relleu orogràfic del darrer terme —cim de muntanya, vessant, osca, collada— i un altre d'un terme més proper —casa, campanar d'un poble, roca vora l'aigua, etc.— determinen una línia d'orientació, és a dir, una senya. Dues senyes convergents a les quals, a voltes, se n'afegeix una tercera, per a comprovació» (1982: 3).

4. Alacant, els foradets d'

- c) S
- e) Vegeu *Foradets*

5. Alacant, fondejador d'

- b) Davant d'Alacant, a 20 brases
- c) A
- d) Tofiño (1783)

- e) El fons és arena i alga

6. Alacant, rada d'

- b) Davant d'Alacant, 10-12 i 16-20 brases
- d) Tofiño (1783)

7. Alacant fora

- a) Correguda
- b) Nom de la senya
- c) S

8. Alacant Fora

- a) Calador
- b) Nom de la senya
- c) S
- d) Mas y Gil (1979)

ALASCAT

1. Alascat

- a) Senya
- b) Punt més elevat de la serra de Crevillent
- c) I

2. Alascat

- a) Calador
- b) A 40-50 brases
- c) I

ALBARDETA, L'

- a) Barbada
- b) Davant de Torrevella, a 100 m
- c) S

ALBARDÓ, L'

- a) Barbada
- b) Davant de cap de l'Horta, a 9 milles
- c) S, C
- e) El material del fons és roca

ALBIR

1. Albir, l'

- a) Senya
- b) Penyes de l'Albir
- c) C

2. Albir, alt de l'

- a) Senya
- b) Penyes de l'Albir
- c) C

3. Albir, penyes de l'

- a) Senya
- b) Penyes de l'Albir
- c) S, I
- e) Vegeu *les Penyes*

4. Albir a la xapa de l'illa de Benidorm, alt de l'

- a) Correguda
- b) Fa referència a les senyes
- c) C

ALBUFERA, L'

- a) Senya
- b) Alacant
- c) C

ALBUFERETA, L'

- a) Ancó
- b) Alacant
- c) A
- d) Riudavets (1873), Bayo (1896), (5-1876), (8-1877), (10-1888)

ALCORAIA, LA SERRA D'

- a) Senya
- d) Gimeno (1975)

ALEJOS, TIO

1. Alejos, el foradet del tio

- b) Davant de la costa de Guardamar
- c) S, I

2. Alejos, el foradet del tio

- a) Calador
- c) S

3. Alejos, el foradet del tio

- a) Roques
- c) S

4. Alejos, el foradet del tio

- a) Correguda
- c) S

ALGAR, LA PUNTA L'

- a) Roca
- b) Davant de l'hotel Chus
- c) G

ALGUER

1. Alguer, l'

- a) Calador
- b) Badia de Santa Pola, davant de la torre del Pinet
- c) S

2. Alguer, l'

- a) Alguer
- b) Badia de Santa Pola, davant de la torre del Pinet
- c) G, S

3. Alguer, l'

- a) Alguer
- b) Des de Torrevella fins a cap Roig
- c) T

4. Alguer, de l'

- a) Barbada
- b) Badia de Santa Pola, davant de la torre del Pinet
- c) S

5. Alguer, de l'

- a) Barbada
- b) Pròxima al Freu, a 13-14 braces
- c) I

6. Alguer, del canto de l'

- a) Correguda
- b) Badia de Santa Pola, davant de la torre del Pinet
- c) I

7. Alguer, la punta l'

- a) Alguer
- b) Extrem meridional de l'Alguer
- c) G

ALTAONA

- a) Senya
- b) Serra homònima, província de Múrcia
- c) T, G, S, I
- d) Mas y Gil (1979)

AMORÓS, LES ENTINETES D'

- a) Alga
- b) Situat davant de la platja del Pinet a Santa Pola
- c) S
- e) Vegeu *Entines*

ÀNCORES

1. Àncores, les

- a) Correguda
- b) 12 braces
- c) S, C
- e) Hi ha àncores al fons marí

2. Àncores cap de l'Horta, les

- a) Correguda
- b) Nom de les senyes
- c) C

ANTENA

1. Antena, l'

- a) Senya
- b) Antena ràdio-naval de Guardamar
- c) T, S, I
- e) Senya visible també durant la nit, ja que està il·luminada

2. Antena al cap de Pals, l'

- a) Correguda
- b) Nom de les senyes
- c) T

ANTINA

1. Antina, l'

- a) Roca
- b) Enfront del camí Ruiz, on comença l'Alguer, a 6 -7 braces
- c) G

2. Antina pelada, l'

- a) Roca
- c) C

ARENA

1. Arena, l'

- a) Calador
- c) S

2. Arena, sec de l'

- a) Arena
- b) Entre Alacant i el Campello, a 20-30 m
- c) S

3. Arena, sec de l'

- b) Darrere de l'Illa
- c) S

ARENAL

1. Arenal, l'

- a) Senya
- c) G
- e) Vegeu *l'Arenal Gros*

2. Arenal, platja l'

- a) Senya
- b) Platja situada al marge sud del riu Segura
- c) G

3. Arenal Gros, l'

- a) Senya
- b) Duna situada al marge nord del riu Segura
- c) G

AUDIÈNCIA

1. Audiència, l'

- a) Correguda
- c) T
- e) Vegeu *l'Audiència vaixell*

2. Audiència, vaixell l'

- a) Vaixell
- b) Enfonsat a l'extrem de cap de Pals
- c) T

BABILÒNIA, LA

- a) Senya
- b) Nom d'una platja de Guardamar
- c) G, S

BACALLARET, DEL

- a) Correguda
- c) S
- f) Nom de l'espècie que s'hi captura

BALUARD

1. Baluard, el

- a) Senya
- b) Castell de Guardamar
- c) G

2. Baluard, el

- a) Senya
- b) Part més elevada del castell de Guardamar
- c) G

BANYISTES, LA TORRE DELS

- a) Senya
- b) Torre de vigilància a la platja de Guardamar, pròxima al marge sud de la desembocadura del riu Segura
- c) G

BARBADA, LA

- c) G, S
- e) Vegeu *barbada del Congo*

BARBADES, LES

- a) Calador
- c) S
- f) S'hi pesca l'escamarlà

BARCASSA, LA

- a) Vaixell
- b) Enfonsat davant de la Mata, a 29 brases
- c) S

BARRA

1. Barra, la

- a) Barra
- b) Tabarca
- c) S, l
- d) Bayo (1896)

2. Barra, la

- b) Desembocadura del riu Segura, a 5 m
- c) S, l
- d) Bayo (1896)

BARRERA, LA

- a) Roques
- b) Des del Moncaio fins a la Mata. D'1 m a 2 m
- c) G

BARRETA, LA

- a) Barra
- c) G
- e) Vegeu *la barra* (riu Segura)

BAVER, EL

- a) Racó
- b) Sud d'Alacant. Poca profunditat
- c) Fang i alga
- d) Riudavets (1873), Bayo (1896), (4-1813)

BÈRNIA, SERRA

- a) Senya
- c) l

BENIDORM

1. Benidorm, l'illa de

- a) Senya
- c) C

2. Benidorm, xapa de l'illa de

- a) Senya
- c) C

BERLÍN, EL

- a) Senya
- b) Hotel situat al sud de la Mata
- c) G

BLANQUES, PENYES

- a) Senya
- b) Nom de la serra
- c) A

BLOC ALONE, EL

- a) Senya
- b) Edifici pròxim a l'església de Guardamar
- c) G

BLOC DE PALLARÉS, EL

- a) Senya
- b) A Guardamar, a la part alta del nucli urbà
- c) G

BOGIOT, EL

- a) Senya
- b) Zona de l'Eixample de Santa Pola
- c) S
- e) Utilitzada en l'enfilació l'Home al Bogiot

BOL

1. Bol, la punta el

- a) Senya
- b) Extrem de ponent de l'illa de Tabarca
- c) S

2. Bol, vària la punta el

- c) l

3. Bol de fondo, calador

- b) Entre la Marina i Santa Pola, al nord del calador Gurugú
- c) G

BOSQUET

1. Bosquet

- a) Senya
- b) Dues figueres al sud de Guardamar
- c) G

2. Bosquet en Bosquet, la roca de

- b) Punt on s'inicia la Barrera
- c) G

BOTIJA

1. Botija, la

- a) Correguda
- c) C

2. Botija, la

- a) Barrera
- b) Situada prop de la Vila Joiosa, a 38 brases
- c) C
- e) El material del fons és roca

BOU, EL

- a) Senya
- b) En una serra pròxima al Campello es troba un anunci publicitari molt conegut que representa un bou
- c) C

BURROS, ELS

- a) Pedres
- b) Travessen en direcció E-W els estrets del cap de Torrevella
- c) S

BUTANO, EL

- a) Senya
- b) A Alacant
- c) G, A

CANÀRIA, CA LA TIA MARIA LA

- a) Senya
- b) Malnom de la propietària d'una edificació a la platja de Guardamar.
- c) G

CABEÇÓ

1. Cabeço

- a) Senya
- b) Serra homònima
- c) I, A, C
- e) Conegut com a *Monte Cabeço* al Campello. Vegeu *l'Home*

2. Cabeço

- a) Senya
- c) T, S
- e) Vegeu *cap Roig* i *cap Negre*

3. Cabeço

- a) Vaixell
- b) Nom de la senya, a 82 brases
- c) T, S

CABEÇONILLO

- a) Senya
- c) C

CABO FOR, LES PEDRES DE

- c) T

CABRONS

1. Cabrons, els

- a) Calador
- b) Situat a la Terraira.
- c) S
- e) Zona on hi ha molt peix

2. Cabrons, els

- a) Pedres
- b) Localitzat a la Terraira
- c) G, S

CACAUETS, VAPOR DELS

- a) Vaixell
- b) Davant de l'Antena. Les senyes: Mamella polida - munto forment, o també la Maneta de l'Home
- c) G, S
- e) També anomenat *el Cacaüeter*, encara que transportava cafè.

CADOLLA

1. Cadolla, la

- a) Clotada
- c) S
- 2. Cadolla, de la

- a) Correguda
- b) Situada a la clotada del mateix nom
- c) S

3. Cadolla, de la

- a) Calador
- b) Situada a la clotada del mateix nom
- c) S
- e) S'hi pesca gamba

CALASSE, RACÓ

- a) Calador
- c) G
- e) Recollit com a *Rincón*

CALENTA, ROCA

- a) Roca
- c) I

CALLOSA

1. Callosa, serra de

- a) Senya
- b) Serra de Callosa
- c) T, G, S
- e) Utilitzada en nombroses ocasions com a serra mestra al sud i en la majoria d'ocasions sense el lema, *la Serra*

2. Callosa a la punta de cap Roig, la serra de

- a) Correguda
- b) Nom de les senyes
- c) T

CALNEGRE

1. Calnegre

- a) Cabeço
- b) Al NW de cap de Pals
- c) S
- d) Bayo (1896)

2. Calnegre

- a) Punta
- b) Situat al Mar Menor
- c) S
- d) Derrotero (1973)

3. Calnegre

- a) Senya
- b) Situat al Mar Menor
- c) S

CAMÍ

1. Camí, el

- a) Senya
- b) Carretera que puja a la Carrasqueta
- c) S

2. Camí, el

- a) Senya
- b) Guardamar
- c) G
- e) Es refereix a alguns dels camins de Guardamar perpendicular a la costa

CAMPELLO, EL

- a) Senya
- b) El Campello
- c) A
- e) En ocasions, *Campello* sense l'article

CAMPELLERS

1. Campellers, badia dels

- a) Zona de pesca
- c) C
- e) *Vegeu mar dels Campellers*

2. Campellers, mar dels

- a) Zona de pesca
- b) Davant del Campello, a la Terraira
- c) S, I

CAMPISTE, FARALLONS DEL TIO

- b) Al SE de Tabarca
- c) S

CAMPSA, LA

- a) Senya
- b) Possiblement al nord d'Alacant
- c) C

CANALÍS

- 1. Canalís, el
 - a) Pedres
 - b) De l'illa de Tabarca a Alacant, a 22 braces
 - c) S
- 2. Canalís, el
 - a) Correguda
 - b) Discorre per les immediacions de la zona de pedres del mateix nom
 - c) S

CANDELEROS

- a) Corall
- b) Per fora de l'illa de Tabarca, a 40 braces
- c) T, S, I

CANTALAR, EL

- a) Pedra
- b) Alacant
- d) (5-1876)

CANTELAR, EL

- a) Pedra
- b) Tabarca
- d) (6-1876)

CANTERA

- 1. Cantera, illot de la
 - b) A Tabarca
 - c) S, I
 - d) Arxiu
- 2. Cantera, sec de la**
 - a) Illot
 - b) A Tabarca
 - d) Arxiu

CÀNTIRS

1. Càntirs, els

- a) Correguda
- c) S
- e) A Santa Pola *els Cànters*

2. Càntirs, la

- a) Senya
- c) T
- e) A Torrevella *la Càntaros*

CANTO

1. Canto de Garbí, del

- a) Correguda
- c) I
- e) S'hi pesca gamba roja i escamarlans

2. Canto Llevant, del

- a) Correguda
- c) S, I
- e) S'hi pesca gamba roja i escamarlans

CANYÓ

1. Canyó, el

- a) Correguda
- b) Pròxima a Torrevella
- c) T

2. Canyó, el

- a) Calador
- c) S
- e) S'hi pesca gamba

3. Canyó, el

- a) Estret
- b) A llevant de la correguda de Corea
- c) S

CAP

- 1. Cap, el
 - a) Senya
 - b) Santa Pola
 - c) S, I
 - e) Vegeu *cap de Santa Pola*

2. Cap, el

- a) Senya
- b) Torrevella
- c) S
- e) Vegeu *cap de Torrevella*

3. Cap, ancoratge del

- b) Badia de Santa Pola, de 8 a 10 m. Enfront del Cap, a 4 o 5 cables.
- c) S
- d) Riudavets (1873)

4. Cap, fondejador del

- c) S
- d) Riudavets (1873)
- e) Vegeu *fondejador del cap de Santa Pola*

5. Cap, punta del

- a) Correguda
- b) Senyes: far de Santa Pola, extrem occidental de l'illa de Tabarca
- c) S

6. Cap, torre del

- a) Senya
- b) Santa Pola
- c) S
- e) Vegeu *torre Escaletes*

CAPITÀ, CALA DEL

- a) Calador
- b) Pròxima a punta Prima.
- c) G
- e) Hi trobem sobretot cloïsses

CARALLOT

1. Carallot

- a) Senya
- b) A Tabarca
- c) S

2. Carallot

- a) Penya
- b) A Tabarca
- c) S

CARBÓ, VAPOR DEL

- c) T, G, S, I

CARMOLÍ

1. Carmolí

- a) Senya
- b) Vora el Mar Menor
- c) S
- d) Riudavets (1873)

2. Carmolí a la illeta

- a) Vaixell
- b) Nom de les senyes
- c) S

CARRABINERS

- a) Senya
- b) Platja del Tamarit
- c) S
- d) Gimeno (1975)

CARRASQUETA, LA

- a) Senya
- b) Serra de la Carrasqueta
- c) T, S

CARRERÓ

1. Carreró, el

- a) Correguda
- b) Segurament al nord d'Alacant, a 16-17 brases
- c) C

2. Carreró, el

- a) Estret
- b) A la badia de Santa Pola, prop de la roca el Pinet
- c) G, S

3. Carreró, el

- a) Correguda
- b) Discorre per l'estret del mateix nom.
- c) S, I

CARRILÓ

1. Carriló, el

- a) Correguda
- b) Davant del cap de Torrevella
- c) S

2. Carriló, el

- a) Calador
- b) Davant del cap de Torrevella
- c) G

3. Carriló, el

- a) Sec
- b) Davant del cap de Torrevella
- c) T

4. Carriló, Culata al

- a) Calador
- b) Enfront del cap de Torrevella
- c) G

CARRITXAL

1. Carritxal, el

- a) Senya
- c) C

2. Carritxal, torre del

- a) Senya
- c) C

CASA DE CAMP, LA

- a) Senya
- b) a Tabarca
- c) S

CASABLANCA, EL

- a) Senya
- b) Hotel al sud de la Mata
- c) G

CASINERO, EL

- a) Senya
- b) Edifici del Campello
- c) C

CASTELL

1. Castell, el

- a) Senya
- b) A Alacant, castell de Santa Bàrbara
- c) G, S, I, A, C
- e) Vegeu *castell d'Alacant*. Utilitzada en l'enfilació Castell a la farola de cap de l'Horta

2. Castell, el

- a) Senya
- b) Ruïnes del castell de Guardamar
- c) G, S

3. Castell, la parada del

- a) Senya
- e) Vegeu *castell d'Alacant*

4. Castell, llums de les torres del

- a) Senya
- c) C

5. Castell enfreuat, el

- a) Roca
- b) Nom de la senya. El Castell en enfilació amb el Freu, a 14 braces
- c) S

CASTELL DE FERRO

1. Castell de Ferro

- a) Senya
- b) Pont de ferro situat entre la ciutat d'Alacant i el cap de l'Horta
- c) G, S, I, A, C

2. Castell de Ferro

- a) Pedres
- b) Nom de la senya, de 18 a 26 braces
- c) S, A

3. Castell de Ferro

- a) Barbada
- b) Nom de la senya
- c) S, I

4. Castell de Ferro

- a) Correguda
- b) Nom de la senya
- c) S, A

CAVALL

1. Cavall, el

- a) Senya
- b) Davant de cap de l'Horta
- c) G

2. Cavall, baix del

- b) Davant de cap de l'Horta
- c) S, C
- d) (5-1876), (10-1888), (11-1888)
- e) Al fons hi ha pedres

CAVALLÓ

- a) Sec
- b) A 16 braces
- c) C

CAVALLERS, ALGUER DE

- b) A la Terraira, a Santa Pola, davant de la gola.
Les senyes: l'Home a la Venta
- c) S

CEMENTERI

1. Cementeri, el

- a) Senya
- b) Tabarca
- c) S

2. Cementeri, baixos del nord del

- b) Tabarca
- c) S, I
- d) Arxiu

CENTANEROS, CASETES DELS

- a) Alguer
- b) Nom de la senya
- c) S

CHUS

1. Chus, el

- a) Senya
- c) G
- e) Vegeu *hotel Chus*

2. Chus, el

- a) Roques
- b) A 12 m de profunditat
- c) G
- e) S'hi calen morunes

CERVERA, CAP

- a) Senya
- b) Entre la Mata i Torrevella
- c) G, S

COCA, BARRANC

- a) Senya
- b) Barranc a la serra de Santa Pola
- c) S

CLOT

1. Clot, el

- a) Senya
- c) S
- e) Utilitzada en l'enfilació Puigcampana al Clot

2. Clot, canto caiguda del

- a) Correguda
- c) T

3. Clot gran

- a) Correguda
- b) Passen de 70 a 130 o 140 braces
- c) T, S
- e) Els mariners de Santa Pola i Torrevella també s'hi refereixen a *l'Hoyo*

4. Clot gran

- a) Calador
- c) S
- e) S'hi pesca gamba i escamarlans

CLOTS, ELS

- a) Correguda
- c) T

CLOTADA, LA

- a) Clotada
- b) Al sud-est de cap Roig. Hi ha més de 60 brases
- c) S, I

CLUB DE REGATES

- a) Senya
- b) Alacant
- c) A

COLINTXO, EL

- a) Correguda
- c) S

COLORADO, CABEÇO

- c) T
- e) Vegeu *cap Roig*

COLL D'ORONESA

- a) Senya
- c) C

COLL DE PANTÀ

- a) Senya
- b) Entre el Castell, la Pedrera i Mal hivern
- c) S

CONCA, LA

- a) Vària
- b) Entre Santa Pola i Tabarca
- c) S

CONFRARIA

- a) Senya
- b) Al port de Torrevella
- c) T

CONGO

- 1. Congo, el**
- a) Correguda
- c) S
- d) Vegeu *barbada del Congo*

2. Congo, el

- a) Calador
- c) S
- d) Vegeu *barbada del Congo*. S'hi pesca gamba

3. Congo, barbada del

- b) En la Fondura, entre cap Roig i l'Estaci
- c) S

CONÍ, PUNTA

- a) Senya
- c) A

CONTRAMAESTRE, LES PEDRES DEL

- a) Pedres
- b) Pròximes al murall de Sant Jaume
- c) G
- e) De recent creació

COREA

1. Corea

- a) Calador
- c) S
- d) S'hi pesca gamba

2. Corea

- a) Correguda
- c) G, S

3. Corea, canyó de

- a) Estret
- c) S

4. Corea, pedres del canyó de

- c) S

CORONA, LA

- a) Sec
- b) Profunditat de 3 m, mentre que els voltants en tenen 50 o 60
- c) G

CORTE FANGO

- a) Fang
- b) Pròxim a cap Roig
- c) T, S
- e) En ocasions pronunciat *corte Fangua*

CORTIJO

- 1. Cortijo, el**
- a) Correguda
- b) Les senyes: Llancó per fora, que marca l'entrada, i Escalera al Castell
- c) C
- 2. Cortijo, el**
- a) Carreró
- c) C
- e) Vegeu *el Cortijo* (correguda)

COURE, VAPOR DEL

- a) Vaixell
- c) T

COVETA, LA

- a) Senya
- c) S
- e) Vegeu *serra de Sant Pasqual*. Punt més alt d'aquesta serra.

COVETA FUMADA, LA

- a) Senya
- b) Al nord del Campello, per la costa
- c) A

CREVILLEN, LA SERRA DE

- a) Senya
- c) I
- e) Generalment s'utilitzen diferents punts d'aquesta serra com a senyes

CREU, LA PUNTA LA

- a) Roca
- b) Al sud del Descarregador, a 1 braça
- c) G

CREUETA

1. Creueta, la

- a) Senya
- b) Serra prop d'Alacant
- c) A

2. Creueta, la

- a) Senya
- b) A la part alta de cap Cervera
- c) T

CUL DE COVE

1. Cul de Cove

- a) Roca
- b) Davant de la serra del Moncaio. Les senyes: la Serra al Moncaio que corneja
- c) G, S

2. Cul de Cove

- a) Correguda
- c) G
- e) Vegeu *Cul de Cove* (roca)

CURRÍN, ALGUER DE

- b) Un punt concret dins de l'Alguer
- c) G
- e) Vegeu *l'Alguer*

CUTXILLO, EL

- a) Correguda
- b) S'utilitza l'enfilació Cabeço a la torre de cap Roig, a 8 braces
- c) T, S

DESCARREGADOR, EL

- a) Roques
- b) Enfronta amb la casa del guàrdia del Moncaio
- c) G

DESTACAT, CABEÇO

- b) Davant de Santa Pola, pròxim al Far, a 5,9 m de profunditat.

- d) Riudavets (1873), Bayo (1896), (6-1876), (7-1876).
- e) Al fons hi ha pedres

DIPÒSIT D'AIGUA, EL

- a) Senya
- b) Part alta del nucli urbà de Santa Pola
- c) G

DON VICENT

- a) Senya
- b) Es tracta d'una casa de camp
- c) C

EDIFICI, L'

- a) Senya
- b) Situat a la Manga del Mar Menor
- c) T

EMBARRES

1. Embarres, els

- a) Fang
- b) Situat a la Fondura, a 230 brases
- c) T, S, I

2. Embarres, els

- a) Calador
- c) T, S, I

ENGINYER, L'

- a) Senya
- b) Xalet pròxim a la gola del Segura. Nom de l'ofici del propietari
- c) G

ENTINA

- a) Cabeç cobert d'alga
- b) Situat a Santa Pola
- c) T, S
- d) Bayo (1896)

ENTROPESSÓ, L'

- a) Pedres
- b) Al sud de l'estret de Terra i de cap de Pals
- c) S

ESCALERA

1. Escalera, l'

- a) Senya
- b) Serra del Cid
- c) S, I, C

2. Escalera al Castell

- a) Senya
- c) C

3. Escalera Farola Església, l'

- a) Senya
- c) S
- e) Vegeu *roca de les Tres Senyes*

ESCALETES

1. Escaletes

- a) Senya
- b) Torre Escaletes a Santa Pola
- c) S, I

2. Escaletes, de les

- a) Pedres
- b) Nom de la senya
- c) S

3. Escaletes, torre

- a) Senya
- b) Torre Escaletes a Santa Pola
- c) I
- e) Usada en ocasions en enfilacions amb les garites de la muralla de Tabarca: torre Escaletes a la Garita de terra.

ESCALÓ, L'

- a) Senya
- b) Serra Atalaia de Rojals
- c) G, S

ESGLÉSIA

1. Església, l'

- a) Senya
- b) Església de l'illa de Tabarca
- c) S
- e) Recollim la forma *iglésia*

2. Església, l'

- a) Senya
- b) Església de Sant Jaume a Guardamar
- c) G, S

3. Església, el camí de l'

- a) Senya
- b) Carrer perpendicular a la costa que arriba a l'església de Sant Jaume a Guardamar
- c) G

ESPADA, L'

- a) Vaixell
- c) T
- e) Nom del vaixell

ESTACI

1. Estaci, l'

- a) Senya
- b) Al Mar Menor
- c) G, S
- d) Derrotero (1973)

2. Estaci, l'

- a) Punta
- b) Al Mar Menor
- c) G, S
- d) Derrotero (1973)

3. Estaci, illa l'

- a) Senya
- b) Al Mar Menor
- c) S, I

4. Estaci, farola l'

- a) Senya
- b) A l'illa l'Estaci
- c) T, G, S

5. Estaci per Terra illa Grossa, farola l'

- a) Correguda
- b) Nom de les senyes
- c) T

ESTACIÓ, L'

- a) Roca
- b) Situada entre la Mata i l'hotel Berlín, a 1 braça
- c) G

ESTATXOL, L'

- a) Roca
- c) G
- e) Vegeu *l'Estació* (roca)

ESTISORES

1. Estisores, de les

- a) Vaixell
- b) Nom de la senya
- c) C

2. Estisores, barranc les

- a) Senya
- b) Barranc en forma de *ics*, al Campello
- c) C
- e) Al Campello *l'Estisora*

ESTIU, EL FORADET DE L'

- a) Forat
- b) Davant de la gola de l'albufera de Santa Pola
- c) S

EUCALIPTUS

1. Eucaliptus, l'

- a) Senya
- b) Davant de la confraria de Torrevella
- c) T

2. Eucaliptus, l'

- a) Senya
- b) Un eucaliptus que destaca a les dunes de Guardamar
- c) G

FÀBRICA D'ALUMINI, LA

- a) Senya
- b) A l'entrada sud d'Alacant, en la carretera Alacant-Cartagena
- c) S

FALCÓ, PUNTA

- a) Escull
- b) Tabarca
- d) Arxiu

FANALS

1. Fanals, els

- a) Senya
- b) Enfilació far de Santa Pola al far de Tabarca
- c) S, I
- d) Arxiu
- e) El material del fons són pedres

2. Fanals, barbada dels

- c) S
- e) Vegeu *els Fanals* (senya)

FANG

- a) Fang
- b) Per fora de la mar dels Campellers. Les senyes: Serra al Seminari
- c) S, C

FANGARS, ELS

- a) Fang
- b) Senya: el Viver Vell
- c) G

FARALLÓ, EL

- a) Faralló
- b) Davant de la Manga del Mar Menor
- c) T
- e) Al fons hi ha pedres

FARALLONS, ELS

- a) Faralló
- b) A l'illa de Tabarca

c) G

e) Vegeu *la Nau i las Ferrillones*

FARINA, VAIXELL DE LA

- b) A la Vila Joiosa
- c) A

FAROLA

1. Farola

- a) Senya
- b) Far de Santa Pola
- c) S, A, C

2. Farola

- a) Senya
- b) Far de cap de l'Horta
- c) G, S, I, A, C
- e) Vegeu *farola de cap de l'Horta*

3. Farola

- a) Senya
- b) Far de cap de Pals
- c) T, S
- e) Vegeu *farola de cap de Pals*

4. Farola

- a) Senya
- b) Far de la punta el Bol
- c) S

5. Farola

- a) Senya
- b) Far de Tabarca
- c) S

6. Farola a la Torre

- a) Barbada
- b) Senyes: far de Tabarca a la torre de l'illa de Tabarca
- c) S
- e) També anomenada *farola de l'illa a la torre de l'illa*

7. Farola al Quarter

- a) Calador
- b) Far de Santa Pola i quarter de Torre Enmig
- c) S, A, C

8. Farola Farola

- a) Correguda
- b) Far de Santa Pola i far de l'illa. Nom de les senyes
- c) G, S, C
- d) Mas y Gil (1979)
- e) També anomenada *Farola en Farola*.

Possiblement coincideix amb les Llumenetes i els Fanals

9. Farola Farola

- a) Calador
- b) Far de Santa Pola i far de l'illa. Nom de les senyes
- c) S, I,

FERRILLONES, LAS

- a) Faralló
- b) A l'illa de Tabarca
- d) (2-1721)
- e) Vegeu *els Farallons*

FLANYA, CLOTADA DEL TIO

- b) Al sud de la barbada de les Mamelletes
- c) S

FONDO, BARRANC

- a) Senya
- b) A la serra de Santa Pola
- c) S

FONTCALENT

1. Fontcalent

- a) Senya
- b) Serra de Fontcalent
- c) A

2. Fontcalent al Castell

- a) Calador
- b) Nom de la senya
- c) A

FORA

1. Fora, barbada de

- a) A 13 o 18 bracs
- c) A, C

2. Fora, estret de

- a) Estret
- b) Entre les illes Formigues i cap de Pals
- c) S

3. Fora, la pedra de

- d) Tofiño (1783)
- e) Vegeu *la Nao*

4. Fora, murall de

- a) Pedra
- c) S

5. Fora, sec de

- c) T

FORADADA, TORRE DE LA

- a) Senya
- c) I, T
- e) A Torrevella *Horadada*

FORAT

1. Forat, el

- a) Clot
- b) Les senyes: Farola a la torre de les Escaletes
- c) S

2. Forat, el

- a) Correguda
- b) 20 bracs
- c) S
- e) Vegeu *el Pinet (roca)*

3. Forat, roca del

- c) S
- e) Vegeu *el Pinet (roca)*

FORCAT, EL

- a) Senya
- b) Serra prop de cap de Pals
- c) S

FORCES, LES

- a) Pedres
- b) De la serra Seminari a la Serra al Riu
- c) S

FORMIGA

1. Formiga, sud de la

- a) Correguda
- c) T

2. Formiga de fora, la

- a) Correguda
- c) T, S
- e) Vegeu *les Formigues* (senya)

3. Formiga d'enmig, la

- a) Correguda
- c) T, S
- e) Vegeu *les Formigues* (senya)

4. Formiga de fora, la

- a) Senya
- c) T, S
- e) Vegeu *les Formigues* (senya)

5. Formiga de terra, la

- a) Correguda
- c) T, S
- e) Vegeu *les Formigues* (senya)

FORMIGÓ

- a) Correguda
- c) S

FORMIGUES, LES

- a) Senya
- b) Illes Formigues
- c) T, G, S

FORNET, EL

- a) Senya
- b) Serra situada darrere de Guardamar
- c) S
- e) Possiblement siga la serra del Panet. Vegeu *el Panet* (senya)

FORQUES, LES

- a) Senya
- b) A l'estadi Rico Pérez d'Alacant
- c) I

FRARE GROS, EL

- a) Senya
- c) S
- e) Vegeu *els Frares*

FRARES, ELS

- a) Senya
- b) Serres a l'oest de Crevillent
- c) S, I, C

FRARET, EL

- a) Senya
- b) On acaba la serra de Crevillent
- c) S
- e) Vegeu *els Frares*

FRARETS, ELS

- a) Senya
- c) S
- e) Vegeu *els Frares*. En l'enfilació Frarets a Escalotes

FREU

1. Freu, el

- a) Freu
- b) Entre Santa Pola i Tabarca
- c) S, I, A, C
- d) Tofiño (1783)
- e) Vegeu *freu de Tabarca*

2. Freu, alguer d'enmig del

- b) Entre Santa Pola i Tabarca
- c) S
- e) Vegeu *Garbells*

3. Freu de l'illa, el

- a) Freu
- b) Entre Santa Pola i Tabarca
- c) S, I, A, C
- e) Vegeu *freu de Tabarca*

FRONTAL

1. Frontal, el

- a) Barra

- b) A l'illa Grossa
- c) T, S
- e) El material de fons són pedres

2. Frontal, el

- a) Senya
- b) A l'illa Grossa
- c) T

3. Frontal, el

- a) Correguda
- b) A l'illa Grossa
- c) S

4. Frontal, vapor del

- a) Vaixell
- b) A l'illa Grossa
- c) T

FRONTÓ, EL

- a) Senya
- b) Entre les senyes de la Punxosa i l'Escalera
- c) S, C

GALENO, EL

- a) Senya
- b) Edifici del nucli urbà de Guardamar
- c) G

GALERA, LA

- a) Senya
- b) Illot la Galera, a Tabarca
- c) S, I
- d) Arxiu

GALLINER, EL

- a) Sec
- c) C

GALLINES

- 1. Gallines, barbada de les**
- b) Davant de cap Cervera, a 80 brases
- c) T, S, I

2. Gallines, murall de fora de les

- a) Pedres
- c) S

GAMBA, LA

- a) Correguda
- b) Entre cap de Pals i illa Grossa
- c) S
- d) Mas y Gil (1979)

GARBÍ, SECANYO DE

- a) Sec
- b) Profunditat de més de 150 m
- c) S

GARITA, LA

- a) Senya
- b) Garites de la muralla de Tabarca
- c) I
- e) S'hi distingeixen la Garita de terra, la d'enmig i la fora

GARITES, LES

- a) Senya
- b) Garites al castell de Santa Bàrbara d'Alacant
- c) C

GARROFERET, SERRA DEL

- a) Senya
- b) Puig a la serra del Molar
- c) S

GELADA

- 1. Gelada, la roca**
- b) Alguns la situen al Freu, altres a Guardamar, a 36-37 brases
- c) G, S, I
- 2. Gelada, la roca**
- a) Calador
- b) A la zona de Terraira
- c) G, S
- e) S'hi captura llagosta

3. Gelada, la roca

- a) Pedra
- b) Al final del forat del tio Alejos
- c) S

GLEA

1. Glea, la

- a) Senya
- b) Entre cap Roig i torre de la Foradada
- c) T, G, S

2. Glea, la

- a) Zona de pesca
- b) Entre cap Roig i torre de la Foradada
- c) S

3. Glea fora, la

- a) Correguda
- c) T
- e) Vegeu *Losarico*

4. Glea mig, la

- a) Correguda
- b) 18-19 braces
- c) T

5. Glea terra, la

- a) Correguda
- b) A 16 braces
- c) T

GOLA, LA

- a) Senya
- b) Desembocadura del riu Segura
- c) S

GOLFETÓN, EL

- a) Pedres
- b) A continuació del Losarico
- c) T

GORRO, EL

- a) Senya
- b) Forma que tenia una barraca de la Guàrdia Civil a la desembocadura del riu Segura
- c) G

GOSSET

1. Gosset, el

- a) Correguda
- b) Les senyes: Xixona al castell d'Alacant
- c) S

2. Gosset, el

- a) Calador
- c) S

GOTXILLO

1. Gotxillo

- a) Pedres
- b) A l'eixida del port de Torrevella
- c) S

2. Gotxillo, el

- a) Senya
- c) S

GRAN

1. Gran, barranc

- a) Senya
- b) Al cap de Santa Pola, al paratge del Catalanet.
- c) S

2. Gran, la roca

- b) Senya: barranc Gran a la torre de l'Illa
- c) S
- e) També anomenada *Pedres del barranc Gran a la torre de l'Illa*

3. Gran a la torre de l'Illa, barranc

- a) Pedres
- b) Nom de la senya
- c) S

GRANS, LES PEDRES

- a) Roques
- c) G
- e) Vegeu *la Barrera*

GROS

1. Gros, el

- a) Senya
- b) A cap de l'Horta
- c) S, I, A, C
- e) En ocasions utilitzat amb l'article *lo*: *Puigcampana a lo Gros*

2. Gros, el pi

- a) Senya
- b) A les dunes de Guardamar
- c) G

3. Gros del Cap, el

- a) Senya
- c) S, I, A, C
- e) *Vegeu el Gros*

4. Gros de cap de l'Horta, el

- a) Senya
- c) S, I, A, C
- e) *Vegeu el Gros*

GROSSA

1. Grossa, illa

- a) Senya
- c) T, S

2. Grossa, serra

- a) Senya
- c) A, C

3. Grossa a la Punta de cap de Pals, illa

- a) Correguda
- c) T
- e) Nom de la senya

GUARDAMAR

1. Guardamar

- a) Senya
- b) Nom de la localitat
- c) S

2. Guardamar, serra de

- a) Senya
- c) S, I

3. Guardamar i el Fondo, serra de

- a) Vaixell
- b) Nom de la senya, a 30 bracs
- c) I

GURUGÚ

- a) Calador
- b) A la zona de Terraira, entre la Marina i Santa Pola
- c) G

HOME

1. Home, l'

- a) Senya
- b) Serra del Cabeçó
- c) T, G, S, I, A, C
- e) En l'enfilació l'Home per fora de la Farola

2. Home, la maneta de l'

- a) Senya
- b) Serra del Cabeçó
- c) S

3. Home, ma de l'

- a) Senya
- b) Serra del Cabeçó
- c) S

4. Home, muscle de l'

- a) Senya
- b) Serra del Cabeçó
- c) S

5. Home a la Coveta, l'

- a) Correguda
- c) S

6. Home a la Torre, l'

- a) Correguda
- b) 24 bracs
- c) S

7. Home al barranc Fondo, l'

- a) Barbada
- b) 18-19 bracs
- c) S

8. Home del Cabeçó, l'

- a) Senya

b) Serra del Cabeçó

c) C

9. Home del Cabeçó damunt la Torre, l'

a) Pedres

b) Nom de la senya, a 16 brases

c) C

10. Home entre les dues Torres, l'

a) Correguda

c) S

HOMENET, L'

a) Senya

c) A

e) Vegeu *l'Home*

HORTA

1. Horta, cap de l'

a) Senya

b) A Alacant

c) G, S, I, A, C

2. Horta, farola de cap de l'

a) Senya

b) A Alacant

c) S, I

HOSPITAL

1. Hospital de terra, l'

a) Pedres

c) T

2. Hospital de Fora, l'

a) Pedres

c) T

HOTEL

1. Hotel, l'

a) Senya

b) A la platja de Guardamar, davant del Moncaio

c) G, S

e) Ha canviat de nom al llarg dels anys

2. Hotel alt, l'

a) Senya

b) A Alacant

c) A

3. Hotel alt al baix, l'

a) Calador

c) A

4. Hotel baix, l'

a) Senya

b) A Alacant

c) A

5. Hotel Campoamor, l'

a) Senya

c) G, S

e) Vegeu *l'Hotel*

6. Hotel Chus, l'

a) Senya

c) G, S

e) Vegeu *l'Hotel*

ILLA

1. Illa, l'

a) Senya

b) Illa de Tabarca

c) S, I, C

2. Illa, l'

a) Senya

b) Illes Formigues

c) T

e) S'utilitza en l'enfilació Illa en Illa

3. Illa, l'

a) Senya

b) Illa Grossa

c) T

e) S'utilitza en l'enfilació Illa en Illa.

Vegeu *illa Grossa*

4. Illa, farola de l'

a) Senya

b) Illa de Tabarca

c) S, I

5. Illa, torre de l'

a) Senya

b) Torre de S. Josep de Tabarca

c) S

6. Illa a la torre de l'illa, farola de l'

a) Senya

c) I

e) Vegeu *la punta el Bol*

7. Illa en illa

a) Pedres

b) Nom de la senya: illa Grossa i illa Formiga

c) T

ILLETA ELS PARDALS, LA

a) Roca

b) Profunditat al voltant dels 40 cm

c) G

INFERN, L'

a) Calador

b) Per l'illa Grossa, a 42 braces

c) G

JAVA

1. Java, la

a) Correguda

b) Senya: Serra al Seminari

c) S

2. Java, la

a) Pedres

b) Segurament, davant de la desembocadura del riu Segura

c) S

JAVILS

1. JAVILS, ELS

a) Correguda

b) Les senyes: el Moncaio i Alacant Fora

c) S

e) Pronunciada amb el fonema castellà velar fricatiu sord

2. Javils, els

a) Pedres

b) S'ubiquen de l'illa a la Marina. En 12 braces hi ha alguer i en 20 braces barbada

c) S

JUNCOS

1. Juncos

a) Senya

b) Al sud de cap de Pals

c) T, G, S, I

d) Tofiño (1783)

e) A Torrevella el pronuncien amb el fonema castellà, mentre que la resta ho fan amb el fonema palatal lateral

2. Juncos

a) Sec

b) Nom de la senya

c) T

3. Juncos a cap de Pals

a) Sec

b) Nom de la senya

c) S

e) Vegeu *sec de cap de Pals*

4. Juncos al Carallot

a) Correguda

b) Nom de la senya

c) S

5. Juncos de cap de Pals

a) Senya

d) Tofiño (1783)

6. Juncos Fora

a) Correguda

c) S

7. Juncos Junquets

a) Correguda

c) T

e) A Torrevella Juncos Junquillos

8. Juncos Mig

a) Correguda

c) S

9. Juncos Terra

a) Correguda

c) S

10. Juncos Terra

- a) Barbada
- c) S

JUNQUETS

1. Junquets

- a) Senya
- b) Pròxims a Juncos però de menor altura
- c) T, G, S, I
- e) A Torrevella diuen *Junquicos*

2. Junquets, les mamelles de

- a) Senya
- b) Serres pròximes a Junquets
- c) T

3. Junquets a l'illa

- a) Barbada
- b) Enfront de l'illa Grossa. A una profunditat de menys de 100 m
- c) S

LASTRE

1. Lastre, les pedres del

- a) Fondejador
- b) A Torrevella
- c) T

2. Lastre, les pedres del

- a) Calador
- b) A Torrevella
- c) G

LLANCÓ

- a) Correguda
- c) C

LLANXA, LA

- a) Roca
- b) Al sud de la punta l'Algar
- c) G

LLEVANT

1. Llevant

- a) Calador
- c) S
- e) S'hi pesca gamba

2. Llevant, clotada del secanyo de

- a) Clotada
- b) Al SE del secanyo de Llevant.
- c) S

3. Llevant, secanyo de

- a) Sec
- c) S
- e) *Vegeu puig Coronat a la farola de cap de l'Horta (sec)*

LLIÇÓ, DEL

- a) Correguda
- b) Davant del Campello. Les senyes: farola de Santa Pola a farola de cap de l'Horta, a 22 braces
- c) S, C

LLOC NOU

1. Lloc nou, ancoratge del

- b) Badia de Santa Pola, entre 4 i 10 braces
- c) S
- d) Riudevets (1873), Bayo (1896)
- e) Fons d'arena i alga

2. Lloc nou, fondejador del

- b) Badia de Santa Pola
- c) S
- d) Tofiño (1783)
- e) Fons d'arena i alga

LLONDROS

- a) Pedres
- b) Les trobem entre Santa Pola i Tabarca
- c) S

LLOSA

1. Llosa, de la

- a) Baix

b) A les immediacions de Tabarca

c) S, I

d) (7-1876), Arxiu

2. Llosa, la

a) Escull

b) A les immediacions de Tabarca

c) S, I

3. Llosa, la

a) Llosa

b) A les immediacions de Tabarca

c) I

d) (2-1721), (3-1766)

4. Llosa, la

a) Pedra

b) Davant de Guardamar

c) G, S

5. Llosa, la

a) Calador

b) Davant de Guardamar

c) G

LLOTJA, LA

a) Senya

b) Al port d'Alacant

c) A

LLUCET, EL

a) Correguda

c) S

LLUM ENCARNADA, LA

a) Senya

b) Llum que hi ha a la part més alta de l'edifici la Piràmide d'Alacant

c) A

LLUMENETES

1. Llumenetes, les

a) Calador

b) Situat a la Terraira

c) S

e) Possiblement es refereixen als Fanals o

Farola-Farola

2. Llumenetes, les

a) Correguda

b) Situat a la Terraira

c) S

3. Llumenetes, les

a) Roques

b) Situat a la Terraira

c) S

4. Llumenetes, les

a) Pedres

b) Situat a la Terraira

c) S

LOSARICO

a) Lloses

b) A 20-21 brases

c) T

MACELLA

1. Macella

a) Senya

c) G, S, I

e) Conjunt de vegetació que des de la mar té forma de ram

2. Macella del nord

a) Senya

b) Al nord de la desembocadura del riu Segura

c) G, S, I

3. Macella del sud

a) Senya

b) Al sud de la desembocadura del riu Segura

c) G, S, I

MAL HIVERN

1. Mal Hivern

a) Senya

b) A la serra Grossa, al nord d'Alacant

c) S, I, A

2. Mal Hivern

- a) Calador
- b) Situat a la Terraira
- c) S

3. Mal Hivern

- a) Correguda
- c) S

4. Mal Hivern, canto de

- a) Senya
- c) C

5. Mal Hivern al Cap

- a) Correguda
- b) Nom de les senyes
- c) S

MAMELLA

1. Mamella, la

- a) Senya
- b) Serres pròximes a Crevillent
- c) S, I
- d) Mas y Gil (1979)

2. Mamella al Forcat, la

- a) Vaixell
- b) Les senyes marquen el punt on es troba
- c) S

3. Mamella polida, la

- a) Senya
- c) S, I
- e) Vegeu *la Mamella*

4. Mamella punxosa, la

- a) Senya
- c) I
- e) Possiblement siga *la Punxosa* per als mariners de Santa Pola

5. Mamella redona, la

- a) Senya
- c) S
- e) Vegeu *la Mamella*

6. Mamella xiquica, la

- a) Senya
- c) S
- e) Vegeu *la Mamella*

MAMELLAS DE JUNQUILLOS, LAS

- a) Senya
- b) Serres pròximes a Junquets
- c) T

MAMELLETA

1. Mamelleta

- a) Senya
- c) I
- e) En l'enfilació Mamelleta a l'Illa.
Vegeu *Mamelletes*

2. Mamelleta de Juncos, la

- a) Senya
- b) A Juncos
- c) T
- e) En l'enfilació Mamelleta de Juncos a l'Edifici. A Torrevella diuen *Mamellica*

MAMELLETES

1. Mamelletes, les

- a) Calador
- b) Nom de la senya
- c) S

2. Mamelletes, les

- a) Correguda
- c) S

3. Mamelletes, les

- a) Senya
- b) Les dues serres que hi ha entre Xixona i el Cabeçó
- c) S, I

4. Mamelletes, les dos

- a) Senya
- c) I

5. Mamelletes, barbada de les

- b) Davant de cap Roig, a una profunditat de 100 m
- c) S, I

6. Mamelletes enmig

- a) Barbada
- c) I

7. Mamelletes fora

- a) Barbada

c) I

8. Mamelletes terra

- a) Barbada
- c) I

MAMELLÓ DE JUNCOS

- a) Senya
- c) I
- e) Vegeu *Juncos*

MAMELLONS

1. Mamellons, els

- a) Senya
- b) Serres darrere del Cabeçó
- c) C

2. Mamellons, els

- a) Correguda
- b) Nom de la senya
- c) C

MAMOLA

- a) Obstacles
- c) S
- e) Genèric de recent creació utilitzat per a identificar elements sotaiguats que poden causar danys en les arts de pesca que no són fàcilment detectats

MANETA

1. Maneta

- a) Senya
- c) S
- e) Vegeu *la Maneta de l'Home*

2. Maneta al Tallat

- a) Correguda
- c) S

MARE DE DÉU, LA

- a) Senya
- b) Ermita de la Mare de Déu del Roser, en la línia de costa, a Santa Pola
- c) A

MARIANO

1. Mariano

- a) Correguda
- b) Darrere de l'illa de Tabarca, a 30 brases
- c) G, S, I, A
- d) Apareix a l'obra de teatre *Santa Pola. Ahir, hui i demà* de 1889
- e) En l'actualitat, alguns mariners s'hi refereixen amb la forma en plural: *Marianos*

2. Mariano

- a) Calador
- c) G, S, I, A
- e) Vegeu *Mariano* (correguda)

3. Mariano, barbada de

- c) S

4. Mariano, les pedres de

- c) S
- e) Vegeu *Marianos terra*

5. Marianos fora

- a) Barbada
- c) S

6. Marianos terra

- a) Pedres
- b) Senyes: Illa - cap de l'Horta
- c) S

MARINA, ALGUER DE LA

- c) G

MARRANOS, ELS

- a) Sec
- b) Enfront de l'Estaci, a 300 m de profunditat
- c) S

MATA

1. Mata, la

- a) Senya
- b) Partida de Torrevella
- c) T, G

2. Mata, barbada de la

- b) De la serra de la Mata cap a Garbí
- c) S

3. Mata, racó de la

- b) Davant de la Mata
- e) (6-1876)

MATAMOROS

- a) Pedres
- c) T

MATAS, LAS

- a) Senya
- c) A

MERCÉ, LA

- a) Senya
- c) C

MIG, ESTRET DEL

- b) Davant del cap de Torrevella entre l'estret de Fora i el de Terra
- c) S

MOLAR, EL

- a) Senya
- b) Serra del Molar
- c) S

MOLÍ

1. Molí, el

- a) Senya
- b) A Guardamar
- c) G, S
- d) (7-1876)
- e) Vegeu *Molivent*

2. Molí, el

- a) Senya
- b) A la serra de Santa Pola, per la carretera Alacant-Cartagena
- c) S

3. Molí, el

- a) Senya
- b) A Alacant
- c) A, C

MOLIVENT

- a) Senya
- b) A la part alta del nucli de Guardamar, restes d'un antic molí
- c) G, S

MOLL

1. Moll, el

- a) Senya
- b) Port de Santa Pola
- c) S

2. Moll d'Alacant

- a) Senya
- b) A Alacant
- c) C

MÒLLERES, PEDRA DE LES

- b) A 52 m
- c) G

MONCAIO

1. Moncaio, el

- a) Senya
- b) Serra del Moncaio
- c) G, S, I

2. Moncaio, casa del guàrdia del

- a) Senya
- b) A la serra del Moncaio
- c) G

3. Moncaio, el pla del

- a) Senya
- b) A la serra del Moncaio
- c) I

4. Moncaio, la roca del

- c) G
- d) Lleonard (1987)
- e) Vegeu *la Barrera*

MONTFORT

- a) Senya
- c) S

MONTIBOLI

- a) Senya
- b) Hotel de la Vila Joiosa
- c) C

MONTOFORMENT

- a) Senya
- b) Possiblement es refereix a la serra de les Raboses, a Guardamar, darrere del Moncaio
- c) G, S
- e) Enregistrem diverses variants: *Munto Forment*, *Muntó Forment* o, fins i tot, *Monte Forment*

MORENES, LA PEDRA DE LES

- c) S, I
- d) Arxiu

MORO

- 1. Moro, el**
- a) Vaixell
- c) S
- 2. Moro, torre del**
- a) Torre de guaita del segle XVI a la Mata
- c) G

MORRES

- 1. Morres, les**
- a) Correguda
- c) T
- e) A Torrevella diuen *las Morras*
- 2. Morres, les**
- a) Senya
- c) T
- e) A Torrevella *las Morras*
- 3. Morres, les**
- a) Pedres
- b) Davant del Mar Menor, a una profunditat de menys de 100 m
- c) S

MUNTANYA

- 1. Muntanya**
- a) Senya
- c) S
- e) En l'enfilació Mamelleta de Juncos a l'Edifici
- 2. Muntanya a l'illa l'Estaci**
- a) Vaixell
- b) Nom de la senya
- c) S
- 3. Muntanya a l'illa, pas de la**
- a) Estret
- b) Divideix la barbada de Xixona i fa de pas a dues corregudes
- c) S

MUNTANYES DE LA SAL, LES

- a) Senya
- b) Salines Braç del Port a Santa Pola
- c) S

MUNTONS, ELS

- a) Munts
- b) Al nord del cap de Santa Pola, a 80 m de profunditat
- c) S

MURALL, EL

- a) Pedres
- b) Les senyes: el Panet amagat a Guardamar, a 28 braces
- c) S

MURALLS, ELS

- a) Pedres
- b) A llevant dels estrets del cap de Torrevella
- c) S

MÚRCIA

- 1. Múrcia**
- a) Vaixell
- b) El nom del vaixell era *Ciudad de Murcia*, enfonsat per Calp

c) S, C

2. Múrcia

a) Calador

c) S

e) S'hi pesca gamba i escamarlà

MUSCLET, EL

a) Senya

c) S

e) Vegeu *el muscle de l'Home*

MUSSAI

a) Senya

b) A la platja de Sant Joan

c) A

NARANJITO, EL

a) Vaixell

b) Davant del riu Segura

c) G

NAU

1. Nau, la

a) Illot

b) A Tabarca

c) S, I

d) Tofiño (1783), Arxiu

2. Nau, la

a) Senya

b) A Tabarca

c) S

3. Nau, baix de la

b) A Tabarca

c) I

d) Ruidavets (1873), (7-1876)

e) De vegades li diuen *Nao*

4. Nau, de la

a) Faralló

b) A Tabarca

d) Bayo (1896)

5. Nau, de la

a) Pedra

b) A Tabarca

d) Tofiño (1783), Riudavets (1873), Bayo (1896)

e) Apareix amb la forma *Nao*

NAUETA

a) Senya

b) A Tabarca

c) S

NEGRE

1. Negre, cap

a) Senya

c) G

2. Negre, escull

b) A Tabarca

d) Arxiu

3. Negre, escull

a) Senya

b) A Tabarca

c) S, I

NEGRO, CABEÇO

a) Senya

c) T, S

e) Els mariners l'anomenen sempre en castellà

NOVA, LA MAR

a) Correguda

b) Pròxima a illa Grossa

c) T

NORD

1. Nord

a) Senya

b) Punt cardinal

c) S, C

e) Els punts cardinals també són utilitzats en enfilacions amb altres senyes

2. Nord a la Boia, el

- a) Correguda
- b) Nom de la senya
- c) S
- e) Correguda que es fa de nit

3. Nord a la farola de l'illa

- a) Correguda
- b) Nom de la senya
- c) S

4. Nord al canto de Mal Hivern

- a) Correguda
- b) Nom de la senya
- c) S

NUEVO, EL

- a) Vaixell
- c) T

OASI, L'

- a) Senya
- b) Hotel de Guardamar
- c) G

OEST, BAIX DE L'

- b) A Tabarca, a 4 o 5 m de profunditat
- d) Riudavets (1873), Bayo (1896), (6-1876), (7-1876), (10-1888)

OLIVERES

1. Oliveres, les

- a) Senya
- b) A Torrevella
- c) S, C

2. Oliveres, les

- a) Pedres
- b) A 19-22 brases
- c) S, C

3. Oliveres, barbada de les

- b) Pròxima a Torrevella, entre els Muralls i l'Albardeta
- c) S, C

ORIOLA, SERRA D'

- a) Senya
- c) S, C

ORNESA

1. Ornesa, Punta

- a) Senya
- b) A l'est del Maigmò
- c) S

2. Ornesa al Castell, Punta

- a) Pedres
- b) Nom de la senya
- c) Vegeu *Ornesa al Castell*

ORONESA

1. Oronesa

- a) Senya
- c) I
- e) Vegeu *punta Ornesa*

2. Oronesa al Castell

- a) Senya
- c) I
- e) Vegeu *punta Ornesa al Castell*

PALLETS

- a) Correguda
- c) S
- d) Apareix a l'obra de teatre *Santa Pola. Ahir, hui i demà* de 1889

PALMERETA, LA

- a) Senya
- b) Entre el poble de Guardamar i l'hotel Campoamor
- c) G

PALS

1. Pals, cap de

- a) Calador
- c) G
- e) S'hi captura llagosta

2. Pals, cap de

- a) Senya
- c) T, S, I

3. Pals, farola de cap de

- a) Senya
- c) S, I

4. Pals, sec de cap de

- b) A 150-160 brases
- c) T, S

5. Pals, sec de cap de

- a) Calador
- c) S
- e) S'hi captura peixet de rei

6. Pals a Junquets, de cap de

- a) Vaixell
- c) T

PANET, EL

- a) Senya
- b) A l'interior de Guardamar
- c) S

PARADA

1. Parada, la

- a) Senya
- c) C

2. Parada, la

- a) Pedres
- c) C

PARADÍS, EL

- a) Correguda
- c) C

PATÍBUL

1. Patíbul, del

- a) Clotada
- b) Al sud del sec del Patíbul
- c) S

2. Patíbul, el

- a) Calador

c) S

e) S'hi captura gamba blanca i escamarlà

3. Patíbul, el

- a) Sec
- b) Entre Santa Pola i Alacant, a 200 m
- c) S

PEDRERA

1. Pedrera, la

- a) Senya
- c) S, I

2. Pedrera a la Farola

- a) Vaixell
- b) Nom de la senya, a 34 brases
- c) S

PEINE, EL

- a) Senya
- c) I

PÈL, EL

- a) Senya
- b) Serra que enfronta amb l'illa Grossa
- c) S

PENYES, LES

- a) Senya
- b) Penyes de l'Albir. Límits vora mar de la serra Gelada
- c) S, C

PEPET, L' ALBARDETA DE

- a) Barbada
- b) Pròxima a cap Roig, a la Terraira
- c) S
- e) Vegeu l'Albardeta

PEPIÓ

1. Pepió

- a) Correguda

b) Enfronta amb Alacant, Urbanova, Arenals del Sol fins al cap de Santa Pola

c) S

2. Pepió

a) Pedres

c) S, I

3. Pepió

a) Senya

c) S, I, A, C

e) Utilitzada en l'enfilació Pepió al Castell

4. Pepió dins

a) Correguda

c) C

5. Pepió fora

a) Correguda

c) C

PERIQUITO, EL

a) Vaixell

c) T

PERLA, LA

a) Escull

b) Pròxim a Tabarca, al nord de la Nau

c) S, I

d) (1-1721), (2-1721), (3-1766)

PESCADORS, DELS

a) Sec

b) Límit SE de la zona de pesca dels mariners de Santa Pola

c) S

PETORRA, LA

a) Correguda

c) C

e) Situat al terme d'Alacant, entre Mutxamel i Bussot. Desconeixem si té cap relació amb el paratge de la Petorrera, entre el riu de la Torre i el riu de Montnegre o riu Verd

PETROLERA, LA

a) Zona

b) En les immediacions de la barbada de les Gallines

c) S

e) Hi ha deixalles de ferro al fons marí

PICO PATO

1. Pico Pato

a) Senya

b) Muntanyes a cap de Pals

c) S

2. Pico Pato a la Farola

a) Vaixell

b) Nom de la senya

c) S

e) Vegeu *Pico Pato a l'Illa*

3. Pico Pato a l'Illa

a) Vaixell

b) Nom de la senya, a 100 braces

c) S

PICOS ALTS, ELS

a) Pedres

b) Per fora de la Vinyeta, a 40 braces

c) I

PINET

1. Pinet, la punta la roca el

a) Roca

c) T

d) Vegeu *la punta la Roca*

2. Pinet, la roca el

a) Roca

b) Davant de la Marina del Pinet

c) G, S

3. Pinet, la roca el

a) Calador

b) Del Seminari a Santa Pola. Les senyes: la Serra al Riu o Puigcampana a cap de l'Horta. Entre 17 i 18 braces

c) G

4. Pinet, la torre del

a) Senya

- b) Ruïnes d'una torre de guaita del segle XVI a la platja del Pinet
- c) G, S

PIRÀMIDE, LA

- a) Senya
- b) Edifici de forma triangular d'Alacant
- c) C

PITERES, LA FOIA LES

- a) Senya
- c) C

PIXAULA

1. Pixaula, la

- a) Senya
- c) S
- e) En l'enfilació Pixaula a l'Illa

2. Pixaula, la

- a) Correguda
- c) G, S

PLA, EL

- a) Senya
- b) Davant del Moncaio
- c) S

PLATJA, LA

- a) Senya
- b) Platja de Llevant a Santa Pola
- c) S

PLATJA NOVA

1. Platja nova

- a) Calador
- c) S
- e) Vegeu *platja Nova* (correguda)

2. Platja nova

- a) Correguda
- b) Al sud de cap de Pals
- c) T, S

POLIDA, LA

- a) Senya
- c) S
- e) Vegeu *la Mamella polida*

PONT DE LA VIA DEL TREN

- a) Senya
- c) C
- e) En l'enfilació Pont de la via del tren al Barranc

PONTETS, ELS

- a) Senya
- b) A la carretera N332, al sud de cap Roig
- c) T, S, I
- e) En combinació: els Pontets al sud

PORC, BARRANC DEL

- a) Senya
- b) A la serra de Santa Pola, pròxim a la torre Escalletes
- c) S

POSSES, ELS

- a) Calador
- b) Es localitzen a Terra i Fora
- c) S

POSTE, EL

- a) Senya
- c) T, S, I
- e) Vegeu *l'Antena*

POUET, EL

- a) Senya
- b) A l'illa de Tabarca, pròxim a la Casa de camp
- c) S
- d) En l'enfilació Pouet a la Galera

PRIMA

1. Prima, punta

- a) Senya

- b) A la costa d'Oriola
- c) S
- 2. Prima, racó de punta**
- d) (9-1883)
- e) Vegeu *punta Prima*

PROVIDÈNCIA, LA

- a) Vaixell
- c) S

PUÇA, LA

- a) Correguda
- b) Pepió per fora, a 34 braces
- c) C

PUCES, LES

- a) Senya
- c) S, A, C

PUIGCAMPANA

- a) Senya
- b) Serra homònima
- c) S, I

PUIG CORONAT

- 1. Puig Coronat**
- a) Senya
- b) Serra del Maigó
- c) S, I, A, C
- e) En enfilació Puig Coronat al canto de Mal Hivern i Puig Coronat al Don Vicent. Al Campello diuen *Puig Caronat*
- 2. Puig Coronat, sec de**
- c) S
- 3. Puig Coronat a la farola de cap de l'Horta**
- a) Sec
- c) S
- 4. Puig Coronat a la farola**
- a) Vaixell
- b) A 84 braces
- c) S

5. Puig Coronat al Castell

- a) Barbada
- c) I

6. Puig Coronat al Castell

- a) Sec
- c) S, C

PUNXES, LES

- a) Pedres
- c) S

PUNXOSA

- 1. Punxosa, la**
- a) Senya
- b) Límit meridional de la serra de Crevillent
- c) S, A
- 2. Punxosa, la**
- a) Vària
- c) S
- 3. Punxosa, la**
- a) Senya
- b) Serra a la costa de Cartagena
- c) T
- d) Rosselló Verger (1982)
- e) Pronunciada amb alveolar sorda

QUADRADA, TORRE

- a) Senya
- c) S
- e) Vegeu *torre de l'Illa*

QUARANTA

- 1. Quaranta, correguda de les**
- b) A 40 braces
- c) S
- 2. Quaranta, roca de les**
- b) A 40 braces
- c) A

QUARTER, EL

- a) Senya
- b) Al cap de Santa Pola, sota el Far
- c) S, A

QUARTER DE LA GUÀRDIA CIVIL, EL

- a) Senya
- b) Prop del Carritxal
- c) C

QUICO PANO

- a) Roca
- b) Mitja Mar. Entre San Pedro del Pinatar i cap Roig
- c) S

RAJADES, VAPOR DE LES

- a) Vaixell
- c) S

REBOLLO

1. Rebollo, camí del

- a) Senya
- b) Carretera que uneix la platja del Rebollo i la d'Alacant-Cartagena
- c) G

2. Rebollo, camí del

- a) Calador
- c) G

3. Rebollo, platja del

- a) Senya
- c) G

RECLAU

1. Reclau, el

- a) Correguda
- b) NE de l'illa de Tabarca
- c) S

2. Reclau, el

- a) Pedres
- c) S
- e) Vegeu *el Reclau* (correguda)

REIXES

1. Reixes, les

- a) Roques
- b) Enfront de la Mata, al nord de l'Estació
- c) G

1. Reixes, alt de

- a) Senya
- b) Al Campello, a les llores de Reixes, pròximes a la punta del barranc d'Aigües.
- c) C

RENEGADA

1. Renegada, la

- a) Alguer
- b) Al cap de Santa Pola
- c) S

2. Renegada, la

- a) Baix
- b) Al cap de Santa Pola
- d) Rosselló (1982)
- e) Pot sobresortir, de vegades, de l'aigua. Pedra coberta d'alga

3. Renegada, la

- a) Llosa
- b) Al cap de Santa Pola
- c) G, S, I

4. Renegada, la

- a) Restinga
- b) Al cap de Santa Pola
- d) (6-1876), (7-1876)

RESERVA, LA

- a) Zona
- b) Reserva marina a Tabarca
- c) S, I
- d) Arxiu

RIBASSOS

- a) Senya
- c) C

RINCÓN, EL

- a) Racó
- b) A Torrevella, entre 1,5 i 2 m de profunditat
- d) Riudavets (1873), Bayo (1896)
- e) El fons marí és de pedra

RIU

1. Riu, del

- a) Correguda
- b) Nom de la desembocadura del Segura
- c) S

2. Riu, del

- a) Vaixell
- c) G

3. Riu, el

- a) Senya
- b) Desembocadura del riu Segura
- c) G, S, I

4. Riu, el

- a) Senya
- b) Riu d'Aigües
- c) C

5. Riu, el

- a) Senya
- b) Riu Montnegre
- c) C

6. Riu, tossal del

- a) Senya
- c) G
- e) Vegeu *l'Arenal Gros*

ROCA, LA PUNTA LA

- a) Roca
- b) Extrem meridional de la zona on està el foradet del Tio Alejos
- c) S

ROCAS BLANCAS

- a) Senya
- b) Antic hotel de Santa Pola, davant de la carretera Alacant-Cartagena
- c) S

ROIG

1. Roig, cabeço

- a) Senya
- c) T, S
- e) De vegades anomenat *cabeço Rubio*, i en altres, *cabeço Colorao*

2. Roig, cap

- a) Senya
- b) A Torrevella
- c) T, G, S

3. Roig, escull

- a) Escull
- b) A Tabarca
- d) Arxiu

4. Roig, escull

- a) Senya
- b) A Tabarca
- c) S, I

5. Roig, torre de cap

- a) Senya
- c) T

ROLDANETE

- a) Calador
- b) Per San Pedro del Pinatar
- c) S

RONDANETE

- a) Forat
- c) T
- e) Vegeu *Roldanete*

ROQUETA, LA

- a) Roques
- b) Davant de l'edifici Oasis de Guardamar, a 1 braça
- c) G, I, C

ROSA MARIA

- a) Vaixell
- c) T

RUIZ, CAMÍ

- a) Senya
- b) A la Marina, prop de la casa dels Ruiz
- c) G

SALADAR, DEL

- a) Llosa
- b) A Alacant
- d) (1-1721), (2-1721)

SALADARET, DEL

- a) Racó
- b) A Torrevella
- d) Bayo (1896), (9-1883)

SALIERO, EL

- a) Calador
- c) G
- e) L'informant diu *el Saliero* però ens el tradueix com a *l'Eixiero*

SAN JULIÁN

- a) Senya
- c) A

SAN PEDRO

- a) Barbada
- b) Des de cap Roig fins a Punta Prima
- c) T
- e) Talassònim que recollim únicament en castellà

SAN SALVADOR

- a) Vaixell
- b) A 34,5 bracs
- c) C

SANT JAUME

- 1. Sant Jaume**
- a) Senya
- b) Església de Guardamar
- c) S

2. Sant Jaume, murall

- a) Murall
- b) 50 metres
- c) G

SANT JOAN

1. Sant Joan

- a) Senya
- b) Localitat de Sant Joan d'Alacant
- c) C

2. Sant Joan al Campello

- a) Pedra
- b) Nom de la senya
- c) C

SANT PASQUAL

1. Sant Pasqual, serra de

- a) Senya
- b) Serra d'Orito on hi ha l'ermita on es venera aquest sant.
- c) S

2. Sant Pasqual, serra de

- a) Correguda
- c) S

SANT PERE, BARRANC

- a) Senya
- b) A la serra de Santa Pola
- c) S, C
- e) Vegeu *barranc Gran*

SANT PERE, BARRANQUET DE

- a) Senya
- c) C

SANTA FAÇ

- a) Senya
- b) A Alacant, monestir de la Santa Faç
- c) A

SANTA POLA

1. Santa Pola, cap de

- a) Senya
- b) A Santa Pola
- c) G, A, C

2. Santa Pola, fondejador de

- b) A la badia de Santa Pola. La profunditat pot variar entre 6-8 i 13-15 m per a vaixells de majors dimensions
- d) Riudavets (1873), Bayo (1896)

3. Santa Pola, fondejador del cap de

- b) Entre 8 i 10 m
- d) Bayo (1896)
- e) Fons marí d'alga

SASTRE, EL

- a) Correguda
- b) Per fora de Juncos a cap de Pals. Les senyes: illa Grossa, Edifici, Faralló
- c) T, S

SEC

1. Sec, el

- c) T
- e) Vegeu *Juncos* (sec)

2. Sec, el

- a) Calador
- c) S
- e) S'hi pesca bacallaret

SECÀ, LA PUNTA EL

- a) Roques
- b) Enfront de la serra del Moncaio, a 1,5 brases
- c) G

SECANYO, EL

- a) Sec
- b) A 38 milles
- c) T, I

SEGURA, BARRA DEL RIU

- b) Guardamar. Desembocadura del riu Segura
- c) G, S, I
- d) Bayo (1896), (6-1876), (8-1877)
- e) Fons d'arena

SEIXANTA-NOU, VAPOR DE LES

- b) A les 69 brases
- c) T

SEIXANTA-QUATRE, CORREGUDA DE LES

- b) A 64 brases
- c) T

SEIXANTA-TRES, CORREGUDA DE LES

- b) A 63 brases
- c) T

SEMINARI, EL

- a) Senya
- b) Col·legi religiós situat en un pujol pròxim a la Marina del Molar
- c) G, S

SENYES, ROCA DE LES TRES

- b) Entre Santa Pola i Tabarca
- c) S
- e) Vegeu *Escalera Farola Església*

SEQUIÓ, EL

- a) Pedres
- b) A la Barrera, zona de la Terraira, i no està sotaiguada
- c) G

SERRA

1. Serra, la

- a) Senya
- c) T, G, S, I, A
- e) Vegeu *serra de Callosa*. En enfilacions: Serra a Guardamar, Serra a la farola del Cap, Serra a la

Mata, Serra a Montoforment, Serra al cap de Torrevella, Serra al moll de Torrevella, Serra al Moncaio, Serra al pla del Moncaio, Serra al Poste, Serra al Seminari.

2. Serra a l'Escaló, la

- a) Vaixell
- c) S

3. Serra al pla del Moncaio, la

- a) Vaixell
- c) S, l
- e) De vegades únicament: la Serra al Pla

4. Serra al Riu, la

- a) Vaixell
- c) S, l

5. Serra al Riu, la

- a) Pedres
- c) S

6. Serra al Verde, la

- a) Correguda
- c) S, l

SÍPIA, LA

- a) Correguda
- c) S

SÍRIO, EL

- a) Vaixell
- b) A les Formigues, per a altres és a l'illa l'Estaci
- c) T, S
- e) Alguns també diuen *Sírius*

SOLER, CABECICO

- a) Senya
- c) G

TABACALERA, LA

- a) Vaixell
- b) Entre 27 i 40 braces
- c) T

TABAIÀ, LA SERRA

- a) Senya
- b) A l'est de cap Roig
- d) Gimeno (1975)

TABARCA

1. Tabarca

- a) Senya
- c) C

2. Tabarca, canal de

- a) Canal
- d) Riudavets (1873),

3. Tabarca, freu de

- a) Freu
- b) A 6 m de profunditat
- d) Riudavets (1873), Bayo (1896), (6-1876), (7-1876)
- e) Fons d'arena i alga. Vegeu *el Freu*

4. Tabarca, freu de

- a) Estret
- d) Tofiño (1783), Bayo (1896), (6-1876), (7-1876), (10-1888)

5. Tabarca, placer del freu de

- b) de 13 a 18 m
- d) Bayo (1896)
- e) Fons d'arena i alga

TACA

1. Taca, la

- a) Correguda
- b) Senya: la Serra al Riu
- c) C

2. Taca, la

- a) Calador
- c) S

3. Taca, la

- a) Pedres
- c) S

TALAIOLA, TORRE

- a) Senya

- b) Actualment far de Santa Pola
- d) Tofiño (1783)

TALLAT

1. Tallat, el

- a) Senya
- b) A Alacant
- c) A, C

2. Tallat, el

- a) Senya
- b) Penya-segat del cap de Santa Pola
- c) S

TAMARIT

1. Tamarit

- a) Ancó
- b) Badia de Santa Pola
- d) (5-1876)
- e) Apareix com a *ensenada*

2. Tamarit, fondejador del

- b) Badia de Santa Pola, entre 5 i 6 m
- d) Riudavets (1873), Bayo (1896), (4-1813), (7-1876)
- e) Fons d'alga

3. Tamarit, torre

- a) Senya
- b) Torre de guaita del segle XVI a les salines de Santa Pola
- c) S

TARONGES, VAPOR DE LES

- c) S

TARTANA, EL

- a) Vaixell
- b) Malnom del propietari
- c) S

TAVARDO, EL

- a) Roca
- b) Entre la Mata i Torrevella, a 27 braces
- c) G

TEJERA

1. Tejera, la

- a) Senya
- b) Antiga fàbrica de teules de Torrevella
- c) T

2. Tejera, la

- a) Calador
- b) S'hi pesca la dorada
- c) G

TERRA

1. Terra, de

- a) Correguda
- c) C

2. Terra, barbada de

- b) A 7 braces
- c) A, C

3. Terra, clot d'en

- b) A Tabarca
- c) S
- d) (1-1721), (2-1721)

4. Terra, estret de

- a) Estret
- b) Cap de Torrevella, també Formigues i cap de Pals
- c) S

5. Terra, murall de

- b) Des del Carreró fins a la Serra al Riu. L'hotel Chus i la Mata, a 23 braces
- c) S

TEULA, DE LA

- a) Vaixell
- b) Enfront de cap Roig, davant de la Vila
- c) S, C

TIMBA

- c) C

TOMELLAR, EL

- a) Pedres
- b) Davant de cap Roig
- c) T

TORRE

1. Torre, la

- a) Senya
- c) S
- e) Vegeu *torre de l'illa*

2. Torre, la

- a) Senya
- c) S
- e) Vegeu *l'Antena*

3. Torre, la

- a) Senya
- c) S
- e) Vegeu *l'església de Guardamar*

TORRE VIGIA, LA

- a) Senya
- c) A

TORRERÓ, EL

- a) Senya
- b) Torre de Torrevella
- c) S

TORRES, LES

- a) Correguda
- c) S

TORREVELLA

1. Torrevella, ancó de

- b) A 5 m de profunditat
- d) Riudavets (1873), Bayo (1896)
- e) Fons d'arena i pedra

2. Torrevella, de

- a) Rada
- b) 10 a 12 m a 0,5 m
- d) Riudavets (1873), Bayo (1896)

3. Torrevella, cap de

- a) Senya
- b) A Torrevella
- c) G, S

TRAVESSANT FAROLES

- a) Correguda
- c) S

TRENTA, ROCA DE LES

- b) Nombre de brases de profunditat
- c) A

TRENTA-SIS, BARBADA DE LES

- b) Nombre de brases de profunditat
- c) S

TRINXERA, LA

- a) Senya
- c) G

TROMPA LLEÓ

- a) Senya
- b) Segons els informants, forma que té l'illa Grossa
- c) T

TÚNEL

1. Túnel, el

- a) Correguda
- c) T

2. Túnel, el

- a) Estret
- c) S

URBANOVA

- a) Senya
- b) Urbanització vora mar, al sud d'Alacant
- c) A

VALERO

- a) Vaixell
- b) Cognom del propietari
- c) S

VÀRIA

1. Vària, la

- a) Correguda
- b) Davant d'Arenals del Sol, a 12-13 brases
- c) A, C

2. Vària, la

- b) Al sud de Tabarca
- c) T, S, I
- e) Fons d'arena i alga

VÀRIES, LES

- b) Del port de Santa Pola a Tabarca
- c) S

VENTA DEL MOLÍ

- a) Senya
- b) A l'entrada de Santa Pola, a la part alta del nucli urbà
- c) S
- d) Gimeno (1975)

VENTA

1. Venta, la

- a) Senya
- c) S
- d) *Vegeu la Venta del Molí*

2. Venta Llanuca

- a) Senya
- c) C

VERANO, TIO

1. Verano, el foradet del tio

- a) Forat
- c) S

2. Verano, el foradet del tio

- a) Correguda
- c) S

VERDE, EL

- a) Senya
- b) Pineda al sud de la Mata
- c) S

VIETNAM, EL

- a) Correguda
- b) Entre la Gola i la Marina. Les senyes: l'Home al Rocas Blancas, a 30 m, entre 8-10 brases
- c) S

VILA, LA

- a) Senya
- c) G

VILERS, LA MAR DELS

- a) Zona
- c) S, C

VILLAVERDÚ

- a) Vaixell
- c) G

VINYETA

1. Vinyeta, la

- a) Correguda
- b) A 38 brases
- c) C

2. Vinyeta, la

- a) Baix
- c) S, I
- d) Arxiu

3. Vinyeta, de la

- a) Pedres
- b) A continuació del Reclau, en direcció al cap de Santa Pola
- c) S

4. Vinyeta, barbada de la

- c) I

VIVER VELL, EL

- a) Senya
- b) A la pineda de Guardamar
- c) G

VIVERS, ELS

- a) Senya
- c) G
- e) Vegeu *Viver Vell*

VUELTA LO VENDEN TINTO, A LA

- a) Correguda
- c) G

XALET

1. Xalet, el

- a) Senya
- b) Edificacions a la platja, pròximes a la marge sud del riu Segura
- c) G
- e) Diferencien els xalets segons l'ordre de situació o característica

2. Xalet, el primer

- a) Senya
- c) G
- e) Vegeu *el Xalet*

3. Xalet, el segon

- a) Senya
- c) G
- e) Vegeu *el Xalet*

4. Xalet, l'últim

- a) Senya
- c) G
- e) Vegeu *el Xalet*

5. Xalet redó, el

- a) Senya
- c) G
- e) Vegeu *el Xalet*

XARCO, TORRE DEL

- a) Senya
- c) C

XICOLETS, ELS

- a) Correguda
- c) S

- e) Possiblement aquesta és la forma antiga que ha derivat ara en *Xicoletes*, *Xicueletes* i *Xicueles*

XICOLETES

- a) Correguda
- c) S

XICUELES

1. Xicueles

- a) Roques
- b) Enfront de la Marina, paral·lela a la roca el Pinet, a 42 m
- c) G

2. Xicueles

- a) Senya
- c) S

XIMENEIA

- a) Senya
- c) T
- e) Vegeu *la Tejera*

XIQUICA, LA

- a) Senya
- c) S
- e) Vegeu *la Mamella xiquica*

XIXONA

1. Xixona

- a) Calador
- b) A la Terraira. S'hi captura lluç
- c) S
- e) Vegeu *Xixona* (senya)

2. Xixona

- a) Correguda
- c) S
- e) Vegeu *Xixona* (senya)

3. Xixona

- a) Senya
- b) Serra homònima
- c) T, G, S, I, A, C

4. Xixona, barbada de

- b) Paral·lela a la barbada de les Mamelletes. Entre 65 i 70 brases
c) S

5. Xixona al cap de l'Horta

- a) Pedres
c) S

6. Xixona al Casinero

- a) Pedres
b) Nom de la senya
c) C

7. Xixona al Castell

- a) Pedres
c) S

8. Xixona al Castell

- a) Barbada
c) I

9. Xixona als Frares

- a) Correguda
c) C

10. Xixona Puig Coronat

- a) Correguda
c) C

XORROS, ELS

- a) Senya
c) S
d) Oliver (1995)

3. CONCLUSIONS

És conegut per tots que tot aquest món relacionat amb la cultura marinera està en procés de desaparició. Cal recordar que aquesta cultura ha estat sempre transmesa només als més propers, de forma oral i pràcticament en la clandestinitat, com un tresor que calia conservar. Al mateix temps els avanços tecnològics han propiciat tot un canvi en aquest sector, com en molts altres de la societat actual, que va substituint inexorablement aquests mètodes d'orientació per altres formes més exactes i fiables.

De fet, freqüentment els mariners entrevistats sempre responien que «Les senyes, els noms..., això s'està perdent,

quasi no ho utilitza ningú». Òbviament, com acabem de comentar, aquesta apreciació és certa, però també hem d'afegir que, tot i això, encara hi constatem la seua vigència i la seua evolució. Així hem comprovat que s'han creat nous talassònims —cas de la Torre dels banyistes o l'edifici la Piràmide, edificacions de les darreres dècades del segle xx. A més, en aquesta evolució del lèxic, els mariners de Santa Pola durant les primeres enquestes —finals de la dècada dels vuitanta— utilitzaven quasi exclusivament el genèric *correguda* per a identificar les zones on pescaven, en canvi, actualment molts parlen de *caladors* o, com a molt, de *caladors* i *corregudes*. Possiblement aquest fet estiga relacionat amb el tema de l'augment de les embarcacions d'arts menors i la correlativa disminució de les d'arrossegament.

També hem detectat canvis en la recopilació de talassònims a Guardamar, possiblement a causa del canvi de la façana costanera, sobretot a la zona de la desembocadura del riu Segura, on actualment s'ha construït un port on abans únicament varaven els xicotets vaixells al marge del riu. Malgrat aquesta reforma dels anys 90 del passat segle, en l'actualitat els mariners constaten que, a causa dels diferents fenòmens meteorològics que s'hi han produït, a la zona d'entrada al riu s'ha format una barrera que dificulta l'entrada dels vaixells de major tonatge.

Pel que fa a la llengua dels talassònims, aquests quasi sempre apareixen en valencià. Cal esmentar el cas d'Alacant capital i de Torrevella on, tot i que els informants eren castellanoparlants, traduïen alguns talassònims —com les senyes secundàries—, però els d'ús més generalitzat els feien servir sempre en valencià. Cas a part el formen les fonts cartogràfiques i bibliogràfiques que estan escrites en castellà.

Finament, volem destacar la diversitat de genèrics que enregistrem en aquest inventari. A més, cal assenyalar que bona part dels genèrics recollits en les fonts bibliogràfiques són diferents dels que proporcionen els mariners, com és el cas de *placer*, *ancó*, *restinga*, *fondejador*, etc., una nomenclatura aquesta que els mariners no reconeixen com a pròpia. Pel que fa als lemes, cal comentar els casos en què un mateix lema va acompanyat de diferents genèrics, per exemple *els Embarres* per a alguns és el nom d'un fangar i per a altres el d'un calador. D'una banda, hem pogut comprovar com un

mateix lema pot fer referència a llocs diferents, per exemple la *Punxosa* és per a alguns una serra pròxima a la costa de Cartagena i per a altres és la part meridional de la serra de Crevillent. I, a l'inrevés, alguns llocs reben més d'un nom, fins i tot per la mateixa localitat i pels mateixos informants, així *l'Home* és conegut també per *el Cabeço*, o *les Llumenes* també reben el nom d'*els Fanals*. D'altra banda, registrem alguns talassònims que només trobem amb el lema, en són exemples *la Renegada*, *Mariano*, *el Patíbul*, etc., i també comprovem que alguns genèrics passen a utilitzar-se com a lemes, és el cas de *la Serra*, *el Riu*, *la Farola*, *la Torre*, etc.

BIBLIOGRAFIA

- Arxiu: *Parte del servicio de vigilancia de la reserva marina de la isla de Tabarca*, Arxiu Municipal de Santa Pola.
- BAYO (1896): BAYO Y LÓPEZ, Luis (1896): *Derrotero General de las costas del Mediterráneo*, Madrid: Dirección Hidrográfica.
- Derrotero (1973): *Derrotero de las costas del Mediterráneo*, Cadix: Instituto Geográfico de la Marina.
- GIMENO MENÉNDEZ, FRANCISCO (1875): *Sociolingüística Catalana. El habla marinera de Santa Pola*, tesi de doctorat inèdita, Universitat de Múrcia.
- LLEONART, Jordi (1987): *La pesquería de València. Informe final*, Barcelona: CSIC - Institut de Ciències del Mar.
- MAS Y GIL, Luis (1979): *La pesca en Alicante. Ensayo para su historia*, Alacant: Publicacions de la CAP - Diputació d'Alacant.
- OLIVER NARBONA, Manuel (1995): *Faenando la Mar. Pesca en las costas alicantinas*, Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant.
- RIUDAVETS Y TUDURT, Pedro (1873): *Derrotero General del Mediterráneo*, Dirección Hidrográfica, Madrid, 1873.
- ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç (1982): «Toponímia litoral valenciana: pesqueres, caladors i senyes», *Butlletí Interior de la Societat Onomàstica*, núm. x, VIIIè Col·loqui, Mallorca, pp. 1-9.
- SEMPÈRE LINARES, M. Àngels (1991): «Talassonímia dels mariners de Santa Pola», *Actes del XIVè Col·loqui General de la Societat Onomàstica*, Alacant, pp. 505-515
- SEMPÈRE LINARES, M. Àngels (1992): «Talassonímia de Guardamar», *Actes del XVIè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, Castelló de la Plana, pp. 281-289.
- SEMPÈRE LINARES, M. Àngels (1995): «Aproximació a la talassonímia històrica del sud del País Valencià: segles XVIII i XIX», *Actes del XVIIIè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, Girona, pp. 400-415.
- TOFIÑO (1783): TOFIÑO SAN MIGUEL, Vicente (1783-1784, ed. 1832): *Derrotero de las costas de España en el Mediterráneo y su correspondiente de África*, Madrid: Imprenta Real.

CARTOGRAFIA

- (1-1721): *Costa de Alicante*, 1721, Servicio Geográfico del Ejército (SGE), Madrid.
- (2-1721): *Mapa de la costa de la Península de Alicante*, 1721, (SGE), Madrid.
- (3-1766): *Plano de la isla de Tabarca y del cabo de Santa Pola*, per Fernando Méndez de Ras, 1766 (SGE), Madrid.
- (4-1813): *Portulano de la Península de España-Costas de Valencia y Murcia*, 1813 (SGE), Madrid.
- (5-1876): *Des de el cabo de las Huertas hasta el cabo de San Antonio*, R. Pardo de Figueroa, 1876 (SGE), Madrid.
- (6-1876): *Desde el cabo Roig hasta el cabo de las Huertas*, R. Pardo de Figueroa, 1876 (SGE), Madrid.
- (7-1876): *Plano de la Bahía de Santa Pola y la Isla de Tabarca*, J. Montojo i R. Pardo, 1876 (SGE), Madrid.
- (8-1877): *Gráfico de la costa de Alicante y parte de Murcia con división de hojas del Servicio Hidrográfico*, Madrid (SGE), 1877.
- (9-1883): *Plano de la Rada de Torrevejeja*, R. Pardo de Figueroa, 1883 (SGE), Madrid.
- (10-1888): Alicante (Provincia), *Cartas Náuticas*, 1888, Museo Naval, Madrid.

EL NOM DE MORAIRA

Abel Soler
[Universitat de València]

DEL CAP I EL PORT DE MORAIRA, AL POBLE DE MORAIRA

Els ports i els fondejadors naturals escassegen al litoral valencià. El de Moraira és un d'aquests fondejadors segurs i mil·lenaris. El topònim medieval s'aplicava, sobretot, a tres elements: [1] el cap de Moraira, que tanca la badia per llevant; [2] el port de Moraira, és a dir, la badia i port natural on fondejaven vaixells a redòs dels temporals de llebeig i llevant, i [3] un extens *territori* o partida, mig agrícola mig erma, de la baronia de Calp (des del 1386, del terme de Teulada).

La documentació medieval, doncs, reporta sovint els noms de *lo cap de Morayra* i *lo port de Morayra*, aplicada aquesta segona denominació al vell port del Racó, esdevingut en l'actualitat una platja turística: la platja del Portet.

El registre toponímic privilegia ara l'ús de *Moraira* com a denominació general de l'enclavament costaner i turístic del terme de Teulada, expandit urbanísticament en les dècades del 1960-1990 al voltant d'un poblet de pescadors del segle XIX. Quant a l'activitat portuària d'antany i d'ara, hom pot distingir, de llevant a ponent, tres *ports* de Moraira des d'una perspectiva toponímica i diacrònica: l'esmentat port vell del Racó (segles XI-XVIII), que els naturals denominen *el Portet* des de fa dècades per a distingir-lo del nou port; el desaparegut Portitxol, on els mariners d'abans varaven les barques (1830-1975), i el modern port esportiu, que és el port de Moraira actual, per antonomàsia (Buigues 2003a: 105-106).

La partida rural de Moraira, inclosa en terme de la vila de Teulada, la documenta Joan Ivars en els segles XV-XIX (2006: 229-233 i 301-302) com a «territorio dicto de Mo-

rayra» (1472), «partita vulgariter nominata Morayra» (1595), «la heredad llamada [...] Morayra [en referència a la partida on està]» (1689), «partida de Moraira» (1764, 1789) i «les Moraires» (1888). La pluralització decimonònica (*Moraira* > *les Moraires*) és ben recurrent en la toponímia agrària de la Marina. No es tracta de cap duplicació nominal, ni de *Moraires* diferents.

Tornant al cas del cap de Moraira, resulta lamentable que el neotopònim *punta de Moraira*, indocumentat i inaudit fins al 1945 (Buigues 2003a: 104; Ivars 2006: 301), haja fet fortuna en la cartografia recent en substitució del nom genuí, per bé que el lloc no s'ajusta al que els nostres mariners entenen per una *punta*.¹ Com adverteix i explicita el derroter de Vicente Tofiño (2a ed., 1832: s. p.), «la rada de Moraira abriga a toda clase de embarcaciones [...]». La punta oriental de esta ensenada es alta y tiene una torre de vigía en su cumbre. La llaman *cabo de Morayra*, y es hondable y limpio». Per a ell, gadità i castellanòfon, era una *punta*, però els valencians d'ací «la llaman *cabo*», és a dir, *cap*.

Pitjor és el cas d'una espúria invenció, de l'any 2000, *el cap d'Or* (ib.: 302), que prolifera per marisqueries, escoles públiques (2005) i mapes oficials; fins al punt d'haver reempla-

1. Com explica Domingo, la *punta* és «una mena de cap que es caracteritza per ésser un sortint de cos més aviat prim i acabat de forma aguda. Per una altra part, les puntes que diríem paradigmàtiques no tenen gaire extensió i són més aviat baixes» en comparança amb els caps (2016: 29). El cap de Moraira no és una simple punta o cap prim i de baix relleu, doncs, sinó un accident orogràfic, muntanyenc i costaner, contundent: un *cap* pròpiament dit.

çat també, en l'imaginari popular o turisticopropagandístic, de la nit al matí, la genuïna nomenclatura de *cap de Moraira*. Esperem que l'Acadèmia Valenciana de la Llengua sàpia orientar cartògrafs i edils adequadament.²

La badia de Moraira presenta restes arqueològiques des del segon mil·lenni a. C. fins a l'Edat Moderna. Oferí facilitats portuàries en temps d'ibers, púnics, romans i musulmans, i fins als nostres dies (Bolufer 1995: 41). Era també un punt d'aiguada per als mariners i comptava amb un pou d'aigua dolça i potable, menys salmaia que la del pou dels Mariners de Calp. Els fons marins conserven àncores i, fins i tot, un derelict del segle III d. C. (Espinosa - Sáez - Castillo 2006: 37). L'activitat portuària andalusina hi consolidaria una petita alqueria, citada en el *Llibre del repartiment* (1249), però segurament despoblada quan s'esmenta, com a fita territorial, en la carta de poblament de Teulada (1277).

En l'Edat Mitjana, abunden les referències a un «port de Morayra» deshabitat, però d'aparició imprescindible en les cartes portolanes (Pujades 2002). Ací atalaiaven els veïns de Teulada en els segles XV-XVI (Pastor 1986) i donaven avis de l'acostament de vaixells pirates i d'estols enemics, força recurrents entre el 1378 i el 1460 (Díaz 1993: 65; Hinojosa 2004: 56-57). A Moraira es refugià, per causa d'un temporal, part de l'armada croada valenciana del 1398, que se'n tornava de Barbaria (Vidal 1977: 22). El 1447 hi desembarcaren berbers i atacaren Teulada. Una lletra del 1455 advertia que, a Moraira, cert dia...

a hora de maitines, les guardes e talayes de Teulada e Beniça han descubert e vist cert senyal de foch que un moro de la terra feya, ab una cervellera molt luent, a cinch fustes de moros, les quals devien exir en terra lo dijous en la nit e barrejar los lochs de Teulada e Calp.³

Per aquests anys, també solien fondejar al port de Moraira pirates provençals, com Peroço (1451-1454) i, més avant, turcoberbers com Catxidiable o Mami Longo (1518-

1584), que feren d'aquesta solitària i arraconada badia de la Marina llur base d'operacions (Hinojosa 2004: 58; Garcia Martínez 1977: 69; Menéndez 2016: 376; Pardo 2001: 78, 244, 259 i 263; Martínez 2006: 111).

L'enginyer Giovanni Battista Antonelli, *il Vecchio*, considerava el port de Moraira «bueno y muy grande. Acuden siempre allí galeotas y galeras de corsarios, y de día y de noche» (1561). Es volgué impedir la deplorable circumstància bastint, vers 1568, «la atalaya del cap de Morayra» (Garcia Edo & Ventura 2007: 23) o torre de Moraira; per als turistes, *la torre del Oro o del cap d'Or*. El control visual d'aquesta talaia es completà amb una torrassa o segona torre més grossa (1595-1598), que seria reemplaçada segle i mig després pel castell (Menéndez 2016: 376-378). Escolano explica la situació de la badia a primeries del segle XVII. I, de pas, proposa l'etimologia «port de moros» > *Moraira* (1611: 102):

De la sobredicha peña de Hifach corre la costa por Gallicant [la Fossa de Calp], el Baladrar y Cabo Blanco hasta dar en el de Morayra, cosa de media legua. Al rincón de este cabo labró la naturaleza un seguro y espacioso puerto, que tomó el nombre de Morayra. O, por mejor dezir, ambos [el cap i el port] le tomaron de los moros cossarios que le tienen por su ordinaria guarida, en razón de ser estancia muy segura, assí por los vientos como de nuestras guardas [els de la talaia del cap]. Con todo, hay cerca del puerto una torre con dos soldados.

Entre el 1706 i el 1893, o més tard encara, s'instal·lava a Moraira cada any una almadrava de matar tonyines (Fernández 1868: 172-173; Montaldo *et al.* 1893, XIII: 435). Dels anys 1739-1744 és el fortí o bateria borbònica de la platja de l'Ampolla, dotada el 1774 amb una ermita de la Mare de Déu dels Desemparats. Aquest *castell de Moraira* —com se'l coneix popularment— el deixà semidestruït l'armada anglesa el 1810, durant la Guerra del Francès. La reconstrucció actual data del 1983 (Ivars 2006: 231; Menéndez 2016: 379-381). El motiu de la construcció del fortí és que, amb l'entrada dels grans velers a la Mediterrània, el profund fondejador de Moraira esdevingué altament estratègic, no solament per a l'armada espanyola, sinó també per als vaixells de les dues

2. La motivació toponímica és basaria en una suposada llegenda —mancada de tradició i ignorada pels nostres folkloristes— d'un or amagat per moros al cap de Moraira (ib.: 302).

3. Sobre aquest i altres avisos similars, vegeu Soler (2022).

principals potències navals del continent, Anglaterra i França (Ferrer 1999: 602). El 1757, una fragata de Marsella fou atacada a Moraira per una altra d'anglesos, que causà 35 morts i 123 ferits entre els ancorats i obtingué nombrosos presoners.⁴

Pel 1783, Josep-Joaquim Castelló feia referència al fortí, «donde hai un buen puertecillo que llaman de Moraira» (Codina 2000: 241). Fabián y Fuero (Ivars 2007) documenta l'existència d'uns «almacenes del *pla de la Mar*» (1791), des dels quals s'embarcaven excedents agrícoles. El mercadeig de cabotatge es combinava amb el contraban de tabac i altres béns (Buigues 2003b). Cavanilles parla dels vaixells de pas que fondegien a Moraira i de l'auge d'aquest contraban, afavorit pel fet que «no hay en las cercanías población alguna hasta Teulada», situada a 6,1 km de distància (1795-1797, II: 221). Miñano destaca el «rincón del Puerto, en donde fondean embarcaciones grandes» (1826, IX: 191).

L'ocupació d'Algèria per França, el 1830, posà fi a la pirateria mora i sembla que propicià l'establiment d'algunes cabanes o casups vora el castell de Moraira, ocupats sobretot en temps d'almadrava. En l'edició del derroter de Tofiño del 1832 es llig: «No hay más población que el fuerte y muy pocas casas de pescadores [...], y no hay más agua que de pozo». Això no obstant, Moraira continuava buida durant llargues temporades de l'any. Madoz descriu el port, a recer de temporals, i el castell deteriorat i la torre, «servidos por soldados de la costa» del cos de carrabiners, creat el 1829 (1845-1850, XIV: 752).

La situació millorà el 1855. Teulada obtingué duana estatal per a «la rada llamada de Morayra [...], para la exportación de los frutos del país e importación de maderas para la construcción de casas» (Ministeri de Justícia 1855: 392). El comerç de cabotatge es reactivà (18 bucs, amb 44 tripulats i 120 tones el 1857; Direcció General de Duanes 1858: 233) i sorgí un *barrio* o *caserío* annex a la vila de Teulada i dit oficialment *Rada de Moraira*, entenen per *rada* (gal·licisme contemporani) una 'badia on les naus poden fondejar i quedar protegides dels vents', segons la definició del *Diccionari normatiu valencià*.

4. *Gazette*, núm. 31, París, 30 de juliol del 1757, p. 124; *The Scots Magazine*, vol. 19, Edimburg, 1762, p. 494.

El nucli fundacional de Moraira comptava el 1857, dos anys després de la creació de la duana, amb 17 famílies i 64 habitants, el 2,6% de la població del terme de Teulada. Aquesta vila comptava llavors amb 2.448 habitants (Comisió d'Estadística General 1858: 51).⁵ Els morairers eren pescadors, contrabandistes i estibadors establits vora la barra del *Moixó* —'amagatall' de contraban—, devers el castell. Les cases s'arregleraven en un carrer primigeni dit *de Dalt* o *dels Magatzems*, amb tenda i taverna. Cap a la fi del Huit-cents es consolidaria un segon carrer, el de Baix o de la Mar (Ivars 2006: 107, 110 i 112).

El 1870 desembarcà a Moraira la guerrilla republicana de Palloc, embarcada a València fugint del bombardeig i de la repressió de Martínez Campos (Martí i Gadea 1906-1908, I: 93). Aleshores s'exportava pansa de raïm moscatell des del port, encara que en ínfima quantitat si ho comparem amb la intensa activitat exportadora de Dénia o de Xàbia, molt més internacionalitzada (*Diario de Valencia*, 1880: 75-76). Pels anys 1875-1878, l'ermita de la Mare de Déu dels Desemparats fou reemplaçada per una església amb la mateixa titular, annexa a la rectoria de Teulada (Bertomeu - Cardona - Serra 2004: 73).

Arribats al segle xx, el comerç marítim minvà. La pesca era curta i artesana (Ministeri de Marina 1923, I: 59) i la població es reduïa a 23 magatzems i 13 cases habitades (1922). La motorització de les barques en els anys trenta, però, reviscolà Moraira, que assolí els 215 habitants el 1940. El poeta alcoià Rafael Coloma Payà, pel 1957, era un turista excepcional a «la minúscula Moraira y su puerto de muñecas» (1957: 61 i 67). L'eclosió del turisme internacional de sol i platja en la dècada del 1960 alterà radicalment la solitud pintoresca del lloc. Comportà una especulació urbanística sense pal·liatius i l'ocupació dels tossals marítims per un eixam de xalets per a *residents* estrangers. El club nàutic (1975) promogué un port esportiu, construït els anys 1980-1985 (Ferrer 1999: 609-610), a fi d'atraure una clientela elitista. Pels anys 1989-2009, determinats *lobbies* i formacions polítiques tractaren d'ob-

5. El creixement degué ser ràpid: en el padró del 1860, figuren 10 magatzems, 27 cases habitades de manera permanent i una de manera temporal.

tenir la segregació municipal, finalment avortada, del que es reivindica com a *poble* de Moraira.

GEÒGRAFS ÀRABS I FONTS DELS SEGLES XIII-XIX

La primera menció escrita del nom de *Moraira* la proporciona el geògraf àrab 'Abd Allah al-Bakrî (1014-1094), que situa el *marsâ Murayra* o 'port de Moraira' a cinc dies i mig de navegació en línia recta respecte del *marsâ Xarxâl* o port de Sersel/*Cherchell*, a l'Algèria actual (Franco 2019: 256).

En el *Llibre del repartiment* (1249) figura una donació de «domos in Paratela, que est inter Morayra et Teulada», és a dir, 'unes cases a Paratella, que està entre Moraria i Teulada' (Bofarull 1856: 479; Cabanes - Ferrer 1979, II: 147, assent. núm. 1040; Ferrando 1979: 276-277, assent. núm. 2951). Sembla que s'haja produït, en aquest assentament dels repartidors, un lleuger error de localització, atés que l'alqueria medieval de Paratella i actual partida homònima del terme municipal de Benissa, fitant amb el de Teulada, està al ponent dels nuclis de Teulada i Moraira, no exactament *entre* els dos.

La carta de població de Teulada (1277) al·ludeix, conjuntament i imprecisament, a tres entitats, Teulada, Benimarcó (actual partida rural) i Moraira, definides com a *hereditates sive loca*, és a dir, 'heretats o poblats': «hereditates sive loca vocata de Motayla [sic] et de Teulada, et de Rafal de Benimarcho» (Guinot - Ivars 2003: 30). De Teulada, sabem que era una alqueria islàmica, elevada mitjançant aquesta carta a la categoria de *lloc* de cristians. Benimarcó, era un *rahl* o rafal (*hereditas*, en terminologia feudal), una finca particular amb cases de colons annexes, de menor entitat demogràfica que Teulada. En el cas de Moraira, el més probable és que hi haguera llavors el port i alguna heretat agrícola, a les actuals *Moraires*, procurada per llauradors musulmans de Teulada. Aquests serien reemplaçats en la titularitat de la terra per almogàvers veterans del setge de Montesa, beneficiaris del document del 1277. La documentació ulterior descarta l'existència de cap rafal o alqueria de nom *Morayra*.

L'erràtica transcripció **Motayla* de la carta de poblament del 1277 es deu al seguiment de la realitzada per l'historiador català Ferran Soldevila (1995: 100), desconexor de la geografia de la Marina. El document original (Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria Reial, reg. 40, f. 10r) permet de llegir perfec-

tament *Morayla*, amb una variació fonètica corrent en el dialecte andalusí de la regió. Carme Barceló observa que «/r/ pasa a /l/ en alguna ocasió» i ho exemplifica amb noms comuns i topònims (1984: 172). Així doncs, tenim *Murayra* per al segle XI, en àrab, i *Morayra/Morayla* per al segle XIII, en llatí cancelleresc.

La primera menció en romanç és del 1378, quan s'alerta sobre quatre galeres de pirates moros «endret la Ampolla [petita albufera] de Morayra».⁶ Del 1392 és l'esment de tres naus carregades de blat prop de «Morayra» (Vidal 1974: 190). Ja en el segle XV són múltiples les aparicions en fonts arxivístiques i en cartes portolanes. El port de Moraira debuta en la cartografia itàlica de la fi del segle XIV en dos mapes venecians on se l'assenyala com a *P(orto) Zeno[e]xe*, 'el port genovés'. És probable que els genovesos, adversaris comercials dels venecians, el freqüentaren regularment. A partir de la carta de navegació de Francesco Beccari (1403), apareix el topònim *Morayra*, amb diverses variats durant el segle XV: *Moraira*, *Murayla*, *Muraire*, *Muraia*, *Muraya*, *Mourayra*... L'estadística inclina la balança per la forma *Muraira*, amb /u/, potser intermediada per la pronúncia àrab dels marins nord-africans: 2 cartes portolanes amb *Porto Zenoexe*, 11 amb *Morayra* i 20 amb *Muraira* i variants amb -u- (Pujades 2007: 388-397).

Del 1424 és un document sobre l'exportació il·lícita de blat des del «port de Morayra» (Piles 1970: 134-136). El 1448 s'assigna salari a huit guardes perquè vigilen «en les parts de Benidorm, de les penyes de l'Albir e del cap de Morayra» (Díaz 2002: 144, n. 8). L'any 1451 s'esmenta el «coll de Morayra», on *coll* (< llatí *colle*) designaria una 'muntanyola, puig de poca alçada' (Alcover - Moll 1964-1969, III: 288), com en altres textos valencians dels segles XIV-XV. Deu ser el mateix «monte [...] llamado Morayra» d'un escrit del 1738 (Ivars 2006: 231-232), és a dir, la prolongació muntanyosa de la serra de la Viuda o de Benitatxell (*tadjalt* significa 'viuda' en amazic, per cert) que s'endinsa en la mar i conforma el cap de Moraira. Una crònica catalana refereix que, el 1454, «en les mars de Morayre e d'Iffach [...] eren stades vistes cinch naus [...] de jenoveses» (Schwartz - Frederic - Carreras 1893: 185). La confusió vocàlica en l'àtona final

6. Arxiu Municipal de València, sign. g³-4, f. 8r/v, citat per Díaz (1993: 10, n. 163).

a/e s'explica pel català oriental de l'autor. L'any 1491 foren remunerats dos veïns de Teulada «per dos caps de moros e turchs, los quals són morts en Morayra» (Díaz 1990: 278) i el 1492 una fusta de catalans i mallorquins naufragà quan feia via «al cap de Morayra» perquè «los havia pres mal temps» (Chabàs 1886).

Segons la documentació dels anys 1584-1584, els guardes de costa de Teulada vigilaven des de la cala de Llebeig fins al «port de Morayra» (Pastor 1983: 13 i 33). Per la seua banda, Gaspar Escolano reporta que els experts del 1600 creien insuficients les dues torres de vigilància del segle XVI i aconsellaven construir un fortí, tal com es faria en el segle XVIII, «a la boca del Puerto de Morayra» (1611: 102). En les ordinations de la guarda de la costa del 1673, consta que, dels quatre soldats «de la torre de Morayra, tots los matins va lo hu a descobrir la cala de Llebeig» (Martí Mestre 1991: 179). I el 1766, malgrat l'existència del castell, es mantenia despoblat del tot l'anomenat «puerto de Morayra» (Venero de Valera 2005: 146). La descripció de Tofiño (1847 [1784]) és la següent:

La torre de Moraira se halla en lo más elevado del cabo de su nombre, con figura circular. Dista del castillo de Moraira un quarto de legua, en cuyo tránsito se encuentra la cala del Rincón del Puerto, en donde fondean las embarcaciones grandes. Su playa es de arena.

Fabián y Fuero, el 1791 també hi descriu tan sols «un castillejo i una atalaya o torre» (Ivars 2007: 190). Cavanilles (1792) defineix «el cabo de Morayra» com una prolongació cap a la mar del *Puig* de Benitatxell, i prossegueix així:

Al poniente del cabo de Morayra está el Cabo Blanco y, entre ellos, la ensenada de Morayra, abierta al sur, defendida por un castillo situado en el comedio de ella. Todo género de embarcaciones quedan allí abrigadas de los vientos de poniente, norte y levante, en un fondo de arena y alga. No hay en las cercanías población alguna.

Amb anterioritat al 1800, la documentació reflecteix la forma *Morayra/Moraira*, d'acord amb la pronunciació genuïna. Tanmateix, a partir d'aquesta data sorgeixen deturpacions del

nom, com la d'un mapa de Tomás López (1804) on figura escrit *La Moraira*. Del 1807 és un *Plano de la parte oriental del fondeadero de Calpe y de la rada de Almorayra*, conservat al Museu Naval de Madrid, on la denominació de la badia conté un article arabitzat i aglutinat (Ivars 2006: 231). Basant-se segurament en aquest mapa espanyol, el nom arabitzant *Almorayra* es repeteix en altres fonts oficials des del 1812 fins al 1900 (Buigues 2003a: 98). Fins i tot Teodor Llorente, en *València*, parla del «cabo de La Almoraira, a cuyo redoso se guarece el pueblo de este nombre» (1887, II: 55), amb una curiosa reduplicació: article determinat *la*, més article àrab *Al-* aglutinat a *-moraira*.

Figueras Pacheco, en la *Geografía* d'Alacant, emprà la forma genuïna *Moraira* al costat d'altres esments a *El Moraira* i *Almoraira*, sense criteri clar (1925 [1916]: 47 i 854). No obstant aquestes variacions ortogràfiques, mancades de fonament, l'administració local de Teulada preservà la denominació genuïna del *caserío* marítim de municipi sense afegir-hi cap article. De fet, en quasi tots els nomenclàtors geogràfics espanyols dels segles XIX i XX consta el nom de Moraira amb la forma apropiada i sense article. Quant a l'oscil·lació ortogràfica *Morayra/Moraira*, mantinguda encara a mitjan segle XIX, es resolgué a favor de la *i* llatina amb posterioritat al 1888 (Ivars 2006: 118 i 229-232).

l'ETIMOLOGIA CLÀSSICA O MOSSÀRAB I ELS ARABISTES

El primer a proposar una interpretació etimològica per a *Moraira* fou Escolano, com s'ha vist, quan volgué relacionar el nom amb els corsaris *moros* que freqüentaven el port (1611: 102). El folklorista Martí i Gadea, desconexor de l'àrab, pretengué deduir que, en aquesta llengua, *Moraira* podria haver significat «lloc segur i arcerat dels vents», d'acord amb les especials condicions naturals de la badia (1906-1908, I: 85). Per la seua banda, el pare Llopis, en una monografia sobre Teulada, recull l'etimologia popular, que derivava el nom d'una reina mora anomenada *la Mora Ira*. I afig (2000 [1958]: 133):

Otros creen que este barrio mariner de Teulada se llamó Moraira porque aquí abundaban las moreras, árbol de adorno y de pasto de los gusanos de seda, cultivados con cuidado en estos parajes.

Lo cierto es que los ancianos de Moraira han conocido todavía bastantes moreras a la entrada de Moraira.

El sacerdot erudit coneixia, doncs, la interpretació *mossarabista* de Sanchis Guarner, fonamentada en el *Glosario* de Simonet. Aquest estudiós del lèxic romandalusí unificà les veus *morál* i *Moráyra* i les relacionà amb el català i castellà *morera* (*morus alba* L.), el galaicoportugués *moreira/amoreira*, el provençal *morier/amourier*, etc., termes derivats d'un adjectiu llatí *morarius*, *-a*, *-um* (1888: 376-377). Per a Simonet, *Moraira* seria 'la Morera', denominació qui sap si motivada per alguna morera monumental o singular existent ací en temps de la *fundació* del port andalusí. L'evolució del sufix *-aria* > *-ayra* hauria estat similar a la del gallec, amb metàtesi, però sense alterar el timbre vocàlic.

Sanchis Guarner, en *La llengua dels valencians*, feia de *Moraira* un exemple de topònim *mossàrab*. És a dir, que seria una romanalla del dialecte romanç parlat ací amb anterioritat a l'arabització idiomàtica de l'Al-Àndalus. *Moraira* apareix seriat pel filòleg amb altres topònims valencians conservadors del sufix romànic *-ayr*, com *Llombai* (< *Lombayr*) o *Patraix* (< *Petrays*) (1933: 120). En obres posteriors, argumenta que *Moraira* «es, seguramente, un morazabismo» derivat de *morum* + *-aria* (1948: 109; 1955-1958: 23; 1961: 125-126), qüestió que remet a una interpretació semàntica diferent de la de Simonet. En aquest cas, hauríem de pensar en una 'terra de mores' (*terra moraria?*) i, en conseqüència, la motivació del nom derivaria de l'abundància d'esbarzers a Moraira.

Coromines admet l'etimologia, per tal com és fonològicament perfecta, però inclinant-se per la proposta semàntica de Simonet: «sens dubte, mossàrab (com admet Sanchis Guarner, *Introd.*), i el més probable és que sigui simplement MORARIA, 'morera', amb el diftong normal en fonètica mossàrab» (1994-1997, v: 391). No obstant això, associa confusament el topònim de la Marina amb altres que no hi tenen res a veure, partint de la consulta del *Nomenclátor* de Sanchis Sivera (1922: 306). Es tracta d'una presumpta alqueria de *Morària* a Alzira, que en realitat és una al·lusió llatinitzada a la moreria alzirenya en el *Llibre del repartiment* (cfr. Ferrando 1979: 279, assent. núm. 2974), i d'una altra alqueria dita *Mo-*

rera, prop de Gandia, que en realitat és l'alqueria d'en Morera, en al·lusió al nom d'un propietari dels volts del 1398 (Soler 2009: 70 i 90).

És evident que, des del punt de vista fonològic, la identificació del nom de Moraira amb un possible ètim llatí *moraria*, d'on vindria el romandalusí *morayra*, 'morera' o '(terra) de mores', és sostenible del tot i transparent. Tanmateix, costa d'admetre l'existència d'una morera, arbre exòtic, amb anterioritat a l'any 1000 (al-Bakrî ja parla d'un *marsâ Murayra* conegut en el segle XI), com a element que motivara la denominació romanç del cap, port i badia de Moraira per part dels *baharîyûn*, mariners i pirates amazigòfons i arabòfons (Guichard 1983; Ballestín 2014; Esquilache 2014) que freqüentarien aleshores el fondejador.⁷ Així mateix, l'alternativa dels esbarzers tampoc resulta gens convincent des del punt de vista botànic. Es tracta d'una costa esquerra i eixuta, de pedra tosca, on les zones baixes i humides les ocupaven plantes com el senill (*l'estanyol del Senillar*) i on abundaven altres com el tamarit (*la pesquera del Tamarit*); sense que hi haja cap indicatiu de proliferació d'esbarzers. Aquests solen créixer en barrancs de terra endins, d'aigua dolça, i no en la franja litoral de roca i arena.

Potser la desconfiança envers la tesi *mossàrab* portà l'arabista Carme Barceló a demanar-se si, alternativament, podria derivar el nom de Moraira de la veu àrab *mudayra*, 'terrossós, ple de terrossos'; encara que «no es pot rebutjar que es tracte d'un mot romanç» (1982: 182). La idea deriva de la consulta d'un manuscrit àrab —o d'una transcripció— d'al-Bakrî on figurava escrit erròniament *marsâ Mudayra*, en compte de la versió que reporten els altres arabistes, *marsâ Murayra*. Deu tractar-se, amb tota seguretat, d'una errada de copista, molt recurrent en textos àrabs, entre les grafies *rā'* (/r/) i *dāl* (/d/), que són les més similars en alifat cursiu i les que més es presten a confusió. D'altra banda, hem de veure que no hi ha cap altra font escrita on apareguen formes equi-

7. Acabem de veure com els veïns del segle passat identificaven la morera amb «un arbre decoratiu», dels que sovintegen als parcs per a fer ombra. I, encara que no cal descartar algun morerar en el temps de màxim esplendor de la sederia valenciana (segles XVIII-XIX), resulta difícil pensar que en un port molt visitat, però deshabitat, dels segles XI-XIII algú conreara moreres. A més, la morera es plantava en regadiu, inexistent ací, en un racó d'escassa pluvio-metria, apte per a vinyes i mancat de fonts.

valents, del tipus **Mudayra*, **Modayra*, etc. De manera que *Mudayra* deu ser un hàpax degut a un *lapsus calami*. *Murayra* és, doncs, la lliçó correcta d'al-Bakrí, d'acord amb la tradició escrita baixmedieval, on sempre apareix *Morayra*, amb *-r-*.

Un altre arabista, Mikel de Epalza, que parteix de la lliçó *Murayra*, interpreta que podria tractar-se de **Murrayra*,⁸ derivat de l'àrab *murr*, amb el significat d' 'aigua amarga' o 'salobre'. Semànticament, no ho trobem justificable, perquè els marins de segles passats feien escala a Moraira no sols per a fugir de la maror de llevant, sinó també per a fer aiguada. Hi havia fonts i pous a la comarca d'aigua molt més salmaia que la del pou de Moraira. Quant a la fonètica, tampoc no trobem en aquest cas cap testimoni escrit, del tipus **Morrayra* o **Morreyra*, que contribuïssa a reforçar o a tenir en consideració la hipòtesi etimològica.

Comptat i debatut, la tesi clàssica o romandalusina sembla més sòlida, des del punt de vista fonològic, que les propostes dels arabistes. No obstant això, la interpretació semàntica del topònim com 'la morera' o 'terra de mores' no resulten gens convincents; raó per la qual hem tractat de trobar una possible alternativa —zoonímica i talassonímica— a les propostes ja comentades.

EL CAP DE MORAIRA I LA COVA DE LES RATES

En *Omm-al-Kiram*, novel·la romàntica de Vicent Boix, llegim: «Esta costa, hasta el cabo de Morayra, llena de calas pequeñas, de cuevas imponentes, de islotes salvajes» (1867, I: 153). Entre les coves de la badia de Moraira destaca la cova de les Rates, considerada fins fa pocs anys un recurs turístic, però amb accés vedat des del 2017 per a protegir les rates penades que hi fan niu; concretament, en una recambra fosca coneguda com a *la sala dels Ratots*.⁹

La cova de les Rates, amb boca de forma ovalada horitzontal (2,5 m d'amplada per 1,9 m d'alçada), es localitza

8. Suposant que, per *lapsus calami*, els copistes àrabs hagueren coincidit amb l'elisió una *xadda* o *taxdid* de l'antígraf del geògraf, que atorgara èmfasi fonètic a la *rā*.

9. La temporada de reproducció dels quiròpters s'estén de l'abril a l'octubre. La denominació i la motivació de la cavitat coincideixen amb les d'altres coves de les Rates Penades costaneres: les de Sant Feliu de Guixols i Portbou, a Catalunya (Senent 1963). Al País Valencià, a l'interior, hi ha la cova de les Rates Penades de Ròtova (la Safor) i la de Cotes (la Ribera).

prop de l'extrem del cap de Moraira, al vessant de ponent, encarada a la platja del Racó, és a dir, al port de Moraira històric. La ubicació pròxima al fondejador antic, a 10,40 m d'alçada respecte del nivell de la mar, la feia accessible als navegants de totes les èpoques. I als morairers dels segles XIX-XX, que hi tenien instal·lada una pesquera comunal de cingle (Barber – Guardiola - Almenara 1999: 432; Ivars 2006: 295).

La cova només és accessible des de la mar. Disposa de dues grans sales i, des del 2004, està catalogada com a reserva de fauna silvestre, per tal com es tracta d'un dels refugis de ratpenats de dits llargs cavernícoles (*Minopterus schreibersii*) i ratpenats de Natterer (*Myotis nattereri*) més importants del litoral valencià. En les últimes dècades, la pressió urbanística, l'ús d'insecticides, l'accés constant de turistes, etc., han reduït la població censada de rates penades a només 846 exemplars (804 *schreibersii*, i 41 *nattereri* i d'altres espècies) comptabilitzats el 2005, enfront dels diversos milers que es criaven antigament. Per exemple, el 1970 encara hi foren comptats 2.000 exemplars, amb el turisme envaint ja la badia. Dels 200 espècimens del gran ratpenat de musell llarg (*Myotis myotis*) presents a la cova el segle passat, hem passat als 1/5 exemplars documentats els anys 2005-2007 (Gomis 2008).

La cova fou explorada el 1970 per espeleòlegs del Centre Excursionista d'Alcoi, que en traçaren un plànol topogràfic, amb un recorregut de 200 m.¹⁰ Per llur banda, els arqueòlegs han documentat la presència a la cova de les Rates de restes de l'Edat del Bronze (1900-600 a. C.), púniques (colonització fenícia del segle VII a. C.) i, sobretot, ibèriques (segles VII-II a. C.). A més, la cavitat ha estat catalogada com un santuari ibèric, vinculat al poblat iber que hi havia al cim del cap (Gil-Mascarell 1975; Bolufer 1995: 40-41; Ahuir 2014).

Molt abans que la pressió antròpica reduïra a espai vulnerable aquest santuari natural, Àngel Cabrera (1879-1960), un dels pares de la zoologia espanyola i hispanoamericana, documentà ací un espai privilegiat per a la cria dels *Myotis myotis*, «los grandes murciélagos que, según testimonios de personas residentes en el país, viven en la cueva de las Ratats, en el cabo de Almoraira (Alicante), pues [...]». El *Myotis myotis*

10. «Cova de les Rates», núm. 2005 del *Catálogo de cavidades de la provincia de Alicante* [www.cuevasalicante.com]

frecuenta las cuevas próximas al mar» (1903: 282). La multitud de quiròpters que sobrevolaven el port de Moraira en les nits de lluna fascinava els pocs turistes que descobrien la badia a primeries del segle xx. L'escriptora il·licitana Paulina Ibarra Blasco, en *Costas y paisajes de la Marina de Alicante*, descriu la població marinera com «dos callecitas y una capilla», i manifesta la impressió que li causà la contemplació nocturna de les rates penades procedents de la cova de Moraira (Prado 1918: 68-69):

El cabo de Moraira ofrece, no a la admiración sino a la curiosidad, dos cuevas interesantes: la de *Les Rates* [...] está como tapizada de cavidades o celdillas. En ellas anidan y se guarecen durante el día miles de murciélagos, que emigran de noche [...]. La *Cova de les Rates* haría las delicias de la Sociedad de amadores de las glorias valencianas, conocida por *El Rat Penat*, cuyo lema y distintivo llevó sobre su glorioso casco el rey *Conqueridor*, el invicto don Jaime. [...] Cuando el crepúsculo extiende sus tintas rosadas y la noche viene oscureciendo los objetos, miles de murciélagos salen en bandadas de la cueva y revolotean vertiginosamente, dando un detalle más al paisaje romántico, como en un cuento de hadas.

Tenint en compte la importància de la cova de les Rates i dels seus inquilins com a part integrant del paisatge de Moraira —i molt més en segles passats—, caldria contemplar la possibilitat que el topònim derivara d'un adjectiu llatí *MVRARIA, 'de les rates', en referència a les rates penades, *mures cecos* en llatí vulgar.

Al costat del llatí clàssic *vespertilio*, 'rata penada', en llatí tardà era corrent la forma *mus caecus*, 'ratolí cec' (testimoniat en Vegeci, ca. 383-450), que era l'habitual a Hispània en la baixa romanitat. El llatí col·loquial hispànic conegué variants dialectals derivades de l'aplicació de sufixos diminutius a l'aplec original *mure cecu*, el qual ha donat el galleg *morsego*, el portugués *morcego* i el català dialectal *murcec* o *muricec*. Així les coses, sembla que hi predominà la fórmula *mure ceculu*, que donà *murciégalo* > *murciélago* en castellà, *morsiégalo* en galleg, i *murgíqal* en romandalusí i en àrab dialectal andalusí (la -g- dels repertoris lèxics andalusins repre-

sentaria, doncs, un so africac i palatal sord, atés que l'alifat no disposa de cap grafia apropiada). En alguns indrets, finalment, predominaria la forma *mure cecuellu*, que explicaria algunes variants dialectals d'Aragó, Múrcia i València: *murceguillo*, *morciquillo*, *mosseguello*... (Simonet 1888: 390-391, veu *murchícal*; Coromines 1980-1991, v: 849).¹¹

La toponímia valenciana, deixant ara de banda el cas concret de Moraira, testimonia la vigència del mot romandalusí **murtxeco*, deduïble de noms com ara *la Marxuquera* (entre Ròtova i Gandia) o *el Marxucal* (Oliva), que derivarien, respectivament, de **Murececaria* i **Murececale*. El motiu zoonímic del nom de la Marxuquera, adduït per Joan Coromines, és prou evident: la cova de les Rates Penades de Ròtova, a la serra de Marxuquera, representa, segons els zoòlegs, «el refugi més important de rates penades del territori valencià» (Monsalve 2005). Així mateix, hi ha la cova dels Moceguellos, a Vallada, i la cova dels Morguellos, a Elx (Coromines 1994-1997, v: 212-213), degudes possiblement a la influència de la repoblació aragonesa; com també *amorsígol* (Ontinyent).

Tant les relíquies toponímiques prearàbigues com els noms comuns adés comentats provenen d'un mateix ètim nuclear, *mure*, 'ratolí, rata', i ens porten a pensar en la possibilitat que els marins d'època romana i altmedieval conegueren Moraira per ser una terra 'de les Rates (Penades)'. O perquè l'element més destacat del cap de Moraira fora la [COVA] MVRARIA, és a dir, la 'cova de les Rates (Penades)'. Si és així, tal volta la cavitat hauria donat nom al cap, i aquest al port i a la badia de *Murayra*, que és com apareix escrit en al-Bakrí.

El diftong decreixent [ay] del sufix *-ayra* s'hauria conservat a través de l'àrab —on resultava eufònic— i, excepcionalment, en català, on sembla que hi havia tendència, ja en el segle XIII, a monoftongar i catalanitzar topònims de la mateixa sèrie, documentats amb *-ay-* en textos àrabs, cròniques i documents en romanç dels segles XI-XIII: *Qulyayra* > Cullera, *Corbayra* > Corbera, *Costurarya* > Costurera, *Cunilyayra* > Conillera, *Moscayra* > Mosquera, *Lomba(y)r* > Llomber (Calp), etc. (Sanchis Guarner 1933: 120-121; 1955-1958: 266; 1961: 125-126). Al mateix terme de Teulada es conserva una partida de Tabaira, però en aquest cas no es tracta del sufix llatí, sinó

11. Vegeu la veu *murchícal* en Simonet (1888: 390-391).

de la veu àrab *tabayra*, 'plat de tenir confitura', que serviria de referent metafòric per a caracteritzar un terreny lleugerament enclotat (Coromines 1994-1997, vii: 202; Ivars 2006: 269). Cal advertir, a més, que el sufix fossilitzat *-ayr* del romandalusí (< *-ariu*) no té relació directa amb el sufix *aire* (< *-ator*) de l'occità i el català, aplicat a lexemes nominals per a definir oficis (*paraire, algepsaire...*), com explica Josep Martines (1997).

El canvi de timbre vocàlic *Murayra* > *Morayra*, encara que en cartes portolanes del segle xv domine la variant amb *-u-*, sembla que es verificà ja entre els colons catalans del segle xiii portats per Jaume I. El llatí *mūre*, amb *ū* llarga podria haver ajudat la conservació de la *-u-* en el nom romanç; com en *Muro* (< *mūru*). Però tampoc no resulta estranya aquesta obertura *u* > *o* en l'adaptació d'altres topònims romandalusins al català. Per exemple, la *Moschayra* del segle xiii, ulterior despoblat morisc i actual partida de Mosquera (a Alcalalí, la vall de Xaló, relativament prop de Teulada; Ivars 1986: 435), que deu provenir de (*terra*) *muscaria*, 'terra de molsa'.¹² O el nom de Morvedre, *Murbītar/Murbītru* en fonts àrabs i *Murviadro* en cròniques castellanes, que prové sens dubte de *Mūru Veteru*, 'la muralla vella'.¹³ Coromines addueix l'exemple paral·lel de fitònims valencians derivats de *mūrta*, com són *Mortitx*, *la Mortera*, *el Morteral*, etc., per a explicar que «el pas de *mur*-a *mor*-», que es verifica tant a *Morvedre* com a *Moraira*, «és cosa de l'àrab, pel timbre de tota *damma* davant *r* (i aquí hi havia dues)» (1994-1997, v: 412). Ara bé, pensem que també hi podria haver ajudat al canvi de timbre vocàlic, en el cas concret de *Moraira*, l'analogia amb noms comuns catalans (*moro*, *mora*, *morera*...) i el fàcil recurs a pseudoetimologies populars com les adés comentades: *la Mora Ira* o *la Moreria*.

Des d'un punt de vista contextual, derivat de l'estudi de la nostra talassonímia, és evident que els zoònims són altament predominants. Ho són a la Marina en general;

però sí únicament mirem l'estreta costa de Moraira, hi trobarem el passet de la Rabosa, la cova dels Coloms, la cova de les Rates, la punta de les Salpes, l'Andragó i el saltet del Corb (Buigues 2003a; Ivars 2006). En aquest context, que Moraira siga un zoònim entre tants té més lògica, després del que hem argumentat, que no un fitònim motivat per alguna morera.

Al nostre parer, l'hipotètic zoònim *MVRARIA* seria relativament antic o romà, ja que derivaria directament de *mūre*, 'rat'. En canvi, en *Marxuquera* i *Marxucal*, ja s'hauria consolidat la lexicalització per composició de **murececo*, 'rat-cec', d'on provindria la sèrie de noms del ratpenat en romandalusí i en els altres romanços islàmics. Es dedueix que l'ètim de *Moraira* respon a un estadi diacrònicament anterior a aquesta lexicalització. Potser els romans dels segles i-iv ja empraven el nom de *Muraria/Moraira*, mentre que els altres dos pertanyerien a un moment indeterminat de l'Alta Edat Mitjana o del temps d'Al-Àndalus.

Si ampliem ara l'angle de visió al *mare Balearicum* dels romans, ens adonarem que la identificació zoonímica que proposem, entre el port i cap de Moraira i les rates penades de la cèlebre cova, mitjançant un adjectiu derivat amb sufix *-ayra*, no és un cas aïllat o excepcional. Ben al contrari. A diferència dels zoònims de terra ferma associats a accidents orogràfics (Montcabrer < *Monte Caprariu*, Benicadell < *Pinna Catella*, Montitxelvo < *Monte Cervu*...), els zoònims del nostre litoral associats a muntanyes i a senyes principals de mariner constitueixen un registre seriat i fossilitzat d'adjectius llatins derivats del sufix *-ayra*, sotmesos quasi tots, a partir del segle xiii, a una monoftongació catalanitzadora.

De nord a sud, hi trobem Tordera, al Maresme; la serra de Cervera, al Maestrat; la muntanya de Cullera (*Qulyayra* en geògrafs àrabs) i la serra de Corbera (*Corbayra* en cròniques castellanes del Sit), a la Ribera de Xúquer; les serres Rondonera, Marxuquera i Falconera, a la Safor; la serra de Gallinera (*Galinâr[a]* i *Galinayra* en escrits àrabs) i la muntanya/cap de Moraira (*Murayra*), a la Marina Alta, i potser alguna més. Enllà la mar, a l'arxipèlag balear, hi ha dues illes dites *Conillera* (una de les quals, documentada antigament com *Cunilyayra*); a banda de les conegudes Dragonera i Cabrera. També hi ha la

12. En el *Llibre del repartiment*, hi ha un donació conjunta de terres «in Beniaguagi et Moschayra, et Teulada» (Cabanès - Ferrer 1979, ii: 145, assent. núm. 1015; Ferrando 1979: 199, assent. núm. 2905). Es a dir, a Beniquasi (nom de la muntanya on està el castell de Xaló o d'Aixa) i Mosquera (alqueria de la vall de Xaló) i, d'altre costat, a Teulada. En un altre assentament, apareix el nom catalanitzat: «alqueriam de Belinos et de Mosquera» (ib.: 199, assent. núm. 2242).

13. Hi havia un homònim *Muru Vetere* a la Campània, documentat en l'Antiguitat tardana.

motivació zoonímica	proposta etimològica	fonts medievals en àrab o en romanç	-ayra > -era
tords	<i>turdu</i>	—	Tordera
cérvols	<i>cervu</i>	—	Cervera
mosquits	<i>culeu</i>	<i>Qulyayra</i>	Cullera
corbs	<i>corvu</i>	<i>Corbayra</i>	Corbera
oronetes	<i>hirundu</i>	—	Rondonera
rates penades	<i>mure cecu</i>	—	Marxuquera
falcons	<i>falcone</i>	—	Falconera
gallines	<i>gallina</i>	<i>Galinayra</i>	Gallinera
rates (penades)	<i>mure</i>	<i>Murayra</i>	[Moraira]
dragons	<i>dracone</i>	—	Dragonera
conills	<i>cuniculu</i>	<i>Cunilyayra</i>	Conillera (2)
cabres	<i>capra</i>	—	Cabrera (Balears)
cabres	<i>capra</i>	<i>Caprayra</i>	Cabrera (Almeria)

serra de Cabrera, a la costa est d'Almeria, documentada antigament com a *Caprayra*.

És ben probable que la sèrie zoonímica -ayra no fora exclusiva de la mar Balear, ja que s'estén per la mar Llatina o Mediterrània occidental. No debades, per poc que revisem la toponímia de Sardenya i de Còrsega, hi trobarem referents visuals equivalents als nostres, dits *Dragonara* (*Dragonayra* en textos medievals), *Capo Falcone* (*Falconayra*, en cartes portolanes), *Asinara*, *Molara*, *Tonnara*, *Caprera*, *Corbara*, *Rondinara*, *Porto Cervo*... Sembla curiós, a propòsit d'això, que els mateixos animals que motiven en la imaginació marinera la talassonímica nostrada (corbs, dragons, falcons, cervos, cabres...) es repeteixen enllà la mar.

Els Columbrets, *Colobret* en textos medievals ('indret abundant en colobres', segons Coromines 1994-1997, III: 414), i el cap Cerver de Torrevella, en masculí, constituïrien dues excepcions a aquesta sèrie talassonímica/zoonímica sufixada amb -ayra. Això no obstant, no es podrien considerar excepcions a un evident procediment mnemotècnic, possiblement ideat pels mariners romans de fa dos mil·lennis, d'associar sistemàticament les principals senyes visuals d'orientació de la navegació —illes i serres— als animals més característics de cada indret. Observem-ho en forma de quadre sinòptic:

CONCLUSIONS

El nom de Moraira (*Murayra* en al-Bakrí, segle XI; *Muraira* en portolans itàlics del segle XV, *Morayra/Moraira* en documents dels segles XIII-XIX) ha denominat durant segles, principalment, un accident orogràfic i un port: el cap de Moraira i el port (històric) de Moraira. El poble mariner dit *Moraira*, expandit en les últimes dècades com a nucli turístic potent, data de mitjan segle XIX.

El topònim ha estat interpretat etimològicament com una romanalla romandalusina derivada del llatí MORARIA, 'morera', o bé '(terra) de mores'. Tanmateix, atesa la categoria emblemàtica de la cova de les Rates com a refugi de rates penades del cap de Moraira, jaciment en l'Antiguitat i santuari ibèric, i referent ineludible per als mariners de segles passats que fondejaven al port adjacent, plantegem com a hipòtesi alternativa que *Murayra/Moraira* derive de *[COVA] MVRARIA, 'la cova de les Rates' en llatí. La denominació seria mantinguda en època tardoromana, cosa que explicaria la preservació del nom en temps d'Al-Àndalus. La cova donaria nom al cap i al port, i aquests, a la moderna població.

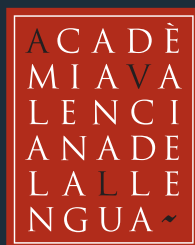
BIBLIOGRAFIA

AHUIR, Josep (2014): «El món ibèric a Teulada (II): la cova de la Cendra i la cova de les Rates: dos coves refugi/santuari a l'època ibèrica», *Teulada en festes de Sant Vicent Ferrer*, Teulada, s. p.

- ALCOVER, Antoni-Maria; MOLL (1964-1969): Francesc de Borja, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma: Moll.
- ANÒNIM (1813): *Portulano de las costas de la península de España, islas adyacentes y parte de la costa de África*, Cadis: Direcció Hidrogràfica.
- AZUAR, Rafael (1983): «Fortín de la playa de la Ampolla», en Joaquín Bérchez (coord.), *Catàleg de monuments i conjunts de la Comunitat Valenciana*, València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, vol. 2, pp. 195-200.
- BALLESTÍN, Xavier (2014): «Navegació i guerra a la Mediterrània occidental a l'alta edat mitjana: de Sunyer II fins Abd ar-Rahman ar-Rumahis», en M. Elisa Varela i Gerardo Boto (eds.), *Islam i Cristiandat. Civilitzacions al món medieval / Islam y Cristiandad. Civilizaciones en el mundo medieval*, Girona: Universitat de Girona, pp. 57-77.
- BANYULS, Antoni; LLUESMA, Josep-Antoni; BOIRA, Josep-Vicent (1996): *Arquitectura i control del territori. La defensa del litoral de la Marina Alta al segle XVI*, Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- BARBER, Antoni; GUARDIOLA, Ismael; ALMENARA, Miquel (1999): *Nits i peixos a les pesqueres de cingle. Estudi etnogràfic i històric de les pesqueres de cingle a la Marina Alta*, Alacant: Associació Cultural Puig Llorença.
- BARCELÓ, Carme (1982): *Toponímia àrabica del País Valencià. Alqueries i castells*, Xàtiva: Ajuntament de Xàtiva.
- (1984): *Minorías islámicas en el país valenciano. Historia y dialecto*, València: Universitat de València.
- BERTOMEU, Romualdo; CARDONA, Joan Josep; SERRA, Xavier (2004): *Inventari dels arxius parroquials de la Marina Alta, I. Arxiprestat de Sant Vicent de la Font Santa*, València: Facultat de Teologia San Vicente Ferrer.
- BOFARULL, Próspero de (ed.) (1856): *Repartimientos de los reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña*, Barcelona: Imprenta del Archivo de la Corona de Aragón.
- BOIX, Vicent (1867): *Omm-al-Kiram, o La expulsión de los moriscos (leyenda histórica)*, València: José Rius.
- BOLUFER, Joaquim (1995): *El patrimoni arqueològic de Teulada*, Teulada: Ajuntament de Teulada.
- BUIGUES, Jaume; IIVARS, Joan (1992): *El patrimoni artístic-monumental de Teulada*, Teulada: Ajuntament de Teulada.
- BUIGUES, Jaume (2003a): «Toponímia litoral del municipi de Teulada, la Marina Alta», en Emili Casanova, Lluís-R. Valero (eds.), *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Teulada, desembre 2002)*, Paiporta: Denes, pp. 93-115.
- (2003b): «El contraban, les bumberotes i l'activitat comercial fora de la llei a les costes de la Marina: el cas del municipi de Teulada (I)», *Teulada en festes de Sant Vicent Ferrer*, Teulada, s. p.
- CABANES, M. Desamparados; Ramon Ferrer (eds.) (1979): *Llibre del repartiment del Regne de València*, Saragossa: Anubar.
- CABRERA, Àngel (1903): «Ensayo monográfico sobre los quirópteros de España», *Memorias de la Sociedad Española de Historia Natural*, 2, Madrid, pp. 249-288.
- CASTAÑEDA, Vicente (ed.) (1919-1924): *Relaciones topográficas e históricas del Reino de Valencia, hechas en el siglo XVIII a ruego de don Tomás López [1777]*, Madrid: Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.
- CAVANILLES, Antonio-Josef (1795-1797): *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Madrid: Imprenta Real.
- CHABÀS, Roc (1886): «Naufragio en estas costas en 1492», *El Archivo*, 1, Dénia, pp. 4-5.
- CODINA, Juan ed. (2000): *Descripción geográfica del reyno de Valencia formada por corregimientos de don Josef Castelló, de la Real Academia de la Historia (1783)*, València: Diputació de València.
- COLOMA, Rafael (1957): *Viaje por tierras de Alicante*, Madrid: Aprodiso Aguado.
- COMISIÓN DE ESTADÍSTICA GENERAL (1858): *Nomenclátor de los Pueblos de España*, Madrid: Imprenta Nacional.
- COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial.
- (1994-1997): *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Barcelona: Curial i «La Caixa».
- DIARIO DE VALENCIA (1880): «Movimiento marítimo. El puerto de Valencia», *Almanaque para el año 1881*, València.
- DÍAZ, Andrés (1990): «L'estudi de la pirateria a través dels avistaments costaners. Replegament cristià i setge islàmic a la València de la transició a la modernitat», *Anuario de Estudios Medievales*, 20, Barcelona, pp. 275-296.
- (1993): *Los orígenes de la piratería islámica en Valencia: la ofensiva musulmana trecentista y la reacción cristiana*, Barcelona: Institució Milà i Fontanals.
- (2002): *El ocaso cuatrocentista de Valencia en el tumultuoso mediterráneo, 1400-1480*, Barcelona: CSIC - Institució Milà i Fontanals.
- DIRECCIÓN GENERAL DE ADUANAS (1858): *Estadística general del comercio de cabotaje entre los puertos de la Península e Islas Baleares*, Madrid: Imprenta Nacional.
- DOMINGO, Carles (2016): «Caps, puntes i morros de marina», *Llengua Nacional*, 94, Barcelona, pp. 28-35.
- EPALZA, Mikel de (1986): «Costas alicantinas y costas magrebíes: el espacio marítimo musulmán según los textos árabes (1)», *Sharq Al-Ándalus. Estudios Mudéjares y Moriscos*, 3, Alacant, pp. 45-48.

- ESCOLANO, Gaspar (1611): *Segunda parte de la Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia*, València: Patricio Mey.
- ESPINOSA, Antonio; SÁEZ, Fernando; CASTILLO, Rocío (2006): *Puertos y navegación en las costas valencianas meridionales (s. I-X d. C.)*, Oxford: John W. Hedges.
- ESQUILACHE, Ferran (2014): «Bahriyyun. Els pirates d'Alandalús», en Frederic Aparisi, Vicent Baydal, Ferran Esquilache, *Fer Harca. Històries medievals valencianes*, València: Drassana, pp. 23-28.
- FERNÁNDEZ, Cesáreo (1868): *Anuario de la Comisión Permanente de Pesca para 1868*, Madrid: Estrada, Díaz y López.
- FERRANDO, Antoni (ed.) (1979): *Llibre del Repartiment de València*, València: Vicent García.
- FERRER, Juan (1999): «Los puertos», en Francisco Moreno (coord.), *Història de la Marina Alta*, Alacant: Prensa Alicantina S. A. - Institut d'Estudis de la Marina Alta, vol. 2, pp. 601-612.
- FIGUERAS, Francisco (1925): *Provincia de Alicante*, en Francisco Carreras Candi (dir.), *Geografía general del Reino de Valencia*, Madrid: Alberto Martín.
- FRANCO, Francisco (2019): «La ciudad de Denia según los textos y la cartografía árabes», en Francisco Franco i Josep-A. Gisbert (eds.), *Dénia. Poder i el mar en el segle XI: El regne de taifa dels Banû Muğâhid*, Dénia - Madrid - El Caire: Universitat d'Alacant - Ajuntament de Dénia - Instituto Egipcio de Estudios Islámicos en Madrid, pp. 245-298.
- GARCIA EDO, Vicent; VENTURA, Albert (eds.) (2007): *El primer mapa del reino de Valencia, 1568-1584*, Castelló de la Plana: Universitat Jaume I - Consell Social.
- GARCIA MARTÍNEZ, Sebastià (1977): *Bandolerismo, piratería y control de moriscos en Valencia durante el reinado de Felipe II*, València: Departament d'Història Moderna - Universitat de València.
- GIL-MASCARELL, Milagro (1975): «Sobre cuevas ibéricas del País Valenciano. Materiales y problemas», *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 11, València, pp. 281-332.
- GOMIS, Elías (2008): «La Cova de les Rates Penades del Cap d'Or (Moraira, Teulada)», *Naturalicante. Web de divulgación sobre las aves y la naturaleza de Alicante* [blog]; en línia [http://www.naturalicante.com/].
- GUICHARD, Pierre (1983): «Les débuts de la piraterie andalouse en Méditerranée occidentale (798-813)», *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, 35, pp. 55-76.
- GUINOT, Enric; IVARS, Joan eds. (2003): *Carta de poblament de Teulada, concedida pel rei Pere III l'any 1277*, Teulada: Ajuntament de Teulada.
- HINOJOSA, José R. (2004): *La piratería y el corso en el litoral alicantino a finales de la Edad Media*, Alacant: Diputació d'Alacant - Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert.
- IVARS, Joan (1986): «Alguns topònims mossàrabs de la Marina Alta», en: *Xe Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica. 1er d'Onomàstica Valenciana (València, 29-30 març 1985)*, València: Universitat de València, pp. 434-440.
- (2006): *Els noms de lloc del municipi de Teulada (la Marina Alta)*, Teulada: Ajuntament de Teulada - Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.
- (2007): *La Marina Alta, segons l'informe de Fabián y Fuero (1791)*, Pedreguer: Ajuntament de Dénia - Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.
- (2008): *Toponímia dels pobles valencians: Teulada (la Marina Alta)*, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- LLOPIS, Vicente (2000 [1958]): *Teulada*, Teulada: Ajuntament de Teulada.
- LLORENTE, Teodor (1887): *Valencia*, Barcelona: Daniel Cortezo & Cia.
- MADOZ, Pascual (1845-1850): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid: P. Madoz i L. Sagasti.
- MARTÍ I GADEA, Joaquim (1906-1908): *Tipos, modismes, y cosas raras y curiosas de la Terra del Gè; arplegadas y ordenades per un aficionat, molt entusiasmat de tot lo d'ella*, València.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (ed.) (1991): *Les Ordinacions de la costa marítima del regne de València (1673)*, València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- MARTINEZ, Josep (1997): «El sufix -aire al País Valencià», en Josep Massot (coord.), *Miscel·lània Germà Colón, 7*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 229-262.
- MARTÍNEZ, Manuel (2006): *Piratas y corsarios en las costas de Alicante*, Sant Vicent del Raspeig: Club Universitari.
- MENÉNDEZ, José Luis (2016): *Conquistar el miedo, dominar la costa. Arqueología del paisaje de la defensa de la costa en la provincia de Alicante (ss. XIII-XVI)*, tesi doctoral, Alacant: Universitat d'Alacant.
- MINISTERIO DE JUSTICIA (1855): *Colección legislativa de España. Primer cuatrimestre de 1855, tomo 64*, Madrid: Imprenta Nacional.
- MINISTERIO DE HACIENDA (1865): *Aranceles de aduanas para la Península e Islas Baleares*, Madrid: Imprenta Nacional.
- MINISTERIO DE MARINA (1923): *La pesca marítima en España en 1920*, Madrid, Dirección General de Navegación y Pesca Marítima.
- MIÑANO, Sebastián de (1826): *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal*, Madrid.
- MONSALVE, Miguel Ángel (2005): «La Cova de les Rates Penades de Ròtova, el refugi més important de rates penades del territori valencià», *La Falzia*, 5, Ròtova, pp. 26-29.
- MONTALDO, Federico et al. (1893): *Diccionario enciclopédico hispano-americano de literatura, ciencias y artes*, Barcelona: Montaner y Simón.

- PARDO, Juan Francisco (2001): *La defensa del imperio. Carlos V, Valencia y el Mediterráneo*, Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V.
- PASTOR, Jaume; CAMPÓN, Júlia (eds.) (1986): *VI Centenari de la partició del terme del castell de Calp i delimitació dels termes de Calp, Benissa i Teulada (1386)*, Calp: Ajuntament de Calp.
- PASTOR, Jaume (1986): «Les guardes i la capitalitat», en *VI Premis 25 d'abril*, Benissa: Ajuntament de Benissa, pp. 11-33.
- PILES, Leopoldo (1970): *Estudio documental sobre el bayle general de Valencia: su autoridad y jurisdicción*, València: Instituto Valenciano de Estudios Históricos.
- PRADO, Narciso del [Paulina Ibarra Blasco] (1918): *Costas y paisajes de la Marina de Alicante*, València: F. Vives Mora.
- PUJADES, Ramon J. (2002): «La toponímia litoral del País Valencià en la cartografia portolana medieval», en *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (València, 2001)*, València: Universitat de València, pp. 357-374.
- (2007): *Les cartes portolanes. La representació d'una mar solcada*, Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1933): *La llengua dels valencians*, València: L'Estel.
- (1948): *Introducción a la historia lingüística de Valencia*, València: Imprenta Provincial.
- (1955-1958): «Dictados tópicos de la comarca de Denia, Pego y La Marina», *Revista Valenciana de Filología*, 5, València, pp. 7-62.
- (1961): *Els parlars romànics anteriors a la Reconquesta de València i Mallorca*, València, Institución Alfonso el Magnánimo.
- SANCHIS SIVERA, José (1922): *Nomenclátor geográfico-eclesiástico de los pueblos de la diócesis de Valencia*, València: Miguel Gimeno.
- SCHWARTZ, Frederic; CARRERAS, Francesc (eds.) (1893): *Manual de novells ardots, vulgarment apellat Dietari del antic Consell barceloní. Volum segon, comprenent los volums originals del IX al XIII. Anys 1446-1477*, Barcelona, Henrich i Companyia.
- SENENT, Joan (1963): «La 'Cova de les Rates Penades' en la Costa Brava», *Montaña*, 88, Barcelona, pp. 487-491.
- SIMONET, Francisco Javier (1888): *Glosario de voces ibéricas y latinas usadas entre los mozárabes, precedido de un estudio sobre el dialecto hispano-mozárabe*, Madrid: Real Academia de la Historia.
- SOLDEVILA, Ferran (1995): *Pere el Gran. Segona part: el regnat fins a l'any 1282*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SOLER, Abel (2009): *Almoines. Geografia, història, patrimoni*, Almoines: Ajuntament d'Almoines.
- (2022): *Calp. Geografia, història, patrimoni*, Calp: Ajuntament de Calp.
- TOFIÑO, Vicente (1832 [1784]): *Derrotero de las costas de España en el Mediterráneo, y su correspondiente de África, escrito en los años de 1783 y 1784*, Madrid: Real Dirección de Hidrografía - Imprenta Real (2a ed.).
- (1847 [1784]): *Derrotero de las costas de España en el Mediterráneo, y su correspondiente de África, escrito en los años de 1783 y 1784*, Madrid: Real Dirección de Hidrografía - Imprenta Real (3a ed.).
- VENERO DE VALERA, Baltasar (2005): *Visita senyorial a l'estat de Sogorb (1765) i al marquesat de Dénia (1766)*, València: Universitat de València.
- VIDAL, Eliseo (1974): *Valencia en tiempos de Juan I*, València: Universitat de València.
- (1977): *Valencia a fines del siglo XIV. Mudéjares, berberiscos y granadinos*, Saragossa: Anubar.

COL·LECCIÓ ACTES, 24

© dels textos i de les fotografies: els autors
© de l'edició: ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA

Edita: Publicacions de l'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
Avinguda de la Constitució, 284. 46019 València
avl@gva.es - www.avl.gva.es

Disseny i maquetació: Espirelius
Fotografia de la portada: Ernesto Caparrós

ISBN: 978-84-482-6737-7
Depòsit legal: V-2766-2022